

Szegedi Tudományegyetem
Természettudományi és Informatikai Kar
Földtudományok Doktori Iskola
Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

**A HATÁRÉRZET TÉNYEZŐI A SZERB-MAGYAR ÁLLAMHATÁR
MENTÉN**

Doktori (Ph.D.) értekezés

Kriska Olivér

Témavezető:

Dr. Boros Lajos
egyetemi docens

Szeged
2023

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK.....	1
ÁBRAJEGYZÉK	2
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	3
KÉPEK JEGYZÉKE	3
BEVEZETÉS	4
1. A KUTATÁS INDOKOLTSÁGA ÉS CÉLJA	5
1.1 PROBLÉMAFELVETÉS ÉS CÉLKITŰZÉS	5
1.2 KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS HIPOTÉZIS	6
2. A KUTATÁS ELMÉLETI HÁTTERE	8
2.1 A MODERN ÁLLAMHATÁROKIG VEZETŐ TÖRTÉNETISÉG.....	8
2.2 VESZTFÁLIA UTÁN – AZ ÁLLAMHATÁROK ÉS A HATÁRÖVEZETEK TUDOMÁNYOS ÉRTELMEZÉSE ÉS KUTATÁSA....	11
2.2.1 Hagyományos megközelítések és tipizálások.....	12
2.2.2 A posztmodern (poszttradicionális) határértelmezések kialakulása.....	16
2.2.3 A posztmodern határkutatások jellemzői	18
2.2.4 A határok elemi tulajdonságai.....	20
2.2.5 Elérhető az általános határelmélet? – A határokkal kapcsolatos elméletalkotás	23
2.2.6 A(z) (állam)határok társadalmi hatásai – Határképzés, mentális határok és élet a határ mentén.....	27
2.2.6.1 A határképzés és az másítás folyamata.....	27
2.2.6.2 A mentális határok.....	31
2.2.6.3. A határ hatásai a határ mentén élő lakosokra.....	33
2.2.7 A határövezetek – A borderscape meghatározása és fogalmi kérdései	36
2.3 MAGYAR VONATKOZÁSÚ HATÁRKUTATÁSOK.....	40
2.4 A SZERB–MAGYAR HATÁRTÉRSÉG TÖRTÉNETI RÉTEGEI ÉS JELENLEGI HELYZETE.....	44
3. ALKALMAZOTT MÓDSZERTAN	51
3.1 A KUTATÁS MINTATERÜLETÉNEK KIVÁLASZTÁSA.....	51
3.2 MINTAVÁLASZTÁSI STRATÉGIA.....	53
3.3 A KAPCSOLÓDÓ ESETTANULMÁNYOK ÉS EGYÉB FELMÉRÉSEK MINTAVÁLASZTÁSI STRATÉGIÁJA.....	54
3.4 AZ ADATFELDOLGOZÁS MÓDSZEREI	55
3.5 A MINTA ALAPVETŐ TULAJDONSÁGAI.....	56
4. A KUTATÁS EREDMÉNYEI	57
4.1 A HATÁR HASZNÁLATÁNAK ELTÉRŐ JELLEMVONÁSAI A SZERB–MAGYAR HATÁRTÉRSÉGBEN	58
4.2 AZ ÁLLAMHATÁROKHOZ ÉS A SZERB–MAGYAR HATÁRTÉRSÉGHEZ TÁRSÍTOTT ÁLTALÁNOS ATTITÜDÖK	63
4.3 AZ ÁLLAMHATÁR JELENTÉSÉT MEGHATÁROZÓ NÉHÁNY ESEMÉNY ÉS IDŐSZAK.....	67
4.3.1 A határmentiség megítélése különböző időszakok tekintetében Szabadkán.....	68
4.3.2 A 2015-ös menekültmigráció és a határzár	70
4.3.2.1 A határ menti lakosság attitűdje a menekültek és a határzár felé	70
4.3.2.2 A menekültmigráció helyi hatásai Magyaránizsa esetében	78
4.3.3 A COVID-19 hatása a határokról való gondolkodásra	82
4.4 A HATÁR MENTI ÉLET MEGÍTÉLÉSE A HELYI LAKOSSÁG KÖRÉBEN	85
4.5 A MENTÁLIS HATÁR JELENLÉTE ÉS TULAJDONSÁGAI A SZERB–MAGYAR HATÁR TÉRSÉGÉBEN	91
4.5.1 A mentális tér jellegzetességei.....	92
4.5.2. Mentális távolság a határ két oldalán élők között.....	96
4.6 SZINTÉZIS – A HATÁRÉRZET ELEMELI A SZERB–MAGYAR HATÁRTÉRSÉGBEN	101
ÖSSZEFOGLALÓ	104
SUMMARY.....	111
IRODALOMJEGYZÉK	117
EGYÉB FORRÁSOK	127
MELLÉKLETEK	128
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	147
TÉMAVEZETŐI NYILATKOZAT	148

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra: Az (állam)határok újratermelésének rendszere.....	35
2. ábra: A határsáv sematikus ábrája, felépítése.....	39
3. ábra: A szerb–magyar határszakasz forgalmának jellemzői 1998-tól 2022-ig.....	47
4. ábra: A határátkelések fő motivációi 2019-ben.....	48
5. ábra: Gazdasági helyzetkép a szerb-magyar határszakasz mentén.	49
6. ábra: Etnikai és ingázási viszonyok a vizsgált térségben.....	50
7. ábra: A kutatási terület települései.	52
8. ábra: A határátlépések gyakoriságának jellemzői a két oldal között.	58
9. ábra: A „Milyen okokból kifolyólag nem lép át sűrűbben a határon?” kérdésre adott válaszokból készült szófelhő.	59
10. ábra: A válaszadók által leggyakrabban használt határátkelők aránya települési összesítésben.	60
11. ábra: A két oldalra jellemző határátlépési motivációs mix összetétele.	61
12. ábra: Településenként összegzett motivációs mix a határátkelések során.	62
13. ábra: A határokhoz csatolt általános attitűdök	63
14. ábra: A „Az ellenőrzést a legálisan belépni kívánók esetében is szigorítani kell.” állításra adott válaszadási minta.	64
15. ábra: A leginkább előnyösnek ítélt időszakok említése a határ menti fekvés szempontjából a szabadkai lakosok esetében.	68
16. ábra: A menekültekkel szembeni attitűd és változása a mintaterületen.	71
17. ábra: A menekültekkel szembeni attitűd-csoportok településenként összesítve.	72
18. ábra: A menekültekkel szembeni főkomponens értékei és változása településenként.	73
19. ábra: A határzár főkomponens települési mediánértékei és a heti egyszer átlépő válaszadók aránya.	76
20. ábra: A határzár főkomponens településenkénti mediánértékei és változása.	78
21. ábra: A konfliktusok főbb kapcsolatai és erősségei a menekültmigrációs válság kezelése során Magyarokanizsa községben 2015-ben.	81
22. ábra: A kérdőívre válaszolók területisége és a klaszterek megoszlása települési összesítésben.	84
23. ábra: Az egyes határ menti életre vonatkozó főkomponensek településenkénti mediánértékei.	87
24. ábra: A határ menti életre vonatkozó klaszterek megoszlása a kutatási terület két oldala között.	89
25. ábra: A határ menti életre vonatkozó klaszterek megoszlása településenként és a határ menti élet szeretetének erőssége.	89
26. ábra: A jelenlegi lakhelyről történő elköltözés szándéka és célja a két oldal tekintetében.	90
27. ábra: A mentális tér térbeliségének jellemzői a kutatási terület települési összesítésében.	93
28. ábra: A mentális határra vonatkozó főkomponensekből létrehozott klaszterek és megoszlásuk a határ két oldala között.	98
29. ábra: A különbségekre vonatkozó nyitott kérdés alapján létrehozott csoportok és megoszlásuk a határ két oldala között.	100
30. ábra: A határérzetet meghatározó fő tényezők a szerb–magyar határszakasz két oldalát tekintve.	102
31. ábra: A határérzetet meghatározó fő tényezők települési bontásban.	103

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: Az egyes kérdőíves lekérdezéseinek elemszáma településenként.....	56
2. táblázat: A szerb–magyar határhoz társított jelzők a szemantikus differenciál skála alapján.....	66
3. táblázat: A menekültekkel szembeni főkomponens korrelációs együtthatója egyéb állításokkal (A: 2019-es felmérés; B: 2016-os felmérés).....	75
4. táblázat: A határzár főkomponens korrelációs értékei egyéb állításokkal vizsgálva.....	77
5. táblázat: A COVID-19 járványhelyzetre vonatkozó állításokból létrehozott főkomponensek és az állítások korrelációs értékei.....	83
6. táblázat: A COVID-19 járványhelyzetre vonatkozó főkomponensekből létrehozott klaszterek és azok viszonyai.....	83
7. táblázat: A határ menti életre vonatkozó állításokból létrehozott főkomponensek.....	86
8. táblázat: A határ menti életre vonatkozó főkomponensekből létrehozott klaszterek.....	88
9. táblázat: A szubjektív gazdasági helyzet érzete településenkénti összesítésben.....	95
10. táblázat: A mentális határra vonatkozó állításokból létrehozott főkomponensek.....	97

KÉPEK JEGYZÉKE

1. kép: A Sztélé S az „Amarna Boundary” sztélék közül.....	9
2. kép: A Délvidéki Emlékpark pár száz méterre a Királyhalom-Ásotthalom határátkelő magyarországi oldalán.....	37
3. kép: A Határ Diszkont a Tompa-Kelebia határátkelőhely közelében.....	39

BEVEZETÉS

Az államhatárok társadalmi és politikai jelentősége a mai világban egyre inkább kiemelkedővé válik. Az államhatárok mögötti politikai határvonalak kialakítása és fenntartása számos társadalmi és kulturális kérdést vet fel, beleértve a bordering (*határképzés, határtermelés, a határok alakításával kapcsolatos tevékenységek összessége*) és othering (*másítás, másságalkotás*) folyamatok különböző formáit.

A szerb–magyar határtérség kiemelt fontossággal bír ezen kérdések szempontjából. Az elmúlt évtizedekben a térségben több változás is történt, amelyek hatással voltak a határszakasz társadalmi szerepére, a térség lakosságára. Az 1990-es években Jugoszlávia felbomlása és az azt követő háborús konfliktusok több százezer ember életét veszélyeztették és vezettek a határok újradefiniálásához, jelentésének megváltozásához a szerb–magyar határszakasz esetében is. A háború után következő gazdasági válság Szerbiában és a migrációs hullámok további szociális és politikai feszültségeket okoztak a térségben a helyi önkormányzatok, a lakosok, és a területi adminisztráció magasabb szintjei között. Ezek az események rámutattak az államhatárok és a határtérségek gazdasági, kulturális és politikai szerepére, és arra is rávilágítottak, hogy az államhatárok hogyan befolyásolják a határon átnyúló kapcsolatokat és az emberek életét.

Ezért fontos kutatás az államhatárok társadalmi újratermelésének és a határképzés folyamatnak a szerb–magyar határtérségben történő vizsgálata, törekedve arra, hogy megértsük **a határ két oldalán élő lakosság narratíváit, a határ menti életük sajátosságait, a határhoz fűződő kapcsolatukat, az államhatárok társadalmi szerepét és hatását a térségben.** A kutatás eredményei hozzájárulhatnak a határon átnyúló együttműködések fejlesztéséhez és a határok menti társadalmak közötti kapcsolatok javításához.

A dolgozat az elméleti háttér megismerésével először felvázolja a határokkal kapcsolatos gondolkodás és tudományos vizsgálódás fejlődését, változását. A határok pusztán fizikai és politikai, leginkább államhatár mivoltjában történő gondolkodás a hagyományos megközelítésekre jellemző, ugyanakkor e nézőpont továbbra is jelen van a határokkal foglalkozó kutatásokban, hiszen az állam és a nemzetállamokat elválasztó határvonalak továbbra is jelentős mértékben szervezik és meghatározzák a mindennapi életet. A posztmodern és kritikai megközelítések ezzel egyetértve ugyanakkor úgy gondolják, hogy a határ szereplői között már nem kizárólag az államot találjuk meg, hanem számos más szereplő részt vesz a határ alakításában, amelyhez a hatalom, a bordering és othering folyamatok szorosan kapcsolódnak. Ezen folyamatokat számos tényező meghatározza, amelyek összességében részt vesznek a határok társadalmi újratermelésében. A politikai, gazdasági, kulturális és történelmi, földrajzi, mentális és társadalmi attitűdök és gyakorlatok mind részesei a határok újratermelésének. Azon határoknak, amelyek már nem kizárólag egy-egy nemzetállam „szélén” érhetők tetten, hanem gyakorlatilag bárhol a mindennapi élet során. Városokban, az országok belsőbb területein, repülőtereken stb. Ezen rendszerhez szorosan kapcsolódik a határ menti élet és a határ menti lakosok, akik egy sajátos földrajzi környezetben élnek, amelyet borderscape-nek (határtáj) is nevezhetünk, sajátos helyi miliővel. A határok társadalmi újratermelésének tehát egy speciális, kiemelt jelentőségű szereplői a határ mentén élő lakosság, akik határérzetét számos, korábban felvázolt tényező meghatározza (társadalmi gyakorlatok, mint határhasználat, mentális távolság, gazdasági tényezők, és a határ menti élettel összefüggő egyéb tényezők). Mindezek tehát egy sajátos – általam határérzetnek nevezett – helyzetet eredményeznek minden határszakasz minden szereplői esetében, amelyek igazán egyedivé teszik ezen térségeket és határokat. Minden határhoz más-más határérzet mix tartozik, amely nem csak térben, de időben is változó, ezáltal egyben más-más jelentésréteget kölcsönözve a határoknak.

A dolgozat primer kutatásának hangsúlya ezen tényezőkre helyeződik, a szerb–magyar határtérség legforgalmasabb határátkelőhelyei és a menekültek migrációjával leginkább érintett térségében kijelölt kutatási területen. A kutatási eredmények felépítése az egyszerűbb, hétköznapi tényezőktől halad az egyre komplexebb folyamatok felé. Az első rész a határhasználati szokásokkal foglalkozik, amely megmutatja, hogy a vizsgált határszakasz két oldala között milyen hasonlóságok és eltérések jellemzők az államhatárral kapcsolatos gyakorlatokban, határátlépési motivációkban. A következő rész a határokhoz és specifikusan a szerb–magyar államhatárhoz társított attitűdökkel foglalkozik, megvizsgálja azt, hogy a helyi lakosság milyen véleményekkel rendelkezik általánosságban véve a határok intézményével kapcsolatban, milyen fogalmakat, funkciókat társít hozzájuk. Illetve az is fontos kérdés, hogy a határ két oldalán élők milyen eltérésekkel rendelkeznek e tekintetben, hiszen mindez alapjaiban határozza meg azt, hogy milyen módon gondolkodnak a határról és a többi vizsgált tényezőről. A fejezet fontos elemei, hogy megmutassák, hogy bizonyos fontos események hogyan alakították a helyi lakók életét és attitűdjét. A kutatás kísérletet tesz arra, hogy megmutassa, hogy a különböző események és történelmi időszakok teljesen eltérő nyomot hagynak az emberek életében és ezáltal eltérő jelentőséget, jelentést adnak a határnak is. A felmérés különös hangsúlyt fektet 3 közelmúltbeli eseménnyel kapcsolatos vélemények megismerésére, a menekültmigráció, a jogi- és fizikai határzár, illetve a COVID-19 járványhelyzet tekintetében.

A határ menti élettől kapcsolatos vélekedés a dolgozat következő részének a fókusza, amely a határ menti élethez kötődő sajátosságokat, véleményeket igyekszik feltárni. Hasonlóan fontos a mentális távolság és a mentális határ tulajdonságainak, elemeinek vizsgálata egy-egy határszakasz esetében. A dolgozat feltárja, hogy hogyan jellemezhető a határ két oldalán élő magyar anyanyelvű lakosság mentális tere a saját és elsősorban a túloldallal szemben. Továbbá elemzi a mentális határ erősségét és fő tényezőit a két oldal között, megmutatva az másítás, megkülönböztetés legfőbb elemeit a szerb–magyar határszakasz esetében. A vizsgált tényezők egyértelműen nincsenek hierarchikus viszonyban egymással, mellérendelő, oda-vissza ható kapcsolatról beszélhetünk esetükben. A dolgozat végül egy szintetizáló fejezet keretében mutatja be a szerb–magyar határszakasz esetében jellemző határérzetek főbb elemeit, hasonlóságait és különbségeit, amelyek egyben definiálják a határ helyi lakosság általi újratermelésének és a határképzés folyamatnak a meghatározó tényezőit részükről.

1. A KUTATÁS INDOKOLTSÁGA ÉS CÉLJA

1.1 PROBLÉMAFELVETÉS ÉS CÉLKITŰZÉS

A határok a modern nemzetállamok szerves részét képezik, azonban jelentésük és funkciójuk az történelem során változott. A határok kialakításának hagyományos céljai a területek és az államok védelme, az ellenőrző és szűrő funkció, a területi fennhatóság és szuverenitás biztosítása, valamint a határon átnyúló bűnözés megakadályozása. Ugyanakkor a határok pusztán fizikai mivoltukon túl sokkal többet jelentenek, sokkal több jelentést hordoznak magukban. A határok kulturális, társadalmi és politikai jelentéssel is bírnak, és jelentős hatással vannak az emberek életére.

A szerb–magyar államhatár az elmúlt évtizedekben különösen fontos határszakasz szerepét töltötte be, számos meghatározó történéssel és időszakkal, amely a határ funkcióinak és jelentésének sokszínűségét is adja egyben. Ezen időszakok jelentősen befolyásolták az emberek életét és a határ funkcióját. A menekültválság például újra felhívta a figyelmet arra, hogy a határok nemcsak az államok területi határait jelentik, hanem a mentális határokat és mentális távolságot is, amelyek az emberek egymással szemben érzett különbözőségérzet tényezőit és erősségét jelzik.

A kutatás célja, hogy az elméleti háttér alapján bemutassa a határok tradicionális és posztmodern megközelítéseit, valamint a kritikai irányzatok gondolkodását a határokról. A kutatás középpontjában az államhatárok társadalmi újratermelése, a bordering és az othering áll, amelyek különösen fontos fogalmak és folyamatok az államhatárok esetében. A szerb–magyar határ két oldalán megjelenő mentális határok és a határ menti élet szintén fontos elemei a határ társadalmi újratermelésének, és ezek elemzése segít megérteni a határok sokszínűségét és hatását az emberek életére. Ezért a disszertációban a szerb–magyar határon történt fontos események, mint például a menekültválság, illetve a helyi lakosság véleménye a határral kapcsolatos attitűdökről és a menekültmigrációval kapcsolatos véleményeik is bemutatásra kerülnek. Az eredmények fontos felismerésekre vezethetnek a határok társadalmi újratermelésének, és az emberek életére gyakorolt hatásának megértésében és különbségében a vizsgált határszakasz két oldala között, hiszen a kutatás egyik kiemelt jelentősége, hogy a szerb–magyar határszakasz mindkét oldalán végez kutatásokat. Egy olyan térségben tehát, amelyet a 20. század eseményei igen erőteljesen befolyásoltak, átrendeztek, és amelyre a 21. század történései, mint a menekültválság és a COVID-19 járványhelyzet szintén intenzíven érintettek. Mindezek tükrében fontos megismerni azon társadalmi csoportok életét és élethelyzetét, akik egy sok szempontból speciális térségben élnek mindennapi életüket. Igaz ez általánosságban a határtérségekre, és specifikusan a szerb–magyar határszakaszra is. Mindez pedig a két oldal érdekeinek és narratíváinak megértéséhez, közelítéséhez, az együttműködések és egymás megismerésének szorosabbá tételéhez elengedhetetlen.

1.2 KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS HIPOTÉZIS

Az államhatárokkal foglalkozó tudományos kutatások hosszú évtizedek óta a tudományos élet részei, azonban az utóbbi időszakban a megközelítés és a gondolkodás a határokról jelentősen megváltozott. A hagyományos, tradicionális megközelítések, melyek az államhatárok funkcionális és politikai jelentőségére fókuszáltak, átadták helyüket a posztmodern és kritikai megközelítéseknek. Az államhatárok társadalmi termelése és a határ menti élet is új fókuszpontokat hozott a kutatásba. Az alábbi fejezetben a dolgozat fő kérdései és hipotézisei kerülnek ismertetésre.

A dolgozat elméleti fejezetei a határokkal és az államhatárokkal kapcsolatos kutatásokat foglalja össze. A célja az, hogy bemutassa a határtan fő irányvonalait adó elméleti megközelítéseket, a jellemző kutatási kérdéseket, a fő folyamatokat, valamint a fogalmak és koncepciók rövid leírását, melyek fontosak a dolgozat értelmezéséhez. Az elméleti háttér megismerése során a fő irányvonalat és első kutatási kérdést jelentette, hogy a kortárs határtani tanulmányok és elméletek milyen keretek között gondolkodnak a határokról általánosságban, hogyan illeszkednek egymáshoz a különböző nézőpontú vizsgálatok. Fontosnak tartom kiemelni az elméleti fejezetek célja és kérdései közt azt, hogy a dolgozat során ismertetésre és említésre kerüljenek azok a szereplők, amelyek egymástól kölcsönösen függő tevékenysége és attitűdje kialakítja a határok – intézményesült – társadalmi konstrukcióját¹ és alakítja az ehhez hozzájáruló folyamatokat.

A határokhöz kapcsolódó fontos megközelítés napjainkban tehát a határok társadalmi konstrukciója és az ehhez kapcsolódó különböző folyamatok. A dolgozat elméleti kerete választ ad

---

¹ A társadalmi konstruktivizmus a társadalmi jelenségek és valóságok értelmezésére és magyarázatára irányuló elméleti megközelítés. Berger és Luckmann elmélete szerint a társadalmi valóság nem objektív és előre meghatározott, hanem társadalmi és kulturális folyamatok eredményeként létrejövő konstrukció, amelyet az emberek közösen alkotnak és értelmeznek. A társadalmi konstruktivizmus hangsúlyozza, hogy a társadalmi valóság társadalmi normák, értékek, hatalmi viszonyok és kommunikáció révén formálódik, és ezek az elemek befolyásolják az emberek gondolkodását és viselkedését (DEREK, G. et al 2009).

arra a kutatási kérdésre is, hogy melyek ennek a többtényezős rendszernek azok az elemei, amelyek a határok társadalmi termeléséhez a helyi lakosság oldaláról a legjelentősebbek. Ezáltal kiemelten fontosnak tartom **a bordering, az othering és a határ menti élet, valamint a határövezetek mint egy sajátos léttér folyamatait és működését megismertetni**, hiszen ezen tevékenységek más-más jelentést adnak egy-egy állam- és/vagy mentális határnak.

A dolgozat primer kutatási eredményeinek értelmezéséhez mindenképp szükséges a szerb–magyar határtértséget érintő „jelentést adó” tevékenységek megismerése, bemutatása. További kutatási kérdés az elméleti fejezetek esetében tehát, hogy **milyen eszközök és események állnak a szerb–magyar államhatár újratermelése mögött a határ történetének elmúlt évtizedeiben?** Ugyanakkor e kutatási kérdés megválaszolásához nem pusztán a szakirodalom áttekintése ad majd választ, hanem részben primer kutatási eszközökkel történik specifikusan a kutatás mintaterületére vonatkozóan.

A kutatás primer szakaszának kutatási kérdései tehát összességében a fenti keretek között születtek meg. Így jelentős részét képezi **a szerb–magyar határt jelentését meghatározó folyamatok megismerése különösen a helyi lakosság szemszögéből**, legyen az a megelőző évtizedekkel kapcsolatos tapasztalatok vagy a közelmúlt eseményei, mint a menekültmigrációs hullám vagy a COVID-19 járványhelyzet következményei az államhatárookra. Mindezekkel párhuzamosan **az emberek fejében létező mentális határ és mentális távolság** is alakult, így a dolgozat kiemelten fontos részét képezi **a határ mentén élő lakosok általános attitűdjét a határ felé**, valamint a szomszédos ország lakosai és területe iránt érzett mentális távolság és mentális határ. Az elméleti keretek és a primer kutatás eredményei alapján a dolgozat megválaszolandó kérdései között szerepel az is, hogy **a szerb és a magyarországi oldalon élő határ menti lakosság milyen módon járul hozzá a vizsgált határszakasz társadalmi konstrukciójához, milyen attitűd és tevékenység jellemzi őket, mint a társadalmi újratermelés rendszerének egy fontos szereplői?** Továbbá mivel a határ menti élet és a határövezet, mint egy sajátos földrajzi tér számos eltérő jellemzővel bír az országok belsőbb területeitől, azt is fontos megvizsgálni, hogy **az itt élő lakosok rendelkeznek-e egy sajátos identitással, vagy az identitásuk része-e valamilyen módon a határ menti lét?** Utóbbit a dolgozatban határérzetnek nevezem, amely szintén egy fontos aspektus a – természetesen nem csak –, szerb–magyar határszakasz materiális és mentális határkonstrukciójának alakításában.

A felvázolt tényezők alapján tehát az alábbi kutatási kérdések kerültek megfogalmazásra:

- **K1:** Milyen **határhasználati szokások** jellemzik a szerb-magyar határszakasz két oldalát?
- **K2:** Mi jellemzi az **államhatárhoz társított általános és specifikusan a szerb-magyar határhoz** kapcsolt attitűdöket?
- **K3:** A **határt érintő események és korszakok** milyen jelentésrétegeket kölcsönöznek az államhatárnak?
  - **K3.1:** Milyen a **menekültekkel szembeni attitűd** a szerb–magyar határtértségben?
  - **K3.2:** Milyen a **határzár megítélése** a szerb–magyar határ mentén?
  - **K3.3:** Milyen hatással volt a **COVID-19 járványhelyzet** az államhatárokkal kapcsolatos általános attitűdre? Milyen dimenziók mentén alakította a határokról való gondolkodást?
- **K4:** Mi jellemzi a **határ menti léttel** kapcsolatos véleményeket a két oldal mentén?
- **K5:** Azonosítható-e **mentális határ** a két oldal lakói között? Milyen társítások jellemzik a mentális távolságot?

A kutatási kérdésekből kiindulva összegzésként megfogalmazott hipotézis pedig a következő:

- **HIPOTÉZIS:** A szerb-magyar határ két oldalán élők között **jelentős különbségek mutatkoznak a határérzet tekintetében.** A szerb oldalon élők erősebben kapcsolódnak a határhoz, általánosan pozitívabb attitűddel rendelkeznek róla, míg a magyar oldalon élők kevésbé pozitívan érzékelik azt. A mentális határ pedig mindkét oldalon meghatározó jelentőségű a másik oldal lakóival szemben.

2. A KUTATÁS ELMÉLETI HÁTTERE

2.1 A MODERN ÁLLAMHATÁROKIG VEZETŐ TÖRTÉNETISÉG

Napjainkban, illetve az elmúlt évtizedekben az államhatárookra, mint egy sokrétű, többrétegű, bonyolult társadalmi intézményként tekintünk. A politikatudomány, a geográfia, a szociológia, az etnológia, a közgazdaság, de még a pszichológia is bizonyos szemszögből kutatási tárgyává tette az államhatárokat (LAINE, J. P. 2015). Azonban a különböző történelmi korok jelentősen eltérő határfelfogásokkal jellemezhetők. Jelen fejezetben áttekintem, hogy térben és időben hogyan változott a határok szerepe az emberiség történetében, eljutva egészen a modern államokig, és a szuverenitásukat megalapozó modern államhatárokig. Úgy vélem, hogy az államhatárok megértéséhez és a jelenükkel, valamint a jövővel kapcsolatos meglátásokhoz nélkülözhetetlen a történetiség alapos megismerése, hiszen az eltérő társadalmi-gazdasági berendezkedéssel és felfogással rendelkező korszakok más-más jelentőséget tulajdonítottak a határoknak, különböző volt a gondolkodás erről a témáról.

A határokkal – és nem csak az államhatárokat ideértve –, kapcsolatban megfogalmazható egy elemi összetevő, miszerint minden határhoz kapcsolódik egy meghatározó pozícióban lévő szervhez vagy egyénhez köthető igény, illetve szándék az ellenőrzéshez és a szabad mozgás korlátozásához (DIENER, A. C. – HAGEN, J. 2012). Tehát a három elemi alkotóelem, amely gyakorlatilag minden határként funkcionáló rendszerben megtalálható, az egyrészt maga a szabályalkotó, másrészt a szándék az ellenőrzésre, harmadrészt pedig az emberek, akiket alávetnek az ellenőrzésnek. Mindezen elemi tényezők már a régmúlt határai esetében is jelen voltak, és alapvetően igazak ma is és ezen szereplők továbbra is a határképzés és a határ társadalmi újratermelésének meghatározó elemei, habár – mint később látni fogjuk – a mai posztmodern államhatár felfogás ennél egy jóval összetettebb rendszer.

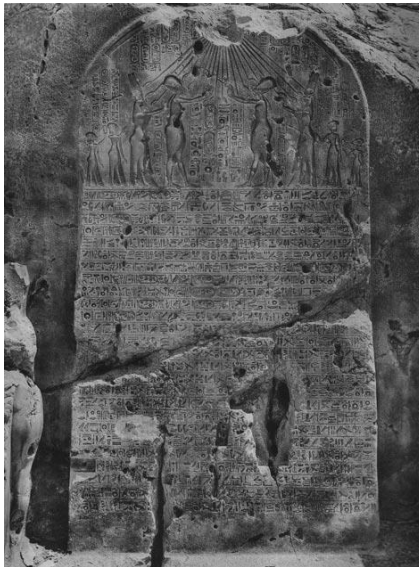
A vadászó-gyűjtögető életmódot folytató emberek térbeli mozgását a szezonális jellemezte és jellemzi mind a mai napig, a fellelhető élelem és kedvezőbb időjárási körülmények irányába mozogtak. Habár a határ modern fogalma ebben az esetben egyáltalán nem értelmezhető, a gyűjtögető életmód jellemezhető volt egyfajta területiséggel, amelyet rokoni, szövetségi vagy éppen hitbéli kapcsolatok alakítottak, így bizonyos területeken belül folyt a vándorlás. Bizonyos csoportok pedig igyekeztek egyes területeket kisajátítani. Ilyen például a Veddah törzs Sri Lankán, akik biztosították és megjelölték saját területüket, például fába vésett jelek segítségével, az áthaladás más csoportok, törzsek számára pedig nem volt engedélyezett. Természetesen a Veddah törzs szigorú területisége nem tekinthető általánosnak a vadászó-gyűjtögető csoportok körében. A !Kung törzs vadászterületei jóval homályosabb, kevésbé meghatározott határokkal rendelkeztek, az átjárást sem korlátozták, életmódjukra a reciprocitás jellemző mind a mai napig (DIENER, A. C. – HAGEN, J. 2012).

A neolitikus forradalom, a növények és az állatok domesztifikációja jelentősen új megközelítést hozott a területiség felfogásában. A letelepült életmód magával hozta a települések fejlődését, a helyi vezetők, királyok felemelkedését. Az egyik legkorábbi társadalom, amely áttért a települési, városi életformára a sumér nép volt. Kr. e. 4000 környékén a Tigris és az Eufrátesz medencéjében létrehozott városállamok fontos mérföldkönek tekinthetők a területiség és a határok kialakulásában. A sumér városállamok egy városi magból és a környező művelhető földekből

álltak. A korszak egy fontos tárgya volt a *sztélé*, amely egy faragott kő- vagy faoszlop, és amely nem csak az uralkodó tetteit volt hivatott megörökíteni, de sok esetben területiséghez, határ megjelöléshez is használták.

A történelem elsőként számontartott birodalma az Akkád Birodalom a termékeny félhold területén jött létre. A birodalmak mérőföldkőnek számítanak a területiség és a területi igazgatás szempontjából, hiszen a birodalom egy jóval nagyobb területet jelent minden korábbi területi igazgatási formához képest. A birodalmakban több eltérő népcsoport tartozik ugyanazon uralkodó alá. Mindez magával hozza azt is, hogy jelentősen eltérő adminisztratív megközelítéshez volt szükség egy birodalom irányításában, gyakran alsóbb szinten elhelyezkedő helytartók és területi felosztás segítségével, tehát a központosított állam és a decentralizált megközelítés először ekkor jelent meg a történelem során (DIENER, A. C. – HAGEN, J. 2012).

Az ókori Egyiptomban is használtak sztélét, például a szent fővárost, Amarnát (Amarna, Egyiptom) jelölte és különböztette meg a királyság többi részétől (1. kép). Több egyiptomi uralkodó is használta a sztélét adminisztratív célokból, ám a sztélé sohasem jelentett határvonalat, inkább csak a környező területek iránti birtoklási jelzés volt (DIENER, A. C. – HAGEN, J. 2012). A történelem első határokkal kapcsolatos konfliktusa is egy nevezetes sztélének köszönhetően maradt fent. A Keselyűsztélé örökítette meg Lagash és Umma sumér városállamok határmegvonással kapcsolatos konfliktusát (DIENER, A. C. – HAGEN, J. 2012).

1. kép: A Sztélé S az „Amarna Boundary” sztélék közül.

Forrás: Amarna Project

A görög városállamok, másnéven poliszok szintén használtak köveket területek, határok megjelölésére. Az úgynevezett *hóros* (ὄρος) az út mellett került elhelyezésre, ahol az út metszette a városállam határát, ezután pedig gyakran egy neutrális zóna következett (DIENER, A. C. – HAGEN, J. 2012). A poliszok és lakói gondolkodása a városállam határaitól meglehetősen komplex volt. A központi hatalmak, a városok természetesen a minél pontosabban meghatározott határvonalakra törekedtek, amelyek kijelölésében a két szembenálló fél mellett egy harmadik polisz is részt vett. Ugyanakkor egyrészt a városi elit és a vidéki lakosság között tapasztalható volt egyfajta feszültség. A város a határövezetet a semmibe történő átmenettel, a polisz kultúrájának elhalványodásával azonosította, olyan istenségeket társítva a területhez, mint Pan, aki a pánik és a terror felbujtója, Dionüszosz aki többek között az erőszak istene is. A város felől tartozott tehát egy félelem ezen területek, az ismeretlen irányába. Másrészt az itt élő lakosság teljesen máshogy fogta fel a területet.

A vadászó, gyűjtögető életmódot folytató népek a határövezetet a saját életterükké alakították, gyakran mindkét szomszédos polisz közeli lakói használták a közös övezetet és az erőforrásokat. A harmadik fontos tényező pedig a vallás mindent meghatározó szerepe, ugyanis a görög poliszok nem tiltották meg senkinek azt, hogy valamilyen szakrális területhez hozzáférhessen (GARY, R. 2017).

A birodalmak esetében egyre gyakoribbá vált nem csak a belső területi felosztás, de a külső határok megjelölése fizikailag is egyre inkább látható módon, amely sok esetben már védelmi vonalként is funkcionált. Ilyen volt a Kínai Nagy Fal vagy a Római Birodalom esetében például Hadrianus fala. Ugyanakkor ezen ókori társadalmak határfelfogása alapvetően eltér a mai értelmezéstől. A határok kevésbé voltak egzakt módon megállapítva, még ha a felépített falak néhol ezt is sugallják. Ezek leginkább a fennhatóság, a megfélemlítés és az emberek mozgásának ellenőrzésére szolgált védelmi rendszerek, semmint konkrét határvonalakként értelmezendők, habár kétségkívül a területi fennhatóság külső részén kerültek felépítésre (DIENER, A. C. – HAGEN, J. 2012).

Összességében az ókori társadalmak kevésbé voltak határcentrikusak, sem az identitás, sem a határok nem voltak köthetők precíz területiséghez. A határok inkább egy átmeneti övezetet képeztek, nem pedig éles vonalként választottak el szomszédos területeket (DIENER, A. C. – HAGEN, J. 2012).

A középkori Európát erőteljesen meghatározta a feudális rendszer, az uralkodók és vazallusaik közötti, valamint a nemesek és a jobbágyok közötti viszonyrendszerek. Ezek térben és időben is jelentősen változtak, egy-egy gyengébb uralkodó idején megerősödtek az oligarchák, a nemesek. Mindez egy viszonylag bonyolult és töredezett területi szerveződéshez vezetett, előfordult olyan helyzet, amikor egy-egy terület lakosai több fennhatóságnak is kénytelenek voltak adót fizetni (DIENER, A. C. – HAGEN, J. 2012, ANDERSON, M. 1996), ez természetesen magával hozhatta az ilyen „kvázi határ menti” területek népességvesztését, illetve elégedetlenséget a helyi lakosok részéről.

A modern államok felé vezető útra elsőként a Francia Királyság lépett. Az állam esetében nem alakultak ki erős városállamok vagy városokat összefogó liga (ellentétben a korabeli Németországgal). A korszak elején, a 11-12. században is uralkodó Capeting-dinasztia egy relatíve gyenge uralkodói pozíciót birtokolt, így kénytelen volt összefogni a városi kereskedőkkel, polgárosodó rétegekkel annak érdekében, hogy megakadályozzák és letörjék a nemesek megerősödését, különösen sikeresek voltak II. Fülöp területszerzései a 13. század elején (DIENER, A. C. – HAGEN, J. 2012). Később, 1244-ben az uralkodó, IX. Szent Lajos megtiltotta hűbéreseinek, hogy a Német-Római Birodalom felé is hűséget fogadjanak, vagy területet birtokoljanak a császár fennhatósága alatt (ANDERSON, M. 1996). Ezzel megalapozva azokat az elveket, amelyek majd csak évszázadokkal később, a 17. században válnak a modern államok alapvető elemeivé, mint hogy egy terület kizárólagosan egy fennhatóság alá tartozzon, amely később egy sor jogi, társadalmi, adminisztratív változást indukál majd annak érdekében, hogy a határok minél egzaktabb módon kerüljenek meghatározásra, ehhez azonban szükség volt némi politikai változásra az európai uralkodók és államok felfogásában, berendezkedésében.

Az 1500-as évekre Európában egyre jobban megerősödtek a monarchiák, az uralkodói, központi hatalom, amely egy új eszme, az abszolutizmus kiteljesedését hozta magával. Mindez Európában belül nem csak az egyes uralkodóházak egymással szembeni hatalomszerzési vágyában és örökösödési vitákban testesül meg, hanem a Habsburg-dinasztia központosítási törekvései és az ennek ellenálló rendek, emellett pedig a franciák megerősödése is jellemezte a korszakot. Ebben az időszakban kontinensszerte a vallási megosztottság erősödése volt jellemző, a katolikusok és a protestánsok ellentétének kicsúcsosodásának korszaka ez. Ezen rendkívül sok konfliktussal terhelt időszakban „robbant ki” a harmincéves háború, mely a 17. század leghosszabb és legtöbb áldozatot

követelő hadakozását hozta 1618-tól egészen a század közepéig, 1648-ig, amikor Osnabrückben és Münsterben megkötésre kerültek a vesztfáliai békék (ANDERSON, M. 1996; BRUNET-JAILLY, E. 2010; WILSON, T. – DONNAN, H. 2012; LAINE, J. P. 2015).

1648 az az év, amikor létrehozzák és kölcsönösen elismerik Európa birodalmi a mai, modern államnak tekintett országok alapvető elveit, annak a folyamatnak az egyik legfontosabb állomása, amelynek alapjai hosszú évtizedekre, évszázadokra visszanyúlnak, viszont egységes alapelvek híján folyamatos területi, fennhatósági és jogköri konfliktusokhoz vezetett. A vesztfáliai béke legfontosabb alapelvei tehát, amelyek a modern állam megteremtéséhez járulnak hozzá, a következők:

- Az európai államok hozzájárulnak ahhoz, hogy elismerjék egymást és a többi állam kizárólagos fennhatóságát bizonyos területek felett.
- A szuverenitás elvének megjelenése, amely szerint egy ország külső beavatkozás nélkül igazgathatja saját területeit.
- Csakis államok, azaz országok építhetnek nemzetközi diplomáciai kapcsolatokat, vagy indíthatnak háborút.
- Mindezek magával hozzák azt az igényt, hogy az egyes országok meghatározzák és megjelöljék azokat a területeket, amelyek felett kizárólagos hatalomgyakorlással rendelkeznek (DIENER, A. C. – HAGEN, J. 2012).

A vesztfáliai béke megteremtette tehát azokat a nemzetközi viszonyokat, melyben a legfontosabb szereplővé az országok válnak, és ahol rendkívül fontos szerepe van a pontos, jól definiált államhatárok leírásának és kijelölésének. A területek, az emberek és a természeti erőforrások az ebben az időszakban létrejövő, egzakt vonalra épülő államhatárok által meghatározott országok egyértelmű jogi fennhatósága alá tartoznak innentől fogva.

A megfelelő határok megtalálása, és annak elvei innentől kezdve egy fontos kérdéskörre váltak az országok, birodalmak és a tudományos vizsgálódás számára is (MEZŐ F. 2006). Az első időszakban a természeti határok keresése, és az arra való törekvés volt a leginkább mérvadó szempont, majd ahogy Európa szerte zajlott a nemzetek kialakulása, a nemzetépítés – melyben a határok egyébként is központi szerepet játszottak –, és a nemzetállamok létrejötte, úgy változott a hangsúly a határok megfelelő elhelyezkedéséről alkotott elképzelésben is (ANDERSON, M. 1996). Amint azt azonban a történelemből tudjuk, a vesztfáliai béke nem tudott hosszan tartó békés állapotokat hozni a világtörténelemben. Az államhatárokkal kapcsolatos konfliktusok, a nemzeti színeket öltő ellentétek vagy az Európán kívüli területek nagy részének meghódítása és gyarmatosítása, illetve annak felosztása súlyos konfliktusokat alapozott meg, amelyek napjainkban, a 21. században is éreztetik hatásukat.

2.2 VESZTFÁLIA UTÁN – AZ ÁLLAMHATÁROK ÉS A HATÁRÖVEZETEK TUDOMÁNYOS ÉRTELMEZÉSE ÉS KUTATÁSA

Az államok és az államhatárok a vesztfáliai béke óta tehát a politika legfontosabb szereplőivé és intézményévé nőttek ki magukat, amelyek természetesen a tudományos vizsgálódás fontos tárgyává is tették őket. A határokról való gondolkodás 3 főbb aspektus mentén haladt és halad napjainkban is nem csak a politikai életben, de a tudományos vizsgálódásokban is. Az első aspektus a definíciós evolúció, azaz a határok definiálásának szempontjai és annak változásai. A második aspektus a pozícióval, elhelyezkedéssel kapcsolatos evolúció, azaz az államhatárok földrajzi helyének változásai térben és időben, a harmadik aspektus pedig az állam által delegált és felruházott funkciók és azok evolúciója az államhatárok esetében (ANDERSON, M. 1996). Anderson hármas aspektusa alapján jól megragadható a történetisége egy-egy határszakasznak és a

tudományos kutatás bármely időszakának aktuális gondolkodása és értelmezése a határokról is azonosítható ezen aspektusokból kiindulva.

Az elmúlt évtizedekben számos elméleti és empirikus kutatás, megállapítás és elmélet látott napvilágot a határokkal kapcsolatban. A különböző megközelítések, az elméletek csoportosítása, a nézőpontok felosztása megtörtént már több szerző által is (VAN HOUTUM, H. 2000; KOLOSSOV, V. 2005; KOLOSSOV, V. 2015). Jelen fejezetben Kolossov csoportosítását alkalmazom, amelybe megpróbálom beilleszteni a több más szerző által meghatározott csoportokat is, ugyanakkor a szakirodalom egyetért abban, hogy megkülönböztethető egy úgynevezett posztmodernnek (KOLOSSOV, V. 2015) vagy mások által kortárs paradigmának nevezett megközelítés (KIREEV, A. – YACHIN, S. 2017), amely a hagyományosabbnak mondott megközelítésektől különbözteti meg magát. Ebben a megközelítésben tehát két főbb tudományos elméleti csoportot jön létre, az egyik a hagyományos, a másik pedig a posztmodern megközelítések csoportja, amelyek bár időben egymás után jelentek meg, de egyik sem szorította ki a másikat teljesen a kutatások elméleti hátteréből (KOLOSSOV, V. 2015).

2.2.1 Hagományos megközelítések és tipizálások

Az államhatárokra vonatkozó hagyományos megközelítések időben a határokkal kapcsolatos tudományos vizsgálódás legelejére, a 19. századra nyúlna vissza, azonban számos, hagyományosnak mondható megközelítés napjainkban is létezik.

E megközelítések közös jellemzője, hogy magára az államra és az államhatárra, valamint a kettő kapcsolatára koncentrálnak. A tudományos értelmezés központi eleme tehát maga az állam, a legfelsőbb területi hatalom, illetve a vele szorosan összefonódott államhatár. Az államhatárokra a korszak meghatározó gondolkodói úgy tekintenek, mint a fizikai valóság egy eleme, tehát a határ fizikai megjelenése és helye a földrajzi térben igen fontos vizsgálódási és politikai elem. Maga a határ statikus következménynek tekinthető a nagyhatalmi és egyéb országok közötti politikai játszmák eredményeként (KOLOSSOV, V. 2015).

Az elméleti megközelítések több irányból is foglalkoznak a határok jellemzésével az ebbe a csoportba tartozó, tradicionális határral kapcsolatos vizsgálódások során. Bizonyos esetekben kizárólag a leíró jelleg dominál, amely az államhatár elhelyezkedésével, és az általa érintett nevezetes, elsősorban földrajzi tényezők megjelölésén alapszik (KOLOSSOV, V. 2015). A hely szintén fontos aspektus a hagyományos megközelítések során, számos kutató az államhatárok földrajzi elhelyezkedésével, illetve annak megítélésével kapcsolatos elméleti megállapításokat tett (SEMPLE, E. C. 1911; BRIGHAM, A. P. 1919; HARTSHORNE, R. 1950; MINGHI, J. 1963). Továbbá szintén meghatározó szemlélet a határok tipizálása, morfológiai vizsgálata, és mindezek összefüggése az államhatalommal, különösen annak katonai-védelmi funkcióját tekintve (KOLOSSOV, V. 2015). Bizonyos értelemben több a funkcionális szemléletek közül is a hagyományos megközelítések csoportjába sorolható, azonban – amint az később részletezésre kerül –, több szempontból túlmutatnak ezen csoport szigorúan vett jellemzőin.

A hagyományos megközelítés gyökerei egészen a 19. század második feléig, Friedrich Ratzelig nyúlhatnak vissza, aki elméletének megalapozását Malthus és Darwin gondolkodásából eredezteti. Ratzellel elindult az a korszak, amely az államhatárok jogszerűségét és indokoltságának meghatározását helyezi középpontba. Ratzel 1897-ben publikálta a rendkívül nagyhatású „Politische Geographie” tanulmányát, amelyben lefekteti az organikus államelmélet alapjait (HARDI T. 2009; KOLOSSOV, V. 2015; PETE M. 2018). Nézetei szerint az állam, a nép és az állam területe között organikus kapcsolat áll fenn, amelyhez élettér, azaz *lebensraum* szükségeltetik. Ebben a felfogásban az államhatár a belső szervek külső védelmező vonalaként jelenik meg. Ugyanakkor Ratzel további fontos megállapítása, hogy az államhatárok nem állandó földrajzi hellyel rendelkeznek, hanem képesek a változásra, amely magával hozhatja az államterület

változását (RATZEL, F. 1897; KOLOSSOV, V. 2015). Mindezekből adódik tehát, hogy az elmélet szerint az államszervezetek a megfelelő élettér elérése érdekében tudják növelni az állam területét, amely pedig természetesen magával hozza az államhatár térbeli áthelyeződését is.

Ratzel elmélete nagyon hosszú ideig vezető irányzatnak számított az államhatárok megközelítése tekintetében, számos tudós követte és gyakran kiegészítette további meglátásokkal. Rudolf Kjellén kiemeli, hogy az állam, mint geográfiai egység, természeti földrajzi határokkal és egyfajta stratégiai-katonai alakú államterülettel kell, hogy rendelkezzen, amely könnyen védhető katonailag. Karl Haushofer vizsgálta a határok elválasztó szerepét a territorialitás és az ideológiák esetében. Követve a ratzeli vonalat, megállapítása szerint az országok alapvető túlélési stratégiájaként tekintendő a terjeszkedésre való igény (HAUSHOFER, K. 1938; KOLOSSOV, V. 2015). Ellen Semple a német politikai földrajz meglátásait próbálta népszerűsíteni az Amerikai Egyesült Államokban, véleménye szerint azok a megfelelő államhatárok, ahová nem képes az ember megtelepedni (SEMPLE, E. C. 1911). Ugyanakkor a határokat ő is némileg dinamikus jellegűnek tekintette, és már megjelent egyfajta határövezet megközelítés is a gondolkodásában. Ugyanis vizsgálata alapján, még ha maga az államhatár valóban fix, statikus vonalként is jelenik meg, de például a vámvizsgálat, vámhatár már nem feltétlenül esik egybe az államhatárral. Megállapításait az USA – Mexikó határon megfigyelhető jellemzőkkel támasztotta alá, itt létezett ugyanis a Zona Libre elnevezésű szabadkereskedelmi övezet a két ország között az 1880-as évek második felében (MINGHI, J. 1963).

Ezzel gyakorlatilag el is jutottunk az államhatárok első kategorizálásához, amely a korszaknak megfelelően a jó, illetve a rossz államhatárok dimenziói mentén alakul. A kapcsolódó szakirodalmak és kutatások jelentős mennyiségben az első világháború alatt és a két világháború között születtek, amikor igen nagy mértékben megnőtt az államhatárok és azok kijelölésével kapcsolatos politikai diskurzusok mennyisége (MINGHI, J. 1963; PETE M. 2018).

Lyde és Holdich folytatta a fentebb vázolt a gondolatmenetet, ugyanakkor a kettejük közötti eltérő szemlélet jelentősen meghatározta a korszak diskurzusait. Holdich elsősorban – katonai múltjából adódóan –, a katonai-stratégiai szempontból jól védhető határookra helyezte a hangsúlyt, és véleménye szerint a védelmi funkció mindig is egyfajta igazolása lesz a határokkal kapcsolatos kérdéseknek. Ugyanakkor Lyde elsősorban a jó szomszédsági viszony, a kapcsolat, a potenciális asszimiláció felől közelítette meg a határokat, így véleménye szerint például a folyók „jó” határoknak bizonyulhatnak (BRIGHAM, A. P. 1919; MINGHI, J. 1963). Brigham a jó és rossz államhatárok meghatározásába már gazdasági jellegű kérdéseket is felvett. Művében részletesen elemzi a lehetséges természeti és társadalmi eltéréseken nyugvó határokat kijelölő tényezőket, és állást foglal Lyde mellett Holdich-csal szemben. Elmélete szerint a jó államhatárok gazdasági egyensúlyt teremtenek, és azok a jó határok, amelyek a gazdaság szempontjából tekinthetők megfelelőnek (BRIGHAM, A. P. 1919).

Mindezt a gondolatmenetet Otto Maull – illeszkedve a ratzeli gondolatvilághoz – folytatta tovább, vizsgálva az államhatárok morfológiai jellemzőit és azok kapcsolatát az állammal, politikai viszonyaival. Meglátása szerint azok a jó határok, amelyek természeti földrajzi alapokon vagy pedig etnikai alapokon nyugszanak, ellenben az általa rossz határoknak nevezett esetben nem létezik átmenet, határövezet a két elválasztott állam, terület között, és itt alakulhatnak ki legnagyobb eséllyel konfliktusok is (MAULL, O. 1925).

Szemben a német iskola determinizmusával, a francia oldalon kevésbé volt hangsúlyos a természeti földrajzi képződményekhez igazodó irányzat, Vidal de la Blache nyomán sokkal inkább egy ember-természet kapcsolaton és annak vizsgálódásán alapuló irányzat kezdett kialakulni. Élisée Reclus megállapítása, amelyet az 1900-as évek legelején publikáltak, nagy jelentőségű, mely szerint a terület társadalmi produktumnak is tekinthetjük, amelyet az emberi interakciók, cselekvések nap mint nap újra megalkotnak (RECLUS, É. 1905; KOLOSSOV, V. 2015). Henri Lefebvre illeszkedett

ehhez a gondolkodáshoz, és elméletei a későbbiekben jelentős hatással voltak az államhatárokkal kapcsolatos posztmodern nézetek alakulására is, habár nézetei nem kifejezetten az államhatárokhöz kapcsolódtak.

Számos további részben, vagy teljesen határokkal foglalkozó tudós kutatása sorolható még a hagyományos nézetek közé, például Christaller vagy Lössch elméletei szintén tartalmazzák a határokkal, azok elhelyezkedésével és kialakulásával kapcsolatos megállapításokat (MINGHI, J. 1963; KOLOSSOV, V. 2015). A második világháború előtt, de leginkább utána a determinista megközelítések átadták helyüket a pozitivisták nézőpontjának (SCOTT, J. W. 2006). Christaller és Lössch elméletei hozzájárultak a határról alkotott felfogások megváltozásához, a katonai, élettér alapú megközelítés után egyre nagyobb terepet kapott a gazdasági élet és annak térbeli szerveződésére tett határhatások kérdése (KOLOSSOV, V. 2015).

A funkcionista iskola, amely a határok funkcióinak meghatározásával, vizsgálataival foglalkozik, néhány szempontból meghaladja a hagyományos nézetek kapcsán felvázolt jellemzőket. Bár a funkcionista iskolából is alakultak ki olyan nézetek, amelyek már sokkal inkább sorolhatók a posztmodern megközelítések közé, azonban a dolgozatban a funkcionista kezdeti gondolkodóit és azok elméleteit a hagyományos megközelítések közé sorolom Kolossov nyomán (KOLOSSOV, V. 2015). Ugyanis vizsgálataik középpontjában azon politikai és területi tényezők álltak, amelyek leginkább meghatározzák egy-egy határ funkcióját, felfogásukban tehát közelebb állnak a hagyományos megközelítésekhez. Kutatásaik többnyire a 2. világháború után zajlottak (KOLOSSOV, V. 2015). Az ide tartozó vizsgálatok szerint három fő funkcióját tudjuk meghatározni az államhatároknak, ezek az elválasztó, a szűrő és az érintkezés funkciók. Az elválasztó funkció gyakorlatilag elválasztja egymástól az eltérő gazdasági, kulturális, politikai, jogi környezetet. A szűrő funkció esetében a határokon való mozgás szabályrendszerét és a megengedett termékek, információk, emberek stb. áramlását tudjuk szabályozni. Az érintkezés funkció pedig az együttműködés különböző mértékét, a két szomszédos állam viszonyát hivatott tükrözni. Mindezek tehát szoros kapcsolatban állnak a határokon keresztül jellemző mozgásokkal, áramlásokkal, amelyek vizsgálatával a funkcionista megközelítés keretében John House igen sokat foglalkozott. Megközelítésében a határok már nem csupán vonalas térelemként jelennek meg, hanem kiterjednek, és az interakció tereként szemléli őket. Az államhatárokkal kapcsolatos megközelítések fejlődése tehát újabb mérföldkövéhez, a térben kiterjedt határovezet fontos kutatási elemmé válik (MEENA, K. 2014; KOLOSSOV, V. 2015). A funkcionista irányzat tehát összességében a határok nyitottságának mértéke és az ezt eredményező tényezők segítségével tipizálja a határokat. Boggs pedig hangsúlyozza, hogy minden nemzetközi és regionális határ funkciói nem statikusak, hanem folyamatosan változnak az idővel (MINGHI, J. 1963).

Az irányzat jeles és sokat idézett képviselője többek között Richard Hartshorne. Vizsgálatainak jelentősége elsősorban abban rejlik, hogy a határokat nem csupán a hozzájuk kapcsolódó határvonalak alapján jellemezte, hanem szűkebb-tágabb környezetüket is figyelembe vette. A határok és az őket övező kulturális környezet kapcsolatát jellemezte. Tipizálásának alapját az adta, hogy a határ kijelölése és meghúzása időben milyen viszonyban áll a helyi élet, települések kialakulásával. Ezek alapján az általa meghatározott „átöröklött” (*antecedent*) típus esetén a határ kijelölése megelőzi bármilyen emberi letelepedés megjelenését. Abban az esetben, amikor a határ kijelölése előtt már jelen volt a térségben a helyi társadalom, és az államhatár a helyi társadalom nemzetiségi, nyelvi összetételét figyelembe véve került meghatározásra, a határ együtt fejlődik és alakul ki a helyiek által, úgy ebben az esetben „kései” (*subsequent*) típusról beszélhetünk. Ugyanakkor ahogy a történelem során láthattuk, a határok meghúzása gyakran kevésbé veszi figyelembe a társadalom összetételét, ez esetben a konformitás jóval alacsonyabb szintű, ún. „ráhelyezett” (*superimposed*) határ jön létre. Azonban Hartshorne fontos megállapítása az is, hogy bár a határok kijelölésének körülményei változóak lehetnek, idővel mindegyik jelentős hatást

gyakorol a helyi társadalomra, beássa magát az emberek tudatába, mindennapjaiba és úgynevezett „bevésődött” (*intrenched*) határrá válik. Am hangsúlyozza, hogy a legtöbb esetben a nehézségek megoldása nem a határok áthelyezését jelenti, hanem sokkal inkább a határ jelentőségének a csökkentésében rejlik. További típus még a reliktum (*relict*) határ, amely olyan határszakaszokat jelöl, amelyek bár adott időpontban már nem funkcionálnak határként, más módon, a társadalom életében továbbra is jelen vannak (HARTSHORNE, R. 1950). Ezek gyakran mentális határként élnek tovább, és tetten érhetőek bizonyos társadalmi-gazdasági adatokat vizsgálva, akár a politikai földrajzi preferenciákat vizsgálva. Hartshorne nevéhez fűződik továbbá 4 olyan fontos megállapítás, amelyet bár ő még a jelentősebb kutatásai megkezdése előtt tett, évtizedekkel később, napjainkban is számos államhatárra igazak lehetnek. E szerint: (1) Nincs különbség természetes és mesterséges határ tekintetében, ugyanis mindet az emberek hozzák létre. (2) Minden határ az idő előrehaladtával megkérdőjelezhető, így számos probléma relatívvá válik. (3) Az államhatárokkal kapcsolatos problémák elsősorban emberi jellegűek. (4) A velük kapcsolatos diskurzusok jellemzően kis jelentőséggel bírnak egy ország számára, azonban hatalmas jelentőségűek azon emberek számára, akik közvetlenül érintettek (MINGHI, J. 1963).

Népszerű továbbá Martinez csoportosítása, amely a határ két oldala közötti viszony szerint osztályozza határokat a nyitottság-zártság mint fő csoportképző tényező szerint (MARTINEZ, O. J. 1994). Martinez megkülönbözteti az „elidegenedett” határokat, ahol gyakorlatilag a két ország között politikai, gazdasági és társadalmi kapcsolatok nem léteznek, a következő lépcsőfok a „koegzisztens”, majd az „egymástól kölcsönösen függő” és végül az „egységes” vagy integrált határok, ahol a két ország egymással szembeni bizalma hiánytalan, együttműködés és szabad áramlás jellemzi a határokat (MARTINEZ, O. J. 1994). Kevésbé kézzelfogható meghatározásnak elfogadhatjuk azt, hogy a határzóna addig terjed, amíg érződik a határ hatása a vizsgált aspektusban. Martinez elméletét segítségül hívva mindezt árnyalhatjuk, ugyanis szerinte minél inkább nyitott két ország között a határ, minél intenzívebb a kapcsolat a kettő között, annál kiterjedtebb ez a zóna (MARTINEZ, O. J. 1994). Martinez továbbá olyan fontos fogalom megteremtésében is kulcsszerepet játszott, mint a „határtérség miliő” (*borderland milieu*), amely sajátos közeget jelöl, egy olyan térrészt, ahol az államhatárokkal kapcsolatos tényezők a leginkább befolyásolóak, ahol az emberek élete kissé eltérő a határ túloldalával és a saját országuk belsőbb területeivel is összehasonlítva is, tehát hatással van rájuk a határ és a szomszédos oldal (MARTINEZ, O. J. 1994).

Martinezhez hasonlóan, Ingolf Vogeler is elsősorban az Egyesült Államok és Mexikó közötti határszakaszt vizsgálta, gyakorlatilag a határképzés (*bordering*) előrehaladását, folyamatát. A határszakasz a létrejötte után egyre inkább egy zártabb, ellenőrzöttebb határvonalá vált. Vogeler tehát megkülönbözteti a „puha” (soft) határokat, amelyek vagy teljesen átjárhatók és nyitottak, vagy bizonyos mértékben ellenőrzöttre, amelyek esetében úti okmány ellenőrzése megtörténik. A „kemény” (hard) határok esetében pedig a fizikai akadályok, mint például a kerítés, a fal a határ tájképének meghatározó elemévé válnak (VOGELER, I. 2010).

Ladis Kristof elmélete szerint a határok elsősorban jogi funkcióval rendelkező intézmények, amelyek fontos feladata a kül- és a belpolitika elválasztása. A korszakra jellemző módon különbséget tett ő is a határok (mint *boundary*) és határövezetek (mint *frontier*) között. Meghatározása szerint előbbi befelé orientált, utóbbi pedig kifelé orientált, és a veszélyekre, lehetőségekre, barátokra, ellenségekre koncentrált, amelyek kívül vannak a saját területeinken, mégis figyelni kell rájuk (LADIS, K. 1959).

Julian Minghi volt az egyike azon első kutatóknak, akik felhívták arra a figyelmet, hogy a határok elválasztó funkciója igazából embereket választ el egymástól, így jelentős befolyással lehet az emberek életére, és az egyének, a társadalom is befolyással lehet az államhatárra. Ezáltal a határ hatásainak vizsgálatakor a társadalmi viszonyok, a társadalom térbeli viselkedése nem hagyható

figyelmen kívül (MINGHI, J. 1963; HOUTUM, VAN H. 1999). Minghi szerint a korszak kései időszakának jelentősége – és már átmenet a kortárs felfogás felé –, hogy a határok vizsgálatában már nem a forma és a hely a meghatározó, hanem inkább a funkció és a folyamatok. A tipizálások és általánosítások továbbra is fontos kutatási irányzatai maradtak a határral kapcsolatos vizsgálatoknak, Minghi pedig hangsúlyozza, hogy mindezeknek objektív kutatásokon alapuló esettanulmányoknak kell, hogy az alapjait nyújtsák (PAASI, A. 2005). Ez mindenképpen fontos eltérés a korábban gyakran alkalmazott politikai és katonai-védelmi szempontoknak alárendelt határkutatások tekintetében.

Jelen fejezetben az államhatárok kutatása és értelmezése szemszögéből hagyományos megközelítésűnek vélt nézőpontok felölelik a 19. század második felétől egészen az 1970-es, 1980-as évekig tartó időszakot. A korszakban uralkodó szemléletekre jellemző, hogy a központi szerep és a vizsgálatok középpontja az államokra és az államhatárookra hárul. Ugyanakkor tapasztalható egy igen erőteljes eltérés ettől a funkcionalista irányzat megjelenésével, és fontos vizsgálati témaként jelennek meg általuk az államhatárokat érintő áramlások, valamint az államhatár és a közeli határtérség kapcsolata. Ám ezen megközelítések még nem tekintenek úgy a határookra, mint komplex társadalmi konstrukciók, vizsgálódásuk továbbra is elsősorban szoros értelemben az államhatárral kapcsolatos. Van Houtum hármass felosztása (VAN HOUTUM, H. 2005) alapján az „áramlási megközelítés” (flow approach) jelen tanulmányban a hagyományos megközelítések csoportjába sorolandó, míg a határon átnyúló kapcsolatok megközelítése és a társadalom alapú megközelítés pedig már a posztmodern határértelmezések kategóriájába tartozik elsősorban.

2.2.2 A posztmodern (poszttradicionális) határértelmezések kialakulása

Míg a Paasi által merev, modernista „határ nyelvezettel” jellemzett korábbi időszakban a főbb kutatási témát a határok és a határövezetek fizikai megjelenése és jellemzői szolgáltatták (PAASI, A. 1999), addig a jelen disszertációban posztmodernnek nevezett megközelítések ettől jelentősen eltérnek. A korszakra a posztmodern jelzőt természetesen nem öncélúan alkalmazom, több más szerző is különbséget tesz a megelőző, gyakran modernnek nevezett időszak és az azt követő, jelen fejezetben tárgyalt időszak között elsősorban a határokról való gondolkodás és kutatási témák tekintetében (JOHNSON, C. 2011; JACOBS, J. – VAN ASSCHE, K. 2014).

Az, hogy pontosan mikortól, mely évtől kezdve beszélhetünk a posztmodern határértelmezések megjelenéséről, nem határozható meg pontosan, de talán szükségtelen is, ugyanis az előző időszakra jellemző fogalmak, kutatási témák továbbra is aktívan jelen vannak a határokról szóló kutatásokban, csak némileg veszítettek korábbi uralkodó szerepükből (JACOBS, J. – VAN ASSCHE, K. 2014). Abban minden határokkal foglalkozó kutató egyetért, hogy a fordulat – vagy inkább átmenet – kezdete egy hosszabb, a határkutatás szempontjából csendes II. világháború utáni időszak után (PAASI, A. 2011), a 20. század második felére, annak is inkább az 1970-es, 1980-as éveivel kezdődő időszakára tehető, azonban más-más társadalomtudományi elméletek megjelenéséhez vagy pedig politikai eseményekhez kötik a szakasz elejét. Paasi, Newman és van Houtum szerint is számos, nem a tudományos élethez köthető esemény jelentős hatással volt és van a határokról való gondolkodásra. A hidegháború vége, a felgyorsuló globalizáció, az európai integráció és az államhatárok kérdése, a 2001. szeptember 11-ei és az azt követő további terrorcselekmények, a menekültmigráció, a COVID-19 mind olyan események, melyek jelentős hatással bírnak (NEWMAN, D. 2006a; PAASI, A. 2011; VAN HOUTUM, H. 2012).

Kireev és Yachin a 60-as 70-es évekre teszi a „mai paradigma” kezdetét, amelynek alapjául az úgynevezett antropológiai fordulatot nevezik meg, amely a fenomenológián² és az

---

² Filozófiai irányzat, amely az egyén szubjektív élményeit, egyedi észleléseit a látás, hallás, érzések, stb. segítségével vizsgálja (DEREK, G. et al 2009).

egzisztencializmuson³ alapszik, később kiegészülve a posztstrukturalizmussal. A határtan szemszögéből újfajta témákat emelve a kutatások központi elemévé, mint pl. a – határ menti, határookra vonatkozó – tudatosság és a mindennapi élet (KIREEV, A. – YACHIN, S. 2017).

Kolossov a „posztmodern trend” megjelenését az 1980-as évek utánra teszi, és két fontos társadalomtudományi elméletet, valamint gondolkodót nevez meg, akik nagy hatást gyakorolnak a kortárs határtanra is, mégpedig Giddens strukturációs elmélete, valamint a társadalmi konstrukció elmélete, illetve Foucault munkássága (KOLOSSOV, V. 2005). Ocskay szintén hangsúlyozza a konstruktivista fordulat jelentőségét és Foucault szerepét, valamint a 90-es évek elején zajló úgynevezett *térbeli fordulat* (spatial turn) időszakát (OCSKAY, GY. 2020; OCSKAY GY. 2021), amelyben már nem csak maga a földrajztudomány kezd el térbeli aspektusok és a térbeliség vizsgálatával foglalkozni.

A fentiekből adódóan nem meglepő, hogy számos határtani szerző hivatkozik és utal Lefebvre munkásságára is, hiszen a posztmodern megközelítésekre a korábban említett elméleteken kívül a tér társadalmi termelésének koncepciója is nagy hatással volt – a tér, mint termék, és a társadalmi rendszerek tértermelésére, a társadalmi tevékenységek jelentést adó szerepére, valamint a materiális és mentális tér kapcsolatára vonatkozó meglátásai. Edward Soja, Lefebvre munkáira építve kidolgozta a „harmadik tér” fogalmát, amely az emberek és környezetük interakciója révén létrejövő terekre vonatkozik. Amellett érvel, hogy a harmadik tér a társadalmi és kulturális gyakorlatok terméke, amelyek alakítják az épített környezetről alkotott felfogásunkat, és a mindennapi tevékenységek során folyamatosan termelődik és reprodukálódik. Soja a térbeli igazságosság fontosságát és a hatalom elosztásának módjait is hangsúlyozza az épített környezetben (SOJA, E. 1996). Ezen ismeretek tehát, Soja tanaival kiegészülve nagyon fontos alapvető építőkövei a kortárs határtudománynak (TIMÁR J. 2007; BAUDER, H. 2011; BERKI M. 2015; OCSKAY, GY. 2020).

Newman már napjaink határkutatásaira utalva, de beleértve a megelőző évtizedeket is, a „határkutatások reneszánszának” nevezi az időszakot, amely furcsa paradoxont alkot az 1980-as, 1990-es évek „határok nélküli világ” (*borderless world*) elképzeléseivel, eufóriájával (OHMAE, K. 1990), mivel a territorialitás nem veszített jelentőségéből, csak átalakult (NEWMAN, D. 2005; NEWMAN, D 2006).

A felsorolt társadalomtudományi elméletek és megközelítések több oldalról is alakították a határokról való gondolkodást. Rumford szerint kritikusan kell szemlélnünk azt, hogy a határok egy vonal formáját veszik fel, és hogy kizárólagosan a nemzetállamok tulajdonában, irányítása alatt vannak (RUMFORD, C. 2012). Van Houtum szavaival élve pedig mára a domináns megközelítés egyértelműen posztmodern és kritikai nézőpontú (VAN HOUTUM, H. 2005).

A posztmodern megközelítés tehát a hagyományos határkutatásokat bírálja, amelyek a határok fizikai és területi vonatkozásaira összpontosítanak, és ehelyett a határok társadalmi, kulturális és szimbolikus vonatkozásait helyezi előtérbe. A posztmodern megközelítés megkérdőjelezi azt az elképzelést, hogy a határok rögzítettek és természeteseek, helyette dinamikusnak, konstruálnak és vitatottnak tekinti őket. Ez azt jelenti, hogy a határok nem csak földrajziak és politikaiak, hanem társadalmi, kulturális és ideológiai határok is léteznek, folyamatos a diskurzus róluk és újradefiniálják őket különböző társadalmi, politikai és gazdasági csoportok. Ez a megközelítés

---

³ Az egzisztencializmus szerint az ember szabadon választja önmagát, és nincsenek előre meghatározott értékek vagy előírások, amelyekhez igazodnia kellene. Az egyének cselekvéseire összpontosító irányzat. A társadalomföldrajzban az 1970-es években jelent meg válaszul a tértudományok absztrakcióira és a marxizmus strukturalista megközelítésére. Fő vizsgálati tárgya, hogy az egyének hogyan alkotják meg azokat a tereket és tájakat, amelyekben élik mindennapjaikat. A mindennapi életterek és felfogások (lifeworlds) konkrét leírásai, az ezzel kapcsolatos etikai kérdésekkel és értékekkel foglalkozik (DEREK, G. et al 2009).

rávilágít a cselekvők szerepére és a határokhoz való viszonyára is, valamint hangsúlyozza a többféle nézőpont fontosságát, a határ különböző marginalizált csoportokra gyakorolt hatását.

A fejezet további részében áttekintem azt, hogy milyen hatással vannak ezek az elméletek a határokra, milyen jellemzők, térbeliség, és milyen fogalmak, kutatási témák jelentek meg a határtan világában, hogy aztán a fejezet végére összeálljon a határok „természete”, összesített tulajdonságrendszere és működése.

2.2.3 A posztmodern határkutatások jellemzői

A posztmodern érában a határok felfogása tehát alapjaiban különbözik a korábbi megközelítésektől. Abban konszenzus mutatkozik a határkutatók között, hogy minden határ mesterséges, ember által alkotott társadalmi jelenség, amely így élesen szemben áll a korábbi, a határokat természetesnek elfogadó nézetekkel (AGNEW, J. 1987; VAN HOUTUM, H. 2005). Mivel tehát ember alkotta képződményekről, emberek által konstruált fogalmakról és hozzájuk társított jelentésekről van szó, a posztmodern határ diszkurzív módon konstruált jelenség (JACOBS, J. – VAN ASSCHE, K. 2014; VAN HOUTUM, H. 2005; MADSEN, K. D. 2014). Van Houtum anti-determinista, anti-esszencialista, társadalmilag konstruált elmeképek (*mindscapes*) jelzőkkel illeti a posztmodern megközelítéseket (VAN HOUTUM, H. 2005). A hangsúly tehát az államok politikai határait jelző határoktól eltolódott a határok mint térbeli-társadalmi képződmények irányába, amikor is a legfontosabb kérdés a határok konstruálása és a különbségek reprezentálása (VAN HOUTUM, H. 2005).

A határok kutatásához kapcsolódó alapvető kérdések is megváltoztak. Korábban a „*mi a határ, hol a határ és ki irányítja a határok tulajdonságait*” kérdések kisebb jelentőségűek, a válaszok ezen kérdésekre gyakran eleve adottak voltak (RUMFORD, C. 2012), így a megelőző, tradicionális időszak kutatásai a konkrét államhatárok vonalával foglalkoztak elsősorban (AGNEW, J. 1987; PAASI, A. 2005). Ezzel Minghi is egyetért, míg korábban a fókusz a földrajzi hely és annak történetének vizsgálatán volt, addig mára eltolódott a funkcionális jelentések és folyamatok irányába, azaz a határok érzékelése felé (PAASI, A. 2005, NICOL, H. – MINGHI J. 2005). A korábbi természet-centrikus paradigmát egy egyén-centrikus paradigma váltotta fel tehát, amely összhangban van a korábban említett antropológiai fordulattal (KIREEV, A. – YACHIN, S. 2017). Ezáltal a felvetendő alapvető kérdések is módosultak, átalakultak. Míg korábban adott volt, hogy az államhatárok hol helyezkednek el, és mit is jelentenek, a posztmodern megközelítés ezt megkérdőjelezi. Új jelentést és új értelmet adva a határok definiálásának, földrajzi helyzetének és a határok alakításában résztvevő szereplőknek is (COREY, J. et al. 2011). Van Houtum pedig mindezt fontosnak érzi kiegészíteni a *hogyan* és a *miért* kérdésekkel. Ugyanis a társadalmilag létrehozott határok esetében a *hogyan* kérdés relevanciát nyert, a *miért* kérdést pedig a határok létének morális és etikai szempontjából tartja elengedhetetlennek (VAN HOUTUM, H. 2005).

A legfőbb általános jellemzői tehát a posztmodern határmegközelítésnek a határok mesterséges mivoltának és társadalmi konstrukcióként való értelmezése, továbbá a határok kutatásában releváns kérdésfeltevések új tartalommal és új kérdésekkel való bővülése (NICOL, H. – MINGHI J. 2005).

A határok kutatásában további elengedhetetlen aspektus a területiség. A posztmodern paradigma hatására a területiséggel kapcsolatban is változások mentek végbe. Salter egyenesen úgy fogalmaz a határral kapcsolatban, hogy „a vonal halála mint elsődleges metafora” (SALTER, M. 2012), amellyel a „határ mint vonalszerű képződmény a nemzetállam szélén” felfogásra utal. Ehhez viszont több összetevő is hozzájárult. Egyrészt a vizsgálat tárgya – nem csak a határkutatásokban, hanem a társadalomtudományokban általánosan – léptékváltáson esett át, egyre inkább fókuszba kerültek a helyi és mikroléptékű térbeli tevékenységek (NEWMAN, D. 2006a). Ehhez a határtani

kutatásokban hozzáadódott a társadalmi konstrukció elmélete, amely értelmében a társadalom kitermeli a rá jellemző sajátos tereket, hasonló módon eljárva a határok esetében is. Szükségszerűen felmerül és új relevanciát kap a „hol” kérdés, ahogy az fentebb említésre is került. A szakirodalomban egyetértés van a tekintetben is, hogy mindezek következtében a határokról alkotott korábbi merev, csupán fizikai, determinista megközelítés már nem illeszthető be a kortárs elméletekbe. Így a határok térbelisége új aspektust kapott. Ma már nem kizárólagosan a nemzetállamokat körülölelő határvonal mentén értelmezhetőek a határok, hanem kiterjedve, azon túl is számos helyen tettenérhető a határok szűrő funkciója, legyen ez mélységi ellenőrzés a rendőrség, határőrség részéről vagy maguk a nemzetközi forgalmat lebonyolító repülőterek (VAN HOUTUM, H. 2005). Ennek megfelelően Burridge és társai polimorfikus jelzővel illetik a határokat (BURRIDGE, A. et al. 2017). Mindez nem csak az elméleti háttérből eredeztethető, a gyakorlat a biztonságpolitika előtérbe helyezésével szintén afelé mutat, hogy a határok szűrő és ellenőrző funkciója a földrajzi térben jelentősen kiterjedt, szinte bárhol találkozhatunk vele (LAMBERT, N. – CLOCHARD, O. 2015).

Ugyanakkor egy nagyon fontos további aspektus is kiegészíti az eddigi felfogást. A határok térbeliségének változó megközelítése nem csak az államhatárok esetében értelmezhető. Az államhatár ugyanis csak egy típus a mindennapi életben meglévő számos társadalmi határ közül (KIREEV, A. – YACHIN, S. 2017). Tehát a posztmodern érában előtérbe kerül és hangsúlyos helyet foglalnak el azok a határok, amelyeket a társadalom teremt a különböző embercsoportok és térbeli egységek között. Mivel ezek is társadalmilag termelt határok, ugyanolyan határként értelmezhetőek, mint az államhatárok, csak a megjelenésük, a hozzájuk kapcsolódó szereplők eltérőek. Jelentésüket – az államhatárokkal egyetemben – már nem csak kizárólagosan a nemzetállami kormányok irányítják, hanem számos egyéb szereplő –, civil szervezetek, gazdasági szereplők, egyének –, részt vesz benne (BRUNET-JAILLY, E. 2010). Taylor mindezt a területi abszolutizmus végének nevezte, szerinte, bár a nemzetállam továbbra is a területiség fő formáját adja, de a territorialitás más módokon is kifejezésre jut, például a szubnacionális vagy a határokon átnyúló szereplők, intézmények által. A területi abszolutizmus rendszerében az állam teljes ellenőrzést gyakorol a területe felett, és ezt más szereplők nem kérdőjelezzik meg. Taylor szerint azonban a területiség új formái és szereplői megkérdőjelezzik a nemzetállam kizárólagos szerepét ebben (TAYLOR, P. 1996; NEWMAN, D. 2005).

Az államhatárok jelentőségének megítélésében tehát tapasztalható némi eltérés a határkutatók között napjainkban. Helliwell szerint az államhatárok továbbra is számítanak, hiszen területileg meghatározzák és helyhez kötik a társadalmi interakciókat, valamint korlátozzák az egyes nemzetállami kormányokat (HELLIWELL, J. F. 1998; BRUNET-JAILLY, E. 2010). Newman is elutasítja a teljes deterritorializáció elméletét, véleménye szerint a politikai hatalomnak, társadalmi kontrollnak szüksége van területi lehatárolásra, amely térben is megfelelő rendet képes teremteni. Ugyanakkor létezik egy olyan alapvető igénye az embernek is, amely exkluzívvá szeretné tenni saját területi kategóriáját, amelyben létezik, annyira, amennyire csak lehet (NEWMAN, D. 2005, NEWMAN, D. 2006a). Van Houtum is egyetért azzal, hogy az államhatárok továbbra is számítanak, hiszen a határkutatások jelentős részét továbbra is ezek alkotják, és az sem változott számottevően, hogy az államhatárok fontos térbeli határolók a mindennapi életünk során (VAN HOUTUM, H. 2005).

A posztmodern határkutatások témái is új fogalmakat, új vizsgálati területeket hoztak magukkal. Ezek közül jelen fejezetben csak említeni szeretnék néhányat, elsősorban azon főbb irányvonalakat, amelyek jellemző kutatási témák voltak az elmúlt években és napjainkban is meghatározóak. A határok különböző léptékű konstrukciója (AGNEW, J. 1987; PAASI, A. 1996), társadalmi-térbeli identitások létrehozása (DUCHACEK, I. D. 1970; PAASI, A. 1996), határ narratívák (PAASI, A. 1996), a határ mint diszkurzív földrajzi egység (NEWMAN, D. – PAASI, A. 1998), de számos kutatásban előkerül a kizárás/befogadás kérdésköre, a nem földrajzi határok, a határok

intézményi megközelítése, határokon átnyúló áramlások (NEWMAN, D. 2005; NEWMAN, D. 2003). A határátkelés fenomenológiája, a határok genealógiája⁴, az off-shore határok kutatása szintén fontos adalékok a posztmodern határfelfogás kutatási megközelítéséhez (PARKER, N. – VAUGHAN-WILLIAMS, N. et al. 2009). Van Houtum az európai kutatásokat és a rájuk jellemző eszköz- és fogalmi készletet 3 főbb csoportba osztotta, ahogy azt az előző fejezet végén is említettem. A határon átnyúló kapcsolatok és a társadalom alapú megközelítés, amelyek leginkább ide sorolhatók, olyan fogalmakkal operál, mint a szociális, kulturális távolság, vagy éppen az affektív, kognitív és mentális távolság.

Összességében láthatjuk tehát, hogy a posztmodern megközelítésnek nevezett időszak számos újítást és másfajta nézőpontot hozott az (állam)határok kutatásába. A társadalom által létrehozott határ, amely már nem csak a nemzetállamhoz köthető, hanem a mindennapi élet számos területén jelen van, és amelyeket már nem kizárólagosan az állam befolyásol, valamint térben is kiterjedt jelenségről és fogalomról beszélhetünk. A tudományos vizsgálódási témák pedig ehhez illeszkedően igen sokrétűvé váltak, valódi interdiszciplináris kutatási tárgyá téve a határt. A következő fejezetben a határok tulajdonságainak, működési mechanizmusának részleteit ismertetem, utána pedig a határkutatásokkal kapcsolatos elméletalkotás eddigi főbb eredményeit és meglátásait mutatom be.

2.2.4 A határok elemi tulajdonságai

A határok elemi tulajdonságai közé tartozik az elválasztás, a szűrő funkció. Azonban, ahogy az előző fejezetben is kitértem rá, a határok már nem kizárólagosan a szuverén nemzetállamok területi fennhatóságának végét jelölő vonalakként értelmezendők (BRUNET-JAILLY, E. 2010). Ugyanakkor a legfontosabb tulajdonságai megtalálhatók az államhatárok mentén is. A határok elemi szerepe mindig is bizonyos *kettősségek elválasztása* volt. Elválasztja a „mi”-t a „többiek”-től, a „saját”-ot a „másé”-től (NEWMAN, D. 2005; NEWMAN, D. 2003). A határok ezen tulajdonsága azonban szerte a társadalomban megfigyelhető, folyamatosan jelen van a csoportok létrehozása, kategorizálás, a különböző identitások mentén (BALOGH, P. 2014b). A „ki tartozik hozzánk” kérdés egy folyamatosan újratermelt határt hoz létre a csoporthoz tartozók és a csoporton kívüliek között, a határok szerepe tehát nem csak az elválasztás, de az egyének kiválasztása, csoportosítása is (LAINE, J. P. 2021). Ez a kategorizálás, csoporthovatartozás pedig térben is megjelenhet. Egyes csoportok jobban kötődnek bizonyos városi vagy földrajzi terekhez, míg mások kevésbé. Ugyanakkor a térre kivetített határok és a csoporttagok térbeli viselkedése, térbeli elhelyezkedése nem feltétlenül esik egybe (NEWMAN, D. 2006a).

A gyakran előítéletekkel teli folyamatos dichotómia a „mi” és az „ők” között („*othering*”) az egyének fejében is kialakít egy képet a csoporton kívüliekről és a csoport határainak tulajdonságairól. Ennek a térbeliséggel összefüggő összetevőjét nevezzük mentális határnak, illetve az egyének irányába társított összetevőjét pedig mentális távolságnak (TIMÁR J. 2007). A valódi fizikai határ és az emberek fejében lévő mentális távolság és határ nem feltétlenül esik egybe egymással. Minden egyén és minden egyéb szereplő, amely részt vehet a határok alakításában rendelkezik saját definícióval, saját jelentéssel az adott határral kapcsolatban, amelyeket magyarul nevezhetünk *határkonstrukcióknak* (SALTER, M. 2012; TIMÁR J. 2007). Az egyes határok

---

⁴ A genealógia lehetővé teszi a társadalmi jelenségek, intézmények és hatalmi viszonyok történeti gyökereinek feltárását és megértését. A genealógiai elemzés azokra a múltbeli folyamatokra összpontosít, amelyek elősegítették az adott társadalmi jelenségek, intézmények vagy fogalmak kialakulását. (DEREK, G. et al 2009). A határok genealógiája azt mutatja, hogy a határok nem egyszerűen adott entitások, amelyek léteznek a térben, hanem olyan társadalmi és politikai folyamatok eredményei, amelyeket történelmi, kulturális és politikai tényezők befolyásolnak.

jelentése, jelentősége azonban nem állandó, időről-időre változhat a különböző társadalmi, szociális, gazdasági vagy politikai helyzettől függően (PAASI, A. 1999; PAASI, A. 2011). Balibar a határok története során egymásra rakódó jelentésrétegeket, a határokat folyamatosan meghatározó jelenségek folyamatosságát a határok **túlzott meghatározottságának** („*overdetermination*”) nevezi. A kifejezés azt sugallja, hogy a határra ható időben és térben változó tényezők összetett módon hatnak egymásra, így egyetlen tényező sem képes teljes mértékben megmagyarázni a határok létezését vagy jelentését. A határok inkább többszörös és egymást átfedő folyamatok eredményei, amelyek mindegyike hozzájárul a kialakulásukhoz és jelentőségükhöz. Más szavakkal, Balibar azzal érvel, hogy a határok nem csupán földrajzi vagy jogi kérdések, hanem mélyen beágyazódnak kulturális, társadalmi és történelmi összefüggésekbe. A határok túlzott meghatározottságának hangsúlyozásával igyekszik felhívni a figyelmet azok összetettségére, valamint a megértésükhöz árnyaltabb és interdiszciplinárisabb megközelítés szükségességére (BALIBAR, É. 2002). Ebből adódóan tehát a különböző történelmi korokban más-más jelentőséggel bírtak a határok az egyének számára is. Az így megélt határok, narratívákat alkotnak a határokról, határszakaszokról és létrehozzák az egyén által gondolt határkonstrukciókat. Mindezen határkonstrukciók pedig rendelkeznek egyfajta idődimenzióval is (TIMÁR J. 2007). Ezért rendkívül fontos a határokra vonatkozó múltbéli emlékek és a jelenkori tapasztalatok megismerése is, ahhoz, hogy valóban megértsük az egyes határok jelentését, a hozzájuk kapcsolt narratívákat és határkonstrukciókat (PARKER, N. – VAUGHAN-WILLIAMS, N. 2012; PFOSER, A. 2020).

A határok tehát nem egyformán jelennek meg bizonyos társadalmi csoportok számára, egyes rétegeknek egyszerűbb a határátkelés, szinte érzékelhetetlen, míg másoknak áthatolhatatlan akadályt jelent (PARKER, N. – VAUGHAN-WILLIAMS, N. 2012; LAMBERT, N. – CLOCHARD, O. 2015), ezáltal természetesen a határok jelentése is eltérő lesz. Összefoglalóan Balibar ezt a határok **poliszémikus** tulajdonságának nevezi, amely szerint a határok megjelenése és a határokhoz társított jelentések társadalmi csoportonként is eltérőek (BALIBAR, É. 2002), ezzel összefüggésben tehát a határok nyitottságának és zártságának mértéke sem értelmezhető önmagában, mert míg bizonyos csoportok számára nyitott, szabadon átjárható lehet egy bizonyos határ, addig más csoportok számára nem, Jussi Laine pedig az ezzel kapcsolatos kérdéseket, problémákat a „határok etikájának” (*border ethics*) nevezi (LAINE, J. 2019).

Az egyének narratívái és határkonstrukciói azonban nem passzív tényezők: a társadalom minden szereplője aktívan alakítja, mindez különböző cselekvések és diskurzusok összessége (PAASI, A. 1999). Noel Parker és Vaughan-Williams komplex koreográfiának nevezi a határokat, amelyek a mindennapi élet különböző terein vannak jelen (PARKER, N. – VAUGHAN-WILLIAMS, N. 2012). Rumford is kiemeli, hogy a határok konstrukciója számos földrajzi helyen létrejöhet, megtalálható szerte a társadalomban, városokban, kerületekben, és számos különböző ember hozzájárulhat, alakíthatja azt (RUMFORD, C. 2012).

A fenti megállapításokból tehát két további fontos jellemző, elemi tulajdonság körvonalazódik a kortárs határtan határokról alkotott gondolkodásban. Egyrészt a cselekvés maga, miszerint a határok tulajdonságai és az egyének hozzájuk kapcsolt jelentésrétegei aktívan alakítják a határokat. Nevezhetjük ezt a tulajdonságot **performativitásnak**⁵ is, amely folyamatosan jelen van egy-egy határ esetében. Gondoljunk csak magára a határátkelésre, vagy az ellenőrzésre az „átkelési

---

⁵ Judith Butler amerikai filozófus a performativitás fogalmát a nemek konstrukciójának elemzésére használta. Meglátása szerint a társadalmi nem (és az identitás) beszédaktusokon, a nonverbális kommunikáción és a cselekvéseken keresztül épül fel. E kapcsolat kétirányú, tehát a cselekvések és kommunikációs folyamatok eredményei a létrehozott identitásnak, ugyanakkor azok folyamatosan újratermelik és formálják is identitás elemeit. A társadalomföldrajz a performativitás segítségével vizsgálja, hogy az emberek cselekvéseikkel hogyan hozzák létre és tartják fenn a térbeli viszonyokat és jelentéseket (DEREK, G. et al 2009).

pontokon” (PARKER, N. – VAUGHAN-WILLIAMS, N. 2012), amiből az is következik, hogy nemcsak az egyén, de az állami szervek, a különböző intézmények, szervezetek szintén részesei a határokhoz kapcsolt performativitásnak (COREY, J. et al. 2011). Másrészt azt is láthatjuk, ahogy már korábban többször említettem, a határ értelmezése és jelenléte nem csak a földrajzi térben, de az egyének gondolkodásában is értelmezendő, ugyanakkor a *térbeliség* továbbra is fontos tényező, számos helyen találkozhatunk vele. Balibar a határok *mindenütt jelenléte* („ubiquity”) fogalommal, mint meghatározó tulajdonsággal hivatkozik erre a folyamatra (BALIBAR, É. 2002). A határok több irányba is elmozdulhatnak, akár a területek belseje felé, amit nemzetállami értelmezésben mélységi ellenőrzésnek nevezünk, akár más, kiszervezett, úgynevezett off-shore ellenőrzésnek, amely igyekszik a határ szűrő funkcióját már a területhez való hozzáférés előtt végrehajtani (JOHNSON, C. et al. 2011; PARKER, N. – VAUGHAN-WILLIAMS, N. 2012). Konrad a mobilitási fordulat jelenlétét hangsúlyozza a határtani kutatásokban is. A határok fogalmának és jelentésének meghatározása egy meg nem szűnő dialektikus folyamat, tehát a határok folyamatos változásban vannak, mobillá váltak (KONRAD, V. 2015; WALTHER, O. J. – RETAILLÉ, D. 2014), de nem csak fogalmilag, hanem területileg is (VAN HOUTUM, H. 2012). Ugyanakkor a térbeliség másik fontos aspektusa a lépték, ugyanis a határ jelentése függ a léptéktől is (PAASI, A. 2011). A mikro-léptékű, gyakran láthatatlan és csak a helyiek fejében tudatosult határok nagyobb hatással és jelentőséggel lehetnek a mindennapi életre, mint más, nagyobb léptékű határok, különösen, ha az államhatár olyan földrajzi téren halad át, amely korábban funkcionálisan a mindennapi élettér része lehetett az egyének (NEWMAN, D. 2006b).

Összegezve a fentieket, a határok tehát rendelkeznek egyfajta kettős tulajdonsággal, ugyanis egyszerre lehetnek valódiak fizikai értelemben, és egyszerre elképzelték (KONRAD, V. 2013). A határok napjainkban és a történetük különböző szakaszaiban folyamatos újratermelésen mennek keresztül, amelyhez hozzájárul a hozzájuk kapcsolódó performativitás, gondolkodás (PAASI, A. 2011). Az angol nyelvű szakirodalom 4 pontban (4Ps) szedte össze, hogy milyen főbb tulajdonságai és jellemzői vannak a határoknak. Ezek a fentebb részletezett ismereteket összegzik, mely szerint a hely, a térbeliség és annak változása („*place*”), a határokhoz kapcsolódó cselekvések („*performativity*”), a határok eltérő jelentése és tulajdonságai a társadalmi csoportok számára („*perspective*”) és az, hogy összességében legmeghatározóbb értelemben továbbra is politikai kategóriáról beszélhetünk („*political*”) a legfontosabb elemi tulajdonságai a határoknak (MADSEN, K. D. 2014). Van Houtum mindezt úgy fogalmazza meg, hogy a határ „ige” és „cselekvés”, egy konstruált, létrehozott igazság, amely Janus-arcú tulajdonságokkal rendelkezik (VAN HOUTUM, H. 2000; VAN HOUTUM, H. 2011). Zapata-Barrero összegzésében a határookra úgy hivatkozik mint egyfajta referenciakeretre, amely rendelkezik fizikai, területi és szimbolikus jelentéssel. Egy fogalom, megközelítés és politikai kategória egyben, amelyek együtt egy intézményesült formát alkotnak, mindemellett pedig folyamat is (ZAPATA-BARRERO, R. 2013). A határok intézményi megközelítése Paasitól eredeztethető, aki pedig komplex társadalmi intézménynek tekinti a határokat, amelyek különböző léptékben léteznek, társadalmi cselekvésekhez kapcsolódnak, folyamatosan újratermelődnek és különböző jelentőséget, jelentéseket kapnak (PAASI, A. 1999). Newman továbbá fontosnak tartja kiemelni, hogy a határok tulajdonságainak és jelentéseinek kialakítása mindig bizonyos társadalmi elit érdekei szerint alakul (NEWMAN, D. 2003; NEWMAN, D. 2006a; KOLOSSOV, V. - SCOTT, J. 2013).

A továbbiakban a határokkal kapcsolatos főbb elméletek ismertetésére térek ki, amelyeknek a jelen fejezetben megismert tulajdonságokra vagy azoknak bizonyos körére kell mindenképpen támaszkodniuk.

2.2.5 Elérhető az általános határelmélet? – A határokkal kapcsolatos elméletalkotás

A határtani kutatók a határokkal kapcsolatos egységes, közös elméletekhez igen eltérő módon és habitussal állnak hozzá. Számos elmélet született már, amely valamilyen módon, vagy komplexebben vagy néhány aspektust felkarolva igyekszik keretrendszert nyújtani a határok értelmezésének. Folyamatos a vita tehát arról, hogy lehetséges-e vagy kívánatos-e a határkutatás átfogó elmélete. Egyesek azzal érvelnek, hogy egy átfogó elmélet túlságosan korlátozó lenne, mivel a határok összetettek és sokrétűek, és különböző perspektívákra van szükség a különböző dimenzióik teljes megértéséhez. Mások szerint pedig azt képviselik, hogy egy átfogó elméletre van szükség a különböző perspektívák integrálásához és a határok holisztikus megértéséhez. A fejezetben bemutatom mindkét oldal álláspontját, és részletezek néhányat az eddigi átfogó határtani elméletek javaslatai közül.

Jacobs, J. és van Assche, K. úgy fogalmaz, hogy a határokat sokan sok szempontból közelítik meg, így az elméletalkotás is inkább tematikusnak nevezhető (JACOBS, J. – VAN ASSCHE, K. 2014). Paasi viszont felhívja a figyelmet arra, hogy míg korábban könnyebben elkülöníthetők voltak a különböző tudományágak határokkal kapcsolatos vizsgálódásai, gazdasági értelemben a határok szűrő és elválasztó funkciója került fókuszba, míg az antropológusok, szociológusok például elsősorban a társadalmi határookra és hatásaikra voltak kíváncsiak. Manapság már nehéz egyértelműen kizárólag egy tudományági megközelítéshez sorolni egy-egy határokkal kapcsolatos kutatást, elméletet (PAASI, A. 2011).

A kutatók között vannak, akik megkérdőjelezzik, hogy létrehozható-e egységes határelmélet. Paasi szerint azért nem kívánatosak, pontosabban azért lehetetlenek ezek a fajta elméletek, mert a határok erősen kontextusfüggők, helyileg beágyazottak, és függenek a hatalmi, társadalmi, gazdasági viszonyoktól, valamint a jelentésük is folyamatosan változik. Továbbá kiemeli, hogy az elmélet helyett fogalmi változók létrehozása kívánatosabb lehet, amelyek jelentése nem fix. Módszertani szempontból pedig az egymástól jelentősen eltérő metodológiával dolgozó kutatásokat emeli ki, hozzátéve, hogy a határokat megfelelően kutatni csak terepi munkával lehet, résztvevői megfigyeléssel, interjúkkal, olyan módszerekkel, amelyekkel megismerhetők a helyi narratívák (PAASI, A. 2011; PAASI, A. 2005).

Az elméleti keretrendszerekkel kapcsolatos aggályokat természetesen más szerzők is megfogalmazták. Prescottt szerint a határok konkrét empirikus jelenségek, így a generalizációjuk nehézkes (PAASI, A. 2011), és Kolossov is úgy fogalmaz, hogy egy interdiszciplináris teória problematikus lehet, de egy közös terminológia, fogalmi keretrendszer elérhetőbb és kívánatosabb (KOLOSSOV, V. 2005). Erre tesz kísérletet Newman is, amikor a delimitáció (a határvonal megállapítása, meghúzása) és a demarkáció (a határvonal megjelölése fizikai értelemben) klasszikus fogalmait értelmezi mai környezetben, valamint Hartshorne fentebb ismertetett kategóriáit jellemzi a kortárs gondolkodás keretei között (NEWMAN, D. 2003; NEWMAN, D. 2006a). Ugyanakkor azzal Newman is egyetért, hogy egy egységes modell, elmélet eléréséhez a határok túlságosan is sokrétűek és sokszínűek, illetve ő is kiemeli az empirikus értelmezési eltéréseket a különböző tudományágakat tekintve. A közös kutatási téma, illetve témák viszont adottak, amelyek hozzájárulhatnak a határok közös megértéséhez (NEWMAN, D. 2006b).

A fejezet további részében sorra veszem a határtani kutatásokhoz kapcsolódó legfontosabb elméleteket. Az egyik legszélesebb körben ismert elmélet megalkotója, Brunet-Jailly is egyetért a korábban leírtakkal, mely szerint számos típusa és megközelítése létezik a határoknak, és az eltérő diszciplínák gyakran mást tartanak fontosnak megvizsgálni, számos magyarázattal egységes modell, keretrendszer nélkül (BRUNET-JAILLY, E. 2005; BRUNET-JAILLY, E. 2010). Brunet-Jailly modelljében hangsúlyozza, hogy a határok szemszögéből az egyének (ágensek) és a struktúra egyforma fontosságúak, kölcsönösen befolyásoló jelentőséggel bírnak, mindkettőt szükséges

bevonni a kutatásokba. Négy analitikai szempontot határozott meg, amelyek kiegészítik és fokozzák is egymás hatását és jelentőségét: a helyi határon átnyúló kultúra; a helyi politikai befolyás és tényezők; a többszintű kormányzás és irányelvei; a piaci és kereskedelmi folyamatok. Brunet-Jailly szerint megfelelő elmélettel a határok kategorizálhatóvá, összehasonlíthatóvá válnak és a határtan túlléphet azon a nézeten, hogy minden határ egyedi és túlságosan sok típus tapasztalható belőlük (BRUNET-JAILLY, E. 2005).

Ferdoush szintén az ágensek és a struktúrák kettősségének fontosságát hangsúlyozza, amikor Giddensre alapozva az (állam)határok értelmezéséhez próbál hozzájárulni (FERDOUSH, A. 2020). Véleménye szerint a performativitás létrejöttéhez gyakran szükséges az állami szereplő, tehát a nemzetállamok továbbra is kulcsszerepet játszanak a folyamatokban. Az elméletben a struktúrának nem csak az állam és intézményei a része, hanem az ezeket az egyének felé megjelenítő személyzet is (FERDOUSH, A. 2017).

Ferdoush elméletében az emberek nap mint nap interakcióba lépnek a határral, reflektálnak a strukturális faktorokra és az ágensek tevékenységére egyaránt, ez pedig kialakítja a határok „természetét”. A határok ebben a rendszerben a struktúrák szélén, „határán” helyezkednek el, ahol különböző elméletek, ideológiák, eltérő identitások találkoznak, formálódnak és újratermelődnek (BALOGH, P. 2014b; FERDOUSH, A. 2017). Ferdoush 7 strukturális tényezőt és 3 ágensekre (határ menti lakosokra – „borderlanders”) vonatkozó tényezőt határozott meg. Az ágensek reflexitásának 3 tényezője közé tartozik a kulturális háttér, a gazdasági viszonyok és a társadalmi-politikai jellemzők. A határok alakításában tehát nem csak az állam, de az egyén ugyanúgy részt vesz (FERDOUSH, A. 2017). A strukturális faktorok, amelyek elsősorban a központi államhatalomra vonatkoznak, pedig az alábbiak: az államot alkotó régiókkal való viszony, a határ menti régiókkal való kapcsolat, a központi hatalom intézményei, a kormányzati szintek tulajdonságai és száma, az ország gazdasága, az állam politikai hatalmának erőssége, valamint a piaci viszonyok, kereskedelmi folyamatok (FERDOUSH, A. 2017). Ferdoush elmélete szerint tehát, a strukturális tényezők meghatározzák a határok milyenségét, karakterét, az egyének pedig a mögöttes, egyénekre vonatkozó eltérő tulajdonságaik alapján reflektálnak minderre. Az egyének hozzáállása, reflektálása pedig befolyásolja a határokkal, a határ túloldalával kapcsolatos interakciókat. A gyakori, hosszantartó interakciók pedig egyre inkább beépülnek a helyi mindennapokba, amelyek kiterjedhetnek nagyobb földrajzi térségekre is, idővel pedig beépülnek a struktúrába, törvényeket, szabályozásokat indukálhatnak, azaz intézményesülhetnek (FERDOUSH, A. 2017).

Ferdoush hangsúlyozza továbbá a határok időbeliségét is. Meglátása szerint a jelenlegi kutatások elsősorban a területiségre koncentrálnak, ugyanakkor a határoknak van egyfajta kronológiai fejlődése. Chiara Brambillára utalva, a határok genealógiája szintén az időbeliség fontosságára utal (BRAMBILLA, C. 2015; FERDOUSH, A. 2020). Balibar szerint minden határnak megvan a saját története, történelmi eseményei, amelyek egymást követik, ugyanakkor az általuk, a határoknak adott jelentések nem tűnnek el, hanem folyamatosan felhalmozódnak. Így a határok túldeterminálttá („overdetermined”) válnak, azaz a jelentésrétegek, a különböző nézőpontok egymáshoz kapcsolódnak, egymásra rakódnak aminek következtében a határok gyakran többféle értelmezést és reakciót váltanak ki az egyénekből, intézményekből (BALIBAR, É. 2002). Fontos tehát a határokhöz kapcsolódó emlékek kutatása, hiszen mindez nem lineáris időbeliséget jelent a határokhöz kapcsolódó narratívák esetében. A korábbi tapasztalatok, a határok korábbi jelentése, tulajdonságai mind hatással lehetnek a jelenre, így kialakul egyfajta átfedő, többszörös időbelisége a határoknak (FERDOUSH, A. 2020). A történelmi rétegek és narratívák tehát egymásra rakódnak, folyamatosan alakítva a határok jelentését és az egyének interakcióit vele, amelyet a struktúra bizonyos módokon befolyásolni képes.

A kritikai elméletalkotás, amelynek a határkutatásban alkalmazott nézőpontjainak alapjait Ó Tuathail rakta le a kritikai geopolitikai elméletben (Ó TUATHAIL, G. 1996), szintén napjaink egyik

meghatározó keretrendszerévé fejlődött. Salter ennek egyik jeles képviselője a határtanban, nézete szerint a kritikai határkutatások egyik nagyon fontos eleme a határok performativitása, amely alapján megalkotásra kerülnek a határok és egyben jelentést is kapnak. A kritikai határkutatás tehát elhagyja a határvonalat és magát a határt, valamint annak fogalmát, mint a kutatás legfontosabb eleme, nem a határvonalak jogi, gazdasági jelentősége kerül előtérbe, hanem a határokhöz kapcsolódó gyakorlatok, amellyel jelentésre tesznek szert (SALTER, M. 2012; PARKER, N. – VAUGHAN-WILLIAMS, N. 2012), valamint a határok tulajdonságainak, jelentőségének és szabályainak alakítása, azaz a bordering (COREY, J. et al. 2011).

Salter elmélete szerint a határok performativitását számos szereplő befolyásolja. A kormányok, a lakosok, intézmények, egyéb szereplők mind részt vesznek a határokkal kapcsolatos tevékenységben. E tevékenységeket 3 főbb csoportra osztja Salter, az egyik a formális cselekvések (*formal performances*), amely a határokkal kapcsolatos jogi aktusokat, biztonsági előírásokat tartalmazza. A második az ún. gyakorlati cselekvés (*practical performances*), ahová pedig a határok átlépéséhez, illetve annak szűrő funkciójához kapcsolódó konkrét gyakorlatok tartoznak. Végül pedig a harmadik csoportot alkotja a lakossági cselekvés (*popular performances*), ahol pedig a különböző szereplők a határok jelentésével kapcsolatos diskurzusokat hozzák létre (COREY, J. et al. 2011).

A fentiekre alapozva nem meglepő, hogy a kritikai határkutatásban a különböző perspektívák hangsúlyos szerepet kapnak, és a korábbi kérdésekre adott hagyományos válaszok némileg módosulnak. A hol? kérdésre a kritikai elmélet egyértelmű válaszként adja, hogy a kortárs felfogásban a határok már nem csak a konvencionális helyeken találhatók meg. A velük kapcsolatos gyakorlatok, performanszok a társadalom és a földrajzi tér széles skáláján jelenhetnek meg. A ki (vesz részt benne)? kérdésre a korábbi államcentrikus felfogáson túl számos új szereplő bekapcsolódott a folyamatokba, így a gazdasági szereplőkön, hétköznapi embereken, intézményeken kívül pl. a média hatása is jelentős. Összességében tehát multidimenzionális, multiperspektivikus fogalomról, jelenségről beszélhetünk, amelynek számos aspektusa megfigyelhető (JOHNSON, C. et al. 2011; BAUDER, H. 2011). Bauder szerint pont emiatt sem kívánatos fix elmélet a határookra vonatkozóan, amellyel Konrad is egyetért (BAUDER, H. 2011; KONRAD, V. 2015). Bauder szerint a határtani kutatások mindig lokálisak és parciálisak, mivel minden határokhöz kapcsolódó aspektus egyedi környezetbe és tapasztalatokba ágyazódik be, amelyet a határok poliszémikus tulajdonsága okoz (BAUDER, H. 2011). Mindez dialektikus formát ölt, folyamatos instabilitást és újragondolást, és pont ez a tulajdonság teszi lehetetlenné egy koherens koncepció kialakítását (BAUDER, H. 2011).

Rumford erre a multidimenzionalitásra alapozva javasol másfajta szemléletet, az ún. „határ nézőpontot” (*seeing like a border*). Véleménye szerint ez a szemlélet megfelelő álláspontot biztosít a határok vizsgálatához, hiszen nem kötelezi el magát az állam, a kormányzat befolyásoló nézőpontja mellett, függetlenül a politikai hozzáállástól. E tekintetben a határ vizsgálata már nem kitekintő vagy betekintő folyamat, hiszen nem az állam szemszögéből vizsgálódunk, sőt a számos aspektusból adódóan megannyi lehetőség van, ahol létrejönnek határok, de a központi állam nem kap szerepet (pl. elzárt lakóparkok) (RUMFORD, C. 2012). Rumford 3 fő dimenziót határoz meg a multiperspektivikus határok vizsgálatához. Az egyik a kulturális tényező, amely magában foglalja a különböző, határokkal kapcsolatos emlékműveket, a lehetőséget a kapcsolatteremtésre és az elválasztásra, a határok eltérő interpretációinak kutatását. A második dimenzió a határ nézőpont, a harmadik pedig a „borderwork”, a különböző szereplők határt befolyásoló cselekvésére utal, ugyanakkor Rumford hangsúlyozza, hogy az egyszerű emberek egyre nagyobb szerepet kaphatnak ebben a folyamatban (RUMFORD, C. 2012). Kireev és Yachin kevésbé ért egyet Rumforddal. Véleményük szerint a „határ nézőpont” ad egyfajta neutralitást, távolabb lépést az államtól,

ugyanakkor a határok számos olyan problémát generálnak, mint a kirekesztés, az erőszak, amely témák így háttérbe szorulhatnak (KIREEV, A. – YACHIN, S. 2017).

Payan egyetért abban több társával, hogy a számos perspektíva, változó és egyedi körülmények miatt egységes heurisztikus határkoncepció szükségtelen, úgy véli először módszertani stratégiát kell kijelölni (PAYAN, T. 2014). Szerinte mindenki a saját diszciplínája felől közelíti meg a határokat, és bár azok hiába multidimenzionálisak, a kutatók többsége nem multidiszciplináris, így Payan elsősorban a módszertani hiányosságokban lát problémát. Ezek orvoslására hozta létre a tipológiai elméletét („*typological theory*”). Az államhatárok típusainak meghatározásához, és könnyebben összehasonlítható elemzéséhez Payan determinánsokat határozott meg, amelyekbe az államokat elválasztó határookra ható hatások (változók) besorolhatók, változócsoportokat alkotva így (PAYAN, T. 2014). Ezen említett tényezők a következők:

- történelmi múlt
- kulturális kötelek
- erőforrás igények
- demográfiai (migrációs) folyamatok
- intézményesülés mértéke
- gazdasági fejlettségi különbségek
- belpolitikai környezet
- globális kontextus
- technológiai különbségek

Kissé részletesebben tárgyalva őket, a történelmi múlt (*historical baggage*) az a tényező, amely az államhatárt érintő eseményekre vonatkozik. Az államhatár megszületése, kialakulása, és bármilyen, a múltban történt pozitív vagy negatív esemény beletartozik a csoportba. A kulturális kötelek (*cultural bonds*) mint a nyelv, vallás, szokások szintén hatással vannak a két állam között húzódó választóvonal milyenségére (PAYAN, T. 2014), az elválasztás vagy az összekötés meghatározóbbá tételére. A szerb–magyar határtérségben ebből a szempontból egyértelműen az összekötő funkció játszhat döntő szerepet, hiszen a határ szerbiai oldalán, Vajdaság északi részén él a tömbmagyarság. Az erőforrás igények (*resource claims*) elsősorban a konfliktusok létrejöttében játszanak fontos szerepet, legyen a vízre, nyersanyagra, vagy akár termőföldre vonatkozó igény.

A demográfiai (migrációs) folyamatok (*demographic trends*) jelentősen befolyásolják az államhatárokat, és a határsávban élők életét is. Minél erőteljesebb a vándorlás, annál nagyobb az államhatalom igénye, kényszere a helyzet stabilizálásához és kontrollálásához, ezzel egy időben a határok megerősítése zajlik fizikailag, jogilag, de akár mentálisan is (PAYAN, T. 2014), ebben a folyamatban érhető leginkább tetten a határfolyamat (*bordering process*). Ezt a folyamatot a határsávban élő helyi lakosság is érzékeli, bennük pedig felerősödhet a határtudat, a határsáv másságának érzése az ország többi részéhez viszonyítva.

Az intézményesülés mértékét (*degree of institutionalizations*) meghatározza a centralizáció szintje, a határokon átnyúló intézmények, szervezetek megléte, önállóságának foka. Az államnak nem csak a kooperáció, és jószomszédi viszony kialakítása a célja a fokozódó intézményesüléssel, hanem az államhatár menti folyamatok befolyásolása és ellenőrzése (PAYAN, T. 2014).

A gazdasági fejlettségi különbségek (*economic development gaps*) részben determinálják az egyének migrációs döntéseit, valamint meghatározhatják a kereskedelmi, gazdasági kapcsolatok irányultságát és kölcsönösségét (PAYAN, T. 2014). Magyarország déli határszakaszának 2015-ös lezárása fizikai és jogi értelemben szintén illeszkedik a belpolitikai környezet (*domestic environment*) tényezőbe, ugyanis e csoport jellemzője, hogy a határral kapcsolatos folyamatok politikailag (is) meghatározottak (PAYAN, T. 2014). A határ, és a határokon átívelő migrációt teszi felelőssé számos politikai szereplő világszerte különböző problémák kialakulásáért, legyen szó

terrorizmusról, gazdasági válságról, betegségek terjedéséről, habár beláthatjuk, hogy a határ szerepe nem kizárólagos, csupán szűrő jelleggel léphet fel.

A globális kontextus tényező leginkább az 1990-es évek határnélküli világ vízióiban, majd a 2001-es terrorcselekmények hatására történő határmegegerősítések kapcsán válik igazán kézzel foghatóvá. A biztonságpolitikai szempont azóta is a határokról szóló diskurzusok meghatározó tényezője (PAYAN, T. 2014). Végül, a technológiai különbségek (*technological differentials*) elsősorban a határok ellenőrzésének különbségeiben érhetőek tetten (PAYAN, T. 2014).

A fejezet természetesen terjedelmi okok miatt sem kívánta az összes határtani kutatást ismertetni részletekbe menően, ugyanakkor a felvázolt elméleti irányvonalakból jól látszódik egyrészt az a dilemma, hogy milyen mértékű közös határtani elméletre van szüksége a diszciplínának, másrészt az, hogy a kritikai határszemlélet szerepe jelentős. A dolgozat és a kutatás is számos, a kritikai határszemléletekhez (tudatosan kerülve a kritikai határelmélet kifejezést) köthető nézőpontot és elemet tartalmaz. A határra a történelem során rakódó jelentésrétegek és az ehhez társított attitűdök illeszkednek Balibar, Brambilla vagy éppen Ferdoush nézeteihez. A helyi lakosok határhasználata pedig egy típusa a határképzés, borderwork folyamatának. Ehhez természetesen szorosan kapcsolódik a határokhöz fűződő attitűd, a kapcsolódó narratívák, és az érzékelt mentális távolságok, amelyek pedig a poliszémikus tulajdonság és a multiperspektivikus látásmód fontos összetevői lehetnek. Mindezek együttesen pedig – bár nem teljes egészében –, de kirajzolják a határ társadalmi újratermelését a térségben. Ezen tényezőket és folyamatokat azonban szükséges kontextusba helyezni, ehhez pedig elengedhetetlen a bordering folyamat, a határ menti élet és a határövezetek részletesebb megismerése.

Összességében tehát a határtani kutatások átfogó elmélete nehezen valósítható meg, a tudományterület ezzel egyidőben törekedhet a különböző szempontok és elméletek integrálására a határok árnyaltabb és többdimenziós megértése érdekében. Ez az integráció magában foglalhatja a határok fizikai, politikai, társadalmi, kulturális és gazdasági vonatkozásait, valamint azt, hogy hogyan hatnak egymásra. Ezenkívül a különböző tudományterületeket ötvöző interdiszciplináris megközelítések teljesebb képet nyújthatnak a határok összetettségéről. Végző soron megállapítható, hogy a határtan folyamatosan fejlődik, és folyamatosan új nézőpontok, elméletek és ismeretek jelennek meg. Ezért fontos továbbra is, hogy a határtani koncepció és a kapcsolódó kutatások nyitottak legyenek, és ne korlátozódjanak egyetlen nézőpontra.

2.2.6 A(z) (állam)határok társadalmi hatásai – Határképzés, mentális határok és élet a határ mentén

Jelen fejezet címében feltüntetett néhány folyamat már előkerült érintőlegesen a dolgozat korábbi szakaszaiban, ugyanakkor úgy vélem, hogy mivel a kutatás nagy mértékben alapul ezen tényezőkre, így a részletes bemutatásuk és értelmezésük elengedhetetlen részét képezi a dolgozatnak.

A kutatás jelentős mértékben támaszkodik a helyi lakosok által az államhatárral kapcsolatosan tapasztalt és megélt folyamatokra. A bordering folyamata, a határ menti élettel és a mentális határokkal olyan, egymástól kölcsönösen függő rendszert alkotnak, amelyek véleményem szerint magukban foglalják a kritikai határszemléletek fentebb részletezett legfontosabb megállapításait, de egyben magukba olvasztják és meg is jelenítik Payan determinánsait.

2.2.6.1 A határképzés és az másítás folyamata

A bordering (magyar leginkább: határképzés, határtermelés) folyamat egyik fontos alapvető tétele, hogy a határok determinálnak egyfajta hovatartozást bizonyos csoporthoz, területhez, amely a befogadás és kirekesztés intézményesült változatához vezethet (NEWMAN, D. 2006b), így kialakul

egy mi/ők és egy itt/ott dichotómia. E folyamat neve az othering, amely a borderinghez rendkívül szorosan kapcsolódik és magyarul leginkább olyan kifejezésekkel azonosítható, mint a „mássá tétel”, „másságalkotás”, ahogy az Európai Unió fogalmaz [1], de a „megkülönböztetés”, „másítás” szintén alkalmazható, a dolgozatban ez utóbbiakat és az angolt megfelelőjét fogom használni, ahogy arra magyar nyelvű tudományos munkában is találunk példát (KOVÁCS B. 2020). Az othering folyamata elképzelt vagy valós különbség stigmatizálásán alapul, amely hozzásegíti az egyéneket, csoportokat, hogy két (hierarchikusan is) eltérő csoportot hozzanak létre, a *mi (us)* és az *ők (them)* kategóriákat (STASZAK, J. 2009). A folyamatnak eltérő típusai határozhatók meg aszerint, hogy a társított különbség milyen mértékben szorítkozik a tényszerűségre. E tekintetben beszélhetünk szofisztikált másításról, amely esetben a különbség érzékelésre, meghatározásra kerül, de ez csak egy tény, nem szolgál negatív megkülönböztetésül, nem tünteti fel az „other” csoportot (nem) kívánatosként. Míg a nyers (*crude*) másítás során valamilyen irányú (pozitív vagy negatív) értéktársítás is történik az érzékelt eltérés mellé (BRONS, L. 2015). A mi/ők elválasztásnak nem is kell feltétlenül láthatónak lennie, hiszen az egyik legfontosabb természete a másításnak abból ered, hogy kialakul egyfajta félelem, igény a távolságra az „többiektől”. Ez a félelem és igény pedig a valóság és az érzékelt, vélt jellemzők egyvelege (VAN HOUTUM, H. 1999; NEWMAN, D. 2006a). A legtöbb esetben az othering mechanizmusában az a felfogás is megtalálható, mely szerint „ha egy hely az én történeti narratívám része, akkor az nem lehet másé ezzel egy időben.” Létezik tehát földrajzi othering folyamat is, amely során bizonyos területen élőket ruház fel a meghatározó, domináns csoport valamilyen, gyakran negatív tulajdonsággal, amely minden ott élő emberre érvényes lesz. Hasonló térbeli othering folyamatot jelöl a szegregáció is (STASZAK, J. 2009). Ezzel összhangban, ha a társadalmi és térbeli rendet szeretnénk alkotni (*ordering*), az határokat, és az azzal kapcsolatos irányítást, funkciók meghatározását, alakítását is magával hozza (*bordering*).

Tehát, eljutottunk oda, hogy a határképzés folyamata társadalmi-térbeli rendet hoz létre azzal, hogy megteremtí a másságot, az „other”-t (NEWMAN, D. 2005). Összességében a határtermelés tehát tevékenységek sorozata, amelyek alakítják, fenntartják, módosítják a határokat (PARKER, N. – VAUGHAN-WILLIAMS, N. 2012). Scott és Sohn városi terekben értelmezte a határképzést, és 3 fő cselekvést határoztak meg, amelyek határt adnak a tereknek, és egyben határképző folyamatokat indukálnak. Az első az ún. „tulajdonság” (*attribution*), amely a térhez társított különböző karaktereket jelöli (funkció, életvitel, imázs, stb). A második tevékenységi kör a „társítás” (*appropriation*), amely a mindennapi étellel összefüggő jelentéseket, identitást kölcsönöz a tereknek, mint pl. a tér neve, performatív cselekvések. Végül pedig a reprezentáció, amely a terek tulajdonságait és a kapcsolt társításait közvetíti a diskurzusok során. Ezen folyamatok – a szerzők által is kiemelve – kapcsolódnak Lefebvre munkásságához a terekkel kapcsolatban. (SCOTT, J. W. – SOHN, C. 2018), ugyanakkor Lynch szerint a tér tanulmányának folyamatába is illeszkednek, hiszen ő is 3 fázist különít el, az azonosítás, struktúrateremtés és a jelentésadás szakaszai (CSÉFALVAY Z. 1990). E cselekvések pedig összességében nem csak bizonyos jelentést kölcsönöznek a földrajzi tereknek, de egyben a határukat is megszabják, ezáltal a határképzés folyamatának részeivé válnak. Természetesen az ezen analógián nyugvó, megkonstruált határokat nem biztos, hogy mindenki el fogja fogadni (RUMFORD, C. 2012). Egyben a korábbi fejezetek alapján az is kiderül, hogy a határokhoz kapcsolódó folyamatok, – mint a bordering és az othering is –, sem kizárólag az államhatárok mentén és az állam által érhetőket tetten (MIGGELBRINK, J. 2014; COREY, J. et al. 2011), ugyanakkor egyik legjelentősebb befolyásoló szerepe a központi kormányzatnak van.

A határképzés komplex folyamatát a legkönnyebb megérteni konkrét példákon keresztül. A legegyszerűbb, az államhatalomhoz köthető formája maga a határellenőrzés folyamata a határátkelőhelyeken, ahol egyszerűen megtörténik annak a megállapítása, hogy ki férhet hozzá az adott ország területéhez, jóllehet, maga az államhatáron történő átkelés csak egy aspektusa a határképzés széles tárházának. Számos egyéb olyan „határvonal” található a társadalomban,

társadalmi és térbeli csoportok között – mint kulturális, vagyoni, nyelvi stb. határok –, amit sokszor még nehezebb átlépni, mint az országhatárt.

Az államhatárok vagy más terek közé felhúzott falak, kerítések szintén a határképzés (*bordering*) kézzel fogható megjelenési formái. Az elválasztó falak építése összefügg az emberiség történetével, elválaszt civilizált társadalmat „barbároktól”, egymással szemben álló politikai és gazdasági rendszereket, vagy csak két demokratikus országot egymástól (VALLET, É. – CHARLES-PHILIPPE, D. 2012), megakadályozza, hogy bevándorlók érkezzenek az országba, vagy éppen az országot elhagyja valaki (GRICHTING, A. 2011). A berlini fal lebontása után – mely önmaga is példa a társadalmi határképzés folyamatára – és a globalizáció kiterjedésével hiába vizionálták a határok nélküli világ létrejöttét, a 21. században minden eddiginél több határfal került kiépítésre, különösen a 2001-es terrortámadások után (VALLET, É. – CHARLES-PHILIPPE, D. 2012), e falak célja kettős, mint ahogy maguknak a határoknak is. Védelmet nyújtanak a „külső” ellen, és biztonságot adnak azoknak, akik „belül” helyezkednek el (VALLET, É. – CHARLES-PHILIPPE, D. 2012). A legismertebb és legtöbbet kutatott határfalak között találjuk az USA és Mexikó közötti falat, és az Izrael és Palesztina közötti biztonsági kerítést. Ugyanakkor falak nem csak fizikailag húzhatók, adminisztratív és virtuális értelemben is megnehezíthető egy-egy országhoz történő hozzáférés. Ehhez idomul a „Fortress Europe” fogalom, amely Európát, illetve az Európai Uniót egyre inkább zárt közösségként vizionálja, amely nehezen hozzáférhető (bizonyos) harmadik országok állampolgárai számára (ZÁMBÓ P. 2011; GRICHTING, A. 2011), vagy például a nagy kínai tűzfal, amely már nem a mongolok ellen zárja el az országot, hanem a Kínába be- és kifelé tartó adatokat, információkat szűri (GRICHTING, A. 2011).

Természetesen a határképzéshez kapcsolódó folyamatok és cselekvések sokrétűbbek, mintsem, hogy egy-egy fizikai vagy képzeletbeli vonalat kelljen átlépni, habár az nem vitatható, hogy minden kapcsolódó folyamat végső soron e vonalak átlépésére vezethető vissza. Közeli, kézenfekvő példa a folyamatra a magyar állam fizikai és mentális határokat alakító tevékenysége a 2010-es években. A magyar állam már a rendszerváltozás után igyekezett kulturális közösséget alkotni a határon túli magyarokkal is (EGEDY G. 2013). E folyamat felgyorsult a 2010-es kormányváltás után, ugyanis ebben az időszakban a kormányzat jelentős „*debordering*”, azaz a határok jelentőségét, jelenlétét csökkentő intézkedést hozott a magyar kisebbségek irányába (SCOTT, J. W. 2018), amely egy transznáció (*transnation*) kialakulása irányába tett törekvések sorozata volt (POGONYI SZ. 2017), ilyen a külhoni magyaroknak biztosított kettős állampolgárság, szavazati jog, vagy éppen a folyamatos gazdaság- és területfejlesztési források biztosítása, a határokon átívelő nemzetpolitika megerősödése (SCOTT, J. W. 2018). Ezzel szinte párhuzamosan az Orbán-kormányok másfajta határképző tevékenységet is végeztek, amely illeszkedett ahhoz a történelmi narratívához, hogy a magyarok mindig is „határőr” szerepet töltek be Európa történetében (SCOTT, J. W. 2018). A megerősödő irreguláris migráció hatására a 2010-es évek közepén a magyar kormány mindinkább egy „*rebordering*”, azaz a határok újratermelését, megerősítését célzó retorikát, majd később konkrét tevékenységet végzett. Kerítést hozott létre a szerb majd a horvát államhatáron, létrehozta a tranzitónák intézményét, gyakorlatilag jogszerűen hozzáférhetetlenné tette az ország területét a menekültek és az irreguláris migrációban résztvevők számára (PAP, N. – REMÉNYI, P. 2017; SCOTT, J. W. 2018). Ugyanakkor a fizikai tevékenységek mellett erőteljes szimbolikus határtermelési tevékenységet is végzett a kormány, hiszen az „other” csoportot alkotó menekültekhez, migránsokhoz folyamatosan negatív jelentést társított a kormányzat, később egyenesen a terrorizmushoz kapcsolták a bevándorlást (PAP, N. – REMÉNYI, P. 2017; JACOBS, L. 2015). Tehát a kormányzat a határ, a helyi lakosok, a nemzet és egész európai kontextusban a biztonságra alapozva, a félelem narratíváját alkalmazva társított egyfajta jelentést a határoknak általánosságban, de különösen a szerb–magyar határszakasznak (SCOTT, J. W. 2018), amelynek egyik nagyon fontos, fizikai eleme a határkerítés és a határ militarizációja, a másik pedig

az a mentális, szimbolikus határképzés, amelyet a propaganda segítségével az emberek fejében hozott létre.

A helyi lakosok, helyi szereplők szintén részt vehetnek a bordering folyamatban, amelyhez a Föld szinte bármely határszakaszán találhatunk példákat. Az alapvető elemük minden esetben a mi/ők dichotómia alkalmazása, az azonban alapvetően a helyi viszonyokon és történelmi sajátosságokon múlik, hogy milyen jelentéseket és tulajdonságokat társítanak a két csoport között húzódó vonalnak. Az USA és Mexikó között húzódó határ a létrejöttkor kettészakított egy kis őslakos közösséget a Tohono O'odhamet. Idővel az államhatárral elválasztott közösséget más-más társadalmi folyamatok alakították, illetve a központi kormányzat is máshogy kezeli az őslakos közösségeket. Mára létrejött egy erőteljes különbségtétel a közösség tagjai között aszerint, hogy melyik országból származnak. A különbségtétel alapja egyrészt egészen odáig nyúlik vissza, hogy az őslakos közösségnek sajátos, szoros kapcsolata volt mindig is a földdel, a területtel, az időszakos vándorlással egyetemben. Ugyanakkor az Amerikai Egyesült Államokkal ellentétben a mexikói oldalon a közösség gyengébb területi autonómiával rendelkezik, a lakosság sokkal gyorsabban keverté vált, mexikóiak költöztek a területre, és egyben a két ország kulturális befolyása is érezhető a közösségben. Az USA határ menti közösségének identitása megmaradt a saját országuk egyéb területeivel szemben, ugyanakkor a határ két oldalán élő csoportok egymás irányába is eltérő identitással rendelkeznek (MADSEN, K. D. 2014). Lassú, ám folyamatos határképzési, határtermelési folyamatot jelenít meg a Tohono O'odham közösség, amely folyamatában, külső tényezők közrejátszásával jött létre a mi/ők közötti határvonal, és az ahhoz kapcsolt jelentések.

A nigériai Jos város egy vallásilag jelentősen megosztott település az ország közepén, ahol muszlimok és keresztények élnek. A várost az elmúlt 20 évben folyamatos vallási-etnikai feszültség és erőszak jellemezte, amelyet a központi kormányzat nem tudott megoldani. Így a helyi közösségek különböző módokon próbálták meg a saját biztos tereiket létrehozni kerítésekkel, falakkal, akadályokkal az intézmények körül, illetve az „other” csoport tagjainak folyamatos figyelésével, az emberek csoportokba sorolásával (JOSEPH, Y. – ROTHFUSS, R. 2014). Jos esetében tehát a helyi lakosság alkalmazta a borderinghez kapcsolódó cselekvéseket és intézményeket, távol bármilyen országhatártól.

A határképzés tehát jellemezhető egyrészt magával a másítás folyamatával, az ehhez (esetlegesen) kapcsolt félelem jelenlétével, félelem az „other”-től és annak tagjaitól és gyakran az „other”-höz kapcsolt területtől, illetve az ezt megakadályozni próbáló számos egyéb tevékenységgel, elkerülő cselekvéssel és az ehhez létrehozott intézményekkel.

A határok kiterjedése, mobillá válása, ami a határok természetének fontos tulajdonsága, hatással van a bordering folyamatra is elég sokrétűen. Tulajdonképpen azzal, hogy a határok a földrajzi tér bármely pontján megtalálhatók, a határtermelés is átszövi az egész társadalmat (PAASI, A. 2011). További fontos folyamat, amely erőteljesen befolyásolja a határok, de legfőképp a határképzés természetét, az a biztonságpolitikára fektetett hangsúly. A szűrő funkció és a biztonság a határok alapvető funkcióihoz tartoznak, ahogy fentebb szerepelt, a falak építése a határokon minden korszakban jellemző volt, ugyanakkor, túl azon, hogy az elmúlt 20 évben meglehetősen megszaporodott az elválasztó kerítések, határfalak építése, egy kiterjedtebb folyamatnak is tanúi lehetünk. A határtani kutatók megegyeznek abban, hogy a 2001. szeptember 11-ei terrortámadások fordulópontot jelentenek a határok természetét és jelentését illetően. Ettől a ponttól kezdve ugyanis a szekuritizációra került a hangsúly a határpolitikákat tekintve (KOLOSSOV, V. - SCOTT, J. 2013; KOLOSSOV, V. 2005; VAN HOUTUM, H. 1999; NEWMAN, D. 2006a). Amennyiben összeadjuk a határképzés meghatározó folyamatait, mely szerint az egyének a mindennapok során is részt vesznek az másítás és határképzési folyamatokban, a határképzés tehát társadalmilag és térben is kiterjedt, ehhez hozzáadva azt, hogy a biztonságpolitika mindenek előtt szerepel (háttérbe szorítva minden határok nélküli világ, és Európa koncepciót, sőt gyakran a határon átnyúló

együttműködéseket is), úgy olyan fontos és egyben veszélyekkel teli folyamatnak leszünk tanúi, amely a kivételes állapotot teszi állandóvá és új normává, valamint a korábban ilyen feladattal és felelősséggel nem rendelkező állampolgárok kényszerülnek megállás nélkül othering és bordering folyamatokat gyakorolni (YUVAL-DAVIS, N. et al. 2016b), új értelmet adva ezzel Foucault biohatalom fogalmának (JOSEPH, Y. – ROTHFUSS, R. 2014; YUVAL-DAVIS, N. 2016a). A mindennapi élet során kell különbséget tenni abban, hogy egy másik bizonyos személy vajon irreguláris migráns-e, menekült-e, jogszerűen tartózkodik-e az országban, szállítható-e egyik földrajzi helyről a másikba, értesíteni kell-e a hatóságokat? Mindez pedig az esetek többségében mindössze az „other” külső jegyei, esetleg nyelve alapján kerül meghatározásra. E társadalmi határképzési folyamatot természetesen a korábban megismertetett állami technikák, propaganda tovább erősítheti, befolyásolhatja.

A határtermelés tehát mindenekelőtt társadalmi jelenség, Rumford hangsúlyozza is, hogy a borderwork, azaz a határtevékenység – a határokhoz kötődő cselekvések és politikák – fogalom kiterjedése egyben azt is jelenti, hogy az egyszerű emberek is tudják befolyásolni a határokat (RUMFORD, C. 2012). Ahogy azt fentebb hangsúlyoztam, a percepció különösen fontos a bordering folyamatban, hiszen ez befolyásolja nem csak a „többiek”-ről alkotott képünket, de a határ jelentését, igényelt tulajdonságait és a kapcsolatteremtési, határhasználati szokásokat is. Kérdés tehát, hogy Salter határ nézőpont szemlélete milyen mértékben alkalmazható, hiszen a mi/ők dichotómiában érzékelt különbségek és hasonlóságok a két csoport tekintetében jelennek meg, amelyek bár kivetülnek a köztük lévő határra is, mégis mindezt szükséges megvizsgálni nem csak a határ szemszögéből, de a csoportok aspektusából is.

Az „other” felé érzékelt különbségek több módon is befolyásolhatók akár a központi kormányzat, akár más civil szereplők részéről, de függ az életkortól is, hiszen bizonyos generációk számára önmagától értetődő lehet az elkülönülés, míg mások teljesen más jellegű korszakban nőhettek fel (PFOSER, A. 2020). Ugyanakkor a legerőteljesebb az a bottom-up folyamatként létrejövő kapcsolódás, amire akkor teszünk szert, ha kapcsolatba kerülünk az „other” csoportot megtestesítő egyénnel, illetve területtel. Ekkor fog valódi tapasztalatokon nyugodni a dichotómia, ezután tud erősödni vagy gyengülni a mentális határ és távolság a két csoport között (NEWMAN, D. 2005; NEWMAN, D. 2003), amely utána kihat a valódi határ jelentésére, amely pedig a későbbiek folyamán intézményesülhet, mindez pedig jól illeszkedik Ferdoush és Giddens felvázolt elméletéhez (FERDOUSH, A. 2020). Jóllehet Ferdoush modelljében számos egyéb szereplő megjelenik, ugyanakkor mellőzi a mentális távolság és határ kérdéskörét, amely véleményem szerint nagyon fontos összetevője a folyamatnak. Van Houtum közben azt is hangsúlyozza, hogy a határok létrehozása elsősorban top-down folyamat, hiszen szorosan kapcsolódik a nemzethez és annak létrehozásához. Az egyének nemzethez való viszonya pedig erőteljesen meghatározza az állam- (vagy nemzet-) határokkal kapcsolatos attitűdöt, és a határ túloldalán élő emberekhez történő viszonyulást (VAN HOUTUM, H. 1999).

2.2.6.2 A mentális határok

A teret, környezetünket befogadhatjuk látás, hallás, tapintás, leírás, és képzelet útján is, észleljük, megjegyezzük, kódoljuk, raktározzuk, majd előhívjuk és dekódoljuk az így szerzett tapasztalatokat (LETENYEI L. 2006). Azonban az így érzékelt tér eltér a valóságostól, annak csupán leképződése, a fizikai, geometriai jellemzői egyfajta belső kognitív képpé alakulnak át, amelyek egységes koherens egész is alkothatnak, míg más esetekben ez nem teljesül és különálló képek képződnek, amelyek egymáshoz viszonyítva geometriailag jelentősen el is térhetnek, így szerencsésebb a kognitív kollázs kifejezést használni e belső képünkre (TVERSKY, B. 2001; PEAKE, S. – MOORE, T. 2004).

Az egyént többfajta tér veszi körül, beszélhetünk a test teréről, a testet közvetlenül övező 3 dimenzióban érzékelt térről, a kissé tágabb navigációs térről, valamint grafikai terekről is, mindezek pedig az egyén fejében alkotnak egyfajta többszörös teret („multiple space”) (TVERSKY, B. 2001). A navigációs tér az, amelyben a mindennapi tevékenységünket végezzük, ahol mozgunk. A léptékét tekintve túl nagy ahhoz, hogy egyben érzékeljük, így az agyunk feladata, hogy különböző elemek mentén összekapcsolja azt egy belső kognitív képpé, amely a valóság erősen sematizált képét jelenti. Az agyi „összehangolás” számos „hibát” képezhet, így az egyik legnyilvánvalóbb a távolságok és a földrajzi irányok a valós környezethez képest téves vagy aránytalan megjelenése (POCOCK, D.C.D. 1979; PEAKE, S. – MOORE, T. 2004). A legtöbb esetben a saját, szűkebb, ismert környezetünk távolságát egy bizonyos ponttól túlbecsüljük, míg az ismeretlen területekre vonatkozó adatokat alulbecsüli a kognitív-, majd a mentális térképünk is (TVERSKY, B. 2001; LETENYEI L. 2006). Igazodva Lefebvre és Soja munkásságához, ez a sajátos, szubjektivitáson alapuló tér tehát az egyének mentális tere (SOJA, E. 1996; BERKI M. 2015; OCSKAY GY. 2014; OCSKAY GY. 2021).

Lynch 5 fontos tényezőt nevezett meg a (városi) mentális térképek elemzésekor, mint a mentális terek neve, és kiterjedése, a tájékozódási pontok, az útvonalak, csomópontok, valamint a törésvonalak, határok. Kutatásunk mintaterülete a határok, törésvonalak tényező miatt mondható speciálisnak, ugyanis a szerb–magyar határ a kognitív képünk szempontjából erőteljesen befolyásoló tényezővé válhat. Kihatással lehet a határon túli területekről alkotott belső kép korlátozására, de egyben segítheti az egyének saját környezetére vonatkozó tájékozódást is (LYNCH, K. 1960; CSÉFALVAY Z. 1994).

A mentális határ az egyének fejében alakul ki a különböző, eltérő léptékű területek és emberek irányába, összeköti identitásuk végpontjait, mindez pedig befolyásolja a túloldaltól alkotott képet (HARDI T. et al. 2009), ezzel egyetemben a térbeli gondolkodást és cselekvést is meghatározza, gyakran nemzetállami keretek közé szorítja (HARDI T. et al. 2009). A határok érzékelése ugyanolyan befolyással bír a térbeli cselekvésre, mint egy kerítés a fizikai államhatár esetében (NEWMAN, D. 2005).

A mentális határ jelentősége függ az „other” csoport vagy annak területének irányába megfigyelhető különbségektől, a saját csoport homogenitásától, a csoportok nagyságától, illetve a kooperáció mértékétől is, ebben természetesen a földrajzi ismeretek, a földrajzi távolság is szerepet kap, hiszen ami közelebb van, azt alapvetően jobban ismerhetjük, több, akár tapasztalati úton rendelkező tudás állhat rendelkezésünkre. Ugyanakkor ezt egy államhatár nagyban befolyásolhatja, ahogy a gazdaságföldrajzban a határ jelenléte megsokszorozza a távolság tényezőt (VAN HOUTUM, H. 2000; VAN HOUTUM, H. 1999), úgy igaz lehet ez a kognitív képekre is, a határon túli térségeket távolibbnak érezhetjük (HARDI T. et al. 2009). Holly és társai közép-európai határszakaszokat vizsgáltak a tekintetben, hogy milyen főbb eltéréseket, aszimmetriai tényezőket említettek a határ mentén élők a túloldallal kapcsolatban. Eredményeikből kiderül, hogy a gazdasági, jövedelmi különbségek és lehetőségek a leggyakrabban előforduló tényezők (gazdagság, jövedelem, bevásárlóturizmus, munkaerőmigráció), illetve az eltérő mentalitás, kultúra és nyelv, az egészségügyi rendszer és a bűnözés problémája került még elő legtöbbször (HOLLY, W. et al. 2003). Mindezen tényezők pedig jelentős mértékben befolyásolják, növelik vagy éppen csökkentik a mentális távolságot, erősítik vagy gyengítik a csoportok között húzódó mentális határt. Természetesen minél több eltérő karakterjegyet, tényezőt azonosítanak a szereplők, annál erősebben kifejeződik a mentális határ közöttük.

A mentális határ-érzet szerves részét képezi az egyén identitásának. Brubaker szavait idézve, a nemzetiség (és az identitás) nem csak passzív tényező a világban, hanem sokkal inkább perspektíva a világra (BRUBAKER, R. 2002). A fentebb tárgyalt, mentális határokkal is összefüggő határképzés és másítás gyakran társadalmi szinteket ölthetnek, és adott társadalmi csoport

identitásának a részét képezheti egy adott terület vagy egy másik csoport felé érzett mentális határ, karöltve sztereotípiákkal és előítéletekkel (BALOGH, P. 2014b). Mindezek alakításában pedig továbbra is jelentős szerep jut a nemzetállamnak, a nemzetállami kormányoknak. A propagandával és a világ megismerésének korlátozásával befolyásolható a társadalom valódi tapasztalaton alapuló mentális képének kialakulása (HARDI T. 2009).

A mentális határok tehát azon kognitív és pszichológiai faktorok összességei, amelyek meghatározzák a körülöttünk lévő világ megértését. Olyan tényezők alakítják őket, mint a kultúra, a történelem és a személyes tapasztalatok, mindezek pedig befolyásolhatják a másokkal szembeni felfogásunkat, attitűdünket és viselkedésünket. A mentális határ szerves részét képezi a nem csak az államhatárok, de minden határ társadalmi újratermelésének.

További fontos kérdés a mentális határokkal kapcsolatban – különösen jelen dolgozat szemszögéből –, amelyet Hardi is hangsúlyoz, hogy a politikai határ jelent-e egyben mentális határt (HARDI T. et al. 2009)? Hiszen a kettő egymást erősíti, illetve gyengíti. Jóllehet, a fizikai államhatár megszűnése, azaz a materiális tér jelentős megváltozása az államhatár megváltoztatása nélkül (TIMÁR J. 2007) nem jelent rögtön változást a mentális térben. Az emlékek, a képzetek és a viselkedési jellemzők jóval lassabban, generációk alatt változnak (HERRSCHEL, T. 2011). Az egyének mindennapi élettere a határ mentén tehát igen speciális, számos – már említett – tényező által befolyásolt, hiszen az államhatár közelében élők eltérő identitással és kulturális tapasztalatokkal rendelkezhetnek, mint a más régiókban élők, és ezek a különbségek alakíthatják a határ túloldalán élőkkel kapcsolatos felfogásukat és attitűdjüket, azaz a mentális határt. Ezért is fontos a határ menti élet sajátosságainak és azon tényezők megismerése, amelyek aktívan alakítják mindkét oldal mindennapjait és az egymás felé érzett mentális távolságot.

2.2.6.3. A határ hatásai a határ mentén élő lakosokra

Van Houtum határkutatásokkal kapcsolatos felosztása is külön csoportként és időszakként kezeli az emberek felé nyitó irányzatot (*people approach*), amely a konstruktivista fordulattal egy időben, az 1980-as és a korai 1990-es években jelent meg (VAN HOUTUM, H. 2000). A konstruktivista fordulat hatására nem csak a társadalomföldrajzban de a határtanban is az a nézet kezdett uralkodóvá válni, hogy a valóság társadalmi és kulturális folyamatokon keresztül épül fel, és a világról alkotott képünket politikai, gazdasági, történelmi tényezők és összefüggéseik alkotják (LIVINGSTONE, D. N. 1992). Kulcsszavai pedig a percepció, identitás, társadalmi és politikai konstrukció (VAN HOUTUM, H. 2000), nevezhetjük az irányzatot individuum-központúnak is (KIREEV, A. – YACHIN, S. 2017). Jelen fejezet szempontjából azonban kevésbé az irányzat jellemzői fontosak, hanem maga a tény, hogy az embereket a középpontba helyező nézőpontra belül egyfajta kiemelt helyet foglalhatnak el a határ mentén élő emberek, hiszen olyan térbeli és mentális övezetben élnek mindennapjaikat, ahol a határokkal kapcsolatos centripetális és centrifugális erők egyaránt hatnak (VAN HOUTUM, H. 2000). A tér, a határtérség használata tehát szerves részét képezi a határ menti életnek. Fontos kérdés, hogy kik és hogyan használják ezt a teret, illetve kik és miért maradnak ki a használatából. Természetesen ehhez kapcsolódó elkülönítést jelenthet az észlelési tér és az aktivitási tér közötti különbség, hiszen utóbbi az észlelési tér kisebb szelete (CSÉFALVAY Z. 1990), ugyanakkor az, hogy az egyén a határtérségben milyen térben tevékenykedik, összefügg és nagy mértékben kihat az előző fejezetben tárgyalt mentális határookra, a mentális távolság érzetére, és egyben az államhatár és a mentális határok társadalmi újratermeléséhez is hozzájárul.

A határ menti élet a mindennapokkal kapcsolatos gyakorlatok és tényezők számos területén érzékelteti hatását. Hansen szerint addig tart a határövezet, ameddig annak társadalmi-gazdasági módosító hatása érvényesül (HANSEN, N. M. 1976). Popescu mindezt „határhatásnak” (*border effect*) nevezi (POPESCU, G. 2012). Az államhatároknál nem csak az elkülönülő nemzetállamok és jogrendszerek találkoznak, hanem az ott élő emberek, minden egyes tulajdonságukkal együtt.

Mindez magában hordozza a kultúrák és az eltérő identitások találkozását, és ezek formálását (YNDIGEGN, C. 2006). Abban a kutatók egyetértenek, hogy a határ menti élet jelentős mértékben képes alakítani az emberek identitását (KONRAD, V. 2014). Wilson és Donnan értelmezése alapján 3 főbb határ menti lakosságtípus (*border population*) sorolható fel. Az első típus esetében a helyi lakosság nemzetiséget tekintve megegyeznek a határ túloldalán élőkkel és az ország belsőbb területein élőkkel egyaránt. A második típus esetében a határ mentén élők nemzeti identitást tekintve különböznek saját országuk többségi nemzetétől, a harmadik típus szerint pedig a határ menti lakosság megegyezik az ország többségi nemzetével, ugyanakkor nem ápol nemzeti identitásbeli rokonságot a túloldalon élőkkel (WILSON, T. – DONNAN, H. 1998). Wilson és Donnan felosztása önmagában nem mond sokat a határ menti életről, de arra rávilágít, hogy a nemzetek és kultúrák közötti kapcsolódás lehetősége nagy mértékben adott lehet a határ mellett élők számára, ez a kapcsolódás, egymás megismerése, illetve az ország többi része felé fennálló különbözőség vagy hasonlóság szintén fontos tényező. E helyzet pedig kiindulópontja lehet egy sajátos identitásfejlődésnek, amely esetében létrejön a határ menti identitás (KONRAD, V. 2014).

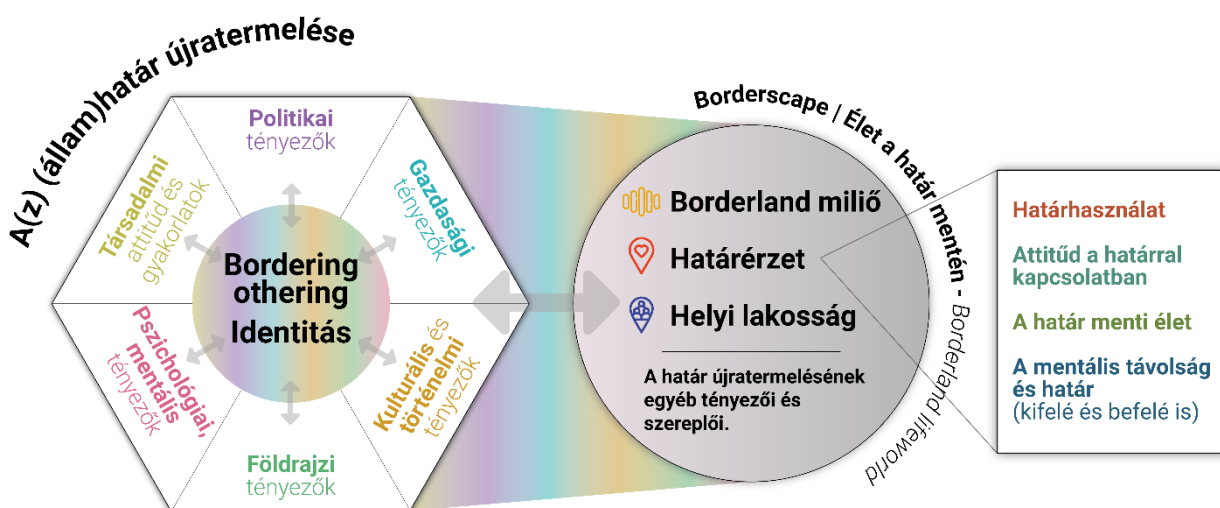
Gábrity E. (2013) a nyelv identitásképző szerepét hangsúlyozta kutatásában a Vajdaságból ingázók esetében. Kutatásából kiderül, hogy a többnyelvű identitás szerves részét képezi a vajdaságiaknak, különösen azoknak, akik gyakran megfordulnak Magyarországon is, és a sajátos vajdasági magyar nyelvjárás is az azonosságtudatuk fontos eleme. A nyelv othering folyamatban játszott szerepe tehát megkérdőjelezhetetlen (GÁBRITY E. 2013). Más esetekben akár a határ mindkét oldalán is kialakulhat olyan közös identitás, amely az azonos térbeli helyzettel, a határtértséget a mindennapi élet során hasonlóan használók között alakulhat ki (YNDIGEGN, C. 2006). Ugyanakkor a legtöbb esetben ez leginkább csak egy szelete lesz az egyének komplex önképének, egymás mellett létezhet egy nemzeti és más jellegű, határ menti identitás is (YNDIGEGN, C. 2006, KONRAD, V. 2014). Ahogy az Martinez korábbi felosztásából következik, ezen eltérő, illetve hasonló identitások fejlődése jelentősen függ a határ átjárhatóságától, illetve az érintkező országok kapcsolatrendszerétől, amely természetesen kihat az ott élő lakosság attitűdjére is (MARTINEZ, O. J. 1994).

A határ menti életet tárgyalva nem mehetünk el a térbeli periférikusság kérdésköre mellett (MIGGELBRINK, J. 2014). A határtértségek földrajzi helyzetével, centrum-periféria viszonyával számos kutatás foglalkozott, hazánkban is (BARANYI B. 1999; BAJMÓCYP. – ILCSIKNÉ M. ZS. 2018). Az ország „szélét” jelentő abszolút földrajzi hely jelenthet egyaránt pozitív és negatív relatív helyzetet is. Mindez nagy mértékben függ attól, hogy mely szomszédos ország mellett fekszik az adott határszakasz, milyen a két ország gazdasági helyzete (MIGGELBRINK, J. 2014). A gazdasági helyzet tehát igen fontos tényezője a határ menti életnek. Sehol máshol nem annyira kézzel fogható a „szomszédtól” való gazdasági és fejlettségbeli különbség, mint a határ mentén. E különbségekből számos egyéb, szürke vagy fekete gazdaságbeli tevékenység fakadhat, mint a különböző (nem feltétlenül illegális) termékek csempészése (MIGGELBRINK, J. 2014; MEINHOF, U. – GALASINSKI, D. 2000), amelyhez különböző módon alkalmazkodnak, a felhalmozódott tudásra, helyi ismeretekre támaszkodva, mindezek pedig komoly jövedelemkiegészítést jelenthetnek (MIGGELBRINK, J. 2014).

Ezen különbségek pedig egyéb társadalmi folyamatokat indukálhatnak, mint a migráció és az ingázás. A határ mentén élő lakosság esetében nem csak az a dilemma jelenhet meg, hogy „menjek” vagy „maradjak” (MEINHOF, U. 2003), de gazdasági és földrajzi helyzettől függően az immigráció és a tranzit migráció is nagy mértékben jelen lehet. A migrációval pedig egyéb, individu- és családcentrikus kérdések merülnek fel, amelyek jóval kevesebbet kutatott jelenségek, mint a makroszintű problémák (MÁRQUEZ, R. R. – ROMO, H. D. 2008), kezdve a munkába történő ingázástól, a háztartás vezetésén át (MÁRQUEZ, R. R. – ROMO, H. D. 2008) a gyerekek iskolába járásáig (KINCSES B. 2022), illetve önmagában a határ jelentése és szerepe generációnként is eltérő

lehet, vannak akik lakhely változtatás nélkül több országban is éltek, míg más generációk számára a szabadon átjárható Schengeni-övezet határai magától értetődők (MEINHOF, U. – GALASINSKI, D. 2000). A migrációval tovább formálódik az egyének identitása, és visszakanyarodva a fejezet elejéhez, létrejön nem csak egy többszörös identitás az egyénekben, hanem egy transznacionális tudat, transznacionális identitás, amely során a migrációban részt vevő egyén nem hagyja el eredeti országához kötődő identitását, ugyanakkor kialakul benne a fogadó vagy szimplán a munkahelyet biztosító térséggel kapcsolatos identitástudat is (MÁRQUEZ, R. R. – ROMO, H. D. 2008).

Néhány egyéb tényező is kiemelhető a határ mentén élők szemszögéből, ilyen például az infrastruktúra állapota, a közlekedési kapcsolatok megléte vagy hiánya (MINICH, R. 2019), vagy éppen az, hogy egy-egy katonai, háborús konfliktus során a határtérségek a leginkább és leghamarabb érintett térségek között lehetnek (CHOWDHARY, R. 2012). A határtérségek vagy egykori határok gyakran válhatnak a turizmus célterületévé is, mint „megosztó látványosságok” (MINICH, R. 2019), jó példa lehet erre a Berlieni falhoz történő turistaáradat az elmúlt évtizedekben, vagy a Szöulból az észak-koreai határhoz induló turistautak (TIMOTHY, D. J. – PRIDEAUX B. – SEONGSEOP, S. K. 2004), illetve az USA-Mexikó határ, amihez több művészeti alkotás, látványosság tartozik (AMILHAT SZARY, A. 2012) máskor pedig a migráció ellenőrzése érdekében vagy járványhelyzet idején zárják le és korlátozzák a határátlépést, amely leginkább természetesen a határ menti lakosságot érinti.

1. ábra: Az (állam)határok újratermelésének rendszere.

Forrás: Szakirodalmak alapján, saját szerkesztés (2023)

Összességében tehát a határ menti élet komplex identitásbeli, gazdasági és társadalmi tényezőket magába foglaló sajátos rendszer, ahogy az a szakirodalmon alapuló saját szerkesztésű ábrán is látszódik (1. ábra). A határok használata és a vele kapcsolatos diskurzusok a mindennapok részei (GRADIŠNIK, I. S. – HIRNÖK, K. M. 2020), továbbá a határral és a másik oldalon élőkkel szembeni attitűd és sztereotípiák megléte szintén szerves részét képezi, amely már összekapcsolódik a határképzés és a másítás, megkülönböztetési folyamatokkal, így alkotva egy bonyolult, ámbar szerves egészet a határok társadalmi újratermelési nagyrendszerében, illetve annak egy kisebb szeletében. Mindezen folyamatok – ahogy arra már korábban is utaltam –, meghatározott földrajzi térben, övezetben zajlanak. Az ország egyéb területeitől eltérően tehát számos specifikus tényező alakítja a határ mellett élők mindennapjait és a határokkal kapcsolatos narratívákat, amelyet nem csak térbeli, de időbeli kontextusban is fontos vizsgálni, hiszen az egyes történelmi korok nem csak a határok jelentésében hagytak nyomot, hanem az egyének élete is ezzel összefüggésben folyamatosan változott (MEINHOF, U. 2003; GRADIŠNIK, I. S. – HIRNÖK, K. M.

2020). Ezen övezetek, amelyek tehát egyben egy sajátos megélt teret jelölnek, amelyek a helyi lakosok mindennapi életterét alkotják, ahol megjelennek a helyi identitás elemei, a közösségi gyakorlatok, és alakítják az ott élők attitűdjét, magukban foglalják valamennyi határhoz kapcsolódó jelenséget, és meg is testesítik azt, nevezhetjük határövezeteknek (KOLOSSOV, V. – SCOTT, J. 2013).

A határ menti tér használata Soja és Lefebvre harmadik, azaz a megélt terével jellemezhető. A határ fizikai valósága, a hozzá kapcsolódó mentális tér és a határ menti élet illeszkedik a tér trialektikájához, kirajzolja tehát a határok társadalmi újratermelését, amelyet a borderscape fogalma összegez és kapcsol össze.

2.2.7 A határövezetek – A borderscape meghatározása és fogalmi kérdései

Az előző fejezetek a határokhoz kapcsolódó olyan tényezőket tárgyaltak, amelyek elengedhetetlenek és fontos összetevőit képezik a határok társadalmi újratermelésének. Jelen fejezet pedig erre épül, ugyanis a tárgyalt tényezők különböző mértékben hozzájárulva kitermelnek egy sajátos teret, a határövezetek terét, amelyhez ugyanúgy tartoznak kézzelfogható és megfoghatatlan aspektusok, beleértve a fizikai adottságokat, a gazdasági tevékenységet, a határrégióban élők felfogásait és tapasztalatait.

Ahogy azt fentebb már kiemeltem, Hansen elméletében addig tart a határzóna, amíg a határ társadalmi, gazdasági módosító hatása érződik (HANSEN, N. M. 1976; HARDI T. 2001; POPESCU, G. 2012). Minden határ körül húzódik határövezet, de annak intenzitása és kiterjedésének mértéke változó. Newman úgy fogalmaz, hogy ameddig a mindennapi életet szervesen meghatározza a határ jelenléte, addig tart a határövezet térben (NEWMAN, D. 2006b; HARDI T. 2001; POPESCU, G. 2012). Természetesen ezt nehéz pontosan meghatározni, területileg kijelölni, különösen, ha statisztikai adatfeldolgozás és összehasonlítás a cél (KAISTO V. 2016). Az azonban megállapítható, hogy a határzóna bizonyos szempontokból eltér a határtól távolabb fekvő területekről (MARTINEZ, O. J. 1994; HARDI T. 2001). Átmeneti zónáról beszélhetünk tehát, különösen igaz ez, ha a szerb–magyar határzóna déli oldalát tekintjük, ahol zömmel vajdasági magyarok élnek. A határtérségek sajátos helyzetű területnek bizonyulnak, azonban ez nem feltétlenül jár együtt a (gazdaság, társadalmi) periféria megjelenésével, amely leginkább akkor következik be, ha a két szomszédos ország közül akár csak az egyik az elkülönülést hangsúlyozza a másik viszonylatában (BERÉNYI I. 2002; PÁL Á. – VÖRÖSMARTINÉ TAJTI E. 2002; TÓTH J. – CSATÁRI B. 2002). John House ugyanakkor dupla perifériának nevezi a határövezeteket, Newman pedig hangsúlyozza, hogy a határövezetek jellemzői nagyban összefüggnek a határ tulajdonságaival és a két ország viszonyaival és kiterjedésük is eltérő lehet a két oldalon az eltérő társadalmi-gazdasági fejlődést következtében (NEWMAN, D. 2006a; HARDI T. 2001). Az angol nyelvben e szavak megfelelői a border (határ), valamint a borderlands (határzóna, határövezet), illetve megtalálható a frontier kifejezés is, mely nem kötődik szorosan határvonalhoz, azaz érintkezési zónaként fogható fel, országon belül, közigazgatási egységeken belül, de mindenképp zóna jelleggel, és sok esetben a köznyelvben a „borderlands” szinonimájaként szerepel (HARDI T. 2001; GREGORY, D. et al. 2009), míg más szerzők a „frontier” kifejezést nemzetközi határok jelölésére használják, és a „boundary” szóhasználatot pedig belső, a nemzeti szint alatti határok meglétére, de előbbi használata sok esetben az állam határain túlnyúló, sokszor „lakatlan” és „ismeretlen” területet jelöl (RANKIN, K.J. – SCHOFIELD, R. 2004).

A határövezetek, határtérségek egymással szembeállított átfedő övezetek, gyakran nem éles határral a környezetükkel, ahol az identitások keverednek, néha konfrontálódnak (VAN HOUTUM, H. 2000). A határövezetekhez társított jelentések változóak lehetnek az egyes történelmi korszakokban, az interpretációk társadalmi csoportonként is eltérhetnek, sőt a határövezetek eltűnhettek vagy éppen megjelenhettek ugyanazon generáció életén belül, ami sajátos, eltérő

narratívákon és emlékeken nyugvó, vitatott határövezeteket hoz létre keveredő társadalmi csoportokkal és identitásokkal (NEWMAN, D. 2006b; KOLOSSOV, V. – SCOTT, J. 2013), ezért is használatos az átmeneti övezet (*transition zone*) kifejezés a határövezetekre, hiszen kulturális, nyelvi, társadalmi keveredés és átmenet jellemzi az országok egyéb területei irányába (NEWMAN, D. 2006b). Ezen átmeneti övezet pedig képes megerősíteni és újratermelni a határ akadályt és szűrést jelentő funkcióját (NEWMAN, D. 2006b). Ahogy a határok sem, úgy a határövezetek sem csak az államhatárok körül találhatóak meg. A nagyvárosokban élő bevándorló csoportok ugyanúgy kitermelik saját kulturális területet, saját (mentális) határaikat, amelyhez idomulnak az egyéb társadalmi csoportok is (NEWMAN, D. 2003).

Paasi szerint a határ és a határövezet nem csak fizikai vonal, hanem sokkal inkább társadalmi, kulturális és politikai jelentést hordozó tér. A határövezet olyan tér, ahol a társadalmi erőviszonyok és a hatalom folyamatosan átalakul, és ez a tér összefonódik a nemzeti identitással (BALOGH, P. 2014b) (2. kép), a nemzeti politikai célokkal, a gazdasági érdekekkel és az állampolgári jogokkal. Ennek eredményeképpen a határövezet a társadalmi konstrukciók és a valóság összefonódásának tere, ahol a kulturális, politikai és gazdasági érdekek határozzák meg a határ jelentését (PAASI, A. 2011).

2. kép: A Délvidéki Emlékpark pár száz méterre a Királyhalom-Ásotthalom határátkelő magyarországi oldalán.

Forrás: kozpont2000.hu

A határral foglalkozó kutatók által gyakran alkalmazott fogalom a „borderscape” mely egy megfigyelhető sajátos jegyekkel tarkított tájképet (landscape), a társadalom által folyamatosan átalakított helyet jelent, (RAJARAM, K. – GRUNDY-WARR, C. 2007; RUMFORD, C. 2012, BRAMBILLA, C. 2015). 3 főbb jelentést hordoz, egyrészt a borderscape olyan terület, amelyet erőteljesen érintenek különböző áramlások (spaces of flows), fizikai teret is jelöl, ahol az adminisztratív, államhatárokkal, biztonsággal összefüggő elemek jelennek meg, valamint a határt övező tér reprezentációja narratívákkal és cselekvésekkel, ahol a lakosok, és egyéb szereplők egy megélt tapasztalatként érzékelik a határt (OCSKAY, GY. 2020; MOHRMANN, M. 2020). Ocskay hangsúlyozza, hogy a borderscape folyamatok is egyének által érzékeltek, tehát fontos az ő

percepciójuk, koncepciójuk és térbeli gyakorlataik megismerése, hiszen ezek összessége adja meg az adott határtérség, borderscape jelentését (OCSKAY, GY. 2021).

A határ fentebb részletezett tulajdonságai ugyanúgy igazak a borderscape-re is, tehát a határképzés folyamatának térben tágabban értelmezett társadalmi konstrukciójáról van szó. A borderscape esetében sem lehet hiánytalanul egy általánosítható elméletet megalkotni, hiszen ezen helyek történelmileg, politikailag és kulturálisan meglehetősen kontextusfüggőek. Összességében olyan helyekről beszélünk, ahol a határ különböző jelentései „versenyeznek egymással” (RUMFORD, C. 2012). Salter leginkább a repülőterekre – mint speciális határátkelőhelyre –, Foucault heterotópia fogalmát használja, amely olyan helyet jelöl, ahol nem a mindennapi élet során megszokott szabályszerűségek működnek (SALTER M. 2007; AGNEW, J. 2008). Természetesen ez alkalmazható magukra az államhatárok között húzódó határokra is és nem csak jogi értelemben interpretálható, hanem a tekintetben, hogy a hétköznapi élet sok esetben eltérhet az ország más területein élőkétől. A határokra alkalmazva Foucault heterotópia fogalma lehetővé teszi számunkra, hogy új módokon gondolkodjunk a határokról, mint olyan helyekről, amelyek különböző funkciókat töltenek be, és amelyek a normális társadalmi térrendezésen kívül helyezkednek el. A határok ugyanis nem csak fizikai, földrajzi határok, hanem kulturális, társadalmi határok is, amelyeket az emberek létrehoznak és fenntartanak. A határok esetében ez azt jelentheti, hogy a határok módosításával vagy újragondolásával új politikai, kulturális és társadalmi realitásokat hozhatunk létre.

A borderscape könnyebb megértéséhez egyszerűbb, ha sorra vesszük, milyen jelenségek találhatóak meg a határok mentén. A kiindulópont mindenképp az kell legyen, hogy a határok közösségeket határoznak meg, és hatalmi viszonyokat tükröznek, tehát olyan helyről beszélünk, amely mindezt megjeleníteni hivatott az adott csoporton kívül eső („ők”) személyek felé. Amennyiben megvizsgáljuk számos távol-keleti ország határát, azt láthatjuk, hogy sok esetben óriás kapukat építenek, amely nem csak az adott terület feletti szuverenitás kezdetét jelzi, hanem a népcsoport kultúrájának nagyságát is tükrözi. Ilyen kapuk találhatóak például Pápua-Új-Guinea és Indonézia határain is. Hasonló funkciója van a neves turisztikai attrakcióként is működő pakisztáni-indiai határszakaszon a minden naplementekor megrendezésre kerülő ceremóniának, amely során a két ország határőrei bezárják éjszakára a határátkelőt.

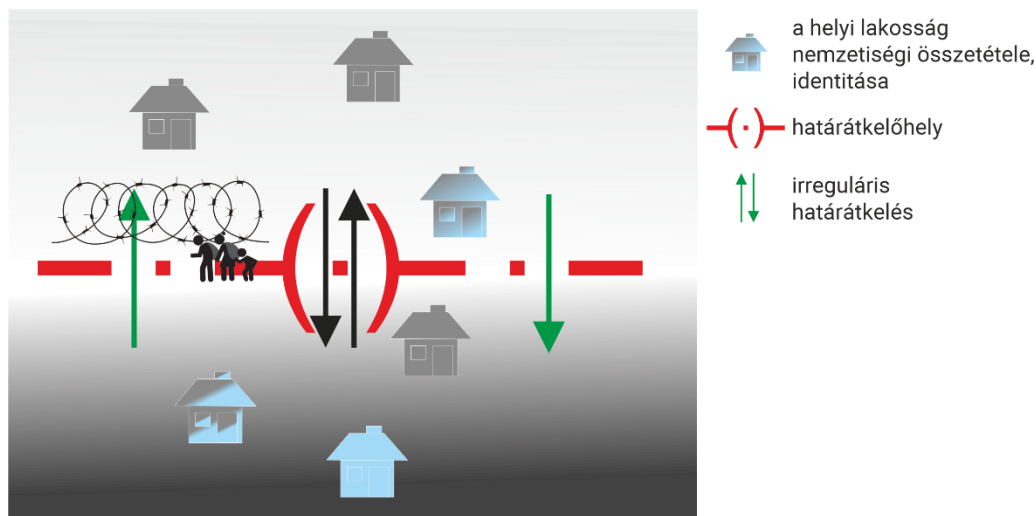
Ahogy fentebb kiderült, a két ország között húzódó területekhez gyakran kapcsolódik valamilyen jellegű gazdasági tevékenység (VAN HOUTUM, H. 2000). A közvetlenül a határ mellett húzódó piac vagy különböző kereskedelmi, szolgáltató tevékenységek (3. kép), mint például a kaszinó sok határtérség esetében szorosan hozzátartoznak a tájképhez. Amennyiben egyik országban bizonyos tevékenység vagy szolgáltatás tiltott, úgy természetesen a szomszédos ország hasznot húzhat ebből és építhet a piaci résre (SOFIELD, T. 2006). A kétnyelvű feliratok, vagy a szomszédos ország nyelvének ismerete a határhoz közel kijelölt ipari zónák gyakran hozzátartoznak ehhez, különösen abban az esetben, ha viszonylag nyitott, integrált határtérségről beszélünk.

3. kép: A Határ Diszkont a Tompa-Kelebia határátkelőhely közelében.

Forrás: Határ Diszkont Kft. Facebook oldala [2]

Az ellenőrzés, és a biztonságtechnikai eszközök alkalmazása szintén aktív része ennek a heterotóp környezetnek (KONRAD, V. 2013). A határ egyik oldalán felhúzott kerítés, falak, jelző- és kamerarendszerek meglehetősen megfélemlítő és nyomasztó tulajdonságot kölcsönöznek a határtérsegeknek, nem csak az illegális határátlépők, de sok esetben a helyi lakosság számára is. Ide tartoznak a határátkelők és az ott alkalmazandó ellenőrzési folyamat is. A borderscape részei gyakran hosszas, tömött autó és teherautó sorok, amelyek arra várnak, hogy átkelhessenek a szomszédos országba (2. ábra).

2. ábra: A határsáv sematikus ábrája, felépítése.

Forrás: Saját szerkesztés (2023)

Gyakorlati szempontból tehát némileg egyszerűbb jellemezni a borderscape tényezőit, amely összességében olyan, folyamatosan változó helyet jelöl, ahol a hatalmi viszonyok és az ehhez kapcsolódó kulturális tényezők, a helyi adottságokhoz alkalmazkodó gazdasági élet, és a mindenre kiterjedő ellenőrzési rendszerek a legtöbb esetben jelen vannak. Ugyanakkor számos olyan összetevő felsorolható még, amely heterotópiává teszi ezt e helyet: ilyen például a „border art” tevékenység, mely árnyalja és új jelentésekkel ruházza fel a határokat, sok esetben reflektál és új léptékre helyezi őket (lásd: az Izrael és Palesztina között húzódó fal esetében, vagy ide sorolható a határ mentén a menekültek számára működő tranzit-zóna is). Ebből kifolyólag viszonylag komplex és összetett rendszerről beszélünk, ahol a határátkelő és a másítás folyamatok tetten érhetők.

Az államhatárok kutatása a kortárs tér- és területi tanulmányokban két fő irányzatot követ. Az időben jóval korábban megjelent irányzat a hagyományos, tradicionális megközelítés, amely fókuszában az államhatárok formális definíciója és a földrajzi megjelenése áll. Ahogy azt korábban bemutattam, az 1970-es évek óta azonban egyre népszerűbbé vált a posztmodern és kritikai megközelítés, amely megkérdőjelezi az államhatárok természetességét és a központi államhatalom kizárólagos szerepét a határok alakításában, és kijelenti, hogy az államhatárok a társadalmi erőviszonyok és a hatalom diszkurzív tere, társadalmi konstrukció, amelyet különböző szereplők és tényezők eltérő mértékben és gyakran eltérő szándékkal, de folyamatosan újratermelnek. E folyamat pedig létrehoz egy materiális és mentális teret, a borderscape-et, amelyhez sajátos miliő, eltérő mértékű határérzet és identitás, valamint a helyi lakosok attitűdjei és tevékenységei is társulnak, amely létrehoz ezáltal egy – határonként, határszakaszonként jelentősen eltérő – egymástól kölcsönösen függő elemekből álló rendszert.

2.3 MAGYAR VONATKOZÁSÚ HATÁRKUTATÁSOK

A magyar határtani kutatások az elmúlt években, évtizedekben mind módszertanilag, mind tematikusan egyre bővültek, és a határok kérdése egyre nagyobb figyelmet kap a tudományos közösségekben. Jelen fejezet célja, hogy – a teljesség igénye nélkül – áttekinthesse a hazai kutatások fő tendenciáit, irányzatait, és illeszkedésüket a nemzetközi témákhoz.

A kutatók tanulmányozták a határok fizikai, politikai, társadalmi, kulturális és gazdasági vonatkozásait, és azt, hogy ezek hogyan alakítják a határ mentén élő és az azt átlépő emberek életét. A magyar vonatkozású határkutatásokat egyrészt időben is több szakaszra bonthatjuk, másrészt a témák jellegét tekintve is felsorolható több jellemző kutatási terület. A dolgozatom témák szerint kategorizálja ezen kutatásokat, amelyek némileg időrendi sorrendnek is felfoghatók, ugyanakkor további fontos különbségtétel, hogy a kutatások témája maga a határ vagy pedig valamilyen egyéb, társadalmi-gazdasági folyamat a határ mentén (HARDI T. 2015).

A határokat mint a kutatás tárgyát megjelölő vizsgálódások már az I. világháború előtt megjelentek és a „természetes” határok pozitívumairól és szükségességéről szolt a szakirodalom, ekkoriban még a határok elválasztó jellegének minél tökéletesebb megléte volt a kulcskérdés, a kor fontos geográfusa volt Czirbusz Géza, aki az államhatárok és az államok szerves együttélését hangsúlyozta (SUBA J. 2002; HARDI T. 2015). A Nagy Háború után meghúzott határok a magyar államvezetés, és a politikai földrajz képviselőire igen nagy feladatot róttak. A kor képviselői (pl. Teleki Pál, Cholnoky Jenő) természetesen a korábban lefektetett természeti egységességet, a természeti határok szükségességét helyezték a kutatási célterületek központjába. A két világháború között – a teljes revízió kudarca után – megváltozott a politikai realitás, a földrajz is az etnikai-, kulturális határok elmélete felé fordult, és a magyar nemzet egy államban történő egyesítése került előtérbe (Teleki Pál, Prinz Gyula, Rónai András). 1949 után veszített jelentőségéből a határokkal foglalkozó tudományosság, a szocializmus ideje alatt a politikai földrajz háttérbe szorulása a határokkal kapcsolatos kutatásokat is érintette (SUBA J. 2002; HARDI T. 2015), újabb hullám a kutatások számában csak a rendszerváltás közeledtével kezdődött el.

A rendszerváltást közvetlenül megelőző években már elindultak a vizsgálódások, legkorábban azon kutatások jelentek meg, amelyek a határövezet, határtérség lehatárolásával foglalkoztak. Az egyik első, a lehatárolást boncolgató tanulmány Tóth József és Csatári Bálint munkája, akik a kutatásukból kivették a városokat (TÓTH J. – CSATÁRI B. 1986), később mások is éltek ezzel a módszertannal, és a nagyobb városok statisztikai adatait kivették, mégpedig azért, mert esetükben a határmentiségből fakadó hatások elmosódnak, kevésbé látszódnak a statisztikai adatokból, igyekeztek ezt kiküszöbölni tehát azzal, hogy nem vették bele őket az elemzésben (SÜLI-ZAKAR I. 1992). A korai lehatárolásokhoz tartozik a különböző távolságok alapján történő határövezet meghatározás, és a vizsgálandó terület kijelölése. Erdősi Ferenc 30-50 km-es sávot jelölt ki, olyan

településeket, illetve városkörnyékeket beleértve, amelyek érintkeznek az államhatárral (ERDŐSI F. 1988). A későbbiekben Rechnitzer János is a határral közvetlenül érintkező városkörnyék körzeteket (RECHNITZER J. 1999) és Ruttkay Éva is városkörzet alapon határolta le a határrégiókat (RUTTKAY É. 1995), Kocsis Károly pedig a határt érintő járásokat vizsgálta népesedési folyamatok szerint a magyar-szlovák határ két oldalán (KOC SIS K. 1988). Ezzel szemben Hajdú Zoltán 20-50 km szélességű övezetet határolt le, míg mások 15 (TINER T. 1988), 20 (PÁL V. 2003) vagy 30 km-es sávot vizsgáltak (KOVÁCS Z. 1990). Kovács Csaba a vizsgálandó terület meghatározásánál pedig igyekezett vegyíteni és összevetni a határral közvetlenül érintkező lehatárolást a zónás – amely esetében 25 km-ben határozta meg a legtávolabbi zónát – és egyéb, jogszabály alapú lehatárolásokkal (KOVÁCS Cs. 2006). A távolságban meghatározott határzónára tehát nem lehet egységes meghatározást adni, mindez nagyban függ a kutatási témától és a vizsgált terület nagyságától (SZÓNOKY M.-NÉ 2003). Az megállapítható, hogy a legtöbb esetben a határvonallal érintkező kistérségek, járások, illetve a maximum 25 km-ig húzódó sávba tartozó települések kerültek a határövezetek meghatározásába pusztán a távolságot tekintve. A lehatárolással foglalkozó kutatások nem sorolhatók teljes egészében a határokat vizsgáló kategóriába, hiszen közülük számos vizsgálat esetében csupán a területi kereteket nyújtja ez a térség, és nem magával a határral és a határtérség jelenségével, jelentésével foglalkozik.

A határokkal kapcsolatos kutatások másik jelentős csoportja – amelyek jelentős mértékben átfedést mutatnak az előzőben ismertetett kutatásokkal – ezen térség helyzetelemzésére törekszik különböző társadalmi-gazdasági szempontból. Időben a legkorábbiak és egyben a leggyakoribbak a határtérség demográfiai, népesedési jellemzőivel foglalkoztak (pl. TÓTH J. – CSATÁRI B. 1986; KOC SIS K. 1988; HARDI T. – NÁRAI M. 2001; BAJMÓCY P. 2003; KOVÁCS Cs. 2006; KÓKAI S. – BOTTLIK Zs. 2003; BAJMÓCY P. – ILCSIKNÉ M. Zs. 2018). A határ menti térséget gyakran közlekedési, közlekedésföldrajzi szempontból is vizsgálják, ilyen esetekben a lehatárolás is gyakran illeszkedik valamilyen közlekedési tényezőhöz (TINER T. 1988; KISS L. 2003; PIRISI G. 2003). Kiss János kutatása a határátkelők szerepéről csak részben sorolható e kutatások közé, vizsgálódása a van Houtum-féle társadalmi megközelítésű (*people approach*) elemeket is tartalmaz, amely alapján máshová is sorolható az említett vizsgálat. Ugyanakkor tanulmányában vizsgálja a forgalmi adatokat, határátkelők sűrűségét és a vasúti átkelők jelentőségét. Végző soron megállapítja, hogy nem a határátkelők meglétéén múlik a határ menti kapcsolatok intenzitása (KISS J. P. 2000). Hardi Tamás pedig a szlovák-magyar határtérséget elemezte részletesen a közlekedési hálózat vizsgálata mellett a lakossági mozgások alapján is, eredményei alapján megállapítja, hogy a városhálózatnak és az ehhez kapcsolódó közlekedési hálózat minőségének és kiépítettségének fontos szerepe van a határon átnyúló mozgásokban, tovább erősítheti a határ menti lakosság amúgy is nagyobb mobilitását a szomszédos országba (HARDI T. 2008).

A migráció témaköre megkerülhetetlen az államhatárok esetében, számos magyar kutató foglalkozott vele, egyrészt gyakran a fentebb említett demográfiai jellegű kutatások részét képezi, másrészt egyes kutatók kifejezetten az egyes határszakaszokkal kapcsolatos vándorlási jellemzőkkel, vándorlókkel foglalkoztak (KISS J. P. 2000; NAGY T. 2007; NAGY E. 2007), de a menekültek migrációja, az irreguláris határátlépés is gyakori kutatási téma hazánkban, különösen a szerb–magyar államhatár viszonylatában (CSERESNYÉS F. 1999; NAGY T. 2007; GÁBRITY MOLNÁR I. 2012; ÖRDÖG I. 2013; SIK. E. 2015; KRISKA O. 2021). A közlekedési és a migrációs kutatási témák jól illeszkednek van Houtum áramlási csoportjához (*flow approach*), hiszen olyan kulcsfogalmakkal operálnak, mint a gazdasági potenciál, az elérhetőség, elméleti kereteik pedig elsősorban a centrum-periféria, a központi helyek vagy gravitációs modellek közül kerülnek ki.

A határtani kutatások szerves részét képezik a gazdasági témájú vizsgálódások is, amelyek a gazdasági élet, a gazdasági tevékenység szerteágazó témáit ölelik fel a vállalkozások, vállalkozássűrűség vizsgálatával (BARANYI B. 1999; KOVÁCS Cs. 2006). Ugyanakkor foglalkoznak

kutatások a határ menti ingatlanpiaci helyzetkép elemzésével a 90-es évek végén, amely alapján a határ menti városok, települések hátrányosabb gazdasági helyzete az ingatlanpiaci viszonyokban is tükröződik (TÓTH K. 2003), vagy általánosságban véve a gazdaság, gazdasági szektorok jellemzésével a térségben (HARDI T. – NÁRAI M. 2001; NAGY G. – NAGY E. 2013), vagy éppen a kereskedelmi szektorra gyakorolt hatásaival a határ menti fekvésnek (PÁL Á. – PÁL V. 2007). Pál Ágnes a déli határtérség kutatója, aki társadalmi-gazdasági földrajzi szempontból kutatta a határszakaszt (PÁL, Á. 1994; PÁL Á. 1999). Hasonló módon nem megkerülhető a térséget és a témát illetően Szónokyné Ancsin Gabriella munkássága, aki a jugoszláv-magyar és a szerb–magyar határszakaszt városföldrajzi, közlekedési és gazdaságföldrajzi szemszögből is vizsgálta (SZÓNOKYNE A. G. 2004; SZÓNOKY, A. G. 2007; SZÓNOKYNE, A. G. 2021).

A turizmus szintén a határ menti kutatások említésre méltó területe, számos potenciált és lehetőséget jelent különböző utazástípusok megjelenésére, amelyek közül a bevásárlóturizmus az egyik leggyakoribb, ugyanakkor egyben több akadályt is jelent a határ megléte a határon átnyúló turizmus megteremtésében (HANUSZ Á. 2003; BOROS L. 2003; MICHALKÓ, G. 2003; HARTL M. 2016; CSORDÁS L. 2018).

Az oktatás, hallgatói migráció szintén többször előkerülő témák a magyar vonatkozású határkutatásokban, a meglévő képzések bemutatása, elemzése és a fejlődési, együttműködési lehetőségek bemutatása (DJURDJEV, S. B. et al. 2007), illetve a határon átnyúló oktatási vonzáskörzet, tanulói és hallgatói migrációk tendenciái és motivációi szintén a vizsgálatok részét képezik (TÁTRAI, P. et al. 2021; KINCSES B. 2021), amelyekben az eltérő narratívák szerepe és ehhez kapcsolódó identitás jelentősen formálja azt a folyamatot, amely a migrációval és a le- vagy visszatelepedés döntésével kapcsolatos (VÁRADI M. 2013).

A fenti témáktól kissé eltérő, gyakran több területet vegyítő és sokkal inkább magáról a határról szóló kategóriába sorolhatók a határon átnyúló együttműködésről szóló kutatások, amelyek van Houtum felosztásában is külön csoportot alkotnak (*cross-border approach*). A magyar határtan rendkívül gazdag szakirodalommal rendelkezik ebben a témában. Minden határszakasról számos kutatás született, amelyek kezdetben az euróregiók formálódásával, szerepével és kereteivel foglalkoztak (SÜLI-ZAKAR I. 1997; SÜLI-ZAKAR I. 2003a; SÜLI-ZAKAR I. 2003b; NAGY I. 2003; BARANYI B. 2003; HARDI T. – MEZEI I. 2003; PÁL Á. 2003; KOVÁCSICS F. 2003; LADOS M. 2005; FEJES ZS. 2008), míg a későbbi irodalom az Európai Területi Együttműködés (ETT, EGTC) megvalósulásáról és működéséről szól, melynek szintén kiterjedt irodalma van hazánkban (SOÓS E. – FEJES ZS. 2007; BARANYI B. 2011; JASCHITZ M. 2012; HAKSZER R. 2017; BENCZI M. – OCSKAY, GY. 2021; OCSKAY GY. 2021; BENCZI M. et al. 2022), ami nem meglepő, hisz Európában Magyarországon működik az egyik legtöbb ETT, amelyek segítségével ETT-műhelyek és szervezetek is létrejöttek, köztük kitüntetett szerep jut a Határon Átnyúló Kezdeményezések Közép-Európai Segítő Szolgálatának (CESCI), amely nem csak a projekt- és intézményfejlesztésben veszi ki a részét, de a határtani és határon átnyúló kutatások fontos központja hazánkban.

A következő, időben legkésőbb megjelent csoport az ún. társadalmi megközelítésbe (*people approach*) illő kutatások (PETE M. 2018). E határtani vizsgálatok közös jellemzője, hogy a határkonstrukciók, a határok társadalmi újratermelése kerül fókuszba, kiegészítve az identitás kérdéskörével, és egyéb, a mentális térrel és határokkal összefüggő kutatásokkal.

Ebben a folyamatban Hardi T. és Nárai M. kutatásai az osztrák-magyar határszakaszon igen meghatározóak. Az államhatárhoz kapcsolják a mentális határokat, és a kettő egymással összefüggő viszonyát vizsgálják, kiemelve, hogy különböző események, amelyek az államhatárhoz köthetők – mint pl. a vasfüggöny ezen a határszakaszon – erősíti a fejekben meglévő megkülönböztetést a két oldal lakói között. Fontos továbbá kiemelni, hogy a határ mentén élők mentális képe más, mint az ország egyéb területein élőké, hiszen a jobban ismert, tapasztaláson

alapuló dolgokhoz kevésbé társítunk sztereotípiákat, ezért fontos tehát a lakóhely és a határon átnyúló közlekedési lehetőségek is (HARDI T. – NÁRAI M. 2001).

Böröcz J. a határt az ajtó és híd metaforával jellemzi, és ez alapján határoz meg és csoportosít olyan formális és informális intézkedéseket, amelyek gátolják vagy erősítik a kapcsolatot a határ két oldala között. Az ajtó metaforával azonosítható, nyitó-záró tényezők között olyan informális faktorokat azonosít, mint az előítéletek, társadalmi hálózatok megléte, vagy például a kulturális habitusok és különbségek (BÖRÖCZ J. 2002), amelyek a kortárs határfelfogás fontos elemei, ahogyan az fentebb részletezésre került.

Koltai J. és Ligeti A. S. (2015) a lokális identitás elemeként a szubjektív közelséget vizsgálta a határ menti térségben; az egyén mennyire érzi közel a határt és a határ túloldalát, valamint milyen a bizalom mértéke a másik oldalon élők felé. A viszonylagos közelséget a saját ország egyéb területei felé is megvizsgálta, amelyeket aztán egyéb szociodemográfiai adatokkal vetett össze. A kutatásból tehát kiderül, hogy a határ menti élet sajátos identitáselemet kölcsönözhet az ott élők számára, amelyet számos egyéb, fentebb ismertetett nemzetközi kutatás is igazol.

Váradai és Wastl-Walter kutatása jól példázza azt, hogy a posztmodern határkutatások elengedhetetlen részét képezik a határokhoz kapcsolódó diskurzusok és a központi kormányzaton kívül más szereplők ugyanúgy részt vesznek ezekben a diskurzusokban. Ezáltal alakítják a határhoz kapcsolt jelentésrétegeket, ahogy az kiderül kutatásukból is, amely az osztrák-magyar határ ausztriai oldalán tervezett szeméttégető határon átnyúló környezeti konfliktusát ismerteti. Nem csak a környezeti problémák és az államhatárok konfliktusát mutatja be helyi léptékben, de bemutatja azt is, hogy mindez hatással van a határon átnyúló kapcsolatokra, a mentális térre és határra. De arra is példa, hogy hogyan kapcsolódnak különböző szimbólumok a diskurzusokhoz, amelyek aztán beépülnek a határ jelentésébe és az adott évek, kor, korszak meghatározó szimbólumává válhat maga a határ, amely már nem csak lokális, de nemzeti vagy globális szinten is megjelenhet (VÁRADI M. – WASTL-WALTER D. 2009).

Szintén az eltérő diskurzusok szerepét vizsgálja NAGY E. (2009), csak tágabb földrajzi kontextusban a Balkán helyzetével és a posztszocialista transzformáció, valamint a délszláv háború indukálta migrációban résztvevő egyének szemszögéből. Hangsúlyozza a migrációval járó mindennapi életvilág (*life world*) megváltozását, ugyanakkor azt a tényt, hogy a vállalkozó migránsok esetében – akik Vajdaságból települtek Magyarországra –, a határon átnyúló kapcsolatok, barátságok, ismeretségek és az érzelmi viszonyulás a korábbi lakóhelyhez továbbra is jelentős tényezőnek bizonyulnak. A kutatás hozzájárul és árnyalja azt, hogy az államhatárokhoz kapcsolt változékony jelentésrétegekhez (délszláv háború, posztszocialista átmenet) az egyének további narratívákat, jelentéseket társítanak, amelyek nem csak további jelentést kölcsönöznek a jelen esetben szerb–magyar határnak, hanem a mindennapi élet során gyakran jóval meghatározóbbak lehetnek (NAGY E. 2007). A határon átnyúló társadalmi kapcsolatok jellemzőit szerepét és aszimmetrikusságát vizsgálta CSIZMADIA Z. (2008) is a szlovák-magyar határtérségben, Pete M. és Bottlik Zs. kutatása szintén ezen határszakaszt, azon belül is az Ister-Granum ETT területét vizsgálta, a határon átnyúló együttműködés megítélését a helyi szereplők szemszögéből (PETE M. – BOTTLIK ZS. 2019). Eröss és társai pedig a határon átnyúló migráció folyamatának hatását vizsgálták a nemi szerepek közötti határokkal kapcsolatosan (ERÖSS, Á. et al. 2020).

A határok társadalmi konstrukcióként való értelmezése kapcsán nem lehet megkerülni Timár J. munkásságát. Kutatásaiban kiemelt figyelmet kapnak az eltérő határértelmezések, valamint a tér társadalmi termelésének Lefebvre-i megközelítése, ezáltal kiemelt figyelmet kap a határ mente nem csak, mint sajátos materiális tér, hanem a hozzá szorosan kapcsolódó mentális térrel egyetemben vizsgálendő, hiszen ez is kitermelésre kerül. A határ menti mentális tér termelésében pedig kiemelt szerep jut a politikai döntéseknek, piaci viszonyoknak, valamint az ott élő határ menti közösségek, akiknek ez a mindennapi életük is egyben (TIMÁR J. 2007). Ugyanakkor a mentális határokkal

és azok jelentőségével, összefüggésével a materiális tér fizikai határaival számos további magyar kutató foglalkozott (CSATÁRI, B. 2009; CSIZMADIA Z. 2005; LAKOTÁR K. 2012; P. LAKATOS I. – T. KÁROLYI M. 2012; SAMU I. 2021).

A magyar határtani kutatások tehát összességében igen széles tárházzal rendelkeznek nem csak a fentebb megismert témákat illetően, hanem a módszertani sokszínűségüket illetően is, kezdve a statisztikai adatok beható elemzésétől a kérdőíveken át az interjú, mentális térkép rajzoló módszerekig és terepi munkáig (MOLNÁR J. 2003). A fenti tanulmányokból és kutatásokból kiindulva a lehatárolás problémaköre, bár a korábbi időszakok jellemző kutatási témája volt, napjainkban is releváns kérdéskörnek bizonyul, és számos kutató találkozhat azzal a problémával, hogy mi tekinthető a térben határtérségnek, meddig terjed ez az övezet. A határon átnyúló együttműködések és jellemzőik, nehézségeik és megközelítésük különböző aspektusból szintén meghatározó intézményi és politikai szereplők tekintetében egyaránt, ugyanakkor jelen dolgozat fókuszán kívül esik ezek vizsgálatán. A társadalmi kapcsolatok alakulása, a rokoni, barátsági viszonyok, az ezzel összefüggő ingázás és migrációs tendenciák, illetve a határ és határmentiség megítélése fontos összetevője a dolgozatnak. Mindez kiegészülve az eltérő narratívákkal és jelentésrétegekkel, amelyeket – többek között – a helyi lakosok kapcsolnak a határhoz, létrehozva ezáltal a határ társadalmi konstrukcióját, ez a sajátos mentális és materiális tér, amelyhez a magyar szakirodalom és megelőző kutatási háttér számos nagyívű, mélyreható és részletes előzményekkel bír, jelen dolgozat központi témáját is jelentik egyben.

2.4 A SZERB–MAGYAR HATÁRTÉRSÉG TÖRTÉNETI RÉTEGEI ÉS JELENLEGI HELYZETE

A határok hosszú történelmi folyamatok eredményeként jönnek létre és alakulnak át, hordozva magukban a múlt, a kultúrák, identitások és a politika rétegződéseit. A magyar-szerb határtérség, gazdag és sokszínű történelmi háttérrel öriz, számos történelmi esemény alakította és formálta a határszakasz mai jelentését és társadalmi viszonyait. A fejezetben a vizsgált határszakasz történelmi rétegeit és a jelenlegi helyzetét tekintem át, ugyanakkor a fejezet kitér arra is, hogy milyen hatással lehet mindez az itt élő emberek életére és mindennapjaira, milyen társadalmi-gazdasági tényezők alakítják és befolyásolják a helyi lakosok életét, identitását.

Az első világháború előtt, a dualista birodalomban a határőrizet kezdetben a pénzügyőrségre hárult, és csak 1891-ben rendelték el a Határszéli Csendőrség felállítását, akik a határ menti sávban tüzelési engedéllyel rendelkeztek, de csak akkor lőhettek, amennyiben kétszer a helyben szokásos nyelven figyelmeztették a határsértőt, és meg is bizonyosodtak róla, hogy az meghallotta (SALLAI J. 2004). Érdemes külön kiemelni, hogy a helyi térségben szokásos nyelvről szóltak a szabályok, hiszen az ország ekkor még a határain belül igen diverz etnikai képpel rendelkezett, az átmeneti sáv az államhatárokon belül volt megtalálható. Mindez azonban az első világháborút lezáró békediktátummal megváltozott. Az államhatárt áthelyezték, és az átmeneti sáv immáron a határvonal túloldalán helyezkedik el. Az új határok kapcsolatokat, családi rokonokat, barátokat választottak el egymástól, az ország vezetésének meg kellett tehát oldani ezt a gondot, és az államhatár összekötő szerepét előtérbe helyezni (mikro szinten legalábbis), ennek megoldásaként hozták létre a kishatárforgalmi rendszert (amely részlegesen már a dualizmus idejében is működött) (SALLAI J. 2004; LÉKA GY. 2016).

A világháború után Magyarország a szovjet érdekszférába és a Varsói Szerződés országainak csoportjába került, ami egyértelműen determinálta hazánk geopolitikai helyzetét. Az 1950-es években a déli és a nyugati határszakaszok megerősítése jellemezte a magyar határpolitikát. Délen a Tito vezette Jugoszlávia különutasságának hatására, nyugaton az osztrák államszerződés, és a szovjet csapatok kivonulása után váltak egyre ellenőrzöttebbé a határszakaszok. Bár 1956-ban felszámolják a határzárakat, az 50-es évek végén az egyre nagyobb méreteket öltő kivándorlás

hatására ismét aknazárral biztosították a nyugati és a déli határvonalakat (SALLAI J. 2004; MOLNÁR Á. – PECZÖLI Á. 2012; HAJDÚ Z. – NAGY I. 2006; LÉKA GY. 2016). Az 1948-tól 1956-ig tartó időszakban Magyarország a figyelmét egyértelműen a déli határszakaszra irányította, konfliktust elsősorban ebből az irányból várt. A létrehozott határövezetekben –, amelyek akár 30-50 km mélységűek is lehettek – minden „nem megbízható elemet” kitelepítettek (LÉKA GY. 2016).

A 1970-es évek elejére felszedték az aknákat, és felállították az Elektromos Jelző Rendszert (EJR), ami a vasfüggöny újabb szerves részét képezte, ehhez 2 km-es határsávot jelöltek ki nyugaton, délen pedig (EJR nélkül) 500 méteres sáv tartozott a határhoz. Az 1980-as évekre, különösen annak második felére már az enyhülés volt tapasztalható mind a déli, mind a nyugati határszakaszokon (SALLAI J. 2004; HAJDÚ Z. – NAGY I. 2006), illetve Jugoszláviának egyéb, belügyi problémákkal kellett szembenéznie (HAJDÚ Z. – NAGY I. 2006). Ezeknek köszönhetően a határ menti élet is élénkebbé vált, egyre inkább az összekapcsoltság játszotta a főszerepet, amely csak erősödött a magyar rendszerváltozással (HAJDÚ Z. – NAGY I. 2006; PAP, N. – REMÉNYI, P. 2017).

Ugyanakkor a 90-es évek több változást is hozott, ugyanis a Jugoszláv állam széthullásnak indult, és igen hosszú évtized során Magyarországnak – az EU-s csatlakozás felé haladva – folyamatosan bizonyítani kellett elkötelezettségét Európa és a nyugati világ iránt. Ennek köszönhetően a Jugoszláviával és annak Szerbia tagköztársaságával ápolt viszonya nem feltétlenül bizonyult kiegyensúlyozottnak (HAJDÚ Z. – NAGY I. 2006). Ezzel egy időben, a Jugoszláviára kirótt gazdasági embargó gazdasági problémákat is okozott az országban, a határ mentén élők pedig gyakran Magyarországból szállítottak üzemanyagot vagy egyéb árukat átcsempészve a határon, igen jelentős extrajövedelmet jelentve a háztartás bevételeiben (KISS J. P. 2000; HAJDÚ Z. – NAGY I. 2006). A hosszú 90-es évek során egyben számos menekült hagyta el Jugoszlávia területét és költözött Magyarországra vagy Európa nyugatabbi országaiba (BONIFAZI, C. et al. 2006), sokuknak már korábban kivándorolt vendégmunkás ismerőse is élt ezekben az országokban (CSERESNYÉS F. 1999), valamint számos szerb nemzetiségű menekült érkezett az egykori tagköztársaságból Szerbia területére (VUJADINOVIĆ et al. 2011.)

A magyarországi rendszerváltozás utáni nyugati integrációs törekvések a magyarság újra egyesítésének víziójával is együtt jártak, amelynek kereteit az Európai Unió biztosíthatná. De az ilyesfajta törekvéseket mutatta a határontúliak számára biztosított magyar igazolvány, vagy a később életbe léptetett könnyített honosítási eljárás. Bár Magyarország 2004. május 1-jén csatlakozott az EU-hoz, majd 2007-ben a Schengeni övezetbe is, a magyarság jelentős része még mindig az említett övezeten kívül helyezkedik el (Románia, Szerbia), Szerbia esetében még uniós tagságról sem beszélhetünk. A Schengeni övezetbe történő csatlakozással különösen nagy feladat hárult az ország megfelelő határellenőrzésére, hiszen az Unió több külső határa egyben Magyarország határa is (HAJDÚ Z. – NAGY I. 2006).

A határszakaszt szintén jelentősen meghatározó folyamatok között kell említeni a 2015-ben csúcsosodó menekültmigrációt (KRISKA O. 2021). Az egyre erősödő migráció olyan kihívást jelentett a nyugat-balkáni országok és településeik számára 2015-ben, amelyeket korábban ilyen formában nem tapasztaltak (KOCIS K. et al. 2016; PASTORE, F. 2019). A menekültáramlás hatással volt makro- és mikro-területi szintekre egyaránt. Szerbia és Magyarország is fontos tranzitüregként funkcionált ezen az útvonalon. Preševo, Belgrád, Magyarakanizsa (Kanjiža) és a későbbiekben Šid települések fontos ún. pihenőterületként vettek részt a(z) (in)formális korridor működtetése során. Magyarország 2015 őszétől határkerítést emelt a határszakaszon, amely részévé vált a fentebb már említett erőteljes ötzering tevékenységnek. Ezzel egy időben a helyi lakosok mindennapjai is megváltoztak, az önkormányzatokat pedig nehéz kihívás elé állította a migráció, amelynek hatásai lokális szinten, a mindennapi életre is jelentős mértékben kihatottak (KRISKA O. 2021).

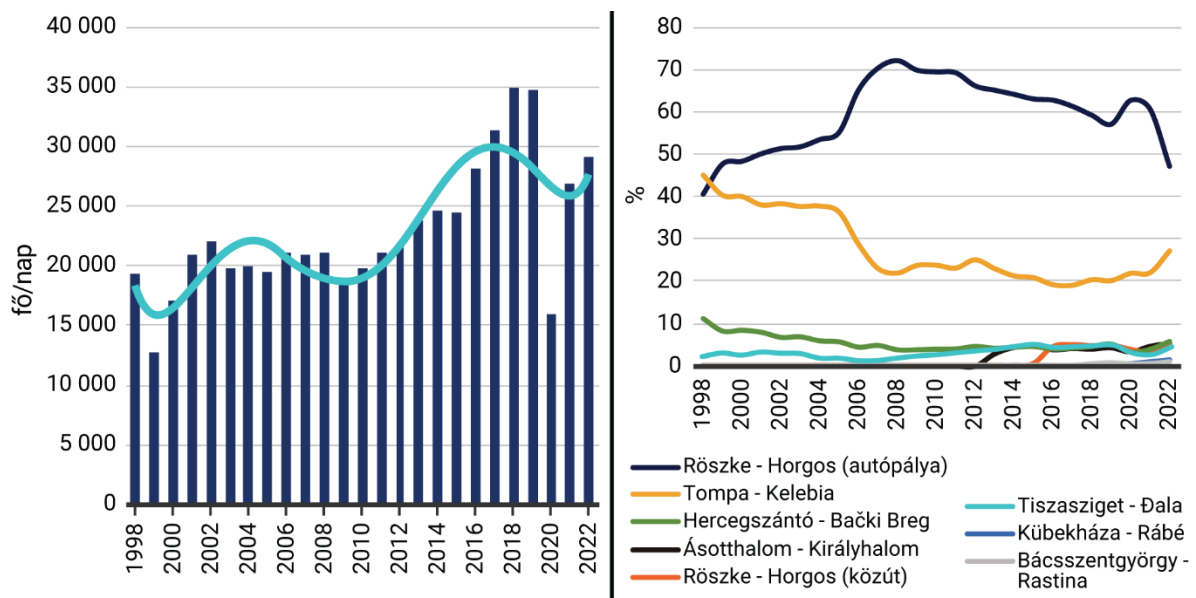
A „készségi állapot” meg sem szűnt a szerb–magyar határ mentén a migrációs nyomás következtében, máris egy újabb olyan tényező határozta meg és adott teljesen másfajta jelentést az államhatároknak, amely szintén minden léptékben kifejtette hatását, ez pedig a COVID-19 okozta járványhelyzet. A helyzetre a világ országai és még az EU tagállamai egymás között is, a határok lezárásával reagáltak, próbálva megakadályozni a vírus terjedését, ez pedig a határ menti régiókat érintette a leginkább (RAMÍREZ, M. G. 2021). A járványhelyzet bizonyította, hogy a nemzeti szint továbbra is meghatározó fontosságú a határok esetében, ugyanakkor azt is tükrözte, hogy a minden határszakasz más-más (PEYRONI, J. 2021). Magyarország 2020. március 17-én vezette be a járványügyi hatósági határozatot (RITECZ GY. 2022). A legtöbb határszakaszon csak 1-2 határátkelőt hagytak üzemelni, azt is csak a teherforgalom számára. A legnehezebb helyzet tehát egyértelműen az országhatárokon, köztük a szerb–magyar határon keresztül is ingázó munkások és diákok számára adódott. Hosszú hetek és hónapok teltek el, mire a munka miatt ingázók vagy a határ bizonyos sávjában élők átkelhetek a határ túloldalára, akkor is csak a csökkentett kapacitással működő határátkelőhelyeken keresztül (HAJDÚ Z. – RÁCZ SZ. 2020, HAJDÚ Z. 2021). A döntéshozás Európa-szerte a központi kormányzat szintjén zajlott, a határ menti lakosság beleszólás csekély volt, úgy érezhették, hogy nem a saját kezükben van a mindennapi életük irányítása, a különböző érdekcsoportok bevonása a döntéshozatalba pedig vegyes képet mutatott, egyes országokban jobban, míg máshol kevésbé vonták be őket (PEYRONI J. et al. 2021).

A szerb–magyar határ tekintetében a határon átnyúló turizmus egyes típusai is jelen vannak, a Szabadkát vagy Szegedet érintő városi turizmus, vagy Mórahalom esetében a fürdőturizmus, illetve a Vajdaság északi részén egyre fejlettebb és kedveltebb a vidéki turizmus, ugyanakkor a bevásárlóturizmus mindig is a térség meghatározó ágazata volt ahogy azt már említettem korábban, különböző módozatai a szocializmus alatt is fontos szerepet játszottak. E tekintetben a két nagyváros, Szeged és Szabadka kiemelt jelentőségű, de kisebb diszkont áruházak is fontos szerephez jutnak közvetlenül a határ mellett vagy a határ mellett fekvő településeken. Szabadka esetében pedig kiemelendő még az ócskapiac (buvljak), ahová Magyarországról szervezett buszos utak is indulnak (SILLING L. 2013).

A szerb–magyar határ tehát ma, közel 20 évvel Magyarország EU csatlakozása után továbbra is az Unió külső határa. Története során számos fontos folyamat határozta meg, amelyeket jelentést adó tényezőknek nevezek, és amelyek hatásai és a hozzá kapcsolódó narratívái egymásra rakódnak, folyamatosan alakítják a határ – jelen esetben a szerb–magyar határszakasz – jelentését nem csak geopolitikailag, de a helyi lakosság mindennapi életében úgyszintén. Egyes folyamatok az elválasztást, míg mások az összekapcsoltságot erősítik, amelyekhez a határokat alakító szereplők a határképzés és másítás különböző eszközeit alkalmazzák, egyes esetekben az állam, a központi kormányzat lép előtérbe, és alakítja a határt, annak jelentését, míg más esetben egyéb szereplők tevékenysége kerül előtérbe. Egy bizonyos, a helyi lakosság esetében mindez saját történetekben és cselekvésekben csapódik le, amelyek a szerb–magyar határszakasz esetében is fontos részei ennek az igen komplex rendszernek.

A határszakasz mai állapotát tekintve 172,9 km hosszú, és összesen 9, gépjárműforgalommal igénybevehető határátkelőhely üzemel, amely alapján viszonylag sűrűn és kiegyenlítetten helyezkednek el, a határ menti települések zöme 30 perces övezetben található valamely átkelőtől. Természetesen ez annak is köszönhető, hogy viszonylag folyamatos a határátkelő kapacitásának fejlesztése, új határátkelők megnyitása. A legnagyobb forgalommal egyértelműen a Rösztke–Horgos autópálya határátkelőhely rendelkezik, amely 2022-ben átlagosan naponta több mint 13700 személyt léptetett át a két ország közötti személyforgalomban, amely az összes forgalom 47%-át jelentette (3. ábra). A 90-es évek második felében és a 2000-es évek elején a régi rösztkei közúti határátkelőhely és a tompai átkelő közel azonos súllyal vettek részt a forgalom lebonyolításában, előbbi 50% körül, utóbbi 40% körül mozgott. 2006-ban, amikor átadták az új Rösztke–Horgos

autópálya-határátkelőt, súlya is rohamosan növekedni kezdett, nem csak az áteresztőképessége, ugyanis 2008-ra már a személyforgalom 72%-a itt haladt át. A későbbiekben megnyitott határátkelőhelyek szerepe érezhető, némileg tehermentesítik a határszakasz legnagyobb átkelőjét. A Tompa–Kelebia átkelő 2022-ben a forgalom 27%-át bonyolította le, amely némi növekedés a megelőző évekhez képest. A kisebb átkelők megnyitásuk után viszonylag gyorsan népszerűek lettek, 3 átkelő szerepe közel egyforma 4-5%-os forgalom részesedéssel, a 2013-ban átadott Ásotthalom–Királyhalom átkelő (5,3%), a 2015-ben felújított Röske–Horgos közüti átkelő (5%) és a Tiszasziget–Đala átkelő, amelyet 1993-ban adtak át (4,2%). A hercegszántói átkelő 5,7%-os részesedése viszonylag magasnak mondható, a megelőző években mindössze 3-4% körül mozgott. Legújabban, 2018-ban a bács-szentgyörgyi és a 2019-ben a forgalomnak átadott Kübekháza–Rábé határátkelőhelyek közel azonos szinten, 1% körül voltak 2022-ben, szerepük növekedése ugyanakkor folyamatos.

3. ábra: A szerb–magyar határszakasz forgalmának jellemzői 1998-tól 2022-ig.

Forrás: KSH, saját szerkesztés (2023)

A határátkelőhelyek forgalma tehát egyre kevésbé tűnik egyértelműen egypólusúnak, habár az autópálya-határátkelőhely szerepe nem kérdőjelezhető meg, egyre többen – valószínűleg sok átutazó vendégmunkás is – fedezik fel a kisebb határátkelőhelyeket, különösen a csúcsidezőszakokban. Mindez egyben csak kis mértékű tehermentesítést jelent az autópálya átkelő esetében, hiszen 2018-2019-ben rekordmértékű volt a forgalom a határszakaszon, amelyet a COVID-19 járvány megtört ugyan, azóta azonban újra növekedésnek indult a forgalom mértéke. A kisebb határátkelőhelyek esetében ez pedig megnövekedett várakozási idővel, és a környékbeli lakosok nehezebb átjutásával jár együtt.

A vasúti átjutás szerepe némileg hányattatott sorssal bír a térségben. A Szeged–Szabadka vonalon a sínek rossz állapota és a menekültmigrációs válság miatt szűnt meg – az amúgy sem jelentős – személyforgalom. E szakaszon a 2023-ban átadásra kerülő új, villamosított vasútvonal adhat majd új szerepet a térségi határon átnyúló ingázó és egyéb migrációs törekvéseknek, amelyhez a környékben élők igen sok reményt fűznek. A határszakasz másik vasúti átkelője a kelebiai, amelynek személyforgalmát már a járványt megelőzően is folyamatos csökkenés jellemezte, 2019-re, az 1998-as szint 10%-ra esett vissza a forgalom, ehhez később még jelentősen hozzájárult a járvány is. Ezen a vonalon szintén a vasúti felújításokban látják a jövőt és a

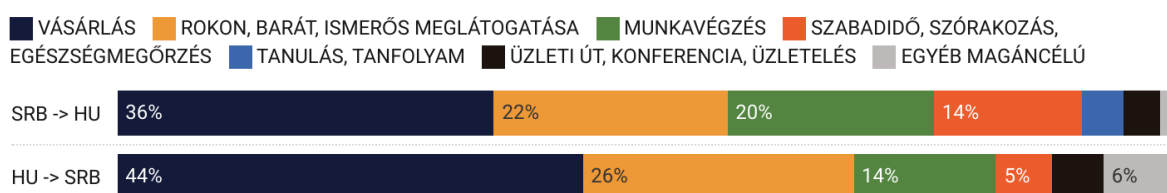
lehetőségeket, itt halad majd a Budapest–Belgrád nagysebességű vasútvonal, amelynek kiépítését már mindkét oldalon elkezdték.

Elenyésző mértékben, de a folyami átkelés is jelen van a határszakasz forgalmában, 2022-ben összesen 477 fő kelt át a Tisza segítségével a szerb–magyar határon.

Az irreguláris migráció, ahogy az korábban már említésre került, nem csak a határrendészet mindennapjainak a részét képezi e szakaszon, de a határ menti települések életét is meghatározza már hosszú ideje. A csúcspont 2015-ben volt, közel 1300 fő/nap lépett be Szerbiából Magyarországra szabálytalan módon, természetesen időben ez kevésbé oszlott el egyenletesen, bizonyos időszakokban a napi 6000-8000 fő volt jellemző. A határzár kiépítése után számuk jelentősen lecsökkent, másfelé indultak el. A migrációs nyomás 2020 után újra elkezdett kisebb mértékben növekedni, 2022-ben körülbelül naponta 190 fő próbált bejutni az országba, akik nagyrészt a határrendészet visszairányította Szerbiába.

Az államhatár jelenlegi helyzetének és „hordozott” jelentésének a lakosság oldaláról jó megközelítési lehetőséget kínál az átkelések motivációjának vizsgálata a KSH adatfelvételének segítségével. Az adatfeldolgozásban az átutazók nem szerepelnek, hiszen a dolgozat szempontjából is kevésbé releváns csoportot képeznek, habár a határszakasz átlépési motivációinak közel 50%-át a csak átutazási szándékkal átlépők jelentik.

A Magyarországról Szerbia irányába történő átlépések fő motivációja a vásárlás, ez a KSH által 1000 főre vetített adatfelvételi mintájának 44%-a (4. ábra). A Szerbiából érkezők fő motivációja esetében is a termékek és szolgáltatások vásárlása szerepel első helyen. Az abszolút adatokat tekintve Szerbiából több olyan utazás történt Magyarországra, amelyek vásárlási motivációt takartak. Ugyanez a helyzet a rokon- és barátlátogatás, valamint a munkavégzés motiváció esetében is. A tanulási célú átlépés pedig kizárólag a Szerbiából érkezettekre volt jellemző. Némileg más a helyzet, ha az üzleti utakat, konferencia-részvétel céljával érkezőket vagy az egyéb, magáncélú érkezéseket tekintjük, itt a Magyarországról érkezők vannak többen. Összességében tehát a Szerbiából átlépők – és nem átutazási céllal érkezők – kis mértékben ugyan, de többen vannak (57% és 43%), és a fő motivációjuk is némileg sokrétűbb, mint a szerb–magyar határt Magyarország irányából átlépő személyek.

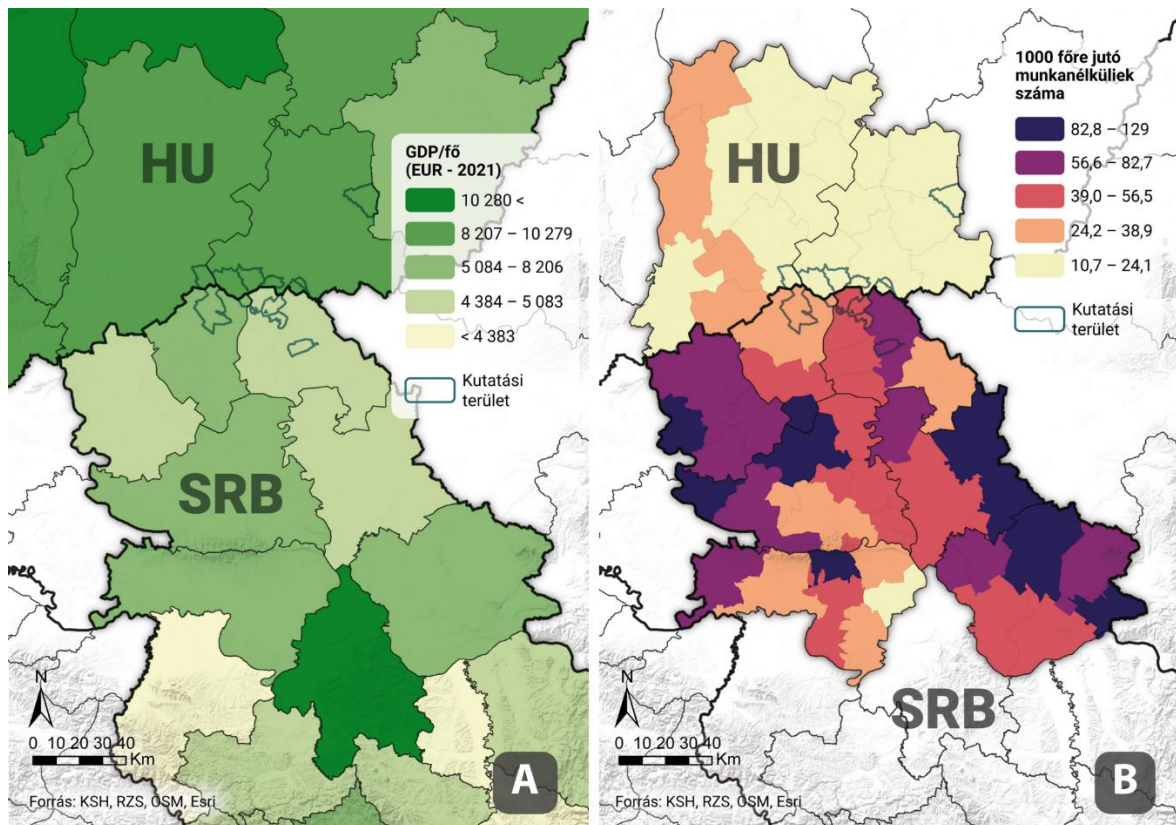
4. ábra: A határátkelések fő motivációi 2019-ben.

Forrás: KSH, saját szerkesztés (2023)

A határ menti térség tágabb társadalmi-gazdasági környezetét számos szempontból aszimmetrikusnak nevezhetjük. A gazdasági helyzetet, gazdasági teljesítményt illetően Magyarország esetében az országos viszonylathoz hasonlítva a GDP/fő értéke (5. ábra, A térkép) körülbelül az országos átlagnak megfelelő, tehát a határszakaszt magába foglaló Bács-Kiskun és Csongrád-Csanád vármegyék magyarországi viszonylatban a középmezőnyben helyezkednek el. Ugyanakkor a szomszédos, szerbiai oldalhoz viszonyítva egyértelműen jobb helyzetben vannak. A határ déli oldalán elhelyezkedő Nyugat-bácskai, Észak-bácskai és Észak-bánáti körzetek szerbiai viszonylatban az országos átlag alatt helyezkednek el, közülük azonban kiemelkedik az Észak-bácskai körzet, Szabadka várossal.

A gazdasági helyzethez szorosan kötődő munkanélküliségi adatokat tekintve (5. ábra, B térkép) egyértelmű kontraszt rajzolódik ki a határ két oldala között, amennyiben a munkanélküliek

számát a lakónépesség számához viszonyítjuk. Ez az érték a határ északi oldalán jóval alacsonyabb, ugyanakkor a szerbiai oldalon a kutatási terület jelentős részét felölelő Magyarkanizsa és Szabadka község vajdasági összehasonlításban e tekintetben viszonylag jó helyzetben van, így nem sorolható a külső periféria kategóriába. A gazdasági helyzet tehát egy erőteljes aszimmetriai tényezőként jelenik meg a határszakasz esetében, ugyanakkor sem a szerbiai, sem a magyarországi oldal vizsgált területei nem tartoznak sem a centrum sem a periféria térségek közé a két ország viszonylatában.

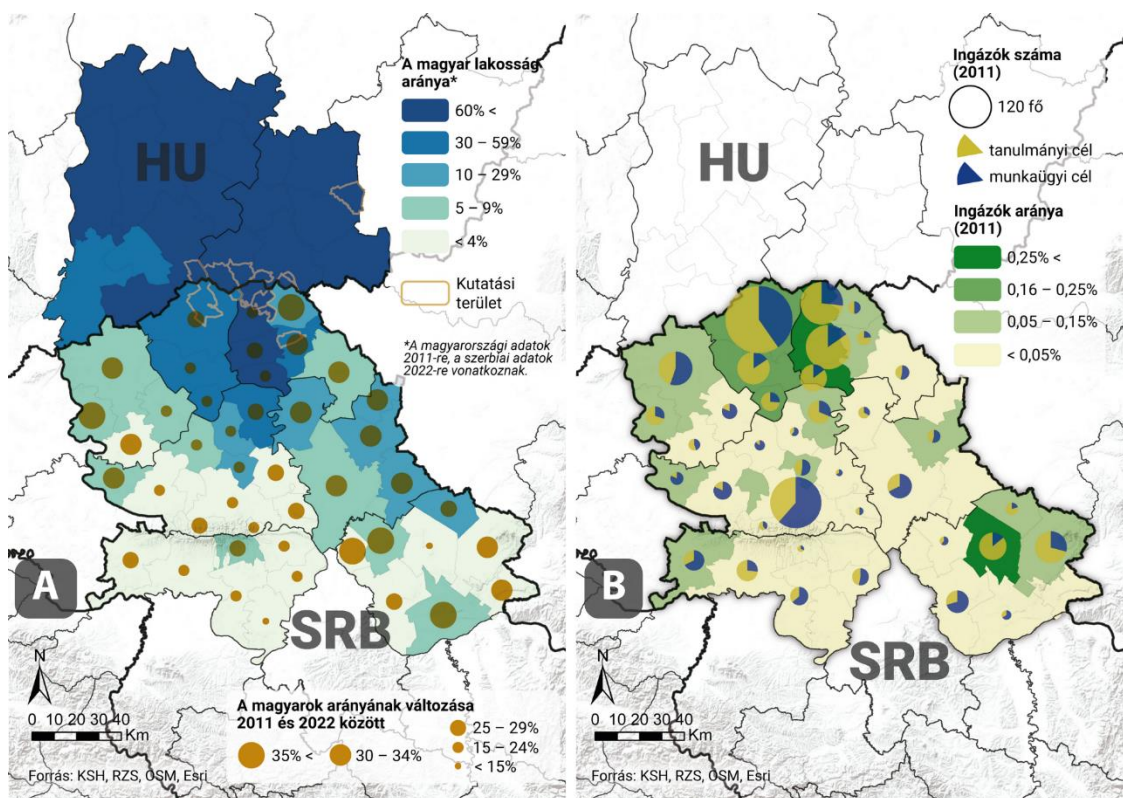
5. ábra: Gazdasági helyzetkép a szerb-magyar határszakasz mentén.

Forrás: KSH, RZS, saját szerkesztés (2023)

A határ menti térség etnikai szerkezetét jellemzi (6. ábra, A térkép), hogy a kutatási terület szerbiai részterülete mintegy átmeneti zónát jelöl, ugyanis a mintaterületet elsősorban tartalmazó szabadkai és magyarkanizsai község jelentős arányú magyar lakossággal rendelkezik, és igaz ez még a környező községekre is. Dél felé haladva pedig egyre kisebb a magyar nemzetiségűek részaránya a 2022-es népszámlálás alapján. Míg a határ északi oldalán egyértelműen a magyar nemzetiségű lakosság van abszolút többségben (2011-es adatok alapján). Ugyanakkor fontos megállapítani azt is, hogy Szerbiában a magyarok száma a 2011 és 2022 között – a két népszámlálást tekintve –, jelentős mértékben csökkent. Szabadka községben 26%-os, míg Magyarkanizsa esetében 22%-os csökkenésről beszélhetünk. Magyarkanizsa községben ez 4 836 fős fogyást jelent, amely közel Horgos település lakosságával megegyező létszám.

A napi, külföldre történő ingázás mértéke (6. ábra, B térkép) Magyarkanizsa és Zenta községekben a legnagyobb egész Vajdaságot tekintve a 2011-es adatok szerint. Ez Magyarkanizsa esetében 120 főt jelent, melyből 88 tanulmányi céllal, 32 fő pedig munkaügyi céllal ingázik a határon. Az arány összességében az egész térségre jellemző, jóval magasabb a diák ingázók száma a vizsgált határ menti térségben.

6. ábra: Etnikai és ingázási viszonyok a vizsgált térségben.

Forrás: KSH, RZS, saját szerkesztés (2023)

A vizsgált térség tehát gazdasági szempontból erőteljes különbözőségeket mutat, amelyek kihatnak az ingázási hajlandóságra is – különösen a munkaügyi célt tekintve. Ugyanakkor a magyar nemzetiség, mint összekötő kapocs elősegíti a határ menti kapcsolatok erősítését, a tanulmányi célú és a munkaügyi célú ingázást szintűgy.

Összességében tehát szerb–magyar határtérséget az elmúlt évtizedekben jelentős társadalmi-gazdasági hatások alakították, mindegyik meghatározva egy-egy adott korszakot a határ történetében. E jelentést adó történések ugyanakkor nem törölődnek ki a határok történetéből és az emberek emlékezetéből, a különböző korszakokra vonatkozó narratívák ugyanúgy hordozzák a határszakaszokhoz társított történéseket, tapasztalatokat. A szerb–magyar határ esetében ilyen történések voltak a trianoni határmegvonásokat követően az elhidegülés majd enyhülés a szocializmus évei alatt, később a rendszerváltás és a délszláv háborúk, NATO beavatkozás Jugoszlávia esetében 1999-ben, Magyarország uniós integrációja, és az államhatár külső EU-s határrá változása, a menekültmigrációs hullámok vagy legutóbb a COVID-19 járvány. E tényezők nem csak geopolitikailag határozták meg a határokat, de a helyi szereplők, lakosok, intézmények ugyanúgy a részesei voltak ennek, az ő életterületet befolyásolta legjelentősebb mértékben. Ugyanakkor olyan egyéb tényezők is hozzájárulnak a határszakasz tulajdonságainak, szerepkörének és jelentésének megértéséhez, mint a határforgalom, vagy a határátlépők motivációi. Amint az a szerb–magyar határ esetében kiderült, a határátkelők rendszert alkotnak, sajátos dinamika figyelhető meg a használatukban és szerepükben. A kormányok kapcsolatai, szándékai egy-egy új határ megnyitásban vagy felújításában, kapacitásának növelésében szintén jelentős hatással van e dinamikára és a helyiek lehetőségeire. Hasonló módon formálhatja ezt a rendszert a vasúti közlekedés fejlesztése is a térségben. A határátkelések motiváció pedig szintén egyediséget kölcsönöznek minden határszakasznak, hiszen teljesen eltérő jelentéseket tulajdoníthatnak neki. A vizsgált határszakasz esetében a bevásárlóturizmus, a rokon- és barátlátogatás a két legfőbb

motivációs tényező, de a munkavégzés és a szabadidős és szórakozási tevékenység is jelentős szerepet kap. Ezen folyamatok egy-egy szeletét adják a szerb–magyar határszakasz megértésének, mindezt szükséges még jobban elemeire bontani, az egyéni történetek, egyéb határhasználati szokások, a mentális határok és a határérzet további nagyon fontos összetevői lehetnek a határszakasz komplex rendszerének.

3. ALKALMAZOTT MÓDSZERTAN

A kutatás interdiszciplináris jellegéből és sokrétűségéből adódva több társadalomkutatási módszer is alkalmazásra került. A módszerek között nagyobb hangsúly került a primer kutatást tekintve a kvantitatív módszerekre, de az esettanulmányokat tekintve kvalitatív módszerek is részét képezték a felmérésnek. A legfőbb adatgyűjtési módszernek a kérdőíves felmérés tekinthető, amely több, részben eltérő lekérdezésből tevődik össze. Továbbá interjú adatgyűjtés, tartalomelemzés és terepi felmérés képezi még részét az alkalmazott módszertannak.

3.1 A KUTATÁS MINTATERÜLETÉNEK KIVÁLASZTÁSA

A mintaterületek kiválasztása során fontos szempont volt, hogy olyan határszakasz és a határ mellett olyan települések kerüljenek kiválasztásra, amelyek életében fontos szerepet játszhat az államhatár. A szerb–magyar határszakasz kiválasztását indokolta, hogy számos tényező befolyásolta az elmúlt évtizedekben ennek a határszakasznak az átjárhatóságát, jelentését, jelentésrétegeit. A szerb–magyar államhatár esetében a határ kijelölésének körülményei, a szocialista éra alatti gazdasági- és társadalmi viszonyok, az uniós és egyben schengeni külső határ státusz, a 2015-ben kiteljesedő menekültmigrációs hullám és a 2020-ban jelentkező koronavírus járvány mind-mind másként befolyásolta ezt a szakaszt.

Jól lehet, ezek közül számos egyedi tényező, és nem feltétlenül jellemző más határszakaszra, ugyanakkor egyben ez adja a határtani kutatások jelentőségét is, hiszen az egyedi jellemzőkkel és jelentésekkel bíró határok megértéséhez és alakításához fontos behatóan megismerni őket. Így, mivel a kutatás célja a szerb–magyar határszakasszal kapcsolatos folyamatok mélyebb megismerése, ezen államhatárral kapcsolatos tényezők megismerése, elvetésre került, hogy más, egyéb határszakaszok is a kutatás részévé váljanak.

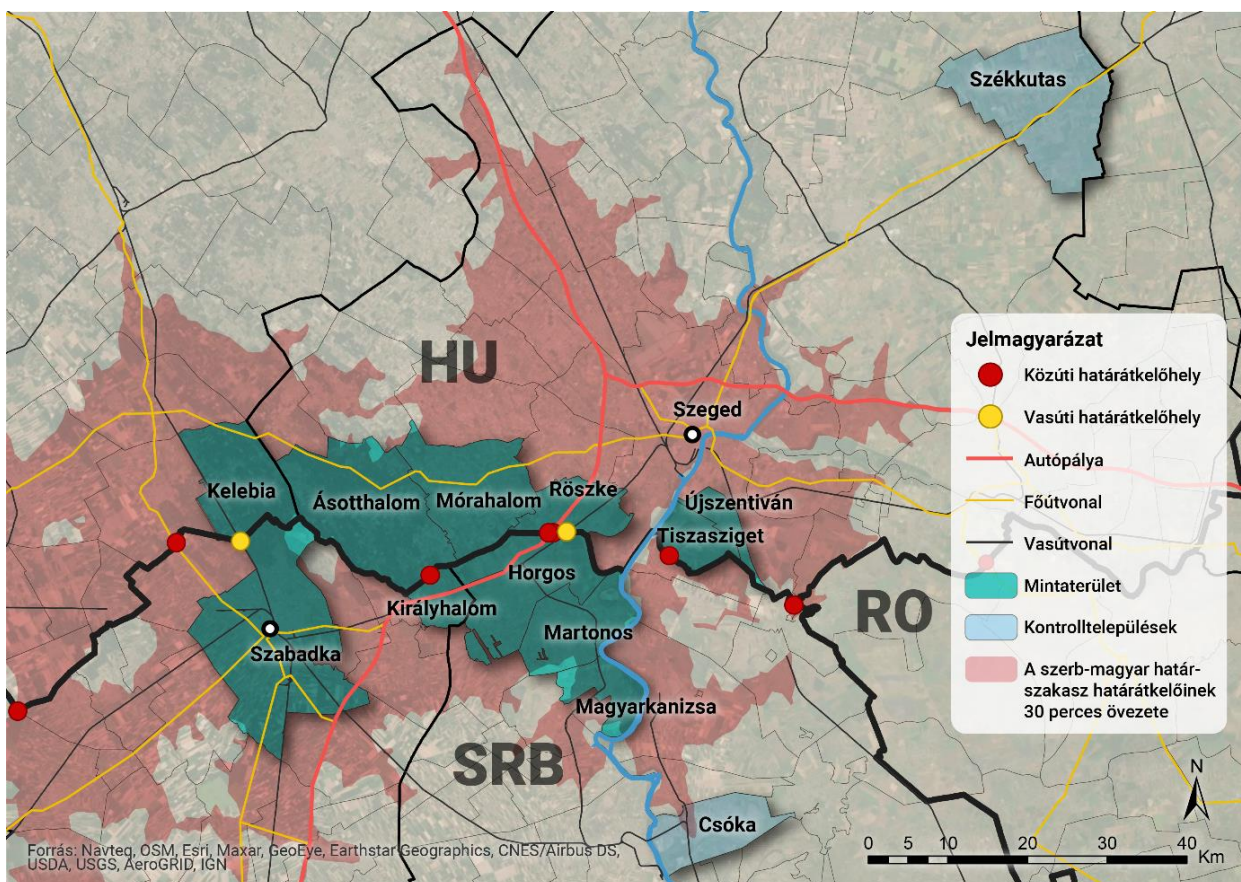
Következő lépésként a vizsgálandó települések körének kijelölése történt meg (7. ábra). A választás a határszakasz legforgalmasabb határátkelőhelye környékén lévő településekre esett, pont ezen földrajzi elhelyezkedésük miatt. A Horgos-Röszke autópálya-határátkelő a legforgalmasabb a szerb–magyar határszakasz esetében. A kutatást kizárólag magyar nemzetiségű és anyanyelvű populáció alkotja, amely tehát lehetővé teszi, hogy megvizsgálásra kerüljön, hogy az egymástól államhatárral elválasztott egyazon nemzetiséghez tartozó egyének esetében milyen dinamikák, milyen hatások játszódtak le az elmúlt években, évtizedekben és ez milyen hatásokkal van számukra a határ menti élet és egyéb tényezők tekintetében.

További szempont volt, hogy a kutatás során mindenképpen a határ két oldalának összehasonlítása is lehetővé váljon. Így került a mintaterület a határ mindkét oldalát magában foglalja, a határszakasz keleti részén, szerbiai oldalon a jelentős magyarsággal rendelkező településekkel. Szerbiai oldalról maga Horgos, Martonos, Királyhalom és Magyararkanizsa. Magyarországi oldalról pedig Röszke, Mórahalom, Ásotthalom, Kelebia, illetve Tiszasziget és Újszentiván. A határátkelőhelyek sűrűségéből adódik, hogy Tiszasziget, illetve Ásotthalom-Királyhalom is egy-egy kisebb átkelőhelyként funkcionál.

A kérdőíves kutatás eredményeinek ellenőrzéséhez a lekérdezés egyes fázisaiban (*Q4, 2019-es kérdőívesítés*) kontrolltelepülések is kijelölésre kerültek, amelyek az államhatártól távolabb helyezkednek el, megpróbálva ezzel összevetni azt, hogy a határtól némileg távolabb elhelyezkedő

települések válaszadói milyen narratívákkal és határkonstrukciókkal rendelkeznek. Szerbiai oldalról a kontrolltelepülés Csóka, míg Magyarországról Székkutas. Csóka esetében a kiválasztását a település mérete – illeszkedjen a kutatási terület többi településéhez –, valamint a jelentős magyar nemzetiségű lakosság indokolta. Székkutas esetében pedig a tiszántúli elhelyezkedés (hasonlóan, mint Csóka és Tiszasziget, Újszentiván) illetve a település mérete indokolta a kiválasztást. A kontrolltelepülésekkel történő összevetést az eredmények tárgyalása során alkalmazom, ahol történt lekérdezés e két településen is.

7. ábra: A kutatási terület települései.

Forrás: Saját szerkesztés, (2023)

További részletezés szükséges a kutatáshoz szorosan kapcsolódó esettanulmányok mintaterületeinek kiválasztásáról is. 2018-ban Magyararkanizsa településen történt interjú felmérés, amely a 2015-ben kiteljesedő menekültmigrációval kapcsolatos települési jelenségeket kutatta. A település 2015 tavaszától szeptemberig a menekültmigráció során jelentős pihenő terület funkcióját töltötte be. A helyi lakosok, szolgáltatók intenzíven élhették meg a jelenséget, életükre jelentős hatással volt. A település kiválasztását is ez a helyzete indokolta, emiatt végül a Q1-es, 2019-es kérdőívezés kutatási területébe is bekerült.

2019-ben Szabadka városában végeztem egy, a disszertáció témájához szorosan kötődő témában esettanulmányt. A kutatás az UNKP-19-3-SZTE-166 azonosítójú ösztöndíjjal valósult meg. A mintaterület kiválasztását indokolta, hogy Szabadka határ menti nagyváros egyes nemzetiségi összetétellel, jelentős magyar, szerb és horvát nemzetiség él itt, néhány egyéb, kisebb nemzetiség mellett. Így a város megfelelő területet nyújtott arra, hogy a városon belüli mentális határok kerüljenek vizsgálatra. Mindemellett a később részletezett kérdőíves felmérés kitért a határ menti életre vonatkozó kérdésekre is.

Összességében tehát a disszertáció kutatási területét a szerb–magyar határ legforgalmasabb átkelőhelye környékén található települések alkotják, amelyek mindkét oldalon jelentős magyar nemzetiségű népességgel rendelkeznek, átlagos lakónépességük 3782 fő, a szerbiai Magyarkanizsa település (9871 fő), magyarországi párja pedig Mórahalom (6017 fő). A legkisebb Tizzasziget 1676 fővel, a szerbiai oldalról pedig Királyhalom (1922 fő). Az említett korábbi esettanulmány helyszíne, Szabadka város 103 985 fős lakossággal rendelkezik.

A következő alfejezetben az egyes felmérésekhez kapcsolódó mintavételi stratégiákat, a mintaválasztás körülményeit és a disszertáció témájához kapcsolódó egyéb felmérések, esettanulmányok mintavételezését mutatom be.

3.2 MINTAVÁLASZTÁSI STRATÉGIA

A mintaválasztási stratégia – és a hozzá kapcsolódó mintaválasztási kulcsfogalmak mint populáció, mintavételi keret, mintavételezés – a tanulmányt összetevő kutatások többrétűségéből fakadóan eltérő módszereket tartalmazott. A kutatás tehát több pillérre épülő empirikus felméréseket tartalmaz, amelyek részben vagy egészben érintették az elsődleges mintaterületet alkotó települések körét (Ásotthalom, Mórahalom, Rösztke, Tizzasziget, Újszentiván, Királyhalom, Martonos, Horgos, Magyarkanizsa). Először az elsődleges mintaterületet érintő felmérések mintaválasztási módszereit ismertetem, majd áttérek az esettanulmányok, majd pedig a kutatáshoz kapcsolódó további felmérések mintaválasztásának bemutatására.

Az elsődleges mintaterületet 3 főbb kérdőíves felmérés érintette 3 különböző időpontban 2014-ben (Q3), 2016-ban (Q2) és 2019-ben (Q1). A disszertációban a továbbiakban a Q1, Q2, Q3 stb. elnevezéseket alkalmazom majd, amelyek a disszertációhoz kötődő kérdőívezéseket jelzik, és relevancia sorrendet is jelentenek egyben. Tehát a kutatáshoz legszorosabban, legnagyobb elemszámmal és legkiterjedtebb kutatási területtel a Q1 kérdőív kapcsolódik. A területi lefedettséget illetően tehát a mintaterület folyamatosan bővült, ezzel is biztosítva a minél nagyobb földrajzi területet, és az eltérő helyzetben lévő települések lakói narratíváinak megismerését. 2014-ben a mintaterületet alkotta Rösztke és Mórahalom Magyarországról, valamint Horgos Szerbiából. 2016-ban a már fentebb említett elsődleges mintaterület került vizsgálatra, 2019-ben pedig a települések listája kiegészült az említett kontroll településekkel és Kelebiával. Így állt elő az a helyzet, hogy a mintaterületet alkotó településeket illetően eltérő mennyiségű saját kutatási felméréssel rendelkezem.

A populációt mind a 3 kérdőíves felmérés során az adott település állandó, magyar anyanyelvű lakosai jelentették, ugyanakkor a lekérdezés mivolta miatt a mintavételi keretet az éppén a lekérdezés során otthon tartózkodó egyének alkották. Minden esetben (Q1, Q2, Q3) azonos mintaválasztási módszer került alkalmazásra. Szisztematikus mintavételezéssel minden 3. lakóépületből egyetlen személy kerülhetett bele a mintába. A 2016-os és a 2019-es mintavétel során a településenként lekérdezendő egyének cél számát a lakások számának 5%-a adta. A lekérdezés során azonban történtek eltérések egyes települések esetében. Volt, ahol kevesebb kérdőív, és volt, ahol a cél számnál több kérdőív került lekérdezésre. Az 5%-os célérték egyfajta támpontként szolgált, egy kijelölt mérőföldkönek. Ugyanakkor a kutatás eredményei települési szinten – sokszor az alacsony elemszám miatt – korlátozottan értelmezhetők, erre az eredményeket tárgyaló fejezetben, ahol települési adatokat közlök, szintén felhívom a figyelmet. Összességében elmondható, hogy minden személyes kérdőíves lekérdezés során sikerült a két országra meghatározott kérdőívek számát elérni, amely megfelelő összehasonlítási alapot nyújt a két oldal összevetésére. A lekérdezés kérdezőbiztosok segítségével történt, akik a lekérdezés előtt többalkalmas oktatáson vettek részt az irányítással. A megfelelő mintavétel érdekében a települések felosztásra kerültek zónákra, és az egyes kérdezőbiztosok saját zónával rendelkeztek, ott kellett a számukra kiosztott kérdőívet lekérdeznük az ismertett módszer szerint.

Tartalmukat tekintve a kérdőíves felmérések illeszkednek a disszertáció kutatási kérdéseire. A 2014-es elsősorban a menekültmigrációra összpontosított, amely jelenség már 2015-öt megelőzően is a szerb–magyar határtérség meghatározó határ menti tényezője volt. Így a felmérés egy átfogó képet nyújt arról, hogy a migrációs válságot megelőzően milyen attitűddel rendelkeztek a témát illetően a határ mentén élő lakosok. A 2016-os felmérés részben a migrációra és részben a határ menti életre, határmentiségre, határzárakra vonatkozó kérdéseket tartalmazta. A 2019-es kutatás pedig már teljes egészében az államhatárokkal, mentális határokkal és határ menti élettel kapcsolatos kérdéseket tartalmazott. Bizonyos kérdések ismétlődnek, így egyes esetekben ez időbeli összehasonlítást és az érvényesség növelését is lehetővé teszi. A kérdőívekben szakirodalmi megállapításokon alapuló és a kutatási kérdésekhez illeszkedő kérdések, állítások kerültek megfogalmazásra. A Q1 és Q2 kérdőívek kérdések csoportosíthatók az elméleti fejezetben meghatározott „a határérzet tényezői” elemek mentén, tehát összességében a határhasználati szokásokra, a határokkal kapcsolatos általános attitűdre, a határ menti életre és a mentális határ és távolság érzékelésére vonatkozó kérdések kaptak helyet a kérdőívekben.

A kérdőíves empirikus felmérések során az elsődleges kutatási területet illetően összesen 1343 kérdőív került lekérdezésre. 2014-ben 203 db, 2016-ban 419 db, 2019-ben pedig 721 db lekérdezett kérdőív alkotta a mintát.

3.3 A KAPCSOLÓDÓ ESETTANULMÁNYOK ÉS EGYÉB FELMÉRÉSEK MINTAVÁLASZTÁSI STRATÉGIÁJA

A 2018-ban végzett esettanulmány során, amely a menekültmigráció szempontjából vizsgálta Magyarkanizsa települést, hiszen a város erőteljesen érintett volt a menekültek vándorlását tekintve, különösen a 2015-ös évben, ezért került kiválasztásra egyedül Magyarkanizsa, illetve a község. Két fő módszer került alkalmazásra. Az első az interjú alapú felmérés volt, míg a második módszer egy kiterjedt tartalomelemzést foglalt magában. A felmérés során igyekeztem feltárni a menekültmigrációban résztvevő legfontosabb szereplőket és a főbb kapcsolódási pontokat, együttműködéseket, konfliktusokat feltárni. Ehhez az egyik vajdasági magyar nyelvű újság, a Magyar Szó online portáljának Magyarkanizsára vonatkozó cikkeinek tartalomelemzését végeztem el. Összesen 100 cikk elemzésére került sor, a szűrést kulcsszavakkal végeztem („Magyarkanizsa menekült”, „Magyarkanizsa migráns”). Mivel az elsődleges célom az volt, hogy feltárjam a főbb szereplőket és tevékenységeiket, így további sajtóorgánumok bevonása nem volt indokolt. A tartalomelemzés során elsősorban arra figyeltem, hogy milyen szereplők azonosíthatók, akik részt vettek valamilyen formában a menekültekkel kapcsolatos ügyekben. Figyeltem arra is, hogy tetten érhető-e bármilyen konfliktus, ellentmondás vagy éppen egyetértés a szereplők hozzáállása, tevékenysége kapcsán. Továbbá a cikkek tartalmából felépülő adatbázisba rögzítésre került a menekültekkel kapcsolatos szóhasználat, a földrajzi helyekre történő utalás, illetve nyilatkozatok esetében az is, hogy ki mondta. Amennyiben fotó illusztráció is szerepelt a sajtóban, úgy a kép rövid leírása is bele került az adatbázisba.

A tartalomelemzés elvégzése után félig strukturált interjúkat készítettem Magyarkanizsán (6. melléklet), a feltárt folyamatok jobb és részletesebb megismerése, illetve az újságban olvasottak alátámasztása, illetőleg megcáfolása érdekében. Összesen 5 interjú készült el, az interjúalanyok között szerepel helyi civil szervezeti vezető, önkormányzati (jelenleg ellenzéki) képviselő és több önkormányzati vezető is. Természetesen kutatásetikai okokból és a téma széleskörű átpolitizáltságából kifolyólag az interjúalanyok teljes anonimitásban maradnak.

A 2019 őszi, Szabadka városát érintő felmérés során (Q4) a populációt a Szabadkán élő, magyar nemzetiségű lakosok alkották. A kutatási és a kérdőíves kérdések jelentős átfedést mutatnak a 2019 tavaszi, elsődleges mintaterületet érintő kérdőíves felméréssel, kiegészítve néhány, a szerb–magyar államhatár múltjára vonatkozó kérdéssel. Ugyanakkor ez esetben nem állt

rendelkezésemre megfelelő mennyiségű anyagi és emberi erőforrás a kutatás nagy volumenű, kérdezőbiztosokkal történő megvalósítására. Így a kapcsolódó felmérést az online térbe helyeztem át, így került lekérdezésre összesen 256 db online kérdőív. Ugyanakkor a kérdőív közzétételében és a populációhoz történő eljuttatásában újfajta módszert alkalmaztam. A Facebook közösségi oldalon célzott hirdetés formájában történt a megosztás. A hirdetés beállításaiiban lakhelyként Szabadka várost és további paraméterként a magyar nyelv ismeretét adtam meg. A hirdetés összesen 22 276 elérést eredményezett, amely 1675 hivatkozáskattintást generált, amely így a hivatkozáskattintásokból számolva 15%-os kitöltési arányt mutat. Az ismertetett módszerrel sokkal inkább eljuthat egy-egy online platformon létrehozott kérdőív a meghatározott populáció felé, mint egy egyszerű lánc-megosztás által, mindezt pedig kiegészíthetjük közösségimédia-csoportokban történő megosztással is (amennyiben létezik a populációnknak megfelelő csoport). Ugyanakkor ezen csoportok jelentősen leszűkítik a mintavételi keretet, sőt olyanok is bele kerülhetnek, akik egyébként nem tartoznak a populációba. A hirdetéssel megjelenő kérdőív viszont kizárólag azoknak jelenik meg, akik rendelkeznek azokkal a tulajdonságokkal, amit célként megadtunk.

2020-ban hasonló Facebook-hirdetés módszert alkalmazó online kérdőív került lekérdezésre (Q5), amelynek témája a COVID-19 és az államhatárok kapcsolata volt. Ahogy azt a későbbiekben részletezem is, a koronavírus járvány jelentős hatással volt az államhatárokkal kapcsolatos vélekedésre, azok permeabilitására. Így mindez indokoltá tette, hogy történjen egy kisebb volumentű attitűdfelmérés a járvány határokkal kapcsolatos hatásairól is. Jelen esetben a hirdetés célközönsége egész Magyarország lakossága volt. Ezáltal bár a felmérés lazábban kapcsolódik a disszertáció mintaterületéhez, ugyanakkor a határookra gyakorolt jelentős hatásait felismerve, és aktualitása miatt az a döntés született, hogy a felmérés eredményei is képezzék a disszertáció empirikus anyagát. Az online kérdőíves felmérés eredményeinek ismertetése során összesen 373 fős minta kerül bemutatásra.

A disszertációt tehát sokrétű, egymással azonban jelentősen összefüggő empirikus kutatások sora alkotja. A megszerzett jelentős mennyiségű, sok helyről származó adatnak számos előnye jelentkezik. Mindez összességében is jól mutatja a téma és ezáltal az államhatárok sokrétűségét, megközelíthetőségének lehetőségeit. Ugyanakkor szükséges az empirikus módszerekből származó minta alapvető tulajdonságainak megfelelő ismerete, erősségeinek és hiányosságainak feltárása.

3.4 AZ ADATFELDOLGOZÁS MÓDSZEREI

A kutatás vegyesen alkalmaz kvantitatív és kvalitatív jellegű adatokat is, a hangsúly viszont egyértelműen előbbire került. A kérdőíves felmérések mind zárt, mind nyitott kérdéseket tartalmaznak, amelyek más-más jellegű adatfeldolgozást igényelnek. Likert-skálák is alkalmazásra kerültek, más kutatásból átvett kérdések/állítások esetében 7-fokú volt a skála (illeszkedve az eredeti forráshoz), a legtöbb esetben azonban 5-fokú skálával történt az adatfelvétel, tudatosan biztosítva a középítő, semleges válaszlehetőséget a válaszadóknak, míg néhány esetben pont ennek elkerülése érdekében került alkalmazásra 4-fokú skála. A kérdőívek rögzítése először Excel táblázatokban történt, majd az adatok rendezése, tisztítása, összehangolása következett. Az egyértelműen kvantitatív jellegű kérdések, állítások adatfeldolgozása és elemzése SPSS programban történt. Ennek során elsősorban non-parametrikus tesztek kerültek végrehajtásra, a kapott adatok összefüggéseinek elemzésére pedig kiterjedt főkomponenselemzést és klaszteranalíziseket hajtottam végre, amelyek részletes adatait az egyes fejezetek ismertetik a kutatás eredményei között. A nyitott kérdések esetében a válaszokat különböző szempontok szerint csoportosítottam, kategorizáltam aszerint, hogy milyen jelentést hordoznak, milyen szavakat használ a válaszadó. Ezen kérdések esetében igyekeztem elsősorban kvalitatívabb jelleggel elemezni őket, az eredményekben bemutatni a főbb jellemző válaszokat konkrét példával, ugyanakkor a válaszok kvantifikálása is megtörtént.

Az adatvizualizáció során több szoftver is használatra került. A térképek **QGIS** és **ArcMap** programokkal készültek, bizonyos táblázatok és diagramok pedig a Datawrapper segítségével. Továbbá a hálózat-jellegű ábrák **Gephi** programban, valamint az **R** statisztikai és vizualizációs szoftver is felhasználásra került. Minden térkép és ábra esetében az **Adobe Illustrator** programban történt utómunkálat, az ábrák véglegesítése.

Az interjú adatok feldolgozása hasonlóan történt a nyitott kérdőíves adatok feldolgozásához, ugyanakkor ez esetben számszerűsítés nem történt, a szövegszerkesztő szoftverben rögzített interjúkat kizárólag tartalmilag elemeztem, a főbb összefüggéseket, kapcsolódásokat vizsgáltam. A kapcsolódó tartalomelemzés adatainak feldolgozása pedig Excelben, valamint Gephi programban történt.

3.5 A MINTA ALAPVETŐ TULAJDONSÁGAI

Az empirikus kutatások adatainak elemzésekor néhány kérdés megfeleltethető egymásnak, egyes kérdések több fentebb említett kutatásban is szerepeltek. Igaz ez bizonyos alapvető demográfiai kérdések esetében is. A minta alapvető tulajdonságait a települési, életkori, nemek közti, jövedelmi és legmagasabb iskolai végzettség szerinti összetétel és eloszlás szemszögéből jellemzem. Az így létrehozott együttes minta elemszáma összesen 2076, ugyanakkor a későbbiek során elemzésre kerülő kérdések és mutatók közül kevés esetben történik az elemzés ekkora mintán, így néhány esetben az egyes rész-minták alapvető adatai is elemzésre kerülnek jelen fejezetben.

Település	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5	Összesen
	398	269	156	0	353	784
Ásotthalom	84	77				161
Mórahalom	103	79	114		1	297
Röszke	85	75			1	161
Tiszasziget	51	18	42			69
Újszentiván	50	20			1	71
Kelebia	37					37
Székkutas (k)	25					25
<i>egyéb</i>					350	
	361	150	47	256	0	814
Horgos	155	55	47			257
Királyhalom	23	50				73
Magyarkanizsa	65	14				79
Martonos	62	45				107
Szabadka		15		256		271
Csóka (k)	56					56

1. táblázat: Az egyes kérdőíves lekérdezések elemszáma településenként.

Forrás: Saját felmérés

A fentebb említett empirikus kutatások kérdőíveinek települési eloszlása alapvetően lehetőséget ad a két ország közötti mutatók és válaszadások eredményeinek összehasonlítására (1. táblázat). Települési szintű elemzések bizonyos mutatók esetében lehetségesek a minták elemszámait tekintve, különösen a Q1 és Q2 mintáknál. Az egyes felmérésekhez tartozó minták alapadatait terjedelmi okok miatt nem mutatom be települési szinten jelen fejezetben. Ugyanakkor az adatok elemzése során, illetve az eredmények közzlése során amennyiben indokolt természetesen figyelembe veszem és közlöm azon jellemzőket és eltéréseket települési szinten is, amely jelentős mértékben befolyásolhatja az adatok értelmezését.

Az összesített minta (ÖM) átlagéletkora 43,5 év, a disszertáció szempontjából legfontosabbnak tekintendő mintavétel esetében (Q1) pedig 48 év. Az egész mintát tekintve az életkori eloszlásról elmondható, hogy nem teljesül a normáleloszlás, ezt alátámasztja a Kolmogorov-Smirnov teszt szignifikanciája ($p=0,000$). A minta normáleloszlástól való eltérését a 15-20 és az 55-65 év közöttiek némi felülreprezentáltsága, illetve a 20-30 és a 70-nél idősebbek alulreprezentáltsága okozza. Az életkori eloszlás hasonló képet mutat az összes rész-minta esetében, a Q1-gyel jelölt minta adatai illeszkednek leginkább a normáleloszlás görbéjéhez. A határ két oldalát alkotó elsődleges mintaterület esetében ($N=1564$) az átlagos életkor a szerbiai oldalról 43 év, míg a magyarországi oldalról 48 év.

A nemi összetételt tekintve az összesített minta esetében jelentős a nők felülreprezentáltsága, a mintába került egyének 61%-a nő volt, 39%-uk pedig a férfi nemhez tartozónak vallotta magát. A legnagyobb torzítás a Q2, Q4 és Q5 azonosítójú mintákból ered, ezekben ugyanis a leginkább jellemző a nők magas aránya. A Q3-as minta esetében az arány 45% és 55% a női nem javára. A határ két oldalát vizsgálva is hasonló eloszlást tapasztalhatunk, azonban a későbbi adatelemzést mindez kevésbé akadályozza, ugyanis a határ mindkét oldalán ugyanolyan mértékű torzításról beszélhetünk gyakorlatilag mindegyik minta esetében (kivéve Q5 minta), ugyanakkor az elemzés során az itt bemutatott nemek közti torzításra is mindenképp figyelemmel kell lenni.

A minták jövedelmi elemzése során minden esetben az adott kérdésre történő válasz megszületésekor aktuális árfolyamon számoltam át a szerb dinárban vagy euróban megadott értékeket forintra. Így az összesített minta (ÖM) esetében az egy főre jutó havi átlagos jövedelem 142 375 forint. A jövedelmi görbe természetesen nem normáleloszlású, ennek a vizsgálatnak ez esetben nincs relevanciája, azonban a görbe hasonló az általános jövedelmi eloszlásokhoz (ferdeség: 2,769; csúcsosság: 13,188). Ugyanakkor jövedelmi kérdések nem minden esetben szerepeltek a különböző empirikus felvétel során, és viszonylag gyakori volt a válaszmegtagadás (48%). A szerbiai válaszadók esetében az átlag 108 ezer forint, míg a magyarországi oldal esetében 146 ezer forint. A fentieket figyelembevéve a jövedelem, mint független változó csak korlátozott mértékben használható, inkább intervallum skálaként elemezhető.

A legmagasabb iskolai végzettséget tekintve a mintába került egyének 57%-a valamilyen középfokú végzettséggel rendelkezik, 29% bír felsőfokú oklevéllel, 12% pedig általános iskolai végzettséggel. A magyar és a szerb társadalom egészét tekintve mindez körülbelül hasonló képet mutat, az ÖM minta esetében a legalacsonyabb (kevesebb, mint 8 általános osztály, és az általános iskolát végzettek) iskolai végzettségű csoportok némileg alulreprezentáltak, a maximum középiskolát végzettek és a felsőfokú oklevéllel rendelkezők pedig némileg felülreprezentáltak. A két oldal válaszadói között nem tapasztalható szignifikáns eltérés a mutatót tekintve.

4. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

A kutatás primer szakaszának eredményeit néhány főbb tényező mentén mutatom be, különösen kitérve az államhatár két oldala között meglévő hasonlóságokra és különbségekre, egyes esetekben a települési összesített adatok is elemzésre kerülnek. Az adatok értelmezhetősége és az összefüggések jobb megértése végett több esetben főkomponens- és klaszteranalízist hajtottam végre. A bemutatott és elemzett tényezők – mint a határhasználati szokások, általános attitűd az államhatárok tekintetében, specifikus attitűd a szerb–magyar határszakaszra vonatkozóan, egyes meghatározó eseményekkel kapcsolatos vélemények, a határ menti élet megítélése, valamint a mentális távolság és határ jellemzői – mind részei azon keretnek, amelyek sajátos definíciót, jelentést kölcsönöznek a határnak egy-egy egyén esetében, megteremtve ezzel az ő saját határkonstrukcióját (SALTER, M. 2012, TIMÁR J. 2007), és egyben a határérzet különböző tényezőit is. A dolgozatban tehát ezen tényezőket tárom fel, amelyek nem kizárólagos elemei a határérzetnek, de bizonyosan hozzájárulnak a határ menti tudat kialakulásához. A határokhöz

kapcsolt 4P közül tehát 3 „P” előkerül, a hely (*place*), a *peformativitas* (*performativity*), és a perspektíva (*perspective*) (MADSEN, K. D. 2014), amelyek, a dolgozat fő céljához igazodva, a helyi lakosság szemszögéből kerülnek elemzésre és bemutatásra.

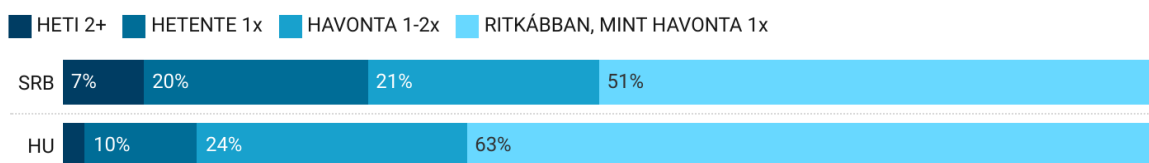
4.1 A HATÁR HASZNÁLATÁNAK ELTÉRŐ JELLEMVONÁSAI A SZERB–MAGYAR HATÁRTÉRSÉGBEN

A határ használatának jellegzetességei megmutatják, hogy a helyi lakosok elsősorban milyen funkciókat, szerepköröket társítanak a vizsgált határszakaszhoz emellett pedig a határhoz kapcsolódó performativitásnak is nagyon fontos összetevői a helyi lakosok részéről (COREY, J. et al. 2011).

Fontos kiemelni, hogy bár a KSH által közreadott adatok, ahogy korábbi fejezetben bemutatásra kerültek, szintén kirajzolják a főbb tendenciákat. Ugyanakkor a saját kutatásban a határon való átkelés célja a 2016-os (Q2-vel jelzett) kérdőíves felmérés során nyitott kérdésként került alkalmazásra. Az itt kapott válaszok elemzésével és kategorizálásával a Q1 és Q4 (2019-es) felmérés során az eredményül kapott leggyakoribb válaszok alapján zárt módon fogalmaztam meg a célokra, motivációkra vonatkozó kérdést, ahol a válaszadók több átkelési okot is megjelölhettek. Ezáltal kialakíthattam egy a kutatási témának és mintaterületnek teljesen megfelelő zárt kérdést erre vonatkozóan, amely érdekes összevetési – vagy validálási – alapot adhat a KSH kategóriái szemszögéből. Továbbá a cél a települési szintű összehasonlítás is, nem csak az országok közötti összevetés, amelyet a korábban ismertetett adatbázis nem tett lehetővé. A határhasználatot jellemző kérdések elemzése során a minta nagysága bizonyos kérdésekben változó attól függően, hogy mely kérdőívvezetésben mely területek adatai kerülhettek be az elemzésbe. A minta nagyságát jelzem a kapott eredmények mellett.

A két ország válaszadói szignifikánsan eltérnek a tekintetben, hogy mekkora hányaduk járt már élete során legalább egyszer a határ túloldalán. A szerbiai válaszadók mindössze 1,7%-a nem járt Magyarországon, a túloldali válaszadók közül azonban 15,1% nem lépte még át soha a magyar-szerb államhatárt ($N=791$, $\chi^2=43,203$; $p=0,000$; $V=-0,234$).

A határátkelés gyakoriságát tekintve a vizsgált minta nagysága 1408, akik a 2016-2019-es időszakban lekérdezett kérdőívekből származnak (8. ábra). Az egész mintát tekintve a válaszadók többsége, 55%-a ritkábban, mint havonta egyszer lépi át az államhatárt, ugyanakkor eltérés a két ország lakói között már ebben is tapasztalható, a magyarországi válaszadók esetében ez az arány 62%. A két ország viszonylatában tehát van eltérés abban, hogy milyen gyakran lépik át a határt ($\chi^2=191,661$; $p=0,000$; $V=0,383$) a válaszadók, a szerbiai oldalról szignifikánsan gyakrabban lépik át a határt.

8. ábra: A határátlépések gyakoriságának jellemzői a két oldal között.

Forrás: Saját felmérés

Ezek a különbségek települési szinten is tapasztalhatók ($\chi^2=94,918$; $V=0,365$; $p=0,000$), a szerbiai oldalon lévő Horgos, Martonos, Magyarkanizsa esetében jóval magasabb azok aránya, akik hetente legalább egyszer ellátogatnak Magyarországra, mindhárom esetben ez a válaszadók több, mint 30%-át jelenti, Horgos esetében majdnem 38%-a a válaszadóknak, sőt a település esetében a válaszadók 8%-a naponta ingázik a határon át. A kontrolltelepülések (Csóka és

Székkutas) azt ugyan megerősítik, hogy a két oldal válaszdói között tapasztalható eltérés, ugyanakkor a vizsgálat azt nem erősítette meg, hogy a határtól távolabb ritkábban történik határátkelés, még ha pl. a csókai válaszdók jóval ritkábban is kelnek át, statisztikailag az összefüggés nem kimutatható – ehhez azonban valószínűleg a relatív határhoz közeli kontrolltelepülés megválasztás jelentősen közrejátszik. Csakúgy, mint a nem, kor és életkori változók esetében, ezeknél sem tapasztalható eltérés az átlépés gyakoriságát tekintve.

Arra nyitott kérdésre, hogy miért nem lépnek át a válaszdók gyakrabban a határon, a 70%-uk adott valamilyen választ (N=671). Ezekből kiderül, hogy a legtöbben azt választották, hogy egyszerűen nincs okuk, nincs igényük, szükségük többször átjárni (44%) (9. ábra). Ugyanakkor érdemes e kérdésben rögtön összehasonlítani a két oldal eltéréseit. Ugyanis a magyarországi válaszdók közel 60%-a adott olyan választ, amely egyszerűen a nincs szükség, nincs rá igény kifejezéseket tartalmazta, és néhányan jelöltek meg egyéb indokot (23%), mint például az egészségügyi gondok, vagy a munka miatti időhiány, illetve néhány esetben a számukra negatív mentalitás a határ túloldalán volt okként megjelölve. A szerbiai oldalról azonban sokkal árnyaltabb a kérdésre adott válaszdás. A relatív többségük (33%) a határon történő hosszas várakozási időt nevezte meg, mint legfőbb ok (magyarországi oldalról ez mindössze 7%). A nincs rá igény tartalmú válaszdok 26%-ot, az egyéb válaszdok 24%-ot, míg az ezen az oldalon született válaszdok 13%-a anyagi nehézségeket nevezett meg okként, szemben a túloldallal, ahol csak 3,5% adott ilyen jellegű választ. További kisebb csoportot jelöl még azon válaszdók esete, akik a rokonok eltávozás, barátságok megszűnése miatt nem járnak át gyakrabban (HU: 7%, SRB: 4%).

9. ábra: A „Milyen okokból kifolyólag nem lép át sűrűbben a határon?” kérdésre adott válaszdokból készült szófelhő.

Forrás: Saját felmérés

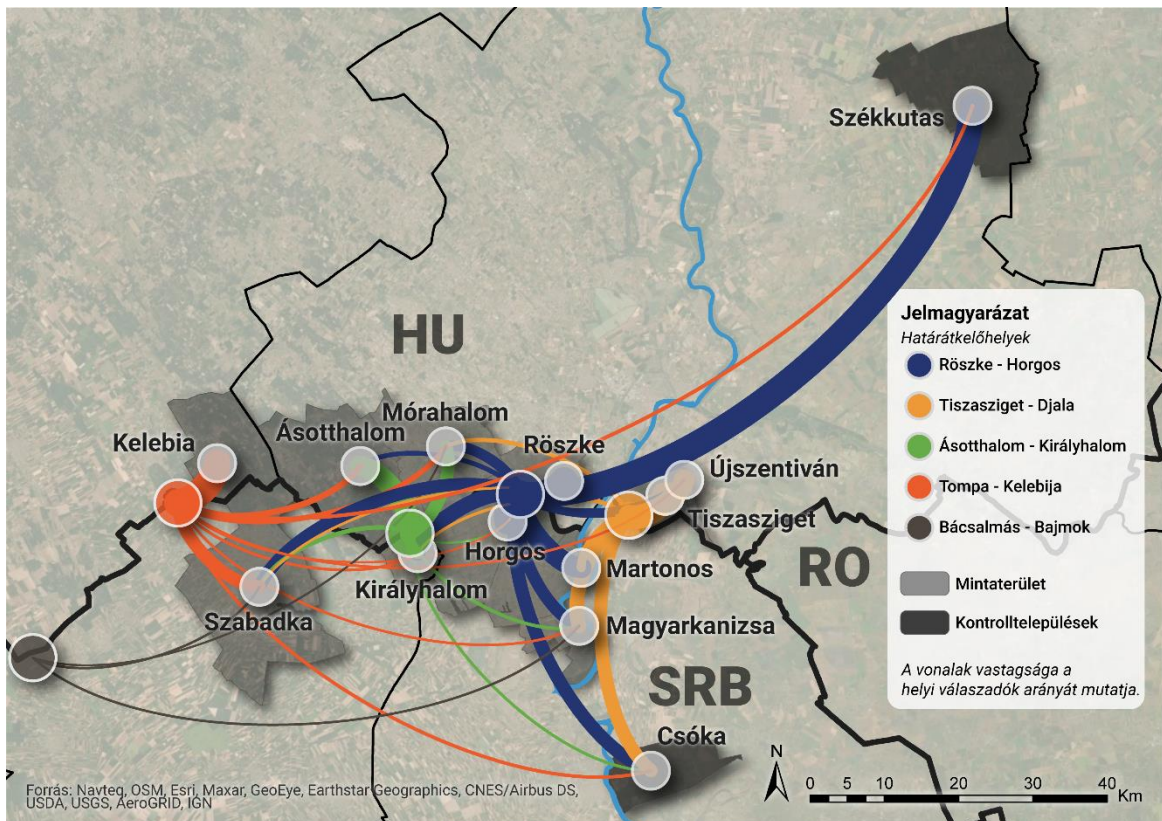
A válaszdók több, mint felének véleménye szerint „kisebb nehézségek árán” tud átjutni a határon, míg egyharmaduk számára nagyon könnyű átjutni rajta. Amennyiben a két ország közötti eltéréseket nézzük e kérdésben, megállapítható, hogy a szerbiai oldal válaszdói jelentősen nagyobb mértékben választották azt, hogy kisebb nehézségek árán, vagy nagyobb nehézségek árán tudnak csak átjutni a határ túloldalára (N=755; $\chi^2=92,158$; $p=0,000$; $V=0,349$). Ez szignifikáns kapcsolatot mutat a határátlépés gyakoriságával, ugyanis egyes válaszdók esetében minél

gyakrabban járnak át a határon, annál inkább érzik azt, hogy csak némi nehézségek árán tudnak átjutni rajta ($\rho=-0,214$), hiszen – feltehetően – annál gyakrabban találkoznak hosszú sorokkal, vagy lassan működő átengedéssel a határátkelőhelyeken.

Az átkelés módját tekintve nincs számottevő különbség a határ két oldala között ($N=891$), a legnagyobb arányt a saját gépjármű teszi ki, a válaszadók (HU: 81% és SRB: 77%-a). A szerbiai oldalon élők elenyésző mértékben, de kissé nagyobb arányban használnak telekocsi szolgáltatásokat (HU: 2,8% és SRB: 7,2%). Települési szinten megfigyelhető néhány jellegzetesség, a határhoz közelebb fekvő településekről gyakrabban használnak kerékpárt az átkeléshez, ilyen Horgos, Röske és Tizzasziget is, utóbbi esetében a válaszadók 29%-a kerékpárt használ leggyakrabban. A kontrolltelepülések esetében kisebb eltérés figyelhető meg, az ő esetükben a gyalogos átkelés nem meglepő módon nincs jelen, illetve a kerékpáros közlekedés mértéke is jóval alacsonyabb (1,5%), ugyanakkor a buszos határátlépés szerepe kissé jelentősebb (15,2%).

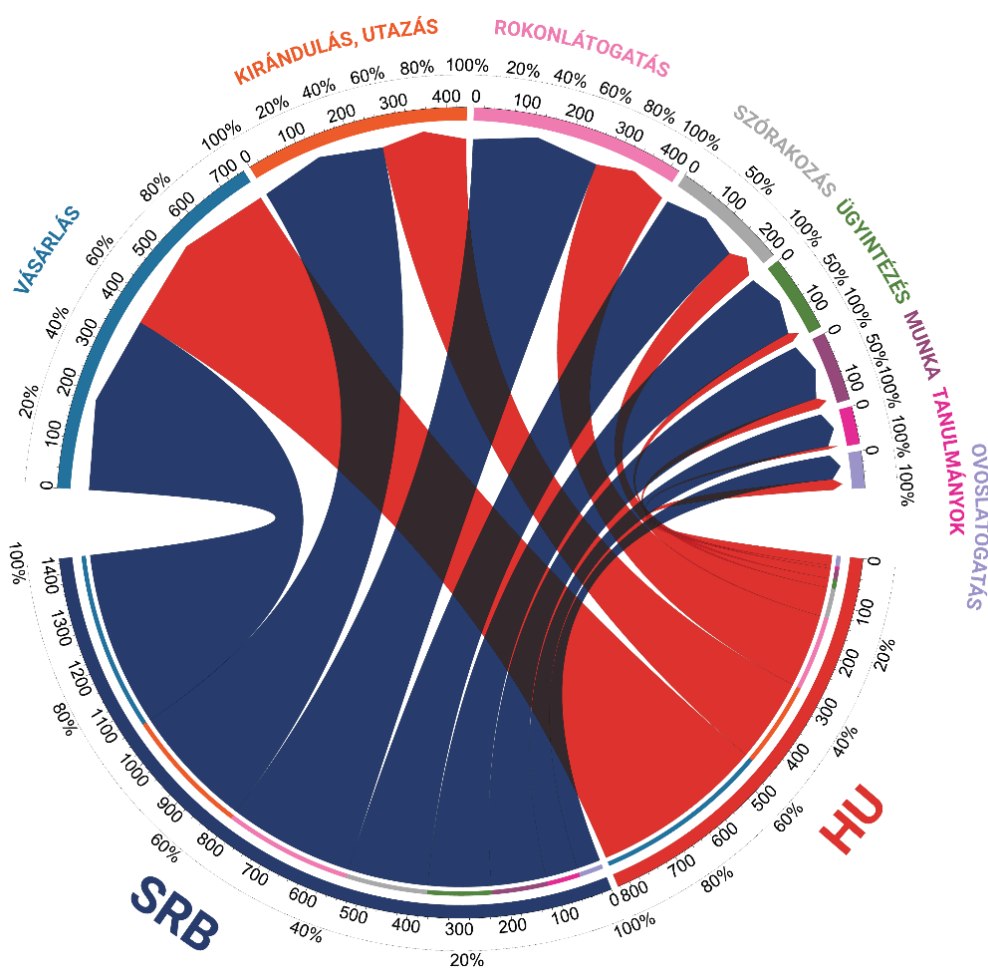
A határátkelőhelyek szerepe fontos a határhasználat szemszögéből. Az, hogy melyik településről mely határátkelőhelyet veszik igénybe természetesen nagyban függ a földrajzi távolságtól, és gyakran 1-1 átkelő szerepe egyeduralkodó bizonyos településeken (10. ábra) (A kérdőíves felmérésekkor a Rábé-Kübekháza határátkelőhely még nem működött állandó jelleggel) ($N=869$; $\chi^2=1115,05$; $p=0,000$; $V=0,566$) pl. Tizzasziget és Újszentiván esetében, míg más települések válaszadói 2, bizonyos esetben 3 határátkelőhely között választanak, pl. Mórahalom vagy Szabadka esetében. A határátkelőhely-választás tekintetében – nyitott kérdés lévén – az is kiderült, hogy a válaszadók gyakran tudatosan, az aktuális forgalmat figyelve választják a kevésbé forgalmas átkelőhelyet.

10. ábra: A válaszadók által leggyakrabban használt határátkelők aránya települési összesítésben.

Forrás: Saját felmérés

A határátlépés céljait vizsgálva beigazolódik az a korábbi feltevés, hogy a szerbiai oldalról sokrétűbb okkal, motivációval lépik át az államhatárt (11. ábra). Az elvégzett Mann-Whitney statisztikai teszt gyakorlatilag minden motivációs cél esetében a szerbiai oldal irányába mozdult el, mint jellemzőbb határátlépési motiváció, ugyanakkor ennek mértéke változó. A munkaügyben, ügyintézési céllal, szórakozási céllal és tanulmányi céllal átlépők esetében a legerősebb a szerbiai válaszadók motivációja. A kirándulás, utazás a rokonok, barátok látogatása is nagyobb mértékben jellemző a szerbiai válaszadókra, ugyanakkor a vásárlást tekintve nincs szignifikáns eltérés a két oldal válaszadói között, mindkét oldalon erős motivációként jelenik ez meg. A Mann-Whitney teszt szignifikanciája alapján az orvoslátogatási célt tekintve is tapasztalható eltérés a két oldal között, ugyanakkor ezt a kétmintás Kolmogorov-Smirnov teszt nem erősítette meg, így az orvoslátogatásra is leginkább az mondható, hogy jellemző azért mindkét oldalra hasonló mértékben megosztva. Ezen adatokat a kapcsolat erősségét mérő Cramer V értékek is alátámasztják, legerősebb a kapcsolat az ügyintézés, szórakozás, munkaügy és tanulmányok esetében, rendre 0,2-0,25-ös V értékekkel (ahol 1 jelöli a nagyon erős kapcsolatot és 0 a hiányzó kapcsolatot). Míg a vásárlás és orvoslátogatás esetében az értékek nem szignifikánsak.

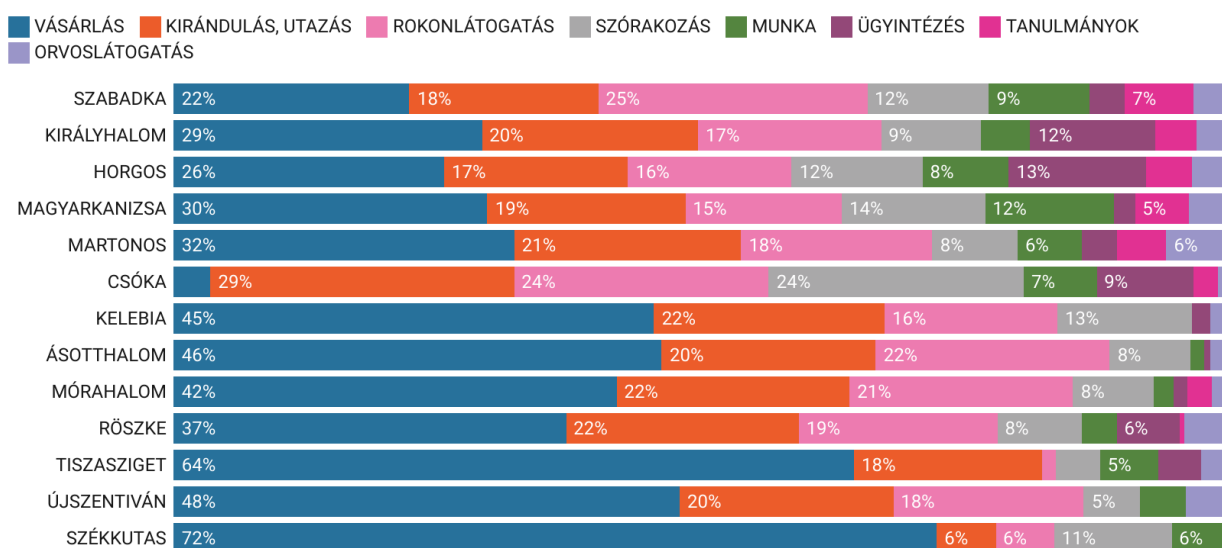

11. ábra: A két oldalra jellemző határátlépési motivációs mix összetétele.

Forrás: Saját felmérés

A vizsgált települések szintjén a két oldal eltérő jellemzői figyelhetők meg, Tiszasziget és Újszentiván esetében némileg magasabb arányt képvisel a vásárlás miatt történő határátlépés, a

helyi lakosok igen gyakran és szívesen járnak át a szerbiai Gyála település kisboltjába különböző termékekért, kenyérért (12. ábra).

12. ábra: Településenként összegzett motivációs mix a határátkelések során.

Forrás: Saját felmérés

A motivációk közötti együtt mozgást tekintve gyenge-közepes kapcsolat figyelhető meg a szórakozás és kirándulás, utazás ($\rho=0,209$) valamint a vásárlás és szórakozás ($\rho=0,174$) között. Ugyanakkor a válaszadásból az nem derül ki, hogy e tevékenységek egy időben, azonos határátkelés alkalmával valósulnak meg, vagy időben elkülönülnek. Főkomponens elemzést végrehajtva a motivációs mixen, az az eredmény született, hogy a (1) *tanulmány, az ügyintézés és a munka* motivációk kapcsolódnak leginkább össze, másik főkomponenst alkot a (2) *kirándulás, utazás és szórakozás* karöltve a *vásárlással*, a harmadik főkomponenst a (3) *rokonlátogatás* önállóan, míg végül a negyediket az (4) *orvoslátogatás* kiegészítve a *vásárlással* két fő tényező alkotja. Így tehát azt láthatjuk, hogy a vásárláshoz gyakran más egyéb tevékenységek is társulnak a határátlépés során (*kirándulás, utazás, szórakozás; orvoslátogatás*), ugyanakkor a legtöbb, leggyakoribb átlépéssel bíró *rokonlátogatás – munka – tanulmány – ügyintézés* négyes kevésbé kapcsolódik vásárláshoz az esetek többségében.

A nemeket tekintve pedig mindössze a munka esetében van szignifikáns eltérés, a férfiak némileg gyakrabban lépik át a határt munkavégzés céljából, habár a V értéke ez esetben meglehetősen alacsony ($V=-0,130$). Az életkori megoszlást tekintve pedig elmondható, hogy az életkor előrehaladtával közepes negatív korreláció figyelhető meg a tanulmányok miatti ($\rho=-0,281$), a szórakozás miatti ($\rho=-0,151$) és a munkavégzés miatti ($\rho=-0,133$) átkelés esetében. Ugyanakkor a rokonlátogatás pedig fordított együttjárást mutat az életkorral, a magasabb életkor nagyobb valószínűséggel párosul rokonlátogatás motivációval ($\rho=0,181$). A két kontrolltelepülést vizsgálva megállapítható, hogy az ország belseje felé haladva némileg eltérő motivációs mixszel találkozunk. Csóka esetében a vásárlás már kevésbé jelentős, helyette a kirándulás, utazás és a szórakozás sokkal nagyobb szerepet kap. Míg Székkutas esetében a vásárlás dominanciája egyértelmű, és a kirándulás, utazás választása sokkal kisebb mértékű ilyen távolságra a határtól.

A fenti eredményekből és megállapításokból adódóan a **K1**-ként jelölt kérdésre adható válasz, hogy a határátlépés gyakorisága, a határátlépési tapasztalattal rendelkező válaszadók aránya, a tapasztalattal nem rendelkező válaszadók indokai, a határátlépések motivációjának összetételében és sokrétűségében tapasztalható szignifikáns különbség a két oldalt tekintve, bizonyos esetekben a

települési szint tovább árnyalja a képet, lokális jelentéseket kölcsönözve a határnak. Helliwell felvetése, amely szerint az államhatárok területileg meghatározzák és helyhez kötik a társadalmi interakciókat (HELLIWELL, J. F. 1998), a határhasználati szokások tekintetében igazolódni látszik. Megállapítható tehát, hogy **jelentősen különböző határhasználati szokások jellemzők a magyar és a szerb oldal lakói között**, eltérő gyakorlatok társulnak a határhoz a vizsgált két oldal esetében és bizonyos tekintetben a kutatási terület települései esetében is.

4.2 AZ ÁLLAMHATÁROKHOZ ÉS A SZERB–MAGYAR HATÁRTÉRSÉGHEZ TÁRSÍTOTT ÁLTALÁNOS ATTITÚDOK

A határ mentén élő lakosok általános attitűdje és véleménye a határ fogalmáról és jelentéséről eltérő lehet, amelyet a helyi viszonyok és a lakosok tapasztalásai indukálnak. A fejezet célja az, hogy megvizsgálja, a szerb–magyar határtérség két oldalán élők milyen általános attitűddel rendelkeznek nem csak az érintett határszakaszt, de általánosságban véve az államhatárokat illetően. Milyen társításokkal rendelkeznek a határokkal kapcsolatban, ami részben hozzájárul egy sajátos mindennapi élettér és identitás létrejöttéhez (SCOTT, J. W. – SOHN, C. 2018). Ehhez elsősorban a módszertanban Q2 (N=447) és Q1 (N=796) azonosítókkal jelzett 2016-os és 2019-es kérdőíves felmérés adatait használom. A hasonlóságok és különbségek feltárása és annak megértése e kérdéskörben is elengedhetetlen a határ jelentésének és újratermelésének megértéséhez, hiszen ezen attitűdök nem csak a korábban ismertetett határhasználatot képesek befolyásolni, de gyakran egyéb folyamatokkal is magyarázhatók és a határ „erősségének”, a határképzés (*bordering*) és a másítás (*othering*) folyamatának fontos összetevői.

A 2016-os felmérés esetében vonatkozott kérdés általánosságban véve a határokra és funkcióikra. Arra a kérdésre, hogy az államhatár inkább elválaszt, avagy összeköt a két oldal kisebb mértékben eltérő véleménnyel rendelkezett ($V=0,258$; $p=0,000$). A határ szerbiai oldalán élők 90%-a gondolta úgy, hogy az államhatár teljes mértékben elválaszt, vagy inkább elválaszt. A magyarországi oldalról ez az arány 75% volt. Tehát mindkét oldalon élők inkább elválasztó jelentéssel ruházzák fel a határokat, ugyanakkor a szerbiai válaszadók ezt némileg nagyobb arányban tették így. Települési szinten hasonló kép rajzolódik ki. A magyarországiak rendre 20% alatt választották a „teljes mértékben elválaszt opciót” míg a szomszédos oldalon ez az arány 20-40% között mozog.

Az EU-n belüli határok funkciójával kapcsolatban (N=447) nincs különbség a határ két oldalán adott válaszok között. Legnagyobb válaszarányt a „Az ország védelme” lehetőség kapta (50%), illetve számottevő még a „Az idegenek kívül tartása.” aránya, az összes válaszadó 36%-a választotta többek között ezt a funkciót is. Lehetőség volt egyéb válasz megjelölésére is, ezzel mindössze 10 válaszadó élt, köztük olyan társítások jelentek meg, mint „a béke fenntartása”, „hatalomgyakorlás”, „kontroll” (13. ábra).

Terület	Az ország védelme	A hatalom korlátozása	Az idegenek kívül tartása	Megkülönböztetés másoktól	Nem rendelkezik számottevő funkcióval
	51%	8%	38%	9%	17%
	47%	14%	33%	15%	17%
Mintaterület (2016)	49%	10%	36%	12%	17%

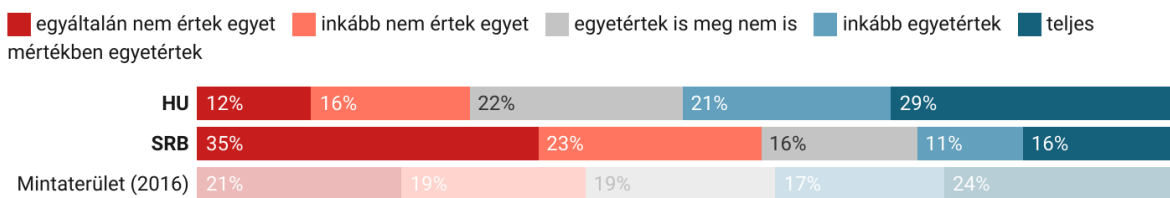
13. ábra: A határokhoz csatolt általános attitűdök.

Forrás: Saját felmérés

A jelen kérdéskörben vizsgált kérdőíves felmérések már a 2015-ös migrációs menekülthullám és a határzár megépülte után készültek, így nem meglepő, hogy a védelem és az idegenek kívül tartása erőteljesebben jelent meg, mint a határok egyfajta szerepe, funkciója. „*A jövő a megerősített határokkal rendelkező országoké.*” állítással történő egyetértés mértéke szintén ezt a jelenségekört, avagy folyamatot járja körül. A válaszadók 57,3%-a ért egyet az állítással Magyarországról szemlélve az állítást, míg a másik oldalról 44,5%-uk. Kisebb erősségű statisztikai összefüggés megtalálható a kérdést tekintve a két oldal között ($V=0,203$; $p=0,001$), a szerbiai válaszadók némileg kevésbé egyértelműen értenek egyet az állítással, ugyanakkor relatív többségük egyetért vele. Ezen állítást vizsgálva tapasztalható egy gyenge-közepes mértékű korreláció az életkort tekintve (0,235). Tehát az állítással az idősebb korosztály kicsit nagyobb mértékben ért egyet. Egyéb kérdéseket és demográfiai változókat vizsgálva egyébként nem tapasztalható semmilyen együttjárás.

A védelmi funkcióval összefügg a határátlépések formaisága, a határok permeabilitása. Természetesen globálisan a 2001-es terrortámadás utáni paradigmaváltással világszerte elterjedtek az egyre szigorúbb határellenőrzések, lokális szinten pedig erős löketet adott ennek a magyar kormányzat korábban bemutatott határpolitikája a 2010-es évek második felében. Az ellenőrzés szigorítása tehát generális kérdéssé vált. A kérdőívben arra vonatkozott állítás, hogy „*Az ellenőrzést a legálisan belépni kívánók esetében is szigorítani kell.*” E tekintetben bár kicsit markánsabb a két oldal válaszadóinak eltérő nézőpontja ($\chi^2=46,197$; $V=0,323$; $p=0,000$) (14. ábra).

14. ábra: A „Az ellenőrzést a legálisan belépni kívánók esetében is szigorítani kell.” állításra adott válaszadási minta.

Forrás: Saját felmérés

A szerbiai oldalon élők ezzel már jóval kisebb mértékben értenek egyet, ami természetesen sok okra visszavezethető, de bizonyára szerepet játszik benne az, hogy a szerbiai válaszadók gyakrabban használják a határt, illetve lényeges a magyar kormányzat retorikája, határhoz társított jelentései, továbbá az, hogy a két oldal ugyanazt a határt e kérdésben szükségszerűen máshogy szemléli. A magyarországiak esetében egy közelmúltbeli esemény során (menekültmigráció) a belépési oldalon helyezkedtek el, Szerbiában pedig a határ menti terület pont a „kilépő” oldal volt. Ugyanakkor ez még önmagában nem kell, hogy a legális belépőkkel kapcsolatos szigorítást vonjon maga után. Sokkal inkább tehát arról beszélhetünk, hogy általánosságban véve a határokhöz kapcsolt védelmi szerepkör és ellenőrzés funkció globálisan értelmezendők, nem csak bizonyos egyének vagy az átlépés bizonyos módja tekintetében. Igaz ez különösen a vizsgált kutatási terület magyarországi szakaszán.

„*A biztonság érdekében korlátozható a szabad mozgáshoz való jog az Unión belül*” állításra adott válaszokban azonban nincs számottevő különbség a két oldal között. Mindkét oldalon vannak, akik egyetértenek vele, és közel ugyanannyian nem értenek vele egyet, vagy valahol középen helyezték el magukat. Tehát az EU egyik fontos vívmánya, a szabad mozgás a közösségen belül már másfajta megítélés alá kerül, ezért is kaphat különösen fontos jelentőséget egy-egy külső határ megfelelő ellenőrzése, hogy a szabadon átjárható határok megmaradhassanak az EU-ban. A szerbiai válaszadók is ugyanilyen válaszadási mintát követnek.

Némileg másfajta aspektust közelít meg a „*A határok biztosítják a nemzeti összetartozást.*” állítás, amely szintén általánosságban véve az államhatárookra vonatkozik. Ezzel a szerbiai válaszadók közel 60%-a nem ért egyet (56,4%), míg a magyarországiak „mindössze” 41,6%-a. Ennek természetes oka lehet az a tény, hogy Vajdaságban, illetve Szerbiában a magyarok nemzeti kisebbségként élnek, így ők ezt a kérdéskört kicsit más nézőpontból kénytelenek látni.

A „*Jobb lenne, ha szabadon átjárhatnák a határon.*” állítás is természetesen több, komplexebb jelentést és okokat rejthet magában, ugyanakkor a szabadon átjárhatóság ténye egyben le is bontaná, illetve megkönnyíteni a két oldal „egyesülését”. E tekintetben erőteljes eltérés tapasztalható a magyar és a szerb oldal között ($\chi^2=147,906$; $V=0,454$; $p=0,000$). A szerbiai válaszadók 80% ért vele teljes mértékben, vagy inkább egyetért, míg Magyarországról mindössze 35%. Elmondható tehát, hogy a határ szabadon átjárhatóságának pusztán, elemi előnyeit felülírják az egyéb határhoz társított attitűdök és gyakorlatok. Úgy mint a határ használata, hiszen azok, akik ritkábban használják a határt, kevésbé érzik annak előnyét, hogy jobb lenne, ha szabadon átjárhatnának, e tekintetben pozitív korreláció valóban megfigyelhető ($\rho=0,197$, $p=0,000$). Illetve a biztonság szerepének és funkciójának előtérbe kerülése, amelyet a magyarországi oldal válaszadói szintén erőteljesebben kapcsolnak a határhoz, szintén felülírja, befolyásolja az erre az állításra adott válaszok tekintetében. Jól példázza a biztonság általánosan az államhatárhoz társított jelentését az az állítás is, hogy „*A határok biztosítják a békés egymás mellettélést.*” Ezzel Magyarországról 48% értett egyet, Szerbiából pedig 37%, amely közepes mértékű összefüggést jelent statisztikailag ($\chi^2=30,144$; $V=0,205$; $p=0,000$).

Részösszegzésként megállapítható, hogy habár az államhatárok védelmi/ellenőrző szerepe hangsúlyos lokálisan, a vizsgált területen, az ehhez kapcsolt egyéb aspektusok azonban igen kontextusfüggőek, és hiába általános, határookra vonatkozó attitűdre vonatkoztak az állítások, a lokális tapasztalás és nézőpont természetesen tetten érhető.

Az államhatárokhöz kapcsolt általános attitűdön kívül a két kérdőívben megvizsgálásra kerültek a szerb–magyar államhatárhoz kapcsolt attitűdök is. Ehhez egyrészt egy szemantikus differenciálskála nyújt némi információt, amely megmutatja, hogy két tulajdonság, mint a két véglet közül melyikhez helyezik magukat közelebb a válaszadók. A kérdés a szerb–magyar határtérségre vonatkoztak, és arra kérte a válaszadókat, hogy helyezték el a társított véleményüket 4 fokozatú skálán ($N=430$). Jelentős – statisztikailag is kimutatott – különbségek a két oldalt tekintve kevés esetben fordulnak elő a válaszadásokban. A kutatási terület egészére, pontosabban a válaszadók egészére megállapítható, hogy a szerb–magyar határhoz egyértelműen az **elválaszt**, a **zárt**, a **szükséges**, a **mesterséges**, az **állandó** és az **elismert** tulajdonságokat társították (2. táblázat). A biztonságos / veszélyes dichotómiát tekintve megoszlottak a vélemények. A két oldalt összevetve, statisztikai eltérés az elválaszt / összeköt tekintetében tapasztalható ($V=0,194$; $P=0,001$), ami bár meglehetősen gyenge magyarázóerőt jelent, de a szerbiai oldal válaszadói erőteljesebben társították az elválaszt tulajdonságot a határhoz. Körükben tehát erőteljesebben van jelen a határhoz társítva az elválaszt jelző, ezáltal az elválasztó funkció. Fordított az eltérés a szükséges / szükségtelen dichotómia mentén, ez esetben a magyarországi válaszadók csatolták a szükséges jelzőt erőteljesebben a határhoz ($V=0,186$; $p=0,002$). Ennek okai megint csak sokrétűek lehetnek, de a menekültek migrációja bizonyára hozzájárul a „szükséges” jelző ilyen erős jelenlétéhez, hiszen a migráció koordinálásához és megakadályozásához a határ jelenléte „szükséges”. Az elismert / vitatott ellentétpárnál pedig ismét a szerbiai oldalról csatolták erőteljesebben az elismert jelzőt a szerb–magyar határhoz ($V=0,172$; $p=0,007$), tehát adódhat a feltételezés, hogy a határ jelenlétét, egyáltalán a létét kevésbé vonják kétségbe, állandó jellegűnek, stabilnak tekintik.

Egyetértenek ugyanakkor mindkét oldal válaszadói abban, hogy a szerb–magyar határhoz a mesterséges jelzőt csatolták. Habár – ahogy azt korábban bemutattam –, a szakirodalom egyetért

abban, hogy minden határt az ember hoz létre, ezáltal minden határ mesterséges, itt ugyanakkor azoknak a válaszadóknak a nagy arányában, akik a mesterséges jelzőhöz közeli választ adták, közre játszhat az, hogy a vizsgált határszakaszon gyakorlatilag (néhány km-től eltekintve) nem húzódik valamilyen természetes képződmény mentén, és a határt az I. világháború után húzták itt meg mesterségesen. Ezek tehát mindenképp hozzájárulnak a határhoz társított jelző erős meglétéhez.

		1	2	3	4		
	elvászt	32%	36%	25%	7%	összeköt	
	elvászt	47%	33%	12%	7%	összeköt	
	biztonságos	26%	31%	25%	18%	veszélyes	
	biztonságos	18%	41%	29%	12%	veszélyes	
	zárt	30%	30%	29%	11%	nyitott	
	zárt	31%	33%	23%	14%	nyitott	
	szükséges	60%	20%	10%	10%	szükségtelen	
	szükséges	42%	26%	19%	13%	szükségtelen	
	természetes	17%	14%	18%	51%	mesterséges	
	természetes	14%	16%	22%	47%	mesterséges	
	állandó	34%	29%	22%	15%	változó	
	állandó	45%	24%	18%	13%	változó	
	elismert	34%	20%	23%	24%	vitatott	
	elismert	49%	18%	20%	13%	vitatott	

2. táblázat: A szerb–magyar határhoz társított jelzők a szemantikus differenciál skála alapján.

Forrás: Saját felmérés

Más változókkal vizsgálva, a legtöbb esetben nem mutatható ki statisztikai összefüggés, tehát a szerb–magyar határhoz társított jelzők nem függenek, például a határátlépés gyakoriságától vagy demográfiai viszonyoktól. Ugyanakkor az, hogy a szükséges / szükségtelen ellentétpár esetén hova helyezi magát a válaszadó, összefügg azzal, hogy szubjektíven előnynek vagy hátránynak érzi-e a határ menti életet. Azok, akik előnyként tekintenek a határ menti életre, ők inkább jelölték a „szükségtelen” jelzőhöz közelebbi értékeket ($\chi^2=29,483$; $\phi=0,269$; $p=0,003$).

Kiindulva a „szükséges”, „mesterséges”, „elvászt” és „elismert” jelzők eredményeiből, némileg talán meglepő módon nincs számottevő különbség a két oldal között abban a kérdésben, hogy „*Ön szerint vissza kellene állítani a Trianon előtti határokat?*” Erre a kérdésre a kutatási terület 64%-a adott „igen” jelentéstartalmú válaszokat (Q1 kérdőíves lekérdezés, N=578). Szerbiából ez az érték 69% míg Magyarországról 59%. Így bár némi eltérés tapasztalható, ez egy nagyon gyenge statisztikai összefüggés ($V=0,112$; $p=0,027$), ugyanakkor nagyjából egybecseng a fentebb vázolt társított jelzők enyhe eltéréseivel a két oldal között. Egyértelmű „nem” tartalmú választ a válaszadók 30%-a adott (SRB: 26%, HU: 36%), 5% pedig valamilyen egyéb választ jelölt meg, akik véleménye vegyes volt, és a „talán”, „részben”, „nehéz megmondani”, vagy hogy „Jobb lett volna korábban, most már késő.” jellegű válaszokat adtak.

Kissé komplexebb jelentéstartalmú, ám a fenti kérdőív kérdésekhez illeszkedő az „*Az ország határai egyesítik az itt élő összes embert*” állítás. E tekintetben a két oldal között ugyan nincs

szignifikáns eltérés, a vizsgált határsávot tekintve a válaszadók 50%-a inkább nem, vagy egyáltalán nem ért egyet, további egyharmaduk pedig középen helyezte el magát az 5 fokú skálán. Tehát összességében a válaszadók többsége nem ért egyet azzal, hogy a határok egyesítenék az összes ott élő embert, összességében nem meglepő módon, hiszen mindkét oldal szemszögéből magyar nemzetiségű emberek élnek a határ szomszédos oldalán. Ugyanezt igazolja az az állítás is, mely szerint „*A magyar-szerb határ egyben kulturális határ is.*”, hiszen bár erre vonatkozóan jelentősen megoszlanak a válaszok, nagyjából ugyanannyian értenek vele egyet (33%), mint nem (37%), de a két oldal között nincsen válaszbeli eltérés. Így bár nem állapítható meg, hogy kulturális határként tekintenek-e a magyar-szerb határra a válaszadók, az megállapítható, hogy a vizsgált mintaterület mindkét oldala hasonlóan vélekedik ebben.

Az államhatárokhoz és specifikusan a szerb–magyar határhoz társított attitűdöket számos tényező befolyásolja, köztük például a korábban megismert és részletezett határhasználati szokások. Ugyanakkor, ahogy a kutatás elméleti háttérének vizsgálatakor utaltam rá, a határ történetében fontos tényezők, események és korszakok megmaradnak az emberek tudatában, egyfajta jelentésrétegekként rakódnak le az itt élők határról alkotott képében és ezzel egyidőben a határok jelentésében is, mindez pedig meghatározza a határ társadalmi újratermelését. A társított attitűdők, a határhasználat és a jelentésrétegeket adó események, korszakok nem egyirányú kapcsolatban, hanem sokkal inkább egy oda-vissza ható kölcsönhatásban állnak egymással. A jelen fejezetben megállapított tények, melyek szerint a biztonság szerepkör különösen a magyarországi oldali válaszadók esetében hangsúlyos, illetve, hogy a szerbiai válaszadók kicsit más attitűdöket társítva a határhoz máshogy szemlélik azt, az elválasztó tulajdonság az ő esetükben a sokkal hangsúlyosabb. Ezek pedig részben vagy teljes egészében visszavezethetők korábbi időszakok eseményeire, avagy napjaink határhasználati szokásaira, illetve meghatározó tényezők a határ két oldala között meglévő társadalmi-gazdasági különbségek, valamint a határt meghatározó eseményekkel kapcsolatos eltérő tapasztalás a határ két oldala között.

4.3 AZ ÁLLAMHATÁR JELENTÉSÉT MEGHATÁROZÓ NÉHÁNY ESEMÉNY ÉS IDŐSZAK

A kutatás elméleti háttérének ismertetése során kitértem a szerb–magyar államhatár történeti rétegeire, főbb meghatározó eseményeire. Ezen időszakok más-más társadalmi és gazdasági jellemzőkkel bírtak a vizsgált határszakaszok esetében, amelyek egyben eltérő attitűdöket generáltak a határral kapcsolatban. Az emlékezés a határok újratermelésében és a mai jelentésük meghatározásában nagyon fontos, hiszen ezen időszakok mindig viszonyítási időszakokat képeznek az emberek tudatában és a határszakasz megítélésében.

A következő fejezetekben a szerb–magyar határszakasz néhány fontosabb történéssel kapcsolatos lakossági véleményeket ismertetem, és vázolom fel azt, hogy ezen időszakok milyen irányba befolyásolták a határhoz társított véleményeket, milyen jelentéseket kölcsönöztek a határszakasznak. Természetesen terjedelmi korlátok és a primer kutatás idő- és erőforrásigényét figyelembevéve nem térek ki a vizsgált határszakasz összes, elméleti fejezetekben bemutatott meghatározó történéseire. Olyan események kerültek kiválasztásra, amelyek a közelmúlt meghatározó történései voltak, ugyanakkor a korábbi időszakokkal kapcsolatos véleményeket is igyekeztem feltárni, így a szabadkai felmérés kérdőívei, továbbá a menekültmigrációval, határzárral kapcsolatos kérdőívek és a COVID-19 hatására vonatkozó felmérés kerül elemzésre. A kérdőíves felmérést továbbá kiegészítem egy esettanulmánnyal, mely Magyarkanizsa település helyzetét és a lakosság tapasztalatait mutatja be a menekültmigráció tekintetében, remélve azt, hogy ezzel is hangsúlyozni tudom az ilyen időszakok jelentős hatását a határ társadalmi újratermelésére és a helyi élet sajátos mivoltát.

4.3.1 A határmentiség megítélése különböző időszakok tekintetében Szabadkán

A 2019-es (Q4-gyel jelzett) online kérdőíves felmérés egyik célja volt, hogy feltárja a helyi lakosok véleményét a határ menti helyzetükkel kapcsolatban, hiszen a szakirodalom egyetért abban, hogy a határhoz kapcsolódó narratívák és ezáltal a határok jelentése nem állandó, fontos tehát ezen jelentések feltárása (PAASI, A. 1999, PAASI, A. 2011, TIMÁR J. 2007, PARKER, N. – VAUGHAN-WILLIAMS, N. 2012, FERDOUSH, A. 2020). Egyben a történelmi múlt (historical baggage) fontos részeire hívja fel a figyelmet a határ története szempontjából, ami fontos tényezője a határok jellemzésének (PAYAN, T. 2014). Arra kértem tehát a kutatás résztvevőit, hogy nevezzék meg és indokolják meg, hogy mely időszakokban volt szerintük a legjobb, legelőnyösebb a határ mentén élni. Ennek érdekében két nyitott kérdés került megfogalmazásra, az első „*Ön szerint mely időszakban volt a leginkább előnyös a határhoz közeli fekvés?*”, a második pedig arra kérte a válaszadót, hogy indokolja meg, miért az adott időszakot választotta. Tehát két nyitott kérdés alapján próbáltam meg választ kapni arra, hogy milyen attitűd jellemzi a válaszadókat bizonyos időszakokkal kapcsolatban. Azért esett a választás a nyitott kérdésekre, mert nem szerettem volna előre meghatározott időszakokat megadni, ezzel korlátozni a lehetséges válaszok körét. Így az időszak megnevezését, időtartamát a válaszadóra bízom, csak úgy, mint az indoklást.

A 256 fős elemszámból összesen 157-en válaszoltak erre a kérdésre, ezt követően a válaszok tisztítása után 124 értékelhető szöveges választ elemeztem, majd határoztam meg azokat az időszakokat, amelyek a legtöbb megjelölést kapták. Ezután a válaszokat ezen kategóriákba soroltam és végül az egyes kategóriák / időszakok indokainak elemzése következett, amelyeket az alacsony elemszám miatt nem kvantifikáltam.

Az időszakokra létrehozott kategóriák a **napjaink**, a **mindig**, a **soha**, a **90-es évek**, valamint a **70-es, 80-as évek** (15. ábra). Utóbbit az alacsonyabb elemszám és a viszonylag gyakori közös említés miatt végül összevontam, egy kategóriaként kezelem. A kérdésre válaszolók 45%-a, azaz 58 fő jelölte a 90-es éveket, 26 fő a 70-es, 80-as éveket, 22 fő napjainkat (2019), 11-en a mindig, 7-en pedig a soha kategóriába voltak sorolhatók. Összességében tehát egyértelműen korábbi időszakok azok, amelyeket a szabadkai válaszadók legelőnyösebbnek gondolnak a határ menti fekvés szempontjából. Itt utóbbira felhívnám természetesen a figyelmet, hiszen a határ menti fekvés ténye nem elhanyagolható, a kérdés nem általánosságban a helyi életre vonatkozott, valamint a válaszadásokban természetesen közrejátszhat egyfajta „nosztalgikus, vagy romantizált múlt”, ugyanakkor ennek feltárására az adott korszakot jelölők indokainak megvizsgálásra nyújt részletesebb támpontot.

15. ábra: A leginkább előnyösnek ítélt időszakok említése a határ menti fekvés szempontjából a szabadkai lakosok esetében.

Forrás: Saját felmérés

A **90-es évek** leggyakoribb említése kissé paradoxnak tűnhet, hiszen ismert, hogy ez az időszak Jugoszlávia széthullásának és később a NATO-bombázások időszaka, mégis messze ezt az időszakot nevezték meg legtöbbször. E paradox helyzet feloldásához szükséges megvizsgálni az időszakra adott indoklásokat. Ezek szinte kivétel nélkül a háborúra, gazdasági embargóra,

megélhetésre vonatkozó válaszok voltak. Kiderül belőlük, hogy ebben az időszakban a határ menti fekvés jelentős (elsősorban gazdasági) lehetőségeket teremtett az ott élők számára. Egyrészt a határ déli oldalán ebben az időszakban gyakori volt az áruhiány, és a határ közelsége egyben azt is jelentette, hogy az ott élők könnyebben és gyakrabban juthattak hozzá hiánycikkekhez Magyarországról, míg az ország belsőbb területein élők számára ez nehezkesebb volt. Mindezt persze a helyiek igyekeztek mindinkább előnyükre fordítani, és elindult bizonyos termékek kereskedelme. Az alkohol, a benzin és egyéb termékek csempészése gyakori bevételi forrást jelentett, sőt, gyakran a megélhetést több család számára. Ezen folyamatokra utalnak a következő kiragadott válaszok is:

„Segítette az egyszerű szegény emberek túlélési esélyét. Pár üveg itallal megvolt a heti kajapénz, szomorú, de ez volt.”

„Lehetőség a csempészésre, kereskedelemre.”

„A két ország között virágzott a fekete kereskedelem.”

„Az embargó ideje emlékezetes marad, tejért, kenyérért is Tompára jártunk.”

Más válaszadók pedig azt emelték ki, hogy Magyarország közelsége menekülési lehetőséget is jelentett számukra. Az 1999-es NATO-bombázások során is sok helyi lakos kelt át Magyarországra rokonokhoz vagy különböző szállásadókhöz.

„Mert volt hová menekülni.”

Az indoklások harmadik nagyobb csoportja pedig a határon történő várakozásra vonatkozott, mely szerint ebben az időszakban még gyors volt az átkelés, nem kellett annyit várakozni, mint napjainkban. Az időszak kiemelt szerepét gazdaságföldrajzi, vállalkozási szemszögből egy korábbi kutatás is megerősíti, a határ és Magyarország fontos jelentőséggel bírt a jugoszláv vállalkozások számára (SZÓNOKYNE, A. G. 2004). Összességében tehát bár valóban egy háborús, bizonytalan időszakot jelöltek meg ezen emberek a kérdőívben, mégis pont a határ, a határátkelés lehetősége és Magyarország jelentett számukra biztos pontot az időszakban, tudatosan értékelve előnyként azt, hogy a határ mentén élnek, és ez a relatív földrajzi helyzet ebben az időszakban több előnnyel járt, mint az ország belsőbb területein élők élhettek meg.

A **70-es, 80-as évek** tekintetében az indoklások szintén egy irányba mutatnak. Jugoszlávia prosperáló gazdasági helyzetére utalnak, mely szerint az ország jobb gazdasági helyzetben volt, és Magyarországon pedig minden olcsóbb volt. Mindez persze a határhasználatot is feltételezi, hiszen több válaszadó említette, hogy a jövedelmük egy részét Magyarországon költötték el.

„A 80-as években minden olcsóbb volt odaát, a 90-es évek a túlélésről szóltak (...)”

„Emlékszem, hogy mi számítottunk a gazdag jugoszlávoknak odaát, oda jártunk étterembe is hetente.”

Azon válaszadók, akik a **napjaink** időszakot nevezték meg, indoklásuk többsége valamilyen jelenleg is fennálló kapcsolatot nevez meg a határ túloldalával összefüggésben. Néhányuknak ez a folyamatban lévő tanulmányaik a határ túloldalán, míg másoknak a gazdagabb kulturális élet az, ami miatt a napjaink időszakot jelölte meg legkedvezőbbnek. Többen az anyaországgal való kapcsolódást jelölték meg, egész pontosan az állampolgárság megszerzését (5 fő) nevezték meg indoknak, mások pedig a túloldalon lévő munkahely miatt jelölték ezt az időszakot. Míg a válaszadók egy csoportja egyszerűen azt válaszolta, hogy korábban nem volt szükségük a határ használatára.

„Mert azóta van konkrét kapcsolat az anyaországgal.”

„Mert állampolgárok lettünk.”

Akik a **mindig** kategóriába kerültek besorolásra, az ő esetükben a válasz arra irányult, hogy minden időszak másfajta előnyökkel jár a határ menti fekvést illetően. Amit itt hangsúlyozni

szükséges talán az az, hogy itt nem csak történelmi időszakokra kell gondolni, hanem az egyén életének életszakaszaira, más előnyöket jelent a határ egy idősebb, és mást egy fiatalabb egyénnek.

„Mindig más okból előnyös a határ közelsége - fiatalként a szórakozás, vásárlás, buli, felnőttként a kultúra, fürdők.”

A soha „időszakot” megnevezők eleve kevesen vannak, és közülük sem mindenki nevezett meg indokot, de 3-an politikai okokat neveztek meg, a legkomplexebb válasz arra irányul, hogy az ország vezetésének kevésbé fontosak a határ menti lakosok.

„A határ valaminek a végét jelenti, és az államok peremén működő vállalkozásokat és a társadalmi életet nem tartják fontosnak.”

Az eredményekből tehát kitűnik az, hogy egyrészt más-más attitűdökkel rendelkeznek a különböző időszakokkal kapcsolatban a válaszadók, tehát a vizsgált határo poliszémikus jellegét igazolják a válaszok (BALIBAR, É. 2002), és a válaszadók a relatív földrajzi helyzetüket minden esetben figyelembe veszik, és így határozzák meg az adott időszakkal kapcsolatos véleményüket. Az indoklásokban részletezett és felismert makrogazdasági és makropolitikai tényezők sajátos helyi tapasztalatokat okoznak a lakosoknak, akik ezen folyamatokat és saját cselekvéseiket a határhoz társítják. A 90-es években a határ az erőteljes gazdasági lehetőségeket, a csempészt, megélhetés és egyben a menedék biztosítóját jelentette a helyieknek, ezen jelentéssztruktúrákat kölcsönözték a határt megélő helyiek a szerb–magyar határnak, és ilyen módokon termelték az újra folyamatosan. A 70-es és 80-as években a határ jelentése teljesen más gazdasági lehetőségeket és motivációkat takart, a jólét és a prosperitás csatolható elsősorban ekkor a határ jelentéséhez. E folyamatok, a mindennapi élet cselekvései pedig ma is ott élnek emlékezetükben a határról, és egyben a szerb–magyar határ – és minden határszakasz – jelentése ezért is válik ilyen kontextusfüggővé és komplexszé. A megismert időszakok és indokok jelentős része a múltra vonatkozott, ugyanakkor több olyan tényező is volt a közelmúltban, amelyek teljesen más jellegű hatásokat okoztak a határ történetében.

4.3.2 A 2015-ös menekültmigráció és a határzár

4.3.2.1 A határ menti lakosság attitűdje a menekültek és a határzár felé

A 2014-es (Q3, N=203), a 2016-os (Q2, N=419) és a 2019-es (Q1, N=759) kérdőíves felmérések során igyekeztem feltárni a határ menti lakosság menekültekkel szembeni attitűdjét. A kérdések relevanciáját már 2014-ben az adta, hogy e térség lakói sokkal gyakrabban találkozhatnak menekültekkel, illetve a korábbi évtizedekben is megtapasztalhatták a meneküléssel járó vándorlást a délszláv és a koszovói háborúk idején, amely befolyásolhatja a menekültekkel való gondolkodást és gyakran a mindennapi életvitelt is. 2014-ben a menekültek még messze nem voltak olyan tömeges mértékben jelen a határ mentén, mint a későbbi években, így jó lehetőség nyílt arra, hogy 2016-ban és 2019-ben részben hasonló kérdésekkel ismételjem meg a felmérést, megvizsgálva azt, hogy változott-e bármi a helyi lakosság attitűdjét illetően, és milyen véleményekkel rendelkeznek a határzárát, határkerítést illetően.

Mindhárom felmérés során alkalmaztam ugyanazt a 6 állítást, amely a menekültekkel, bevándorlókkal, illetve illegális bevándorlókkal szembeni attitűdre vonatkozott.

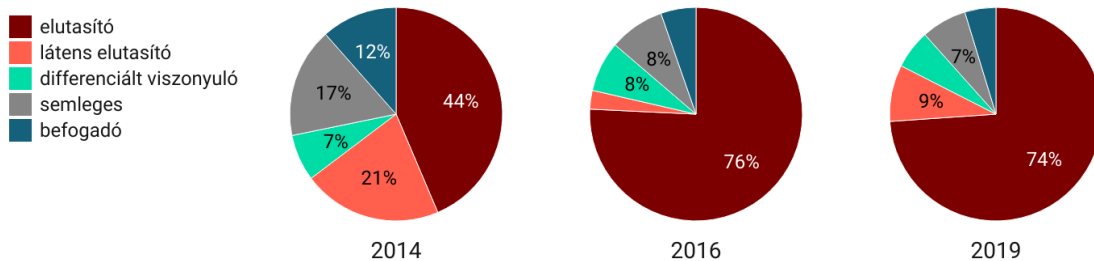
Mennyire ért Ön egyet azzal, hogy:

- a) Ha egy menekülteket befogadó állomás épülne településén.*
- b) Az illegális bevándorlókat ki kell toloncolni az országból, amilyen gyorsan csak lehet.*
- c) A menekültek beilleszkedése érdekében szükséges számukra munkahelyek, és szállás biztosítása.*
- d) A bevándorlók huzamosabb tartózkodása konfliktusokat szülne a településén.*

e) Az elismert menekültek ugyanolyan jogokkal rendelkeznek, mint a magyar állampolgárok.

f) Az eltérő kultúrájú embereknek nincs helye a településünkön.

A fenti állításokat a megfelelő átkódolás után átlagszámításos módszerrel elemeztem, és 5 csoportot hoztam létre a válaszadásaik mintái alapján. Azokat, akik átlaga 1-2,49 között volt, az **elutasítók** csoportjába helyeztem. Azokat, akik 2,5-3,5-es átlaggal rendelkeztek, a **semlegesek** közé soroltam. Az adatok elemzésekor azonban azt tapasztaltam, hogy van egy csoport, akik nem értenek egyet az „elutasító” állításokra adott válaszokkal (b,d,f) ugyanakkor elutasítják a befogadás felé mutató kérdéseket (a,c,e). Ők a **látens elutasító** csoportba kerültek, amennyiben az elutasító és a befogadó állításokra adott válaszok átlagának hányadosa nagyobb volt, mint 1,5. Azok, akiknek az átlaga 2,5-3,5 között maradt, továbbra is a semlegesek közé tartoztak. Azonban azok, akiknek válaszaik között a két szélsőérték is szerepelt, a **differenciált viszonyulók** csoportjába kerültek. Azok, akiknek az átlaga 3,51-5 között volt, a **befogadó** csoportba kerültek (16. ábra).

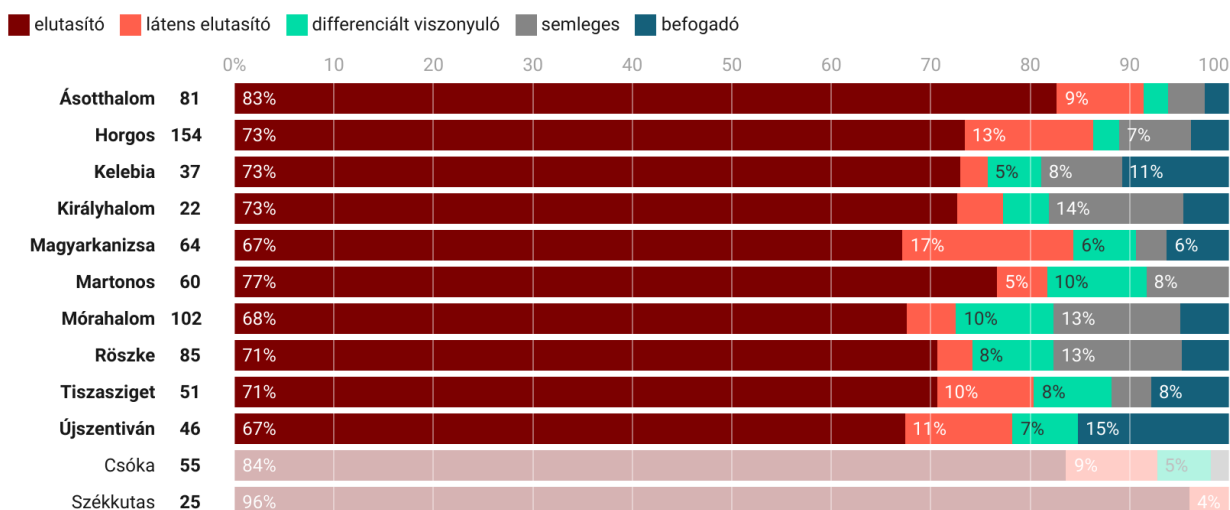

16. ábra: A menekültekkel szembeni attitűd és változása a mintaterületen.

Forrás: Saját felmérések

Az eredmények, amelyeket a 2016-os felmérés hozott, jelentős eltérést mutatnak 2014-hez képest. Ennek oka az, hogy egyrészt a minta elemszáma jóval nagyobb lett, és az Európára kiterjedő migrációs probléma magyarországi hatása is fontos meghatározó tényező volt. A magyar kormány pedig ezt a helyzetet tovább fokozta a média- és plakátkampányával. Ennek következtében a válaszadók 73,5%-a az elutasítók csoportjába került, míg mindössze 5,2% a befogadók csoportjába sorolható, szemben a korábbi 43,6% és 11,5%-kal. A 2019-es adatok ehhez képest csak kisebb változást mutat, az elutasító csoportba a válaszadók 2 százalékponttal kevesebb része került (74%), ugyanakkor a látens elutasítókkal együtt már nagyobb arányt képviselnek, mint 2016-ban. 2014-hez képest a látens elutasítók aránya jóval kevesebb, és bár nem panelvizsgálatról van szó, feltételezhető, hogy a többi csoportból – köztük a látens elutasítók kárára is – tudott növekedni az elutasítók aránya. A semlegesek és a befogadó csoportba kerülők némileg csökkentek 2016-hoz képest is, csakúgy, mint a differenciált viszonyulók.

Utóbbi esetében releváns megvizsgálni azt is, hogy mely állításokra adott eltérő irányú válaszok miatt kerültek ebbe a kategóriába. Ez alapján elmondható, hogy a differenciált viszonyulók közül, akik a befogadó jellegű állításokra adtak eltérő válaszokat (24 fő), az ő esetükben támogatják, egyetértenek azzal, hogy az elismert menekültek kapjanak ugyanolyan jogokat, mint a magyar állampolgárok, ugyanakkor egyáltalán nem értenek egyet azzal, hogy településükön egy menekültet befogadó állomás épülne. Akik pedig az elutasító válaszok esetében adtak egymásnak szöges ellentétet mutató válaszokat (14 fő), ők zömmel teljes mértékben egyetértettek azzal, hogy az illegális bevándorlókat ki kell toloncolni, ugyanakkor egyáltalán nem értettek egyet azzal, hogy az eltérő kultúrájú embereknek nincs helye a településükön. E csoporton belül ez a két tendencia volt egyértelműen azonosítható.

17. ábra: A menekültekkel szembeni attitűd-csoportok településenként összesítve.

Forrás: Saját felmérés

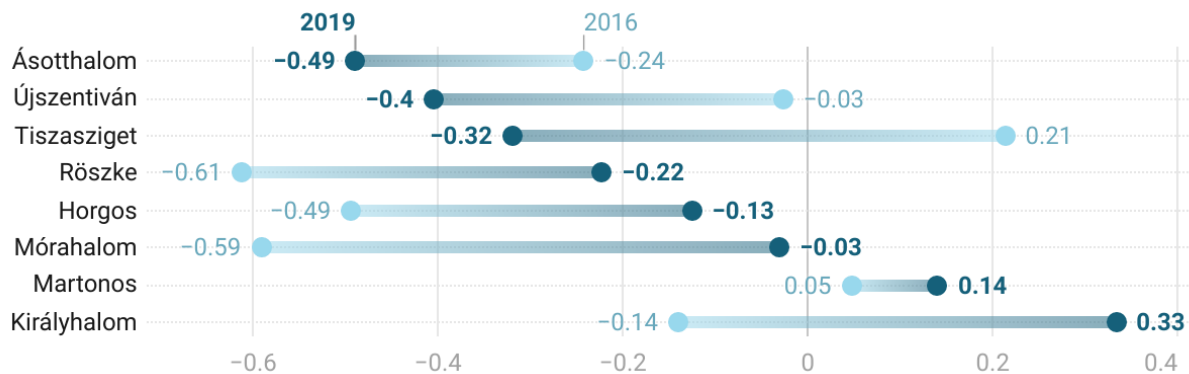
Települési szinten a 2016-os és 2019-es értékek között nem tapasztalható jelentős változás. Arányaiban Ásotthalom és Martonos rendelkezik a legtöbb elutasító csoportba sorolt válaszadóval, a kutatási területet illetően, ugyanakkor például Csóka és Székkutas tőlük is magasabb értékeket mutat e tekintetben, és a befogadók csoportja jóval alacsonyabb. Ugyanakkor messzemenő következtetéseket ebből csak óvatosan vonnék le, különösen Székkutas alacsony elemszáma miatt. A legtöbb befogadó válaszadó pedig Újszentivánról került ki, mindez összecseng a 2016-os eredményekkel. A két oldalt külön vizsgálva nem tapasztalható számottevő eltérés, a differenciált viszonyulók némileg többen vannak a szerbiai oldalról (SRB: 11%, HU: 6%), a befogadók csoportja pedig kisebb (SRB: 3%, HU: 6%) (17. ábra).

Az alkalmazott módszer persze torzító hatású lehet, mivel a Likert-skálák átlagolása adatvesztéssel jár, ugyanakkor a tendenciát az eredmények jól mutatják. A menekültek vándorlása a területen át, jelentősen alakította a helyiek vélekedését róluk és a helyzetről.

Az adatok részletesebb elemzéséhez létrehoztam egy menekültekkel szembeni főkomponenst, amelybe – többszöri lefuttatás után – végül 4 állítás került, a fentebb jelzett *a*, *b*, *c* és *d* állítások. Mindkét főkomponens-elemzés során a KMO értéke 0,690 körül alakult, ugyanakkor míg a 2016-os adatok 51%-át tartalmazza a főkomponens, addig a 2019-es adatok mindössze 44%-át. Ugyanakkor az összehasonlíthatóság végett létrehoztam és elemzem is az említett főkomponenst mindkét adatfelvételi időre vonatkozóan. A Q2-es felmérés során Horgos, Röszke, illetve Mórahalom települések bizonyultak a leginkább elutasítónak a menekülteket és a hozzájuk kapcsolódó állításokat illetően, a legkevésbé pedig Tiszasziget és Újszentiván, habár az ő esetükben egyben a legnagyobb is a válaszadók szórása. Egyben Mórahalom, Röszke és Horgos voltak azon települések, amelyek a leginkább érezhették a mindennapi életükben a menekültek vonulását, jelenlétét, így ezen értékek ennek tükrében értelmezendők. A 2019-es adathalmazon létrehozott főkomponens is azt mutatja, hogy Csóka és Székkutas válaszadói sorolhatók leginkább a menekülteket elutasítók közé, a mintaterületről pedig egyértelműen Ásotthalom. A legkevésbé elutasító ezen főkomponenst tekintve pedig Magyarkanizsa és Királyhalom lett (18. ábra).

Amennyiben csak azon településeket vizsgáljuk, amelyek mindkét felmérésben szerepeltek, azt tapasztaljuk, hogy Röszke, Horgos, Mórahalom, Királyhalom és Martonos esetében is növekedett némileg a komponens mediánértéke, azaz ezen területekről kevesebben mondhatók elutasítónak a komponensben, míg 2016-ban pont Röszke, Horgos és Mórahalom volt a legalacsonyabb medián értékkel rendelkező település. 2019-re Ásotthalom, Újszentiván és

Tiszasziget értékei változtak másik irányba, pont azok, akiknek előzőleg magasabb komponens értékei voltak. Ezt a trendet megerősíti az átlagszámításos módszer is. A legnagyobb mértékben Ásotthalmon és Tiszaszigeten növekedett azon válaszadók aránya, akik az elutasító csoportba kerültek besorolásra, illetve kisebb mértékben, de növekedett Martonos és Újszentiván esetében is (e mutatóban tehát Martonoson növekedett az elutasítottak aránya, szemben a főkomponens adataival). Mórahalom, Horgos és Rösze esetében pedig egyértelmű a csökkenés az átlagszámításos elutasítók kategóriáját illetően. Természetesen messzemenő következtetéseket nehéz és aggályos is ezen adatokból levonni, hiszen, ahogy említettem, nem panelvizsgálatról van szó, ugyanakkor annyi megállapítható, hogy egyfajta eltolódás figyelhető meg az összesített eredményeket illetően a mintaterületen belül az elutasítók arányát, mértékét tekintve. A korábban erőteljesebben migrációval érintett településeken ez kicsit mérséklődött, míg a többi területen növekedett (különösen szembetűnő Tiszasziget és Ásotthalom esetében az elutasítók arányának növekedése). Ezen trendhez több tényező is hozzájárulhat, de többek között valószínűleg megállapítható az, hogy „célba ért” a kormányzat politikája e területeken is, míg a többi területen pedig a kezdeti „sokk” hatása kissé mérséklődhetett. Ugyanakkor azt is fontosnak tartom kiemelni, hogy az elutasítottság a menekültek irányába összességében is magas szintű továbbra is az egész mintaterületet illetően.

18. ábra: A menekültekkel szembeni főkomponens értékei és változása településenként.

Forrás: Saját felmérés

Megvizsgáltam a főkomponenst és a kategóriákat más változókkal szembeni összefüggés és empirikus együttjárást kutatva is. Talán kevésbé meglepő módon, de minél közelebb helyezkedik el egy válaszadó a befogadás és elutasítás tengelyén a befogadó végéhez, annál jobban gondolja azt, általánosságban, hogy „*az idegenek többnyire megbízhatóak*” ($\chi^2=100,062$; $\phi=0,368$; $p=0,000$), és annál inkább egyetért azzal, hogy „*az elismert menekültek rendelkezzenek ugyanolyan jogokkal, mint a magyar állampolgárok*” ($\chi^2=349,935$; $\phi=0,692$; $p=0,00$). A látens elutasítók előbbi állítással 41%-ban egyáltalán nem értenek egyet, az elutasítók közül pedig 48%-uk. A befogadók pedig csupán 6,5%-a nem ért vele egyáltalán egyet, 22,6%-uk pedig teljes mértékben. A semlegesek és a differenciált viszonyulók egyformán a középítő értéket választották leginkább ezen állítást vizsgálva.

A jogokkal kapcsolatos állítás esetében rendkívül erőteljes az ellentét a befogadók és az elutasítók között – sokkal erőteljesebb, mint az előző állítás esetében –, ugyanis az elutasítók 61%-a egyáltalán nem ért ezzel egyet, míg a befogadók 47%-a teljes mértékben egyetért. Érdekes a differenciált viszonyulók helyzete is, hiszen az ő esetükben 59%-uk ért teljes mértékben egyet az állítással, tehát egyértelműen azon állásponton vannak, hogy akik már elismert menekültek, számukra legyen ugyanolyan jogok biztosítva, mint a magyar állampolgároknak. A látens elutasítók pedig, bár kisebb mértékben, de relatív többségükkel teljes mértékben nem értenek egyet ezzel az állítással (39%).

Kisebb mértékű, de némi összefüggés tapasztalható, ha arra az állításra történő válaszadást nézzük, hogy „*a határ mentén veszélyesebb élni, mint az ország más területén*” ($\chi^2=43,793$; $\phi=0,244$; $p=0,000$). Összességében kevésbé értenek egyet ezzel az egész kutatási területet illetően 30% válaszolt úgy, hogy egyáltalán nem ért egyet. A befogadók csoportjának 57%-a, a differenciált viszonyulóknak pedig 47%-a válaszolt így, míg a látens elutasítók 37%-a, az elutasítóknak pedig mindössze 27%-a. Tehát ők kissé nagyobb arányban érzik úgy, hogy a határ mentén veszélyesebb élni.

További lényeges összefüggést mutat a komponens és a létrehozott csoportok a tekintetben is, hogy „*a határok biztosítják a békés egymás mellettélést*” állításra hogyan válaszoltak ($\chi^2=92,814$; $\phi=0,360$; $p=0,000$). Egyértelműen a befogadók értenek ezzel az állítással legkevésbé egyet (50% egyáltalán nem ért egyet, 15% inkább egyetért, vagy teljes mértékben egyetért), szerintük tehát a határok nem biztosítják a békés egymás mellettélést, nem társítják tehát egyértelműen a határokhöz ezt a szerepet. Ellenben az elutasítók, illetve a differenciált viszonyulók nagyobb mértékben értenek vagy részben, vagy teljes egészében egyet ezzel az állítással (46%, illetve 56%). Ők viszont egyértelműen a határokhöz társítják a békés egymás mellettélés biztosítását, a határok ezen felfogásban tehát szükségesek, nélkülözhetetlenek a mindennapi életben. A látens elutasítók némileg meglepő módon 31%-ban egyáltalán nem értenek egyet az állítással. A határátlépés gyakoriságával se a komponens se a kategóriák nem mutatnak jelentős összefüggést.

A kategóriák és egyéb változók közötti összefüggés némileg korlátozottan értelmezhető, az egyes kategóriák alacsony elemszáma miatt, ugyanakkor nem-parametrikus korrelációt vizsgálva a menekültekkel szembeni elutasítottságot mérő főkomponensnél is ugyanilyen irányú és erősségű együttmozgás figyelhető meg, mint a fentebb vázolt eredmények. E tekintetben tehát elmondható, hogy a mintaterületen általánosan erőteljes a menekültekkel szembeni elutasítottság mértéke, amely bár 2016-hoz képest nem növekedett számottevően tovább, némi térbeli hangsúly eltolódás történt. A korábban kevésbé elutasító települések eredményei kicsit nagyobb mértékben mutatnak az elutasítás felé mutató trendet, míg a 2015-ös menekültmigrációs hullám idején leginkább érintett települések esetében enyhe csökkenésről beszélhetünk az összesített válaszadási mintákat tekintve.

A 2016-os adatsort vizsgálva a menekültek elutasítása és néhány egyéb, államhatárookra vonatkozó állítás összefüggésében, megállapítható, hogy minél elutasítóbbnak bizonyul valaki a menekültekkel szemben a főkomponens alapján, annál inkább úgy gondolja, hogy „*a jövő a megerősített határokkal rendelkező országoké*”, és hogy „*a biztonság érdekében korlátozható a szabad mozgáshoz való jog az Unión belül*”. Illetve a menekültek kezelésében is tapasztalható különbség, az elutasítók kategóriájába került egyének 48%-a gondolja úgy, hogy közös európai rendőrséget kellene megbízni a külső határok ellenőrzésére, míg a befogadó csoportba tartozók 31%-a. A tekintetben pedig, hogy már az EU területén kívül kellene eldönteni, ki számít valódi menekültnek, szintén az elutasító kategóriába tartozók 54%-a válaszolt teljes mértékben egyetértéssel, míg a befogadók mindössze 26%-a. Hasonló válaszadási mintát mutat az a korrelációs vizsgálat is, amely a 2016-os adatsor és főkomponens tekintetében közepes korrelációt mutat a határ szükséges/szükségtelen tengely mentén adott válaszokkal ($\rho=0,298$) (3. táblázat).

A

	Az idegenek többnyire megbízhatók.	A határok biztosítják a békés egymás mellett élést.	A határ mentén veszélyesebb élni, mint az ország más területén.	Az elismert menekültek ugyanolyan jogokkal rendelkezzenek, mint a magyar állampolgárok.	Az eltérő kultúrájú embereknek nincs helye településünkön.
Menekültekkel szembeni attitűd főkomponens (2019)	0.334	-0.189	-0.152	0.372	-0.208

A főkomponens magasabb értékei elfogadóbb válaszadási mintát jelentenek, az alacsonyabb értékek pedig elutasítóbb válaszadást.

B

	Az EU külső határainak őrzésére közös európai rendőrséget kellene megbízni.	Az EU területén kívül kellene eldönteni ki számít valódi menekültnek és ki nem.	A jövő a megerősített határokkal rendelkező országoké	A biztonság érdekében korlátozható a szabad mozgáshoz való jog az Unión belül.	A szerb-magyar határ... szükséges - szükségtelen
Menekültekkel szembeni attitűd főkomponens (2016)	-0.255	-0.347	-0.390	-0.223	0.298

A főkomponens magasabb értékei elfogadóbb válaszadási mintát jelentenek, az alacsonyabb értékek pedig elutasítóbb válaszadást.

3. táblázat: A menekültekkel szembeni főkomponens korrelációs együtthatója egyéb állításokkal (A: 2019-es felmérés; B: 2016-os felmérés). Forrás: Saját felmérés

A K3.2 kutatási kérdéssel kapcsolatban megállapítható tehát, hogy a menekültekkel szembeni attitűd befolyásolja a határokról való gondolkodást is, hiszen minél elutasítóbb valaki, annál inkább bízik a határok intézményében, és egyben véli kissé veszélyesebbnek a határ menti létet. Míg a befogadóbbnak mondható válaszadók kevésbé tekintenek a határra a békés egymás mellett élés biztosítójaként. Minél elfogadóbb valaki, annál inkább érzi a határt szükségtelennek, míg az elutasítás irányába mutató válaszadók a szerb–magyar határszakaszhoz a szükséges jelzőt társították inkább.

További fontos tényező ezt az időszakot és kérdéskört vizsgálva, az elméleti fejezetekben is említett és bemutatott déli jogi és fizikai határázár létrehozása a menekültmigráció megfékezésére, amely kerítés a mai napig áll. A kerítés felhúzása természetesen teljen újfajta helyzetet eredményezett nem csak a menekültek vándorlását tekintve (ld. lejjebb), hanem a helyiek számára is szokatlan látvány és érzés lehetett, hogy a határra „falat” építettek, ezzel nem csak alakítva a határ jelentését, de a borderscape meghatározó fizikailag látható eleme is lett – a menekültek után – a kerítés is. A 2016-os (Q2) és a 2019-es (Q1) felmérés során is igyekeztem a helyi lakosok attitűdjét felmérni a határázár intézménye tekintetében.

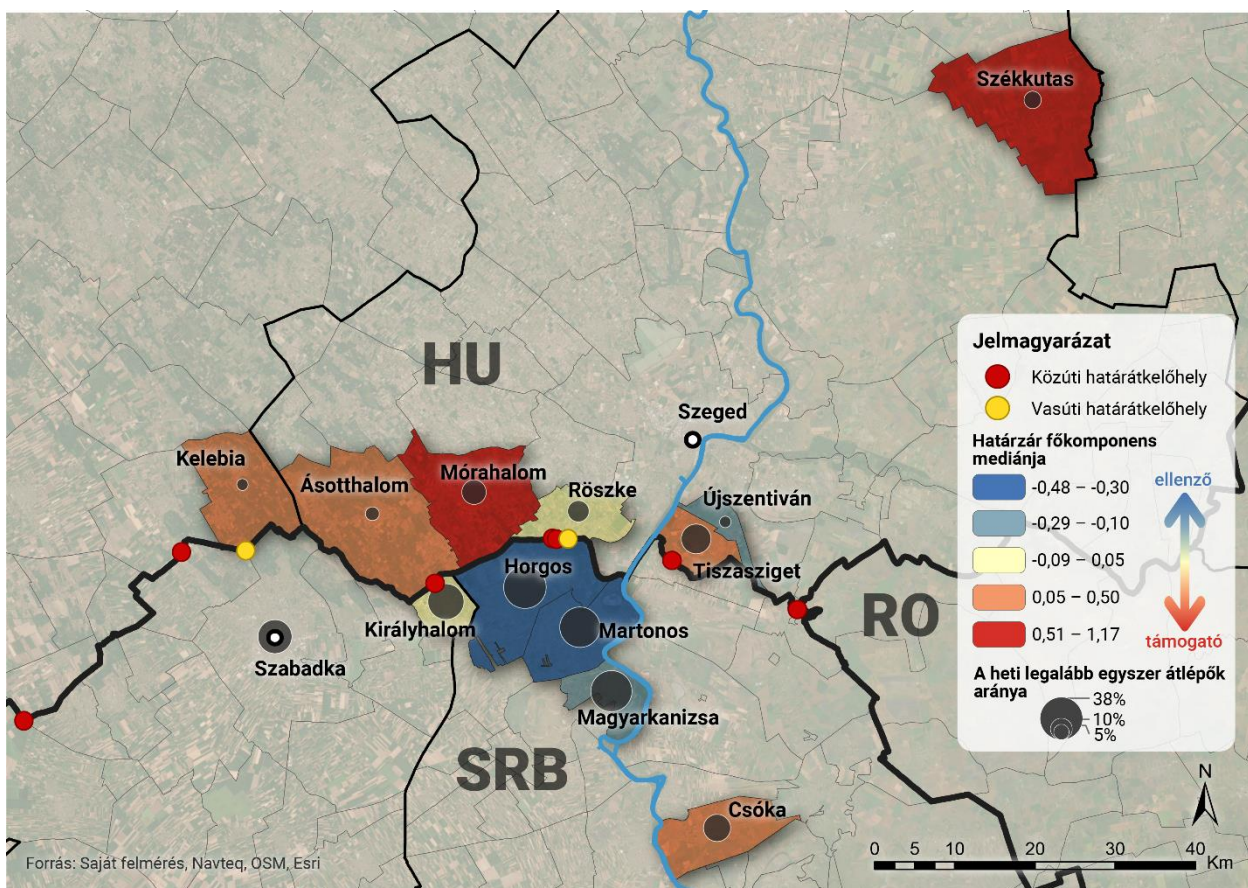
A 2019-es felmérés során (N=759) 3 fő állítás vizsgálta a határázár felé tanúsított attitűdöt. Mindhárom esetben jelentős különbségek figyelhetők meg a határ két oldalának gondolkodásában. Egyrészt, a Magyarországon élők 55%-a egyáltalán nem ért egyet azzal, hogy „a kerítés lebontható, ha Szerbia uniós tagállammá válik” ($\chi^2=72,889$; $V=0,315$; $p=0,000$). A szerbiai válaszadók e tekintetben viszonylag vegyesen válaszoltak, de egyértelműen jobban értenek vele egyet, mint a szomszédok. 27% egyáltalán nem ért egyet, míg 22% teljes mértékben egyetért. A kerítés további megerősítésében már nincs ilyen markáns különbség ($V=0,171$), az egyetértés

mértéke közel azonos a két oldalon, ugyanis a válaszadók 44%-a inkább egyetért vagy teljes mértékben egyetért ezzel a kutatási terület magyarországi részén, míg 41% ez az érték szerbiai oldalon. Annál az állításnál pedig, hogy „*a határszakaszon felhúzott kerítés állandóra maradjon így*”, újfent eltérés tapasztalható a két oldal között. A magyarországi oldalról 40% teljes mértékben egyetértett ezzel, míg a túloldalról mindössze 17%. Itt is kiemelendő, hogy a szerbiai válaszadók nem egységesen gondolják az ellenkezőjét, viszonylag megoszlottak a vélemények, mindössze 24% nem értett ezzel egyáltalán egyet.

A határzár irányába mutató attitűdöket további adatelemzési lehetőségek végett határzár nevű főkomponensbe tömöríttem és a fentebb említett 3 állítás került bele, amely az összvariancia 61%-át tartalmazza, KMO értéke pedig 0,643 ($p=0,000$). A főkomponens értékei is megerősítik a szignifikáns különbséget a határ két oldaláról, a szerbiai válaszadók kevésbé támogatják a határzár intézményét hosszabb távon, és annak megerősítését sem (A Mann-Whitney teszt szignifikáns különbséget mutat, $U=41089$; $p=0,000$).

Települési szinten vizsgálva is érezhető a markáns különbség. A főkomponens legmagasabb értékeivel (azaz a határzárát hosszútávon is inkább támogató és megerősítő) Ásotthalom, Mórahalom, Kelebia, Tiszasziget és némi meglepetésre Csóka rendelkezik (19. ábra).

19. ábra: A határzár főkomponens települési mediánértékei és a heti egyszer átlépő válaszadók aránya. Forrás: Saját felmérés

A főkomponens egyéb kérdésekkel, állításokkal megvizsgálva több megállapítás is tehető. A vizsgált korrelációs értékek alapján az alábbi kérdések mutatnak erőteljesebb, szignifikáns különbségeket a főkomponens értékei mentén (4. táblázat):

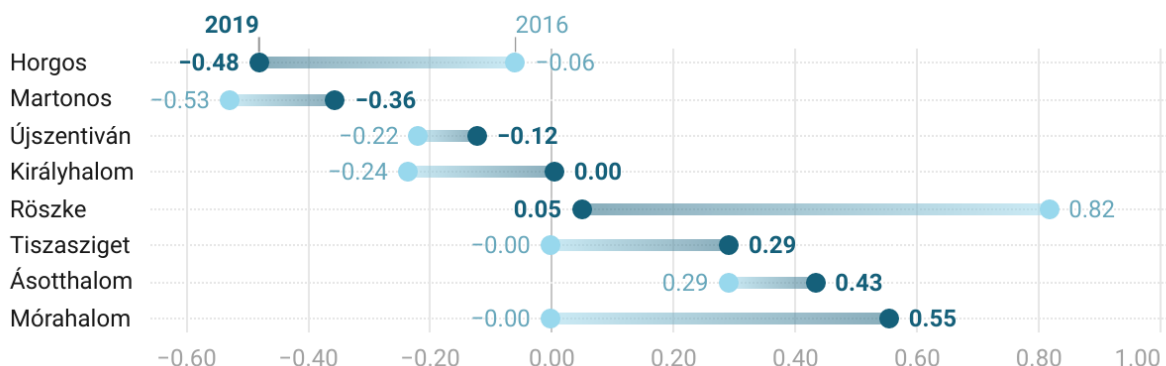
A határátlépés gyakorisága	-0.213
Szeretem az országot.	0.252
Szeretem Magyarországot.	0.176
Az állam megfelelő figyelmet fordít a határ mentén élőkre.	0.166
A határ mentén veszélyesebb élni, mint az ország más területén.	0.199
A határok biztosítják a békés egymás mellett élest.	0.304
Jobb lenne, ha szabadon átjárhatnék a határon.	-0.311

4. táblázat: A határzár főkomponens korrelációs értékei egyéb állításokkal vizsgálva.

Forrás: Saját felmérés

Ennek értelmében minél inkább támogatja valaki a határzárát és annak erősítését, hosszútávú fenntartását, annál inkább szereti Magyarországot (vagy éppen saját országát – e tekintetben az eltérés abból ered, hogy a szerbiai válaszadók sok esetben kevésbé értettek egyet azzal, hogy szeretik-e országukat), és egyben annál inkább hiszi azt, hogy az állam megfelelő figyelmet fordít a határ mentén élőkre, ugyanakkor látszik, hogy a határzárát külső okokkal is indokolják, hiszen pozitív a korreláció értéke a határ menti élet veszélyességét tekintve, sőt a határ a békés egymás mellett élés biztosítójaként is szerepel véleményükben. Ugyanakkor az érme másik oldala pedig az, hogy akik kevésbé támogatják a határzárát, ők összességében is úgy érzik, hogy saját maguk szemszögéből is jobb lenne, ha szabadon átjárhatnának a határon és ők gyakrabban is teszik mindezt, a határhasználati szokásuk gyakoribb. Tehát a határzárát támogatóbb egyének összességében jobban bíznak az állam és a határ figyelmet és biztonságot nyújtó szerepére, az ellenzői pedig egyértelműen a határ szabadabb átjárhatósága mellett állnak (legalábbis saját maguk tekintetében). Utóbbiak inkább jellemezhetők a szabadelvű jelzőkkel, míg előbbieket a konzervatív jelzőkkel ($p=0,193$; $p=0,000$).

A főkomponens létrehozta a 2016-os adatsorra is, ahol egy kivétellel ugyanezen állítások szerepeltek, a határzár erősítésére vonatkozó állítás helyett 2016-ban „A határon húzódó kerítést elektromos kerítéssé kell alakítani.” szerepelt, később e kérdés relevanciáját veszítette, hiszen 2019-re már elektromos jelzőrendszer működött a kerítés mentén. A településenként összesített válaszok trendjeiből hasonló kép rajzolódik ki, mint a menekültekkel szembeni attitűdöt mérő főkomponens esetében. A leginkább „érintett” és korábban a kerítést legnagyobb mértékben támogató Rösztke értékei 2019-re csökkentek, míg a település közvetlen szomszédja, Horgos esetében is jelentősen csökkentek az értékek, 2019-re Horgos lakói ellenzik a leginkább a határzár fenntartását huzamosabb távon, mindez természetesen összefügg azzal, hogy a horgosi válaszadók amúgy is a határ leggyakoribb használói között vannak a válaszadás alapján (20. ábra). Az összes többi település esetében növekedett a határzár támogatottsága összességében, legkisebb mértékben Újszentiván esetében, akik 2016-ban és 2019-ben is a magyarországi oldalról a legkevésbé támogatták a kerítést. A már sok esetben hasznosságát bizonyító szükséges–szükségtelen reláció tekintetében a határzárát támogatók szükségesnek, a határzárát kevésbé támogatók inkább szükségtelennek érzik a szerb–magyar határszakaszt.

20. ábra: A határzár főkomponens településenkénti mediánértékei és változása.

Forrás: Saját felmérés

Összegzésként tehát megállapítható az, hogy a szerb–magyar határ szerves részét képező kerítés támogatottsága magas a kutatási területen, különösen a magyarországi válaszadók esetében, a szerbiai válaszadók kevésbé támogatják a határzár fenntartását hosszútávon, sem annak erősítését. A határt gyakrabban használók – akik Szerbiában többen vannak – is a határzárat kevésbé támogatók között vannak. Ők egyben a határok „légiesedését”, szabadabb átjárhatóságát is támogatják, míg a határzárat támogató társaik a határok szükségességét és az államba, határba vetett hitüket hangsúlyozzák, magukat inkább konzervatívként jellemezve. A mintaterületen belül is megfigyelhetünk eltéréseket, Röszke és Horgos válaszadóinál mérséklődött, míg a többi település esetében az összesített válaszok alapján növekedett a határzár támogatottsága. Magyarország esetében legkevésbé Újszentiván válaszadói állnak a határzár mellett. E tekintetben tehát – válaszként a **K3.2** kérdésre – a határkerítés értékelése és a határhoz társított jelentősége szignifikáns eltérést mutat a határ két oldala, és a kutatási terület egyes települései között is.

A migrációs nyomás és a határzár jelentőségének helyi léptékű megismerése kvalitatívabb jellegű felmérést is szükségessé tesz, hiszen a vázolt folyamatok, mint a határkerítés, vagy a menekültek felé tanúsított attitűd már hosszabb folyamat eredményei. Ezek számos, a helyi életet nagy mértékben meghatározó egyéb folyamatokat is indukáltak.

4.3.2.2 A menekültmigráció helyi hatásai Magyarkanizsa esetében

Az egyre erősödő menekültmigráció olyan kihívást jelentett a nyugat-balkáni országok és településeik számára 2015-ben, amelyet korábban ilyen formában nem tapasztaltak. A menekültáramlás hatással volt makro- és mikro-területi szintekre is. Szerbia fontos tranzitterületként funkcionált ezen az útvonalon. Magyarkanizsa ún. pihenőterületként vett részt a(z) (in)formális korridor működtetése során. Ezzel egy időben a helyi lakosok mindennapjai is megváltoztak, az önkormányzatokat pedig nehéz kihívás elé állította a migráció. Az esettanulmány során bemutatom a település helyzetét a menekültmigrációs nyomást illetően. Az alkalmazott módszertan fejezetben részletezett interjúk, és a helyi sajtó tartalomelemzésével tárgyalom az ez időtájt a helyi lakosok életében bekövetkező változásokat, illetve az önkormányzat és egyéb helyi szereplők tevékenységét, felállítva ezzel egy lokális rendszert a tágabb folyamatokon belül.

2015 októberében és novemberében érte el a csúcspontját a migrációs hullám, ekkor naponta körülbelül 6500 fő lépett be Szerbiába, a folyamat azonban nem ekkor kezdődött, egyre nagyobb tömegek 2015 tavaszán tűntek fel a határnál, és Belgrádban.

Magyarkanizsa település a széles közönség számára 2015-ben volt leginkább látható a menekültek migrációja folytán, azonban a helyiek nagyon is tisztában voltak vele, hogy a település és környéke fontos kilépési pont volt Magyarország felé. Már korábban is láthattak és

találkozhattak üldözés elől menekülőkkal az itt élők [3] [4]. A menekültek első, nagyobb csoportjai 2015 májusában jelentek meg a város közterületein.

A történéseket két szakaszra oszthatjuk – amit az egyik települési vezető is megerősített az interjúk során –, az első szakaszban egyfajta tanácsstalanság és sokk érte a települést. „*Ránk szakadt az ég itt Kanizsán*” fogalmazott az egyik fontos civil szervezet vezetője. Senki sem tudta, hogy „(...) *kell-e nekik segíteni, van-e szükség segítségre, hogy ez illegális-e vagy legális-e, mert hogy szerintem az sem volt világos*”. Ebben a szakaszban a vezető szerepet az önkormányzat volt kénytelen magára vállalni, habár hangsúlyozták, ez a köztársaság felelőssége lenne [5]. Külső – akár anyagi, akár eszközbeli, intézményi – segítséget nem kapott az önkormányzat és a helyi vöröskereszt. A napi 3-4000 ember, amely a csúcsponton elérte a 7-8000 főt is, óriási teher volt a helyi egészségügyi és szállítási logisztikára, ellátásra, „*nem ekkorára lett a helyi ellátó rendszer tervezve, nem ennyi ember ellátására (...) Most akkor kihez menjen a mentő, a helyi lakoshoz vagy a migránshoz?*” (Nő, 42 éves).

A második szakasz talán a helyi pihentető tábor felállításával veszi kezdetét. Az önkormányzatra a Szent István napi ünnepség és az iskolakezdés miatt egyre nagyobb nyomás nehezedett, így kénytelen volt beleegyezni, hogy a város szélén lévő vásártéren felállítsák a sátrakat és kialakuljon az ideiglenes tábor. Az önkormányzat visszaléphetett a helyi migrációs helyzet irányításából, amelyet a köztársasági Menekültügyi Biztosság vett át, egyre jobban formalizálva a korridor magyarkanizsai szakaszát. A legfontosabb civil szervezeti csomópont és elosztó szervezet pedig továbbra is a helyi vöröskereszt maradt az interjúk beszámolóí alapján, ezzel egy időben egyre több szervezet kapcsolódott be az eseményekbe. Magyarország déli határszakaszának jogi- és fizikai lezárása a menekültek előtt azt eredményezte, hogy Magyarkanizsa „lecsatolódt” a folyosóról. Legalábbis a korábbi mértékű vándorlás mindenképp elterelődött.

A helyi lakosok véleményét a szituációról több szakaszra lehet bontani, „*én úgy vettem észre, ilyen fázisok voltak, különböző viselkedések*” (férfi, 60 éves). Az első fázisban a szolidaritás és az együttérzés volt kezdetben jelen, volt, aki úgy nyilatkozott, hogy kevesebb a betörés a környéken mióta tart a migráció [6]. Ezzel egy időben az első nagyobb probléma a nagy mennyiségű hátrahagyott szemét, és a fertőzésektől való félelem volt. Az önkormányzat kénytelen volt a heti egy takarítást és fertőtlenítést naponta elvégezni. Az az interjúkból is kiderült, hogy az egyik legnagyobb problémát az szülte, hogy mindez a település közvetlen központjában játszódott le. Ide érkeztek az autóbuszok, és itt vertek sátrat, pihentek, aludtak az emberek, majd zömmel éjszaka indultak útnak a határ felé [6]. „(...) *a városközpont az egyszerűen megbénult.*” (férfi, 60 éves) többen a helyiek közül igyekeztek elkerülni a központot.

Ahogy közeledett az ősz, és az iskolakezdés, úgy kezdett kissé megváltozni az emberek véleménye. Elkezdtek megkérdőjelezni, hogy valóban menekültekről van-e szó? (Természetesen ehhez hozzájárulhatott a magyarországi sajtó hatása is.) Olyan témák kerültek elő, minthogy ezeknek az embereknek jobb és márkásabb ruhájuk van, mint az „ittenieknek”, rengeteg pénzt vesznek fel a postán. A helyiek körében egyfajta ellenérzéseket szült mindez, valamint mivel közvetlenül az iskola mellett tanyáztak az emberek, a szülők erőteljes aggodalmuknak adtak hangot, mondván, inkább nem engedik az iskolába a gyerekeket, amíg nem oldódnak meg elfogadhatatlan állapotok a központban.

A helyi üzletek és vállalkozók alkalmazkodni próbáltak a megváltozott viszonyokhoz. Több üzlet bejáratán megjelentek az arab nyelvű feliratok, vagy gyorsétkezdék kezdtek el felhívni a figyelmet magukra azzal, hogy kiírták, 100% marhahúst biztosítanak, figyelve a menekültek táplálkozási szokásaira. A település közvetlen központjában megjelent egy új büfés, hamburgeres is, amely a migráció lecsengésével be is zárta kapuit.

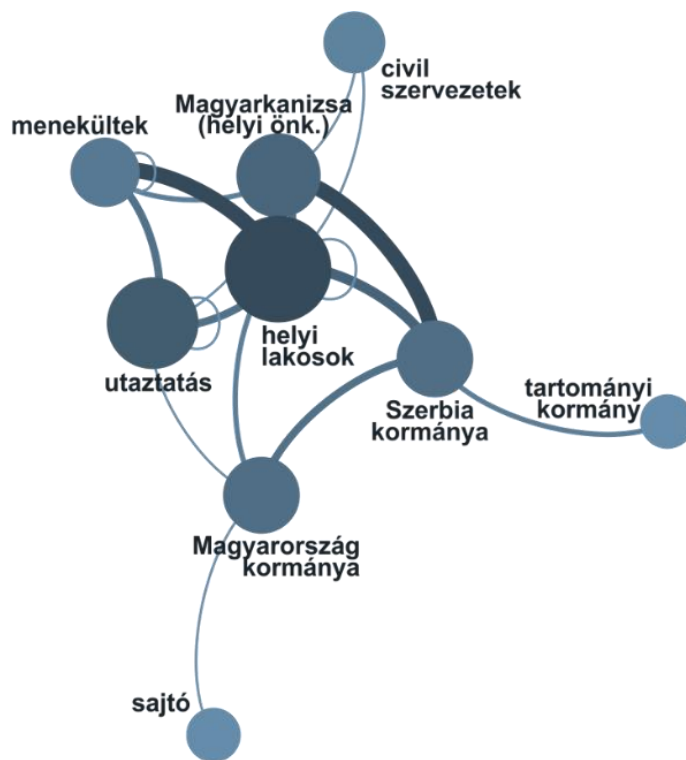
„A nagy balkáni utaztatás” helyi szinten is gyorsan megjelent, és az egyik legnagyobb konfliktusforrássá vált a közlekedéssel és utaztatással kapcsolatos jelenségek. Egyrészt nem kellett sokat várni, hogy helyi régi és „új” taxisok elkezdjék szállítani a menekülteket a határ közelébe. Az interjúk során megerősítést nyert, hogy több engedéllyel nem rendelkező ember is szállította őket nagy összegekért. A menetrend szerinti autóbuszjáratok megsokszorozódtak Belgrád és Magyarokanizsa között is. Ugyanakkor szeptember közeledtével az iskolás gyerekek szülei nem szerették volna, ha egy járaton kellene utazniuk a diákoknak a menekültekkel, tartva a fertőzésveszélytől. Új járatok indítását kérték, amelyre aláírásgyűjtést is szerveztek. A köztársasági kormány mindezt elítélte, mondván, hogy a menekültek ugyanolyan emberek, ugyanúgy jegyet vesznek az autóbuszra, nem fogják őket elkülöníteni [7]. Végül Magyarokanizsa önkormányzata a helyi személyszállítási magánvállalattal közösen 4 új gépjárművet vásárolt a diákok utaztatására [8]. A tömeges migrációban rejlő gazdasági potenciált jól mutatja, hogy a későbbiekben ezen buszokkal további menekültek csoportját szállította a vállalat, amelynek megbüntetését kérte az önkormányzat [9].

A legnagyobb káreset néhány helyi termelőt érintett, „(...) összességében nem érintett sok termelőt, de nekik nagy mértékű kiesést jelentett (...)” (42 éves nő). A taposás, a termékek elfogyasztása, a fák tűzgyújtásra való használata valóban komoly károkat okozhattak többeknek. Egyik település vezető szavaival élve „Ők voltak azok, akik igazán »támogatták« a migránsokat (...)” (42 éves nő). Az önkormányzat feljegyezte a gazdák által elszenvedett károkat, ugyanakkor a beszélgetések során, mint kiderült, egy romániai szervezet kisebb segélyén kívül a szerbiai kormány semmilyen kártérítést nem nyújtott ezeknek az embereknek.

A turizmusra is hatással volt a migráció, „a gyógyfürdőben is mondtak le foglalásokat, illetve itt a hotelban is. Tudom, hogy mondtak le foglalásokat. Mondtak le színházi előadásokat külföldi előadók.” (42 éves nő). Az önkormányzat által a rendelkezésemre bocsájtott adatok alapján a 2015-ös évben elsősorban a külföldi vendégéjszakák száma esett vissza, a belföldi nem. Ahogy fentebb említettem már a tábor létrehozásának körülményeit, úgy hozta ez magával a sokkal rendezettebb viszonyokat a helyiek életében is. A menekültek eltűntek a központból, szervezettebben történt a szállításuk a határ felé, bár a buszok tömkelege – pláne éjszaka – továbbra is zavarta a helyieket [10]. Szeptember közepére érkezett el az az időszak, amikor nagyjából minden visszaállt a régi kerékvágásba.

A tartalomelemzés során 9 főbb szereplőt azonosítottam, az aktorok közötti legjelentősebb konfliktusokat pedig ábrán jelenítettem meg (21. ábra). Az ábra köreinek mérete és a vonalak vastagsága ezen azonosított konfliktusok mennyiségétől függ. Hangsúlyozni kell, ezen súrlódások szinte mindegyike kizárólag retorikai módon jelent meg, ugyanakkor hozzájárulhat ahhoz, hogy milyen jellegű konfliktus feloldására kell hasonló jellegű krízisek során figyelni.

21. ábra: A konfliktusok főbb kapcsolatai és erősségei a menekültmigrációs válság kezelése során Magyarkanizsa községben 2015-ben. Forrás: Saját felmérés

Központi helyet foglalnak el a lokális rendszerben a helyi lakosok, az utaztatás és a helyi önkormányzat. Látható, hogy a menekültek, akik migrációja volt a történések középpontjában, a konfliktusokat tekintve kissé távolabb kerültek a középponttól. A legtöbb súrlódás köztük és a helyi lakosok között többek között a fentebb vázolt ellentétekben nyilvánult meg, amelyek sokszor nem is jelentettek közvetlen érintkezést a két fél között. Ugyanakkor a sajtóban feltűntek cikkek, amelyek a menekültek ellen elkövetett rablásról szóltak, vagy közúti balesetről.

A következő jelentősebb ellentét a helyi önkormányzat politikája és a köztársasági szint között nyilvánult meg. Az eltérő színezetű, hatalmon lévő politikai pártok, és az eltérő cél váltotta ki mindezt. Habár az alapcél megegyezett – a menekültek minél gyorsabb utaztatása keresztül a területen –, a két területi szintnek más-más tényezőt kellett figyelembe venni. A helyi önkormányzatnak a helyi lakosok életében történő minimális változást kellett biztosítani egyrészt, ugyanakkor a köztársasági kormánynak nagyobb léptékben, makropolitikailag kellett cselekednie, ami nem minden esetben egyezett meg a helyiek és a helyi önkormányzat érdekeivel. Az utaztatással kapcsolatos ellentéteket a korábbi fejezetekben már felvázoltam, így ez a szereplőcsoport vált még meghatározóvá a rendszeren belül.

Belső, szereplőkön belüli kisebb konfliktusokra is voltak példák, mint például a hivatalos taxisok és kvázi-taxisok közötti ellentét, amely egyben lakosok közötti feszültséget is adott, vagy éppen a különböző etnikai összetételű menekültcsoportok közötti súrlódások. További kisebb szereplők és gyenge ellentétek voltak tapasztalhatók 2015 folyamán, elsősorban a határ lezárásának idején, amikor is a magyar kormány került rövid ideig ellentétbe egyes többi szereplők érdekeivel.

A helyi életet nagy mértékben befolyásoló események vizsgálata elengedhetetlen azért, mert ezen események, mint például a menekültmigráció közvetlen hatással lehetnek a helyi lakosság életére, identitására, szokásaira és a határról való gondolkodására, attitűdökre vele kapcsolatban. Valamint egy-egy ilyen történés és időszak sokkal nyilvánvalóbbá teszi a határ menti létet, a

hétköznapi diskurzusok meghatározó elemeivé válik, és ezzel egyidőben egy jelentést is kölcsönöz a határnak, a migráció, a menekültek, a feltorlódó vándorlók, a határzár, a szállítás, mind-mind olyan, a vizsgált időszakkal összefüggő fogalmak, amelyeket immáron a szerb–magyar államhatár, mint komplex rendszer hordoz magával. Illetve ezen elemek és fogalmak határozták meg leginkább a szerb–magyar államhatár társadalmi újratermelését a 2010-es évek közepén és második felében.

4.3.3 A COVID-19 hatása a határokról való gondolkodásra

A COVID-19 világjárvány jelentős hatással volt az országok határelőjárési rendszerére és az átjárhatóságra. Az utazási korlátozások, a határzárási intézkedések és az egészségügyi protokollok mind hatással voltak az emberek mozgására és az áruk szállítására. Ezek az intézkedések a globális gazdaságra és a társadalmi életre is hatással voltak. Nem volt ez másképp a szerb–magyar határ esetében is, amely történések részleteit egy fentebbi fejezetben részleteztem. Jelen fejezet célja pedig, hogy általánosan megvizsgálja, változott-e, és ha igen hogyan a határokról történő gondolkodás a járványhelyzet hatására, illetve a COVID-19 árnyékában milyen attitűdök jellemzik az államhatárokhoz társított érzéseket, funkciókat. A felmérés – ahogy a módszertani fejezetben ismertetésre kerül – a járványhelyzet miatt online kérdőívvezetés formájában zajlott, célzott Facebook hirdetés keretében, Magyarország lakosai számára. Így bár nem közvetlenül a mintaterület került fókuszba, de úgy gondolom, hogy így létrejött egy olyan elemszámú minta, amely a trendeket megközelítőleg jól felvázolja, és választ tud adni a fejezet fő kérdéseire. Összesen tehát 353 válasz született erre a (Q5-ként jelzett) felmérésre.

A kérdőív a határok átjárhatóságára és a járványok elleni védekezésben beöltött szerepükre koncentrált, mindezt több kérdés mentén járta végig, többek között 4 fokú Likert-skálákat alkalmazva. Ezeket tekintve a leginkább egyirányba mutató válaszadások jellemezték például azt az állítást, hogy „*A járványok elleni védekezésben a nemzeti határok lezárása megfelelő intézkedés*”. A válaszadók 39%-a teljesen egyetértett ezzel, míg 29%-uk is inkább egyetért vele. Hasonló a helyzet, ha azt nézzük, hogy a válaszadók szerint *a gazdaság számára meg kell-e hagyni a határok átjárhatóságát*. 36% ezzel teljesen egyetért, további 28% pedig szintén, inkább egyetért vele. Ugyanakkor 36% azzal is egyetért, hogy az Unión belül szükséges minél szabadabb átjárhatóságot biztosítani. E kérdés általános jellegű volt, nem kifejezetten a COVID-19 következményeire kérdezett rá, tehát a magas egyetértés ezzel az állítással azt is jelenti egyben, hogy – ahogy a mintaterületen is tapasztalható volt – az EU ezen vívmánya igen fontos a válaszadók számára. Hasonló meghatározó mértékben mutatnak a válaszok azon állítás esetében is, hogy „*jelenleg megfelelő ellenőrzés zajlik Magyarország határain*.”, (maga a kérdőívvezetés 2020-ban történt), csak itt a válaszadók a skála másik végére helyezkedtek leginkább, 37% egyáltalán nem ért vele egyet, míg 27% inkább nem ért egyet az állítással. Azon – minden kérdőívben alkalmazott állításra –, hogy „*a jövőben arra kell törekedni, hogy a határok minél láthatatlanabbak legyenek*” pedig igen erőteljesen megoszlottak a válaszadók, 33% egyáltalán nem ért egyet, 27% pedig teljesen mértékben egyetért. Látható tehát ezen adatokból, hogy a válaszadások igen vegyes képet mutatnak a határokkal kapcsolatos általános attitűdöt tekintve a járvány kellős közepén.

Az adatok átláthatóbb és mélyebb elemzéséhez tehát komplexebb statisztikai elemzésre van szükség. Ezért, – többszöri lefuttatás után –, létrehoztam 3 főkomponenst, mely a válaszadók különböző hozzáállását tükrözi a járványhelyzet alatt a határokhöz és a határok szerepéhez a járvány kezelésében, rotációt követően tehát a következő főkomponensek születtek (5. táblázat):

	Component 1	Component 2	Component 3
A járványok elleni védekezésben a nemzeti határok lezárása megfelelő intézkedés.	-0.320	0.352	0.677
A határok szigorú ellenőrzését a járvány elmúltával is meg kellene tartani az EU-n belül.	-0.281	0.715	0.246
A gazdaság számára meg kell hagyni a határok átjárhatóságát a járványveszély ideje alatt is.	0.435	-0.277	0.460
A határok lezárása befolyásolja az életet.	0.656	-0.028	-0.064
Járványveszély idején elegendő lenne az EU külső határait teljesen lezárni.	0.554	0.280	0.272
A lakosok számára a határok átjárhatóságát korlátozni kell EU-n belül a jövőben is.	-0.105	0.843	-0.055
Az EU külső határainak őrzésére közös európai rendőrséget kellene megbízni.	0.313	0.646	0.132
Az Unión belül szükséges minél szabadabb átjárhatóságot biztosítani.	0.678	-0.291	0.286
A jövőben arra kell törekedni, hogy a határok minél láthatatlanabbak legyenek.	0.793	-0.027	-0.091
Jelenleg megfelelő ellenőrzés zajlik Magyarország határain.	0.154	0.091	0.744

5. táblázat: A COVID-19 járványhelyzetre vonatkozó állításokból létrehozott főkomponensek és az állítások korrelációs értékei. Forrás: Saját felmérés

Az 1. főkomponens esetében tehát a komponens meghatározó válaszadási minták azt mutatják, hogy ezen komponens magasabb értékei az EU-n belüli szabad mozgás felé, és egyben a jövőbeni minél láthatatlanabb határok víziója felé mutat, ugyanakkor a járványhelyzet kezelésében elegendőnek véli az EU külső határainak teljes lezárását. A 2. főkomponens ezzel szemben a határok minél szigorúbb ellenőrzéséért száll síkra a járványhelyzet elmúltával is, akár az EU-n belül is, és egyben erőteljesen egy közös európai rendőrség felállítását mellett is érvel az, aki e komponens magasabb értékeivel rendelkezik, és egyben kisebb mértékben ugyan, de a nemzeti határok lezárása is fontos a járványhelyzet kezelésében ezen komponens esetében. A 3. főkomponens pedig egyértelműen a magyar kormányzati határpolitikához hasonló attitűdöket összegzi, a magasabb érték nagyobb egyetértést jelent az akkori magyar határőrizeti rendszerrel, és úgy véli, a nemzeti határok lezárása a megfelelő intézkedés a járványhelyzet kezelésében.

A főkomponenseket megvizsgáltam az életkor változóval mutatott korreláció esetében is, és egyedül a 3. főkomponens mutatott szignifikáns, ámbar gyenge mértékű korrelációt e tekintetben ($\rho=-0,150$; $p=0,000$). Az adatelemzés következő lépéseként klaszterelemzést hajtottam végre (6. táblázat), mely végül 3 klasztert alakított ki, amelyek illeszkednek a vázolt főkomponensekhez. Az első klaszter egy ún. „pro-határ” klaszter, amelyekre leginkább a 2. főkomponens magas értékei jellemzők, a második klaszter a „kontra-határ” nevet kapta, mivel az első főkomponens magas értékei a meghatározók, a harmadik klaszter pedig végül a „nemzeti határpolitika támogatók” nevet kapta.

	pro-határ	kontra-határ	nemzeti határpolitika támogatók
1. főkomponens	-0.838	1.024	-0.093
2. főkomponens	0.552	-0.218	-0.286
3. főkomponens	-0.548	-0.559	0.872

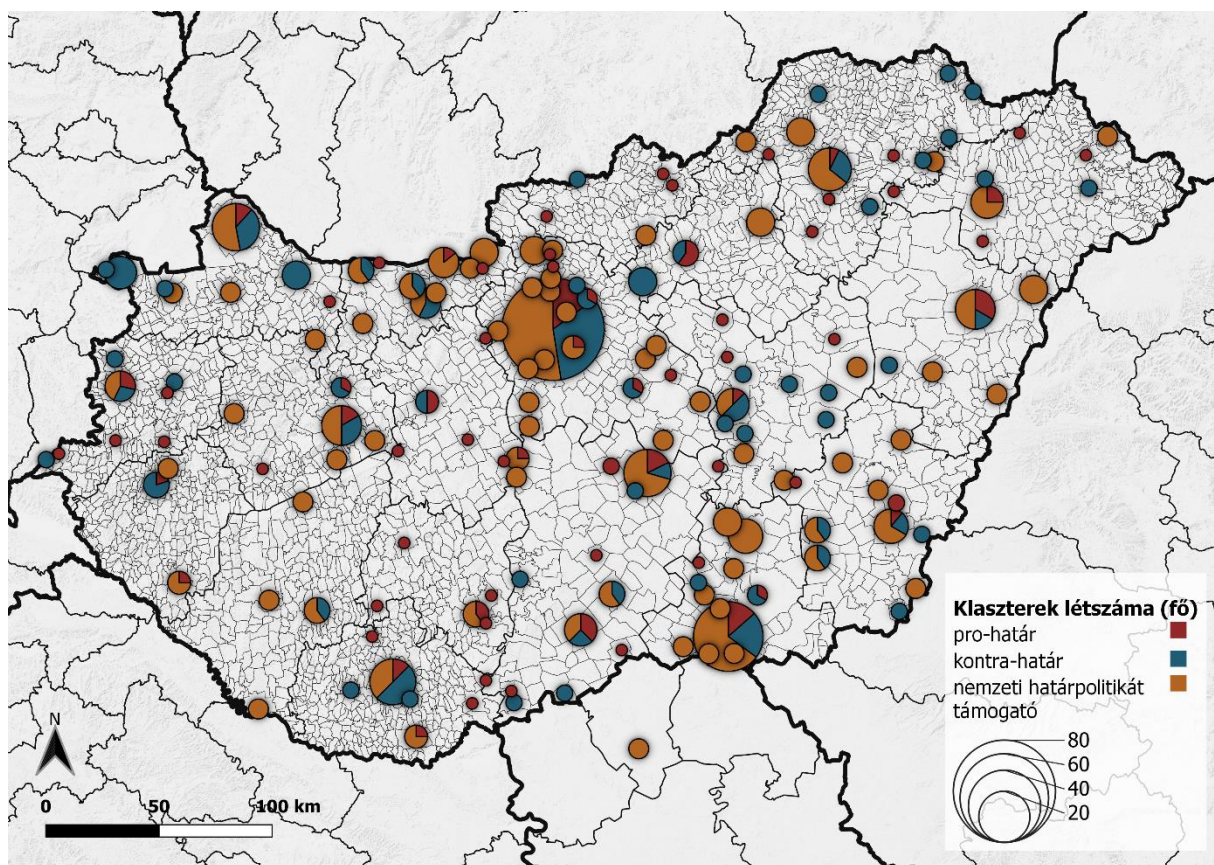
6. táblázat: A COVID-19 járványhelyzetre vonatkozó főkomponensekből létrehozott klaszterek és azok viszonyai. Forrás: Saját felmérés

Az pro-határ klaszterbe 112 fő, a kontra-határ klaszterbe 104, míg a nemzeti határpolitika támogatók klaszterébe 137 fő került.

Területi szinten ezen adatok az alacsony elemszám miatt nem elemezhetőek, ugyanakkor az megállapítható, hogy minden klaszter területileg vegyesen helyezkedik el a mintában, egy-egy

klaszter nem szorul csak bizonyos területekre (22. ábra). Természetesen ez nem zárja ki azt, hogy jóval nagyobb elemszámú minta ne mutatna valamilyen területiséget, de ezen felmérésnek nem is volt célja a területi differencia elemzése e kérdéskörben.

22. ábra: A kérdőívre válaszolók területisége és a klaszterek megoszlása települési összesítésben.

Forrás: Saját felmérés

Megvizsgáltam a klasztereket a tekintetben, hogy mennyire befolyásolja őket a határ lezárása ($\chi^2=45,833$; $V=0,364$; $p=0,000$), e tekintetben egyértelműen a kontra-határ klaszterbe tartozó válaszadók választották azt, hogy nagyon befolyásolja életüket a határ lezárása, közülük 64% válaszolt így, míg a pro-határ és a nemzeti határpolitikát támogató klaszter tagjainál ez az érték csak 11% és 25%, tehát a minta azon válaszadói, akik jobban támogatják a határok láthatatlanná válását és a szabad mozgást az EU-n belül, ők azok, akik életét a határ lezárása amúgy is nagy mértékben befolyásolja, tehát konkrétan érintett a mindennapi életük ezen folyamatok során.

A klaszterek teljesen vegyes képet mutatnak, és nincs statisztikai összefüggés a tekintetben, hogy hogyan válaszoltak arra a kérdésre, hogy „*Ön szerint a vírus terjedése mennyire jelent nagyobb veszélyt a határ menti települések számára, mint az ország többi részének?*”. A válaszadók minden klaszter esetében relatív többségben az egyáltalán nem jelent nagyobb veszélyt válaszlehetőséghez közeli értéket választották, az összes válaszadót tekintve ez 39%, míg a skála ellenkező végét mindössze 15% választotta, ugyanakkor klaszterközötti eltérés nincs.

A fejezet és a felmérés egyik fontos kérdése az, hogy a válaszadók véleménye változott-e a határokról a vírus miatt. 70%-uk úgy válaszolt, hogy nem változott, míg 30%-uk válaszolta azt, hogy igen, megváltozott. A klasztereket vizsgálva gyengébb mértékű összefüggés figyelhető meg ($\chi^2=11,132$; $V=0,190$; $p=0,000$), hiszen a kontra-határok és a nemzeti határpolitikát támogatók klasztere 75-75%-ban válaszolt nemmel. Ugyanakkor, a pro-határ klaszterben bár a többség szintén

az válaszolta, hogy nem változott a véleménye, még itt, a válaszadók 43%-a választotta azt, hogy igen, megváltozott. Tehát azon egyének, akiknek megváltozott a véleménye, nekik 44%-a pro-határok klaszterbe tartozik. Így megállapítható, hogy azon válaszadók attitűdje nem változott számottevően, akik a határok átjárhatósága mellett érvelnek, és azon válaszadóké sem, akik Magyarország határpolitikájával elégedettek. Akik azonban a határok minél szigorúbb ellenőrzése mellett érvelnek leginkább, az ő véleményük nagyobb mértékben változott meg. A felmérésből az nem derül ki, hogy a klaszter tagjai korábban milyen véleménnyel rendelkeztek.

A kérdőívben megkértem a válaszadókat, hogy egy sor szemantikus differenciál skála mentén helyezték el magukat azon ellentétpár két végéhez közelebb, amelyik jobban igaz rájuk. Ezen állításokat főkomponens analízissel kapcsoltam össze, így létrejöttek különböző jelzőket magukba foglaló főkomponensek. A határokkal kapcsolatos véleményváltozással megvizsgálva kaptam azt az eredményt, hogy a Mann-Whitney U teszt alapján ($U=-2,152$, $p=0,031$) egyedül egy létrehozott főkomponens esetében van szignifikáns eltérés, ez alapján azon válaszadókra, akiknek megváltozott a véleménye inkább igazak az **engedelmes, aggodó, érzelem, csapatjátékos** jelzők, ugyanakkor a tulajdonságokat külön is megvizsgálva, már nem tapasztalható ez a statisztikai összefüggés. A tulajdonságokat a klaszterekkel megvizsgálva pedig mindössze egy esetben volt szignifikáns összefüggés, a kontra-határ klaszterbe tartozó egyének kissé nagyobb mértékben vallották magukat **öntörvényűnek** (szemben a szabálykövető jelzővel) ($\chi^2=14,767$; $V=0,205$; $p=0,022$).

A felmérésből összegzésként tehát megállapítható, hogy a COVID-19 járványhelyzet államhatárokkal összefüggő kezelését tekintve eltérő attitűdök társulnak a határokhöz. A válaszadók egy része a határok szabadabb átjárhatósága mellett érvel az Unión belül, egy jelentős részük a jövőbeni minél szigorúbb ellenőrzés mellett áll még az EU belső határai esetében is, míg az azonosított harmadik csoport pedig a nemzeti határpolitikával kapcsolatos pozitív véleményére helyezte a hangsúlyt, és a nemzetállami határok szerepét hangsúlyozza. Ezen attitűdöket részben pedig az határozza meg, hogy az illető élete mennyire érintett a határ lezárása esetében. Továbbá a válaszadók egy kisebb csoportjának a véleménye is megváltozott a határokról a járványhelyzet miatt, az ő relatív többségük a felmérés során a határok szigorú ellenőrzését támogató klaszterbe került besorolásra.

4.4 A HATÁR MENTI ÉLET MEGÍTÉLÉSE A HELYI LAKOSSÁG KÖRÉBEN

Ahogy azt korábban bemutattam, a határ menti élet egy sajátos életterben zajlik, amelyet az államhatár mentén élő emberek tapasztalnak meg elsősorban. Ez az életforma sajátosságait (részben) a határ által létrehozott és meghatározott szociális, gazdasági és kulturális tényezők határozzák meg. A határokon átnyúló kapcsolatok, a határhasználati szokások erős hatással vannak a határ menti életre. Azonban a határok szigorúbb ellenőrzése és lezárása, mint ahogy az például a COVID-19 járvány következtében történt, megváltoztathatja ezt az életformát, és negatívan befolyásolhatja az átmenő forgalmat, a határ menti kapcsolatokat, a helyiek mindennapi életét. Emellett a határ menti életforma különböző lehet a határok mindkét oldalán, és eltérő hatásokat gyakorolhat az identitás, a mentális képek, vagy a határhoz társított egyéb attitűdöket illetően és a kulturális gyökerek szempontjából is.

Jelen fejezet célja, hogy bemutassa, hogyan gondolkodnak a határ menti életéről a kutatási területen élők. Milyen tulajdonságokat társítanak hozzá és ezekben milyen különbségek tapasztalhatók a vizsgált határszakasz két oldala között. Ehhez a 2019-es Q1, a 2016-os Q2 és a szabadkai felmérés (Q4) kérdőíveire adott válaszokat veszem alapul. Egyes kérdések ismétlődtek, így bizonyos esetekben összehasonlítható a 2016-os és a 2019-es válaszadási minta.

A 2016-os felmérés során a magyarországi válaszadók 10%-a vélekedett úgy, hogy a határ mentén élni inkább előny vagy egyértelműen előny, míg a szomszédos oldalon összesen 46%

gondolta így. Ez már önmagában is egy viszonylag markáns különbség a két oldal között (N=400, $\chi^2=64,140$; V=0,400; p=0,000). A 2019-es, jóval nagyobb mintával rendelkező felmérés (N=921) esetében is hasonló mintázat rajzolódik ki. Magyarországról a mintába került egyének 24%-a inkább egyetért, vagy teljes mértékben ért egyet azzal, hogy előny a határhoz közel élni, míg a szerbiai oldalról ez az arány 66%, a skála másik végén pedig 40% és 14% helyezkedik el. E kérdést tekintve tehát statisztikailag is megfigyelhető egy markáns eltérés ($\chi^2=169,633$; V=0,429; p=0,000). Abban azonban már kisebb az eltérés, hogy „*mennyire szeret az országhatár közelében élni*” a válaszadó. Szerbiából 40% választotta a „*nagyon szeretek*” lehetőséget, Magyarországról pedig 25%, míg 2% és 5% a „*nagyon nem szeretek*” választ adta ($\chi^2=34,719$; V=0,191; p=0,000).

Két további olyan állítás van, amely lehetőséget ad az időbeli összehasonlításra, ezek pedig a „*A határ mentén veszélyesebb élni, mint az ország más területén.*” illetve a „*A határ mentén élőknek korlátozott a szabad mozgáshoz való jog.*” Megállapítható, hogy a 2016-os felmérés esetében a határ két oldala között nincs szignifikáns különbség a válaszadók válaszaiban, és a határ menti élet veszélyére vonatkozó állításra igen megoszló volt a válaszadás, 22% teljes mértékben egyetértett, míg 18% egyáltalán nem értett ezzel egyet. A szabad mozgásra vonatkozó állítás esetében pedig a válaszadók inkább az egyáltalán nem értek egyet végpont felé válaszoltak közelebb az ötfokú skálán, 41% tett így. 2019-re a veszélyre vonatkozó kérdés esetében nem történt jelentősebb változás, némileg kisebb arányban értenek egyet az állítással az emberek, de a mintázat továbbra is ugyanaz a két oldal között. A szabad mozgáshoz való jog korlátozottságára vonatkozó állításnál enyhe különbség figyelhető meg ($\chi^2=33,016$; V=0,213; p=0,000); a szerbiai oldal válaszadói nagyobb mértékben helyezték el magukat az egyetértés irányába, mint a másik oldalon élők. Ugyanakkor kiemelném, hogy a szerbiai oldalon is a relatív többség egyáltalán nem ért egyet az állítással (31%), Magyarországról pedig az abszolút többség (51%).

Kizárólag a Q1-es felméréssel számolva, főkomponens elemzéssel igyekeztem a határ menti életre vonatkozó összes állítást, és kérdést könnyebben elemezhető, áttekinthetőbb formába önteni, amely képes a határ menti élettel kapcsolatos véleményeket mérő változókat összegezni. Végül az alábbi táblázatban szereplő kérdések és állítások kerültek az egyes főkomponensekbe, amelyek az összvariancia 50%-át tartalmazzák, a KMO értéke 0,716 (7. táblázat).

	Veszélyérzet, nem szeret itt élni.	Külső körülmények hangsúlyozása, de nem hátrány	Elégedett, az állam figyelme megfelelő
Ön mennyire szeret az országhatár közelében élni?	0.718	0.123	-0.048
A határ menti életet túlságosan befolyásolja a kormány.	0.206	0.492	0.040
Számomra előny a határhoz közel élni.	-0.664	0.357	0.196
A határ mentén élők érdekei kevésbé érvényesülnek, mint más területek lakóinak.	0.074	0.717	-0.073
Az állam megfelelő figyelmet fordít a határ mentén élőkre.	0.177	-0.083	0.613
A határ megkeseríti az életemet.	-0.143	0.629	-0.231
Általánosságban elégedett vagyok az életemmel.	-0.188	-0.022	0.735
A határ mentén veszélyesebb élni, mint az ország más területén.	0.504	0.431	-0.004
Jobb lenne Szerbia/Magyarország belsőbb területein élni.	0.739	0.236	0.054
A határ mentén élőknek korlátozott a szabad mozgáshoz való jog.	0.100	0.591	-0.099
Általánosságban biztonságban érzem magam a településen.	-0.123	-0.146	0.741

7. táblázat: A határ menti életre vonatkozó állításokból létrehozott főkomponensek.

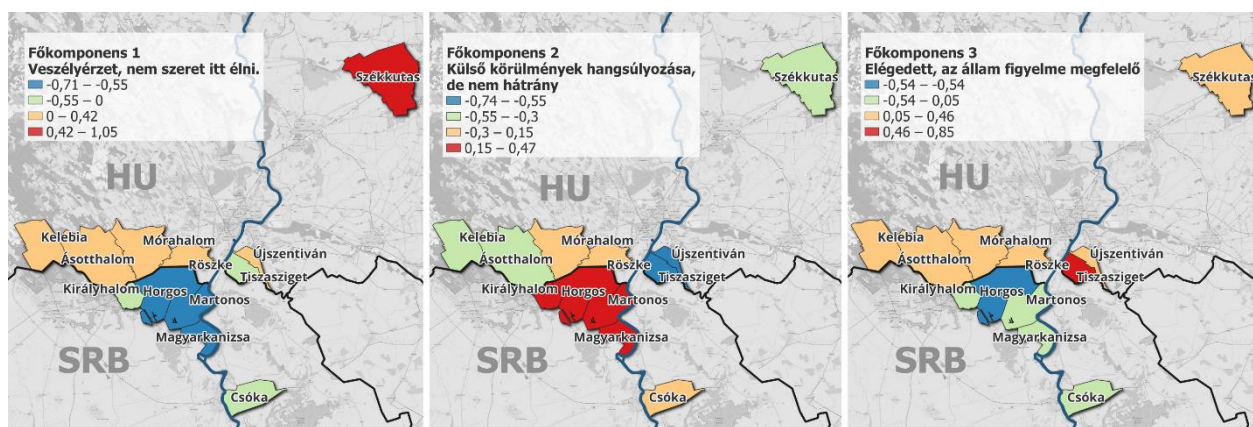
Forrás: Saját felmérés

Az első főkomponenst az jellemzi, hogy az itt magas értékekkel rendelkező válaszadók **nem szeretnek a határ közelében élni, nem is érzik előnyösnek** a határ menti életet, sőt, úgy érzik **jobb lenne a saját országuk belsőbb területein élni és összességében némileg veszélyesnek érzik** a határ menti életet.

A második főkomponens esetében legerőteljesebben az a meghatározó, hogy az illető szerint **a határ mentén élők érdekei kevésbé érvényesülnek, a határ megkeseríti az életüket, a szabad mozgáshoz való jog is némileg korlátozódik** szerintük, egyeznek abban, hogy **veszélyesebb itt élni**, és az is jellemző rájuk, hogy szerintük **a határ menti életet túlságosan befolyásolja a kormány**, ugyanakkor egyben enyhébb mértékben, de jellemző az is, hogy mindezek ellenére **a határ menti életet inkább előnyként** érzékelik. Összességében tehát inkább külső tényezőket hangsúlyoznak, amelyek negatívan érintik a határ menti létet, de mindemellett előnyöket is érzékelnek.

A létrehozott harmadik főkomponens pedig olyan válaszokat tartalmaz, amelyek nagyobb egyetértést mutatnak azzal, hogy az illető **általánosságban elégedett az életével és a saját településén is biztonságban érzi magát**, illetve ezekhez az állam is hozzájárul, hiszen szerintük **az állam megfelelő figyelmet fordít a határ mentén élőkre**.

23. ábra: Az egyes határ menti életre vonatkozó főkomponensek településenkénti mediánértékei.

Forrás: Saját felmérés

A kutatási határsáv két oldalát vizsgálva minden főkomponens esetében jelentős eltéréseket tapasztalunk (23. ábra). Az első főkomponens sokkal jellemzőbb a magyarországi oldalra, a második a szerbiai részre, a harmadik pedig megint csak inkább a határ északi oldalára. Települési szinten ugyanilyen mintázat található. Az első főkomponens különösen magas Székkutas és Mórahalom esetében és kifejezetten alacsony például Horgos, Magyararkanizsa és Martonos esetében. A második főkomponensnél egyértelműen a szerbiai települések emelkednek ki (Horgos, Martonos, Magyararkanizsa, Királyhalom) a másik végtel szempontjából pedig Tiszasziget és Újszentiván emelhető ki. A harmadik főkomponens esetében pedig Tiszasziget, Kelébia és Ásotthalom szerepe különösen meghatározó, de Röske és Székkutas is kiemelhető, negatív értékeket tekintve pedig Horgos. A főkomponensekből létrehozásra került 4 klaszter, amely a válaszadókat csoportosítja (8. táblázat).

Főkomponensek	Klaszter - 1	Klaszter - 2	Klaszter - 3	Klaszter - 4
Veszélyérzet, nem szeret itt élni	-0.236	0.017	1.230	-0.720
Külső körülmények hangsúlyozása, de nem hátrány	-0.868	-0.902	0.421	0.743
Elégedett, az állam figyelme megfelelő	0.724	-1.605	0.101	-0.135

8. táblázat: A határ menti életre vonatkozó főkomponensekből létrehozott klaszterek.

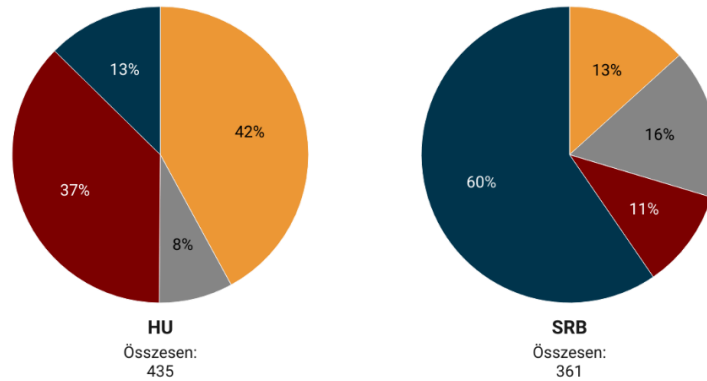
Forrás: Saját felmérés

Az 1. klasztert alkotják azon válaszadók, akik elégedettek általánosságban az életükkel, és az állam is megfelelő figyelmet fordít szerintük a határ mentiekre, és elutasítják azt, hogy különböző külső körülmények befolyásolják a határ menti életet. Ez tehát alátámasztja van Houtum azon megállapítását, mely szerint az egyének viszonya a nemzethez és az államhoz erőteljesen meghatározza a határokkal és a határ menti élettel kapcsolatos felfogást (VAN HOUTUM, H. 1999). A 2. klaszter esetében pont e két főkomponens felé látunk erőteljes elutasítást, tehát kevésbé elégedettek az életükkel és az állam e térségre fordított figyelmével, de ugyanakkor azt sem gondolják, hogy külső körülmények befolyásolók, vagy, hogy kevésbé érvényesülnek az itt élők érdekei, nem keseríti meg a határ a mindennapjaikat. A 3. klasztert pedig azok alkotják, akik szerint veszélyes a határ mentén élni, és szívesen el is költöznének az ország belsőbb területei felé. A 4. klaszter tekintetében pedig ennek tagjai elutasítják azt, hogy a határ mentén ne szeretnének élni, vagy hogy jobb lenne belsőbb országrészekben lakni, ugyanakkor egyetértenek azzal, hogy bizonyos külső körülmények árnyalják a határ menti létet, úgymint az érdekérvényesítési lehetőségek, a határ mindennapi életre gyakorolt negatív hatása (megkeseríti az életüket), szabad mozgáshoz való jog, az állam erőteljes befolyásoló szerepe a térségben.

A klaszterek tagjainak számát tekintve erőteljes különbség figyelhető meg a határ két oldala között ($N=796$, $\chi^2=250,392$; $V=0,561$; $p=0,000$) (24. ábra). A szerbiai válaszadók jelentős többsége (60%) került a 4. klaszterbe. Ez azt jelenti, hogy ők különösen úgy érzik, hogy a mozgásukban, érdekérvényesítési lehetőségeikben és az állam befolyását tekintve nincsenek kedvező helyzetben, ugyanakkor nem tekintik hátránynak a határ menti életet, nem is érzik veszélyesnek, és nem szeretnének onnan elköltözni. További fontos megállapítás az is, hogy a 2. klaszter jóval nagyobb arányt képvisel a szerbiai oldalon, mint a magyarországin, akik tehát erőteljesen nem értenek egyet azzal, hogy külső körülmények befolyásolják a határt, a mozgást és az érdekérvényesítést, illetve azt is, hogy elégedettek lennének az életükkel, és az állam figyelmével a határ menti térségekkel.

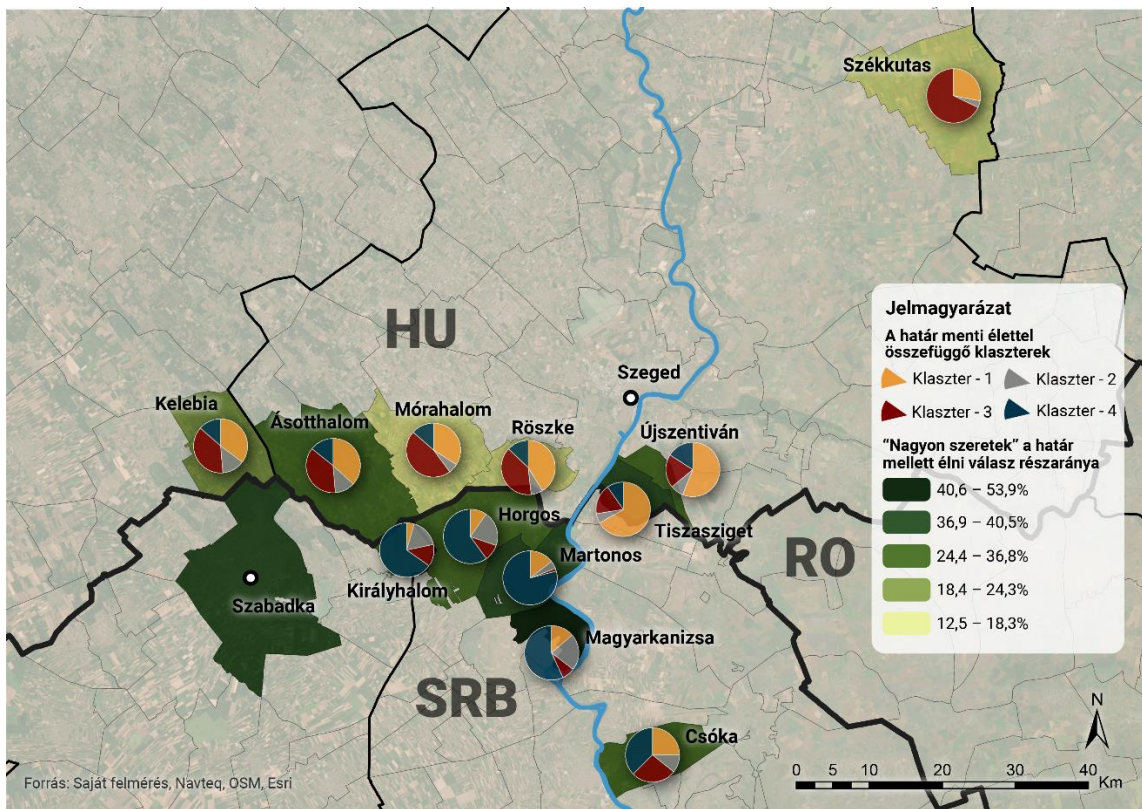
A határ túloldaláról nincs egyetlen ennyire domináns klaszter, viszont kiemelkedő az 1. klaszter (42%) és a 3. klaszter (37%). Ennek értelmében tehát az itteni válaszadók jelentős része elégedett az életével és a települése biztonságával, nincs semmi egyéb negatív külső körülmény, amit a határ menti élethez társítanak, míg egy másik jelentős részük pont ennek az ellentétét érzi, veszélyesnek tekinti a határ menti létet és szívesen elköltöznék az ország belsőbb területei felé.

■ Klaszter - 1
 ■ Klaszter - 2
 ■ Klaszter - 3
 ■ Klaszter - 4

24. ábra: A határ menti életre vonatkozó klaszterek megoszlása a kutatási terület két oldala között.
 Forrás: Saját felmérés

A válaszok és ezáltal a klaszterek településenkénti vizsgálatából kiderül, hogy megegyeznek az összesített válaszokkal a két oldalt tekintve, ugyanakkor néhány esetben tapasztalható némi eltérés (25. ábra). Újszentiván és Tiszasziget esetében a magyarországi átlagot tekintve is jóval magasabb az 1. klaszter részesedése, míg a 3. klaszter kisebb arányt képvisel. Tehát arányaiban többen vannak, akik elégedettek az életükkel, az állam figyelmével és biztonságban is érzik magukat a településen. Ugyanakkor ezen eloszlás nem meglepő, ha azt az egyetlen kérdést vizsgáljuk meg, hogy az illető mennyire szeret az országhatár közelében élni, hiszen a 3. klaszter kivételével nincs egyértelmű ellenérzés a határ menti fekvést vizsgálva a klasztereket tekintve.

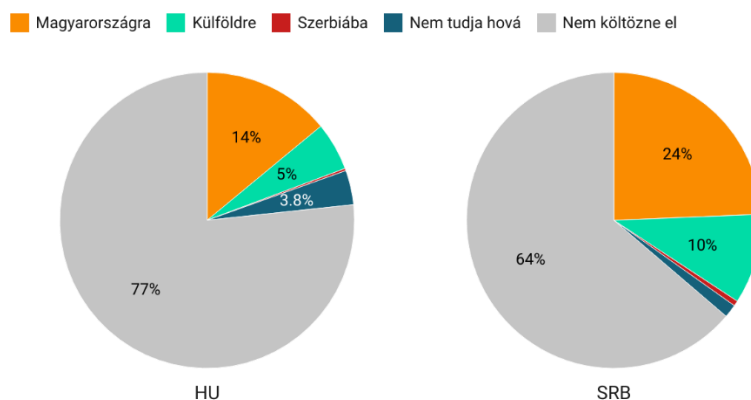

25. ábra: A határ menti életre vonatkozó klaszterek megoszlása településenként és a határ menti élet szeretetének erőssége. Forrás: Saját felmérés

Megvizsgálva a klasztereket néhány egyéb változóval, fontos különbség a klaszterek között az, hogy milyen a határral és a határ túloldalával mutatott eddigi tapasztalatuk, határhasználati szokásuk. Abban, hogy a válaszadók hány százaléka járt már a szomszédos országban, egyedül a 3. klaszter válaszadóinak némileg nagyobb mértéke válaszolt nemmel, egész pontosan 22%-uk, szemben a többi klaszter 2-7%-os értékével (N=791, $\chi^2=56,568$; V=0,267; p=0,000). Azt megvizsgálva pedig, hogy érte-e a válaszadót bármilyen kellemetlen élmény valamelyik határátkelőhelyen, a 2. és a 4. klaszter tagjai válaszoltak legnagyobb arányban igennek (48% és 33%), a többi klaszter esetében ez jóval alacsonyabb érték (18% és 19%). Illetve talán nem meglepő módon, de az 1. klaszter válaszadói a „*legbüszkébbek településükre*”, míg a 2. klaszter települései egyértelműen a legkevésbé büszkék, 33%-uk egyáltalán nem ért egyet azzal, hogy büszke lenne a településére. Ez egy fontos különbség a 2. és a 4. klaszter között, előbbi ugyanis egyértelműen kevésbé elégedett mind a központi államhatalommal, mind saját településével, de nem gondolják úgy továbbra sem, hogy a határ megkeserítené az életüket, vagy hogy a szabad mozgáshoz való joguk csorbulna, a határátlépés gyakoriságát tekintve ugyanakkor a 2. klaszter tagjai kissé ritkábban kelnek át a túloldalra, mint a 4. klaszter tagjai. Előbbi csoportba tartozó válaszadók 23%-a, míg utóbbi tagjainak 37%-a jár át a határ túloldalára legalább heti egyszer.

A határ menti élettel kapcsolatos vélemények jó összesítője lehet az, hogy a válaszadó elköltözne-e a jelenlegi lakóhelyéről (26. ábra). A minta tagjai közül 31% költözne csupán el, míg 69% nem költözne el a településéről. Az, hogy mely klaszter tagjai költöznének el jelenlegi településükről, szintén az 1. klaszter esetében a legeltérőbb a többitől, hiszen közülük 87% nem költözne el, majd a 4. klaszter következik, ahol a válaszadók 70%-a nem költözne el, utánuk a 2. klaszter, akik 60%-a nem költözne el, máshová végül a 3. klaszternél már csak a válaszadók 52%-a nem költözne el jelenlegi lakóhelyéről. Tehát megfordítva, a 2. és a 3. klaszter tagjai költöznének el legnagyobb arányban máshová. A fontos különbség a két klasztert tekintve talán az, hogy míg a 3. klaszter amúgy sem „szeret” a határ mellett élni, addig a 2. klaszternél az elköltözés vágya nem a határ menti létben fakad, hanem sokkal inkább a településbe és az államba vetett bizalom, és büszkeség tekintetében. Az elköltözés területiségét tekintve elmondható, hogy mindkét oldalon a jelentős többség nem költözne el sehová, azonban a szerbiai oldalon némileg magasabb az elköltözni vágyók aránya (37% a túloldali 25%-kal szemben).

26. ábra: A jelenlegi lakhelyről történő elköltözés szándéka és célja a két oldal tekintetében.

Forrás: Saját felmérés

Az elköltözés szándékát területi összefüggésben megvizsgálva egyértelmű, hogy a szerbiai oldal válaszadói nagyobb arányban költöznének el valahová, összesen 36% válaszolt így, míg Magyarországról mindössze 23%. Tehát, bár a vajdasági települések válaszadói összességében nagyobb mértékben költöznének el jelenlegi lakóhelyükről, ugyanakkor ezt összevetve a

klaszterekkel, már jóval árnyaltabb a kép, hiszen a szerbiai oldalon is van egy jelentős csoport, akik nem költöznének el sehová (4. klaszter), míg a 2. klaszter esetében kevésbé a határ a mérvadó e tekintetben. Így bár az elköltözés különbségének mértéke jelen van, szerbiai oldalon azt sokkal kevésbé a határ vagy a határ menti élet indukálja, hanem inkább az említett egyéb, külső, más tényezők. Magyarországi oldalról pedig sokkal inkább maga a határ, és a hozzá társított jelentések ösztönzik azokat, akik elköltöznének máshová (3. klaszter), vagy éppen pont, hogy nem költöznének el, mert elégedettek a helyzetükkel (1. klaszter).

A 2019-es Q4-es szabadkai felmérés tartalmazott két nyitott kérdést arra vonatkozóan, hogy milyen előnyöket és hátrányokat sorol fel a válaszadó a határ menti helyzettel összefüggésben. A kérdésekre 163 érvényes és elemezhető válasz érkezett. A csoportosítás után az előnyök tekintetében 4 főbb válaszadási kategória volt kialakítható. Azok közül tehát, akik válaszoltak a kérdésre, 30%-uk valamilyen gazdasági előnyt, 24%-uk turisztikai jellegű potenciált emelt ki, 12%-uk szerint semmi előny nincs, 10%-uk pedig az utazást, utazási lehetőségeket tartalmazó választ adott. A hátrányokat tekintve pedig a válaszadók 31%-a szerint nincs semmi hátránya a határ menti fekvésnek, 26% a migrációt és az ezzel összefüggő dolgokat nevezett meg, 21% közlekedéshez kapcsolódó választ adott, mely szerint a városban túl nagy az átmenő forgalom köszönhetően a határnak, illetve 16% valamilyen kormányzattal, fejlesztéssel kapcsolatos hátrányt nevezett meg, véleményük szerint az állam nem fektet be a fejlesztésbe annyit, mint az ország belsejében, és hogy a város kevésbé játszik központi szerepet a kormányzat fejlesztéspolitikájában. Ez utóbbi csoport összecseng a 2. klaszterrel, akik szintén hasonló véleményen vannak az állam szerepével kapcsolatban a határ menti térségek esetében.

A fejezetben bemutatott eredményekből, illeszkedve a **K4** jelű kérdéshez tehát kiderül, hogy a kutatási terület szerbiai részén élők nagyobb mértékben tekintenek előnyként a határ menti fekvésre. Ugyanakkor ez egy viszonylag leegyszerűsítő megállapítás, hiszen látható, hogy a határ menti életre vonatkozó változókból létrehozott főkomponensek, majd klaszterek jelentősen árnyalják mindkét oldal tekintetében a határ menti léttel kapcsolatos véleményeket.

A magyarországi oldalon két nagyobb csoport rajzolódott ki, egyik esetben a határ menti élet veszélyére és a határ menti élet hátrányaira helyeződött a hangsúly, míg egy másik csoport a hangsúlyt a jelenlegi életével kapcsolatos elégedettségre és az állam megfelelő figyelmére helyezte. Szerbiai oldalon pedig a legnagyobb klaszter szerint a határ menti életet számos egyéb tényező befolyásolja, mégpedig az állam, a szabad mozgáshoz való jog csorbulása, vagy az érdekvédelem csökkenése itt, sőt, a határ megkeseríti életüket, jöllehet pontosan azért, mert ők a határt is gyakrabban használják, sűrűbben tapasztalják meg a korábbi fejezetekben említett várakozást és egyéb negatív hatásokat ezzel kapcsolatban. Ugyanakkor ezen csoport mindemellett továbbra is a határ menti fekvés előnyét helyezi előtérbe, kisebb mértékben is költöznének el, mint egy másik viszonylag jelentős klaszter tagjai, akik pedig szintén nem a határ menti helyzet miatt hagynák el elsősorban jelenlegi lakóhelyüket, hanem a településsel és az országgal kapcsolatos elégedetlenségük okán.

4.5 A MENTÁLIS HATÁR JELENLÉTE ÉS TULAJDONSÁGAI A SZERB–MAGYAR HATÁR TÉRSÉGÉBEN

A mentális határok rendkívül fontos szerepet játszanak a szerb–magyar határ mentén élő emberek életében. Bár fizikailag, a határellenőrzésen kívül nincs akadály a két ország között a legálisan átlépni kívánók esetében, de múltbeli sérelmek, a folyamatosan alakított kultúra és identitás miatt eltérő mértékű és jellegzetességű mentális távolság alakulhat ki a két oldal között. A világ minden határszakasza esetében a mentális határok megosztó hatása érezhető a határ mentén élő lakosság számára a mindennapi életben, a kommunikációban és az interperszonális kapcsolatokban. Azonban fontos megjegyezni, hogy a mentális határok nem állandóak, és a

kommunikáció és a tapasztalatszerzés segíthet azok csökkentésében. A fejezet a szerb–magyar határ két oldalán élő lakosság mentális képét kívánja elemezni a túldallal, mint földrajzi térrel szemben, illetve a szomszédos országban élő helyi lakosság irányába fennálló mentális távolság, mentális határ jellegzetességeit elemzi. A mintaterület és a kutatás sajátossága, hogy a populációt magyarul beszélő egyének alkotják a határ mindkét oldalán. Ennek tükrében érdemes tehát a fejezetben tárgyalt eredmények értelmezése.

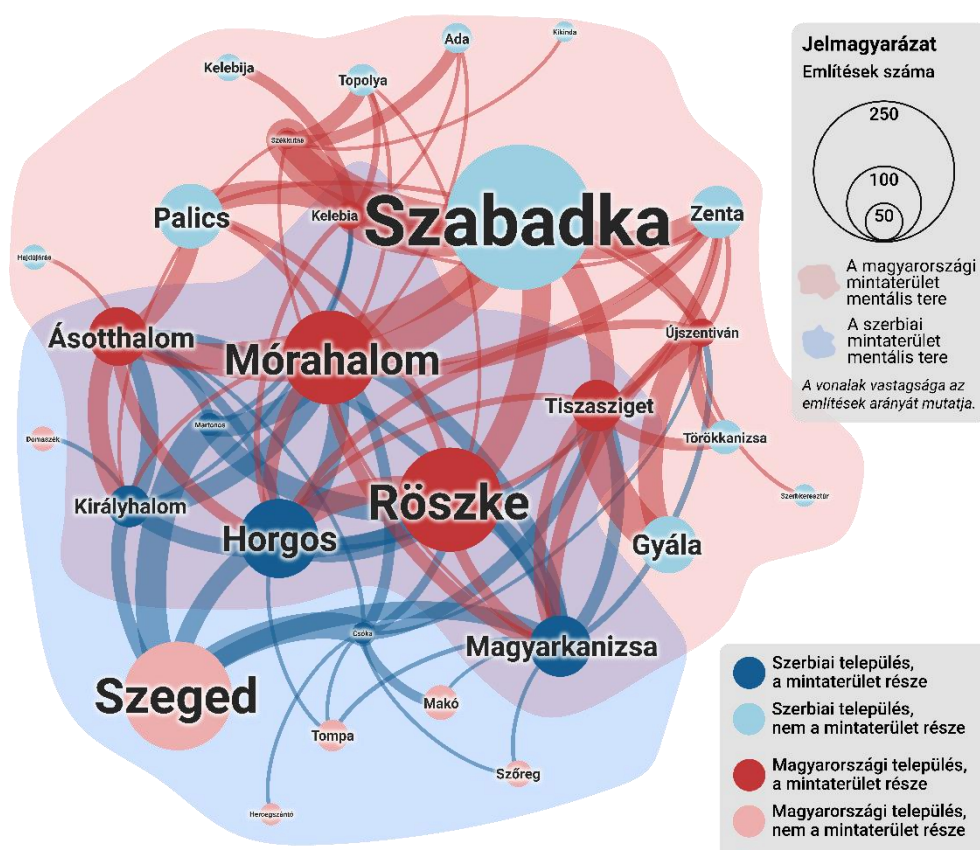
4.5.1 A mentális tér jellegzetességei

A fejezet adatainak elemzéséhez először a határ menti földrajzi térrel, településekkel kapcsolatos mentális képet mutatom be a kutatási terület válaszadói esetében. A tér érzékelésével kapcsolatos fontos változó, egy adott pontra vonatkozó távolság szubjektív érzete a valódi távolsághoz képest. Jelen kutatásban arra voltam kíváncsi, hogy a válaszadók a szerb–magyar határt milyen, kilométerben kifejezett távolságra érzik maguktól (nem légvonalban). Az egyes települések összesített válaszainak medián értéke összevethető a település valódi távolságával a határtól, határátkelőhelytől. A válaszok a legnagyobb szórást Királyhalom esetében mutatják, 3 km és 25 km közötti értékek fordulnak elő. Viszonylag nagy szórást mutat még Csóka, illetve Mórahalom is, utóbbi esetében a kiugró értékek száma elég magas. A medián értékeket a valódi értékekkel összevetve legnagyobb eltérés Királyhalom esetében tapasztalható, 277%-kal becsülték felül a település távolságát a határhoz képest. A medián értéke 10 km, míg a valóságban a település mindössze 3,6 km-re van a határtól a legrövidebb közúti távolságot tekintve. Így ez esetben inkább valamilyen mintavételi vagy adatrögzítési hibák állhatnak a háttérben, semmint a helyiek ilyen eltérő és fals helyzetképe. Így az két oldal átlagos eltérésebe Királyhalom értékét nem számítottam bele. A magyarországi települések átlagosan 13%-kal kisebb értéket adtak meg a valódi távolságokhoz képest, míg a szerbiai válaszadók átlagosan 22%-kal nagyobb távolságot jelöltek meg, mint a tényleges. Bár, fontos kiemelni, hogy nagyon sok esetben az eltérés nagyon kicsi, Röske esetében a medián 4 km, a tényleges távolság pedig 6 km (a mintavételezés átfogóan a települések egészén történt, nem csak egy kis részén), Horgos esetében pedig a medián 4 km, a tényleges pedig 3,1 km. Így tehát bár csupán a számokat nézve az kijelenthető, hogy a szerbiai válaszadók nagyobb mértékben becsülték felül a távolságot, de mivel ezen túlbecsülés mértéke igen csekély, így messzemenő következtetések sem vonhatók le az eredményekből. Ugyanakkor a határhasználati szokások, ezzel együtt a várakozási idő hossza befolyásolhatja az érzékelt távolságát a határnak.

A 2019-es kérdőívben megkértem a válaszadókat, hogy nevezzenek meg néhány települést a határ túldaláról. A válaszadók összesen 81 különböző települést neveztek meg, természetesen eltérő súllyal. A szerbiai válaszadók átlagosan 7,7 települést említettek meg, míg a magyarországiak gyakorlatilag ezzel megegyező számú, átlagosan 7,5 települést. A településeket tekintve egyértelműen a tiszaszigeti válaszadók említettek meg legtöbbet, átlagosan 11 települést, őket követik a horgosiak (átlag: 9) és a röskeiek (átlag: 8,3). A legkevesebb települést pedig a királyhalmi válaszadók neveztek meg, mindössze átlagosan 3-at. Amennyiben csupán a megemlített települések összes számát nézzük, a horgosi válaszadók összesen 42 települést említettek meg legalább egyszer, amely messze a legtöbb a mintaterületen. A székkutasi válaszadók pedig mindössze 7-et összességében.

Az említett településeket vizsgálva, megállapítható, hogy a legtöbbet a térség két legnagyobb városa kapta, Szabadka és Szeged (27. ábra). Magyarországi oldalról tehát Szabadka, szerbiai oldalról pedig Szeged meghatározó szereplői a határ mentén élő lakosság mentális terének. E két nagyváros gyakorlatilag a kutatási terület minden településéről elérte az említések legalább 10%-át. A székkutasi válaszadók említéseinek 41%-a Szabadkára esett, ehhez valószínűleg hozzájárul az, hogy a település némileg távolabb fekszik már a határtól, így Szabadka, mint a legnagyobb

város a határhoz közel „látszik” és érzékelhető leginkább távolodva a határtól. Mindkét oldal esetében jellemző, hogy messze legnagyobb mértékben határhoz közeli településeket említettek, elvétve, 1-2 említés erejéig előfordultak távolabbi, vagy tévesen az ország részeként említett települések (pl. Eszék). A magyarországi válaszadók mentális terére jellemző csomópontok még Szabadkán kívül Horgos, Magyarkanizsa, Királyhalom, Palics, Gyála, Zenta, valamint Topolya, Törökkanizsa és némileg Ada, Hajdújárás települések. A távoli Csóka, mint kontrolltelepülés, egyáltalán nem része a magyarországi kutatási terület mentális terének. Míg Királyhalom, bár rendkívül kicsi település, mégis mint fontos határátkelőhely, erőteljesen jelen van az emberek tudatában. Palics egyértelműen inkább a kutatási terület nyugati részének, míg Gyála, a kis falu sokkal inkább a keleti területek mentális terének a része. Palics és Hajdújárás erőteljes jelenléte a mentális térben egyrészt előbbi viszonylag kedvelt kirándulóhely státuszával magyarázható, illetve, ahogy Hajdújárás is, közel fekszik Szabadkához, a Magyarországról Szabadkára vezető egyik főút keresztül halad rajta. Martonos pedig bár nagyon közel fekszik a határhoz, jóval kisebb mértékben említették a válaszadók, javarészt azért, mert fontos főút nem keresztezi, és népességszáma is elmarad a közeli nagyobb településektől.

27. ábra: A mentális tér térbeliségének jellemzői a kutatási terület települési összesítésében.

Forrás: Saját felmérés

A szerbiai oldal válaszadóinak mentális tere Szegeden kívül Röszkére, Mórahalomra és Ásotthalomra összpontosít legnagyobb mértékben, köszönhetően egyértelműen a határ menti fekvésüknek, és a határátkelőhelyek meglétének, Mórahalom pedig mint járásközpont és fürdőváros szintén fontos szerepet játszik ebben. Kiemelhető még Tizsasziget, hasonló okokból mint Ásotthalom és Röszke, de szerepe kevésbé erőteljes, hiszen picit távolabb, a Tiszán túl fekszik. További kisebb települések, mint Tompa, Makó és Szőreg szintén fontos részei a

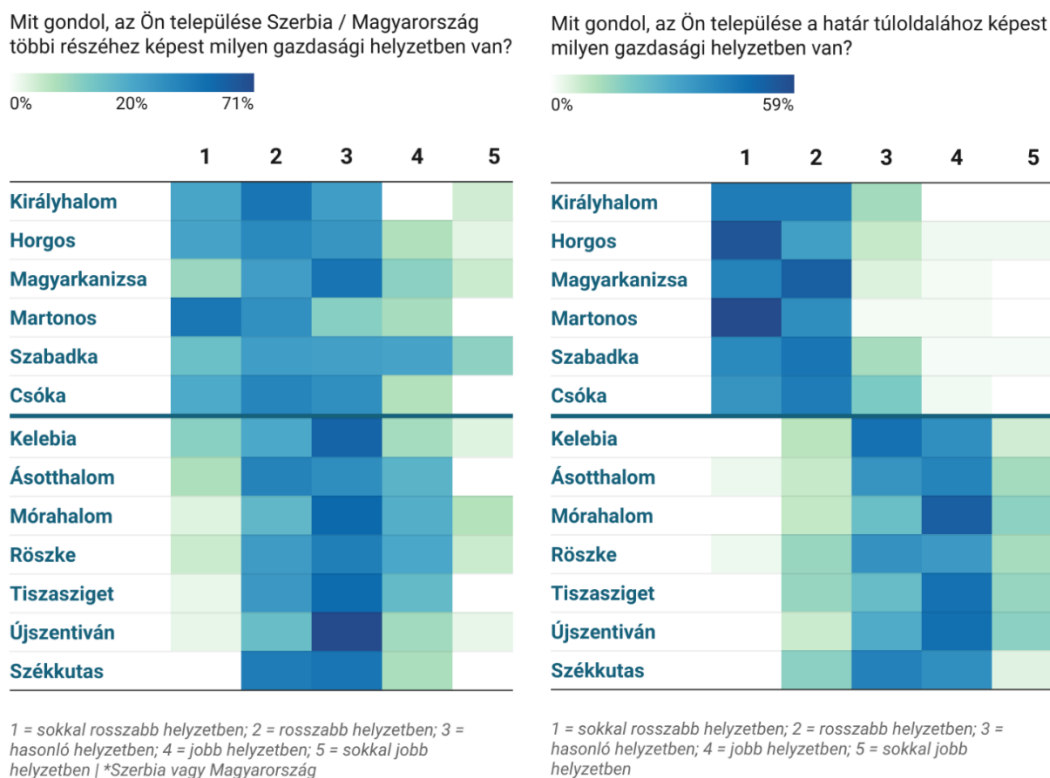
válaszadók mentális terének. Tompa és a határtákelőhely lehetne szintén sokkal jelentősebb szereplő, viszont ez az átkelő a kutatási területhez – legalábbis a Q1 felmérés adatfelvételi területéhez –, képest már „túlságosan” nyugatra helyezkedik el. A Gephi programban ForceAtlas metódussal készült ábra kirajzolja a valódi tér és a mentális tér térbeli összefüggéseit. Érdekes megvizsgálni és kitérni a kisebb léptékű, „mikro kapcsolatokra” is. Az eredményekből jól megfigyelhető és párba állíthatók a határ két oldalán fekvő egymáshoz legközelebbi, vagy a határtákelőhelyet viselő települések egymással. Ásotthalom és Királyhalom, Horgos és Rösze, valamint Tiszasziget és Gyála a legerősebb kapcsolatok között szerepel az egész kutatási területet vizsgálva. Sőt, a térség keleti területei másfajta mikro mentális teret is kirajzolnak, hiszen Törökkanizsa, Szerbkeresztúr és Gyála gyakorlatilag csak Tiszaszigetről és Újszentivánról kapott említéseket. Mórahalom válaszadóinak mentális tere pedig nem jellemezhető egyetlen meghatározó párral vagy térséggel (habár Szabadka itt is kiemelkedő), ugyanakkor ahogy a mórahalmi válaszadók határhasználati szokásaiból kiderült, nem kötődnek egyértelműen egy határtákelő használatához, ez pedig valószínűleg a mentális képükre is hatással van a térséget illetően. A kutatás két kontrolltelepülése pedig olyan távol van a mintaterülettől, hogy sem Csóka, sem Székkutas nem érte el az említések 1%-át egyik oldalról sem, így már nem része a határ menti lakosság mentális terének, csakúgy, ahogy Martonos sem, ám ezen település nem a földrajzi távolság, sokkal inkább a relatív földrajzi helyzete miatt nem került be a mentális térbe a magyarországi oldalra.

A szomszédos ország területei felé meglévő mentális tér tehát jellemezhető két nagyobb városi központtal Szegeddel és Szabadkával, de hasonló jelentőségű a felállítható településpárok a határ két oldaláról, amely a határtákelő elnevezésén, illetve a határ túloldalán fekvő legközelebbi településből tevődik össze, valamint bizonyos esetekben, a határhasználati szokások és a határhoz történő közeli fekvés egyéb, helyi jelentőségű kisebb léptékű mentális tereket is eredményez, ahogy tapasztalható a mintaterület keleti területein.

A határ menti térséggel és a határ túloldalával kapcsolatos szubjektív tér érzékelésével kapcsolatos kérdés az, hogy gazdaságilag hogyan tekint a válaszadó saját településére saját országa vagy a szomszédos területek kontextusában. Amennyiben a válaszadó a saját országához kell, hogy viszonyítsa települése gazdasági helyzetét, úgy megfigyelhető, hogy a szerbiai válaszadók többségében vagy hasonló helyzetűnek, vagy rosszabb helyzetűnek tekintik településüket, nagyon elenyésző azok aránya, akik jobb gazdasági helyzetet éreznek településükön (9. táblázat). A települések közül egy kicsit Magyarkanizsa (egyben a mintaterület legnagyobb városa) tér el, itt a válaszadók kisebb aránya érzi azt, hogy sokkal rosszabb helyzetben lenne a település és a válaszadás eltolódik a pozitívabb irányba. Egyértelműen a legrosszabb érzékelt gazdasági helyzettel pedig a martonosi válaszadók rendelkeznek. A határ másik oldalán pedig a települések összesített eredményei azt mutatják, hogy zömmel hasonló gazdasági helyzetet érzékelnek a határ mentén élők, mint Magyarország többi része. Egyik település értéke sem tűnik kiugrónak e tekintetben.

Sokkal erőteljesebb a kontraszt, ha azt nézzük meg, hogy a földrajzi térrel kapcsolatos szubjektív gazdasági érzet milyen a határ túloldalával szembeállítva. Miggelbrink állítása tehát beigazolódik, mely szerint a határ mentén igazán nyilvánvalók a fejlettségbeli különbségek a szomszédos oldallal szemben (MIGGELBRINK, J. 2014) E tekintetben ugyanis a szerbiai válaszadók teljes mértékben a skála negatív érzetű végén helyezkednek el, rosszabb vagy sokkal rosszabb gazdasági helyzetűnek érzik a településüket, és így is kirajzolódik Magyarkanizsa enyhén pozitívabb érzete, illetve Martonos és mellette Horgos még erőteljesebb negatív gazdasági érzete. Ezzel szemben a magyarországi válaszadások is egy „sávval” elmozdultak, tehát a szubjektív gazdasági helyzet érzése a határ túloldalával vizsgálva már kevésbé tűnik negatívnak. Mórahalom, illetve utána Újszentiván és Tiszasziget válaszadói érzik legnagyobb mértékben úgy, hogy jobb

gazdasági helyzetben van a településük. Kelebia és Székkutas esetében viszont relatív többségben vannak azok, akik szerint hasonló a gazdasági helyzetük a szerbiai oldalt tekintve.

9. táblázat: A szubjektív gazdasági helyzet érzete településenkénti összesítésben.

Forrás: Saját felmérés

A határhasználat gyakorisága és a túloldallal párhuzamba állított szubjektív gazdaságérzet bár statisztikailag mutat összefüggést ($\gamma=0,394$; $p=0,000$), ugyanakkor ez elsősorban abból eredeztethető, hogy a szerbiai oldal válaszadói szignifikánsan gyakrabban használják a határt. Kizárólag a szerbiai válaszadókat vizsgálva már nem állapítható meg egyértelműen, hogy akik gyakrabban járnak át, ők rosszabbnak vagy éppen jobbnak érzékelik saját helyzetüket. Azon válaszadók, akik hetente legalább egyszer átjárnak Magyarországra, 94%-uk szerint rosszabb, vagy sokkal rosszabb helyzetben van településük, míg akik ritkábban járnak át, az ő esetükben ez 86%. Tehát némi eltérés megfigyelhető, hiszen a Gamma értéke szignifikáns ($p=0,010$) és a V szignifikancia szintje is majdnem elfogadható ($p=0,065$), ugyanakkor értéke alacsony ($V=0,126$). Amennyiben csak a magyarországi almintát vizsgáljuk, még ekkora eltérés sem figyelhető meg itt mind a Gamma, mind a V szignifikancia szintje messze van az elfogadható értéktől. Így habár egyértelműen erőteljesen nem állapítható meg, de a szerbiai oldalról, akik gyakrabban használják a határt, picit rosszabb gazdasági helyzetet érzékelnek saját településükön, ugyanakkor egyértelműen kijelenthető, hogy a szerbiai oldal válaszadóinak mentális tere a határral kontextusba helyezve egy jóval negatívabb helyzetet tár fel, a magyarországi oldalról pedig pont az ellentéte figyelhető meg ennek.

A kutatási terület két oldalának a földrajzi térre vonatkozó kognitív képe és mentális tere között számos eltérés és jellegzetesség figyelhető meg, amelyek kirajzolnak közös pontokat, és eltérő, helyi léptékű mentális tereket, amelyek természetesen saját környezetüket is alakítják, kontextusba helyezik, és más-más tulajdonsággal ruházzák fel őket a tekintetben, hogy a határ mely oldalán helyezkednek el és hogy mi a viszonyítási pont. Így a fizikai valóságban végbemenő

határhasználati szokások mellett a határsáv mentális terében is tapasztalhatunk jellegzetes eltéréseket, ez pedig nem csak összességében a határ különböző mértékű – mentális – újratermeléséhez, de a határhoz társított eltérő jelentéseket kialakulásához szintúgy hozzájárul. Ezen tényezők alakítják tovább a szerb–magyar határral összefüggő határképzési folyamatot a mentális térben is. Ugyanakkor fontos megvizsgálni nem csak a földrajzi térrel összefüggő gondolatokat és kognitív képeket, de a szomszédos területek lakói felé érzett mentális távolságot és mentális határt is.

4.5.2. Mentális távolság a határ két oldalán élők között

A határ menti térségekben az államhatár mentén élők a mindennapi élet során szembesülnek azzal, hogy olyan térségben élnek, amely gyakran, bizonyos szempontokból átmeneti vagy speciális térségnek számít, ami jelentős mentális hatásokkal járhat a lakók tudatában kialakult képre nem csak szűkebb környezetük, de erőteljesen a határ túloldalával és lakóival kapcsolatban is. A határ egyidejűleg lehetőség és korlátozás is a lakók számára, mivel a határ mellett élők két különböző ország kultúrájával és nyelvvel is találkozhatnak. A határ mentén élőknek a másik oldal lakói iránti mentális távolsága tehát fontos összetevője a határ újratermelésének a mentális térben. A kérdéskör jellemzőinek felderítésére a kérdőíves felmérések során zárt és nyitott jellegű kérdéseket egyaránt alkalmaztam. A fejezet legfőbb adatforrása a 2019-es Q1 kérdőívezés.

Először a zárt kérdéseket megvizsgálva, elmondható, hogy arra az állításra, hogy „*Különbözünk Magyarország/Szerbia lakosaihoz képest.*” a határ két oldala között szignifikáns különbség nincs, ugyanakkor a válaszadók megoszlának az ötfokú Likert-skála pontjai között. A válaszadók 17%-a teljes mértékben egyetért ezzel, míg 16%-uk egyáltalán nem. Ha összeadjuk az inkább egyetért lehetőséget a teljes mértékben egyetért opcióval, akkor mindkét oldalon nagyjából a válaszadók 43%-t kapjuk, míg a skála másik végén csak 27% helyezkedik el. Ez azt jelenti, hogy relatív többséget alkotva, a válaszadók szerint van valamilyen jellegű különbség a két oldal között, ebben pedig a határ mindkét oldalának válaszadói zömmel hasonló módon gondolkodnak.

Amennyiben arra irányul a kérdés, hogy *gondolkodásmódban van-e különbség*, úgy megállapítható, hogy a válaszadók többsége valamilyen szinten egyetért vele, Magyarországról ez 44%, Szerbiából pedig 61%, amely egyben – bár gyenge – szignifikáns statisztikai eltérést is jelent ($\chi^2=22,674$; $V=0,179$; $p=0,000$). Érdekes azt is megfigyelni, hogy ha a nyelvi és a szokások, normák különbségére vonatkozó kérdéseket elemezzük, akkor is tapasztalható szignifikáns különbség a határ két oldala között. A *nyelvi különbségekre* vonatkozó állítás esetében egyértelműen, Szerbiából a válaszadók 57%-a szerint egyáltalán nem jelentenek problémát a nyelvi különbségek, míg a szomszédos oldalon ez az arány 24%, mégis az egyetértés felé mutató válaszadások jóval erőteljesebbek, mint a szerbiai oldalon. 12% teljes mértékben egyetért, a szerbiai részen ez az arány pedig csak 4% ($\chi^2=103,744$; $V=0,381$; $p=0,000$). Hasonló, de statisztikailag mindenképp gyengébb eltérés mutatható ki *a normák, szokások túlságosan eltérő* jellegét firtató állításra. Itt szerbiai oldalon sem olyan egyértelműen helyezték el magukat a válaszadók, mint a nyelvi kérdés esetében. A válaszadók 48%-a van az egyáltalán nem ért egyet végponthoz közelebb, Magyarországon pedig 39%. Ez egyben azt is jelenti, hogy a többség szerint sem a nyelvi, sem a normák, szokások eltérése nem jelent túlságosan nagy gondot. Ám, mindkét oldalon vannak, akik szerint ezek túlságosan eltérő tényezők. Habár ezen két utóbbi állítás feltételezi, hogy vannak ilyen jellegű eltérések, a válaszadás mintázata bizonyítja, hogy a kutatási terület jelentős többsége szerint ezek nincsenek túlságosan nagy mértékben jelen.

Ezekhez immáron szorosan kapcsolódó kérdés az, hogy a szerb–magyar határ vajon egyben kulturális határnak is bizonyul-e. Amennyiben a kultúra magában foglalja a nyelvet, normákat, szokásokat és bizonyos gondolkodásmódot is, akkor talán nem meglepő, hogy a válaszadás jellegét tekintve eltérés nincs a határsáv két oldala között. Egyben azonban az eredményekből az is

megállapítható, hogy a minta válaszadói teljesen megoszlanak a skála pontjai között. 37% nem ért vele egyet, 29% középre helyezte el magát, míg 33% egyetért az állítással.

Az állítások összegzésére főkomponens-elemzést hajtottam végre, amelybe végül a szerb–magyar határ kulturális voltára vonatkozó állítás nem került bele alacsony kommunalitása miatt. Végül tehát az alábbi állítások hoztak létre 2 főkomponenst, amely a helyi lakosság mentális távolságát hivatott mérni a túloldallal szemben (10. táblázat):

	Kultúra, nyelv és bizalom	Gondolkodásmód, különbségérzet
A nyelvi különbségek problémát jelentenek.	0.806	0.030
A normák és a szokások túlságosan eltérőek.	0.831	0.146
A két oldal lakói nem bíznak meg egymásban.	0.753	0.277
Különbözünk Magyarország/Szerbia lakosaihoz képest.	0.204	0.794
A határ túloldalán más gondolkodásmód jellemzi a magyarokat.	0.077	0.856

10. táblázat: A mentális határra vonatkozó állításokból létrehozott főkomponensek.

Forrás: Saját felmérés

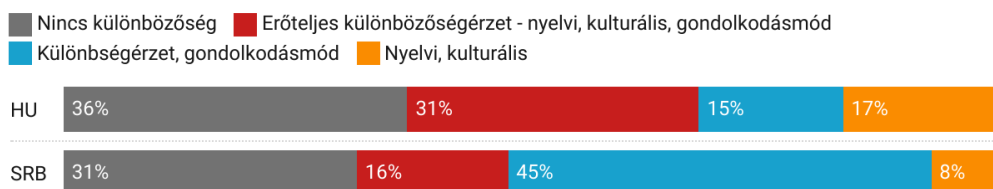
A létrehozott két főkomponens nem csak önmagukat és egymást határozzák meg, de a két főkomponens mentén tapasztalható az eltérés a határ két oldala között is. A kultúra, nyelv és bizalom kérdését összegző főkomponens nagyobb mértékben jellemző a magyarországi válaszadókra, ők voltak tehát azok, akik a normák, szokások, a nyelvi eltérést és a két oldal közötti bizalom kérdéskörét és különbözőségét nevezték meg. E tekintetben a t-próba és az F érték is szignifikáns különbséget mutat ($F=8,364$; $p=0,004$), nem úgy, mint a gondolkodásmódot és az általános különbségérzetet mérő főkomponens esetében. Utóbbi főkomponens értékei fordított képet mutatnak, tehát ez a főkomponens magas értéke inkább a szerbiai válaszadókra jellemző, míg a másik oldalról a főkomponens értékei negatívak, de az átlag különbsége enyhén kisebb, mint az előző esetben így a Levene-teszt F értéke már szignifikáns ($F=0,535$; $p=0,465$), de úgy gondolom megjegyzendő, hogy ez a főkomponens inkább a szerbiai oldalra jellemző. Ők tehát inkább egyfajta általános különbségérzetet, illetve főként gondolkodásmódbéli eltéréseket hangsúlyoznak, míg a határ magyarországi oldalán generálisabb, kultúrához köthető eltéréseket érzékelnek.

Pusztán a főkomponens átlagainak és regressziós értékeinek vizsgálata azonban jelen kérdéskör esetén elfed egy nagyon fontos tényezőt, mégpedig azt, akik szerint nincs semmilyen különbség vagy semmilyen jellegű mentális határ vagy távolság a határ két oldala között. Így ennek felderítésére klaszteranalízist hajtottam végre, amely igazolta ezt a feltételezést. 4 klaszter jött létre, az egyikbe azon válaszadók kerültek, akik szerint igazából a főkomponens alapján sem nyelvi, kulturális nehézségek, eltérések nincsenek, nincs ezekből probléma, sem pedig a gondolkodásmódot vagy különbözőségérzetet tekintve nem értenek egyet ezekkel. Ide a kutatási terület válaszadóinak 34%-a került. A következő klaszter érzi a legerőteljesebben az eltéréseket a mentális térben, rájuk mindkét fentebbi főkomponens értékei igazak lesznek (23%). A harmadik klaszter elsősorban a gondolkodásmódban és általános különbségérzetben látja az eltérést a két oldal között (31%), míg az utolsó, negyedik klaszter elsősorban az átfogóbb, kulturális, nyelvi, normákbéli és bizalom tekintetében hangsúlyozza az eltéréseket (12%).

A szerbiai és a magyarországi oldal között eltérések figyelhetők meg a klaszterek megoszlásában (28. ábra). Egyrészt Magyarországról többen vélekedtek úgy, hogy igazából nincs

semmilyen különbözőség a két oldal lakói között. Ugyanakkor egyben az erőteljesen különbözőségérzetet mutató 2. klaszter Magyarországon jóval nagyobb, csakúgy, mint a nyelvi, kulturális különbséget mutató. A határ másik oldalán pedig az általános különbözőségérzetet, gondolkodásmódot tömörítő klaszter és főkomponens értékei bizonyulnak a legerőteljesebbnek.

28. ábra: A mentális határra vonatkozó főkomponensekből létrehozott klaszterek és megoszlásuk a határ két oldala között. Forrás: Saját felmérés

A települési szinten összesített arányok zömmel megfelelnek a saját országuk arányainak, kiemelendő talán, hogy Tiszasziget válaszadói kerültek legnagyobb arányban a nincs különbözőség elnevezésű klaszterbe, Székkutas kontrolltelepülés válaszadói legnagyobb aránya a nyelvi, kulturális eltéréseket hangsúlyozók táborába tartozik, míg Mórahalom az egyetlen település, ahol a legtöbb válaszadó a 2. klaszterbe, azaz a legerőteljesebb különbözőséget érzők klaszterébe került. Viszont szükséges hangsúlyoznom, hogy a települési és mellé a négy klaszteres bontás már igen alacsonyszámú almintákat hoz létre, ami ezen a szinten erőteljesen torzító hatású lehet. A határhasználat gyakorisága ugyanakkor nem mutat semmilyen összefüggést a tekintetben, hogy milyen erősségű vagy milyen jellegű különbségeket említett a válaszadó, amely tehát igazolja azon elméleti megállapítást ezen kutatási terület esetében is, amely szerint a határ jobb átjárhatósága – vagy jelen esetben a gyakoribb átjárás – nem jelenti egyértelműen a mentális távolság csökkenését, a mentális határ zsugorodását (NEWMAN, D. 2006, BALOGH, P. 2014a).

Úgy vélem, hogy a mentális távolság, a mentális határok vizsgálata tisztán kvantitatív adatokkal nem nyújt kielégítő választ arra, hogy meghatározzuk ennek részletesebb jellegzetességeit, dimenzióit, súlyát a helyi lakosok életében. Ennek kissé jobb megismerésére jelen kutatásban egy további nyitott kérdést használtam, ahol arra kértem a válaszadókat, hogy nevezzenek meg legalább egy különbséget a határ két oldalán élők között.

Habár a kérdés kérte a válaszadóktól, hogy legalább egy különbséget nevezzenek meg, sokan nem tettek így. A kérdésre viszonylag magas, 37,3%-os a nem válaszolás aránya, ami esetében sajnos az nem derül ki, hogy csupán a nyitott kérdés miatt nem válaszoltak, vagy pedig mert nem éreznek semmilyen különbséget a két oldal között. Ugyanakkor a válaszokat elemezve azonosítható volt azon válaszadók csoportja, akik szerint nincs semmi különbség a két oldal lakói között, ezt összesen 93 fő írta a kutatási területen, amely a kérdésre válaszolók 17%-a.

A következő csoport, akik egyben legnagyobb létszámban kerültek azonosításra, azok, akik szerint valamilyen **mentalitásbeli, viselkedésbeli, az életvitelt vagy gondolkodásmódot érintő** különbségek figyelhetők meg a két oldal között. Ide az összes említés 43%-a tartozik, Szerbiából 46%, Magyarországról pedig 41%.

- Egy röszkei válaszadó például így fogalmaz:
„A hangoskodó harsány viselkedés visszataszító.”
- Egy királyhalmi lakos pedig így:
„Számomra az anyaországiak túlzottan zárkózottak, maguknak valónak tűnnek. Persze akadnak kivételek, szerencsére!”

A további leggyakoribb szavak a *barátságosság, segítőkészség, összetartás, agresszivitás, bizalmatlanság* fogalmak és jelzők. A válaszokat olvasva egyértelművé vált, hogy minden csoportra igaz az, hogy a válaszadók bár megneveztek különbséget, nem mindegy annak tartalma,

hiszen egyes válaszadók egyértelműen pozitív jellegű eltérést határoztak meg a másik oldal javára, míg más válaszadók egyértelműen negatívát. Ez utóbbi esetében beszélhetünk nyers, (*crude*) másításról, míg csak a különbség tényének megállapítása, ezen felmérés esetében is többségében ezzel találkozunk, az pedig a szofisztikált másítás folyamatnak felel meg (BRONS, L. 2015). A mentalitásbeli és életvitelt említő csoport esetében 68 fő nevezett meg egyértelműen negatív töltetű eltérést a másik oldalra vonatkozóan, míg 41-en pozitív tartalmú, ez a megoszlás nagyjából mindkét oldalon azonos képet mutat.

A következő, létszámban jóval kisebb azok csoportja, akik valamilyen **gazdasági jellegű eltérést** neveztek meg, összesen az említések 12%-a sorolható ide. A korábbi, szubjektív gazdasági érzetet vizsgáló kérdések eredményei alapján talán nem meglepő ezen kategória megjelenése a nyitott kérdés esetében sem, és a válaszok tartalma is ugyanazt mutatja. Legtöbbször a szerbiai oldal rosszabb gazdasági helyzetére tesznek utalást.

- „*Magyarországhoz képest is rosszabb az életszínvonal.*” (röszkei válaszadó)
- „*Szegényebb körülmények között élnek, sokszor találkozunk munkát kereső emberekkel.*” (mórahalmi válaszadó)
- „*Nagyobb életszínvonal, életminőség van a Magyarországon élők javára.*” (horgosi válaszadó)

Ebben a csoportban a leggyakrabban előforduló szavak az *anyagi, életszínvonal, rosszabb, és a fizetések*. Magyarországi oldalról a válaszadók 13%-a, míg szerbiai oldalról 11%-uk válaszolt ilyen tartalmú a nyitott kérdésre. Az egyértelműen pozitív, negatív válaszok tekintetében 9 volt pozitív, amelyek közül 7 szerbiai, és 15 volt negatív, melyek közül 13 magyarországi válaszadó volt.

A következő csoportot azok alkotják, akik szerint valamilyen **ideológiai, kulturális eltérés** figyelhető meg, az említések 11%-a sorolható ide. A leggyakoribb szavak ebben a csoportban, egyértelműen a *kultúra* kifejezés, a *szokások, a nemzetiség, és az ideológia*. Elsősorban tehát a fentebbi főkomponensekből és klaszterekből is megismert generálisabb, mélyebben gyökerező eltéréseket tartalmaznak.

- „*Politikai nézet, felfogás, és hogy szerintük mi szerbek vagyunk.*” (királyhalomi válaszadó)
- „*Mi multikulturális közösség vagyunk, Magyarország kevésbé.*” (magyarkanizsai válaszadó)
- „*Történelmi gyűlölet, Kulturális különbségek.*” (mórahalmi válaszadó)
- „*Itt magyar vagyok ott pedig szerb.*” (horgosi válaszadó)

Utóbbi állítás esetében a válaszadó egy érdekes tény, illetve egyfajta mentális határt vázol fel, mely alapján otthon, lakóhelyén magyarként tekintenek rá, magyar nemzeti kisebbségként, míg Magyarországon a szerb címkét kapja meg. Ezt a másítási folyamatot erősíti az is, hogy a magyarországi válaszadók jelentős része „szerb”, „szerbek” hivatkozást használ a határ túloldalára, függetlenül attól, hogy szerb vagy magyar nemzetiségű egyénekről van szó.

- „*A szerbek nem nagyon fogadják el a magyarokat.*” (ásotthalmi válaszadó)
- „*Politikai nézet, felfogás, és hogy szerintük mi szerbek vagyunk.*” (királyhalomi válaszadó)
- „*A magyarországi magyarok szerint, csak ők alkotják a magyar nemzetet...mi külhoni magyarok ezt másként érezzük.*” (horgosi válaszadó)

- „A magyarországi magyarok szerbeknek nézik a Vajdasági magyarokat.” (magyarkanizsai válaszadó)

Ugyanakkor vannak, akik különbséget tesznek, és magyarként aposztrofálják a szerbiai oldalon élő magyarokat.

- „A szerb oldalon élő magyarok életét sokszor megnehezíti a kirekesztettség.” (mórahalmi válaszadó)
- „A vajdasági magyarok visszaélnék a »magyarsággal«. A kapott jogokat jobban viszik, mint a kötelezettségeket.” (ásotthalmi válaszadó)

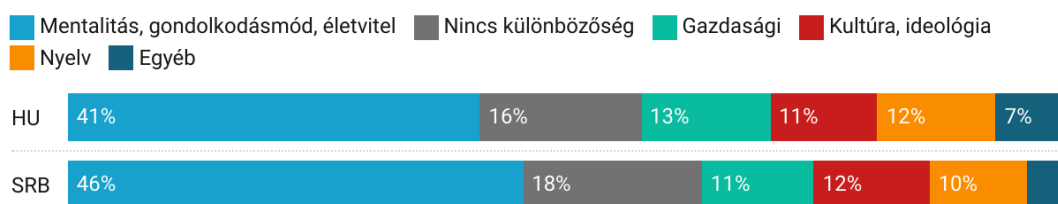
Az említések 11%-a abba a csoportba sorolható, amelyek valamilyen **nyelvi különbséget** említettek. Gábrity E. szerint is a nyelv egy nagyon fontos másság teremtő szereppel rendelkezik (GÁBRITY E. 2013). Az ide sorolt említések zöme csupán megállapítja, hogy nyelvi különbség tapasztalható, kevés olyan válasz született, amely mélyebb betekintést enged. Így leginkább csak valószínűsíthető, hogy legtöbbször a nyelvjárás és a szerbből átvett szavak okozta különbözőségekre gondolnak.

- „A magyarországi magyarok lenézően viselkednek a vajdasági magyarokkal, mert az "e" betűt nem annyira mekegve ejtjük ki beszédben, mint ők, illetve mert mi a szerb nyelvet is értjük!” (horgosi válaszadó)
- „A nyelvi különbségek, pl. a vajdasági magyar nem beszél úgy, mint az anyaországi.” (magyarkanizsai válaszadó)
- „A beszéd, szóhasználat, kifejezés alapján az első pillanattól észlelni lehet a különbséget” (mórahalmi válaszadó)

Ezzel egyidőben a válaszadók egy része pedig – csak valószínűsíthetően – a szerb nyelvre tett utalást, amikor nyelvi különbségeket említett, különösen elsősorban a magyarországi válaszadók.

- „Nem akarnak, vagy nem tudnak magyarul.” (tiszaszigeti válaszadó)
- „Eltérő nyelven beszélnek.” (újszentiváni válaszadó)

Az utolsó csoport, amely azonosítható volt, az az **egyéb említések** csoportja, amelyekbe a válaszok 5,6%-a került. Olyan válaszokkal, mint „nincs annyi roma”, mind különbözőnk független a határtól”, vagy pedig az „ünnepek dátumai”.

29. ábra: A különbségekre vonatkozó nyitott kérdés alapján létrehozott csoportok és megoszlásuk a határ két oldala között. Forrás: Saját felmérés

Az így elemzett különbségemlékek tekintetében nincs erőteljes különbség a határ két oldala között (29. ábra), az azonosított kategóriák azonban megfelelnek a kvantitatívabb jellegű, zártabb kérdések főkomponensei által létrehozott kategóriáknak. A nyitott kérdés válaszai elemzésekor azonban kisebb százalékpontos eltérések figyelhetők meg a két oldal között, ugyanakkor a kérdés rávilágított arra, hogy milyen egyéb folyamatok, nüansznyi tényezők jellemzők az azonosított főbb mentális távolsági tényezőkon belül. Egyben a fentebb számos példát fedezhetünk fel a földrajzi othering folyamatra, amely során egy bizonyos helyen élő egyénekhez társítanak különböző tulajdonságokat és hiszik ezt érvényesnek az összes ott élő személy esetében (STASZAK, J. 2009).

Összegzésként tehát megállapítható, hogy a szomszédos ország lakosai felé érzett mentális távolság és mentális határ bizonyos, eltérő mértékben jelen van, ugyanakkor a válaszadók jelentős csoportja szerint nincs semmilyen mentális határ a két oldal lakói között. A mentális határ leginkább gazdasági, mentalitás és gondolkodásbeli, illetve nyelvi-kulturális dimenziók mentén azonosítható. Előbbi némileg erőteljesebben a szerbiai oldal lakosai által érzett mentális határ tényező, utóbbi pedig a magyarországi kutatási terület válaszadói által. Az eredmények azonban kirajzolják a főbb aszimmetriai tényezőket a vizsgált határszakasz esetében, és ezen tényezők összességében megfelelnek Holly és társai által azonosított főbb faktoroknak (HOLLY, W. et al. 2003). A szerb–magyar határ tekintetében tehát ez jellemzi a mi/ők dichotómiát a két oldal tekintetében, amely tulajdonságot a határok elemi részének tekint a szakirodalom (NEWMAN, D. 2003, NEWMAN, D. 2005), és ezen tényezők, az említett címkék és kategóriák egyben hozzájárulnak a határ újratermeléséhez is (LAINE, J. P. 2021). Ugyanakkor egyértelmű, éles mentális határ a két oldal válaszadási mintáiban nem fedezhető fel. Az eredmények értelmében a **K5** kutatási kérdés keretében, bár azonosíthatók a mentális térrel kapcsolatos tényezők és a mentális határ elemei, az államhatár tehát egybeesik bizonyos mértékű mentális határral, amely Hardi és társai szerint is fontos vizsgálandó kérdés a határok esetében (HARDI T. – HAJDÚ Z. – MEZEI I. et al. 2009). Ugyanakkor a két oldal eltérő jellegű válaszadása e tényezők és elemek tekintetében nem minden esetben egyértelmű és kimutatható.

4.6 SZINTÉZIS – A HATÁRÉRZET ELEMEI A SZERB–MAGYAR HATÁRTÉRSÉGBEN

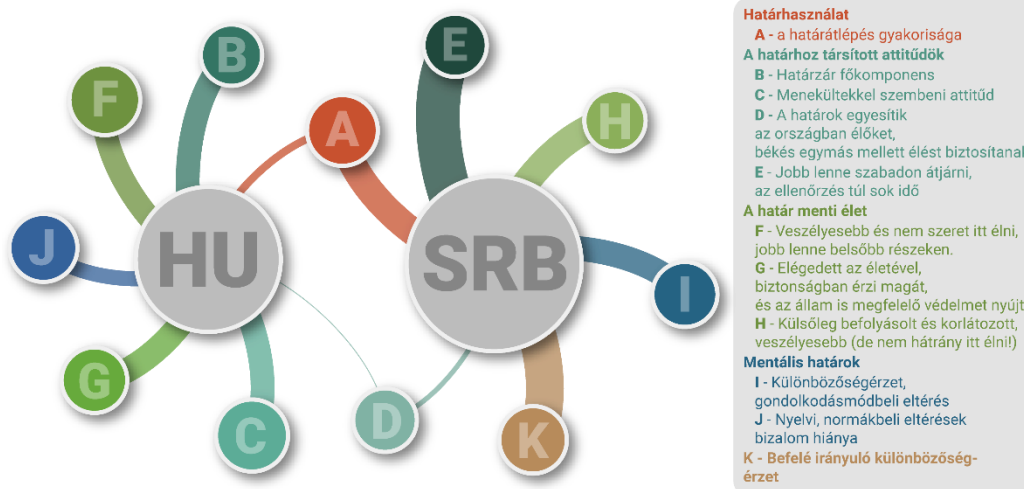
A határérzet vagy más néven határ menti tudat, a határ menti térségekben élők mentális, fizikai és érzelmi kapcsolatát összesíti a határral és azon túl lévő területtel és emberekkel. A határérzet multidimenzionális jelenség tehát, amely számos aspektusát tartalmazza a határ újratermelésének a helyi lakosok részéről, köztük a bordering és othering folyamatát, és részét képezi a borderscape-nek is, kialakítja azt a sajátos életteret, amely a határ menti térségekre jellemző. A határérzet a határ menti élet szerves részét képezi, ugyanakkor hatással is van rá, befolyásolja az emberek attitűdjeit, viselkedését, identitását, de hatással van a határ menti régiók gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésére is hosszabb távon.

A határérzet tehát a határ menti térségekben élő embereknek a határ jelenlétével kapcsolatos érzései, viszonyulása a határhoz, a határ menti térségekben élő másik oldal lakóihoz és azokhoz a folyamatokhoz, amelyek a határ mentén zajlanak. A határérzet számos aspektusa létezik, például a határ által okozott biztonságérzet vagy bizonytalanságérzet, a határ kapcsán megjelenő előítéletek, a másik oldalon élőkkel való kapcsolattartás lehetősége és gyakorlata, az átjárhatóság és a határforgalom lehetőségeinek korlátozása, az eltérő jogi, gazdasági és kulturális környezet közötti különbségek, valamint az állandó határ menti ellenőrzések és bürokratikus intézkedések hatása a mindennapi életre. A határérzet vizsgálata lehetővé teszi, hogy jobban megértsük a határ menti térségek lakosságának szociális, gazdasági és politikai kapcsolatait, valamint azokat a folyamatokat, amelyek befolyásolják az életüket.

A határérzetet nemcsak az államhatárral kapcsolatos tevékenységek és attitűdök, vagy a szomszédos oldal irányába érzett mentális távolságok jelentik, hanem a „befelé”, a saját ország felé irányuló különbözőségérzet is nagyon fontos részét képezi. Így a Q1-es 2019-es kérdőívben igyekeztem felmérni ezt az aspektusát is a rendszernek. Két állítást vontam egy főkomponensbe, amely tehát a befelé mutató különbözőségérzetet méri, ezen állítások pedig: „*A határ mentén más élni az ország többi részéhez képest.*” illetve a „*A határ mentén élők különböznek Szerbia többi lakosához képest.*” Mindkét állítás jól illeszkedik a főkomponensbe, amely a teljes variancia 70%-át tartalmazza. A létrehozott főkomponens értékei pedig egyértelműen a szerbiai válaszadók esetében mutatnak magasabb értékeket, a határ déli oldalán élő válaszolók medián értéke 0,5 a főkomponens regressziós értékéből, míg a túloldali válaszadók esetében -0,3. Tehát a Szerbiában

élők erőteljesebb különbözőségérzettel rendelkeznek az országuk belsőbb részei felé. Ez talán kevésbé meglepő, hiszen a kutatás magyar nemzetiségű egyének körében folyt, olyan településeken, ahol a magyarság vagy abszolút vagy legalább relatív többségben van. A belsőbb, délebbi területen viszont szerb többségű részekkel találkozunk, ez eredményezi tehát a főkomponens értékeit, ugyanakkor úgy vélem ez is egy fontos adalék, fontos aspektus a határérzet erősségének megítéléséhez, és a szerbiai oldalon – a lakosság szemszögéből is – igazolja Martinez és Hardi azon állításait, hogy a határzóna bizonyos szemszögéből eltér a belsőbb területektől (MARTINEZ, O. J. 1994, HARDI T. 2001).

A fejezet célja, hogy áttekintse a megvizsgált tényezőket és jellemezze a kutatási területet a határérzetet meghatározó különböző aspektusokból, válaszoljon a posztmodern megközelítésre jellemző „hogyan?” kérdésre, ahogy annak fontosságára van Houtum is felhívta a figyelmet (VAN HOUTUM, H. 2005). Ehhez a dolgozatban ismertetett főkomponensek értékeit településenként összegeztem úgy, hogy a negatív mediánértékkel rendelkező főkomponenseket kivettem a számításból, hiszen ezen tényezők kevésbé határozzák meg, kevésbé jellemzőek az adott oldalon vagy településen. A tényezők relatív súlyát pedig úgy határoztam meg, hogy az adott főkomponenshez tartozó értékeket összegeztem a települési aggregátumokból. A könnyebb érthetőség és áttekinthetőség érdekében a kapott értékeket megszoroztam százzal.

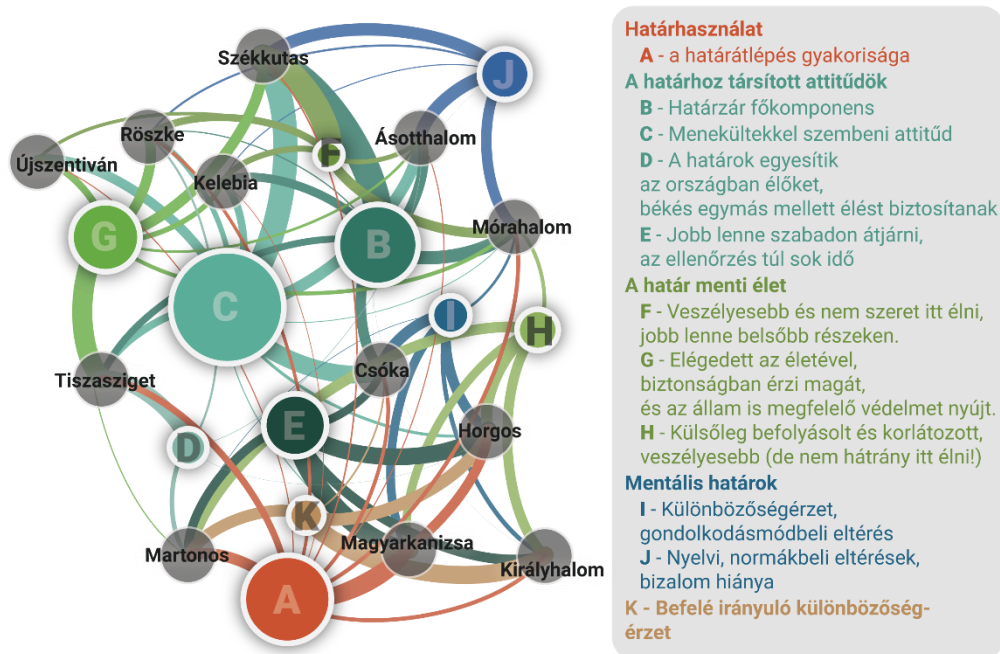
30. ábra: A határérzetet meghatározó fő tényezők a szerb–magyar határszakasz két oldalát tekintve.
 Forrás: Saját felmérés

Az adatokból kiderül az, hogy a vizsgált területet legerőteljesebben egyértelműen a fizikai térben is megjelenő két tényező érinti, mégpedig a határzár és a menekültek, a menekültek felé érzett attitűd, illetve a határhasználat gyakorisága. Ez a két főkomponens, illetve tevékenység, amelyek erőssége egyértelműen a legmagasabb a kutatási területen, e három tehát a legerősebb meghatározó tényezője a határérzetnek. Ugyanakkor a vizsgált tényezők „erőssége” a határérzetre teljesen eltérő, ha a határ két oldalát vizsgáljuk, ami egyben azt is jelenti, hogy a határérzet más összetevőkből áll össze egyik oldalon és némileg más összetevőkből a másik oldalon (30. ábra). A poliszémikus tulajdonsága a szerb-magyar határ vizsgált szakaszának tehát megállapítható, az államhatár mást jelent a szerb oldalon élők és mást a Magyarországon élők számára (KRISKA, O. 2019).

A magyarországi oldalt sokkal erőteljesebben határozza meg a határzár, a menekültekkel kapcsolatos vélemények, a határ menti élet tekintetében pedig a határ menti lét veszélyessége, és a határ menti élet nem kedvelése, valamint másik szemszögéből pedig a saját településükre büszke,

és életüket biztonságban érző tényezők. A mentális határral kapcsolatban pedig a nyelvi, normabeli, kulturális különbségek a határérzet fő definiáló aspektusai.

Szerbiai oldalról ezzel szemben a legerőteljesebb meghatározó tényező a szabadabb átjárhatóság vágya, és a határellenőrzés hosszú ideje mellett a befelé érzett különbségérzet (KRISKA, O. 2019). A határ menti élet esetében pedig az előnyként felfogás és egyben a külső befolyásoló tényezők hangsúlyozása játszik főszerepet, míg a mentális határ a különböző gondolkodásmód érzésében és a szubjektív gazdaságérzet eltéréseivel jellemezhető, valamint itt fontos még megemlíteni azt is, hogy a határhasználat gyakorisága is egyértelműen a szerbiai válaszadók esetében a magasabb, azaz a gyakoribb.

31. ábra: A határérzetet meghatározó fő tényezők települési bontásban.

Forrás: Saját felmérés

A települések szintjén vizsgált mediánértékek árnyalják a fenti, kicsit leegyszerűsített – ámbár a fő tendenciákat mutató – képet (31. ábra). Számos magyarországi és számos szerbiai település válaszadói különböző mértékben, de csatlakoznak az elemzett tényezőkhöz. Mindebből tehát látható, hogy a határérzet milyen közös vonásokat és milyen eltéréseket mutat a határ két oldala között. Ezek pedig nem csak a határérzet fontos tényezői, de elemei a borderscape-nek, a határ menti életnek, élettérnek és meghatározó összetevői, szeletei az itt végbemenő határképző és másítás folyamatoknak, hiszen szerves alkotó részei annak. A határszakasz két oldalán élők között tehát egyfajta „széttartásnak”, „szétfejlődésének” lehetünk tanúi – ha nem is etnikai szempontból (BALISZ D. 2015), de az identitást, határ menti gondolkodást tekintve mindenképp –, amely erőteljesen függ a korábbi időszakok határ menti tapasztalataival és viszonyaival (és egy oda-vissza ható kölcsönhatásban áll, erősíti a mentális határokat is Az államhatárok tehát napjainkban is fontos térbeli határolók a helyi lakosok mindennapi élete során, ahogy arra van Houtum felhívta a figyelmet (VAN HOUTUM, H. 2005).

A szerb–magyar határ helyi lakosai általi újratérmezése tehát egy napjainkban is meglévő folyamat, amelyre a régmúlt és a közelmúlt eseményei ugyanúgy hatnak, a politikai élet és politikai intézkedések nem kevésbé, de egyben a határhasználati szokások, a túloldal ismerete és a határhoz, határ mentén élőkhez, határ menti élethez társított attitűdök egyaránt meghatározó elemei, így alkotva egy egymástól kölcsönösen függő sajátos földrajzi és mentális teret.

ÖSSZEFOGLALÓ

A kutatás célja volt, hogy egyrészt bemutassa az államhatárokkal kapcsolatos gondolkodás és tudományos kutatás fejlődését, és a napjainkban meghatározó kutatási irányzatokat, elméleti megközelítési kereteket. Ezen elméleti keretek pedig végül kirajzolnak egy bármilyen határszakaszra adaptálható kutatási keretrendszert és annak tényezőit. A disszertáció primer kutatásának célja, hogy megvizsgálja ezen meghatározó tényezők tulajdonságait és jellegét a szerb–magyar államhatár menti kutatási területen.

A határok történetében a vesztfáliai béke nagyon fontos mérföldkő volt, ugyanis létrehozta azokat a nemzetközi viszonyokat, amelyekben az országok a legfontosabb szereplők. A precízen és pontosan meghatározott államhatárok leírása és kijelölése ebben a rendszerben rendkívül fontos, mivel a területek, az emberek és a természeti erőforrások az államok fennhatósága alá tartoznak. Az immáron nemzeti színekkel dúsitott ellentétek és a világ kevésbé civilizált területeinek meghódítása súlyos konfliktusokat alapoztak meg, amelyek napjainkban is éreztetik hatásukat és amelyek legfőbb kiindulópontja az államhatárok módosítása, a területek (újra)felosztása volt. Mindezen folyamatok pedig megágyaztak a határok különböző vizsgálatainak, jogalapjuk meghatározásának.

A határok kutatásában a hagyományos megközelítés a 19. század második feléig nyúlik vissza, egészen Friedrich Ratzelhez. Ebben az időszakban a központi szerep és a vizsgálatok középpontja az államokra és az államhatárookra összpontosult. A funkcionalista irányzat megjelenésével azonban megjelent az áramlási megközelítés, amely az államhatárokat érintő áramlásokat és az államhatár és a közeli határtérség kapcsolatát tekinti fontos vizsgálati témának. Ugyanakkor a határok még mindig elsősorban szoros értelemben vett fizikai jellegű államhatárok voltak. Ezzel szemben a posztmodern megközelítés eltér a hagyományos megközelítéstől. Nemcsak a határok fizikai és területi vonatkozásaira összpontosít, hanem a határok társadalmi, kulturális és szimbolikus vonatkozásait is figyelembe veszi. Megkérdőjelezi azt az elképzelést, hogy a határok rögzítettek és természetesen, helyette változóknak, dinamikusnak, konstruálnak és vitatottnak tekinti azokat. Ez azt jelenti, hogy a határok nemcsak földrajziak és politikaiak, hanem társadalmi, kulturális és ideológiai határok is léteznek, folyamatos a diskurzus róluk és újradefiniálják őket különböző társadalmi, politikai és gazdasági csoportok. A posztmodern megközelítés rávilágít a cselekvők szerepére és a határokhoz való viszonyára is, hangsúlyozza a többféle nézőpont fontosságát, valamint a határ különböző marginalizált csoportokra gyakorolt hatását is. A posztmodern felfogásból eredeztethetően tehát a határok egyidejűleg valódiak és elképzelt jellegűek, és folyamatosan újratermelődnek a performativitás, gondolkodás és politikai érdekek hatására.

A határok **helye**, a határokhoz **kapcsolódó cselekvések**, a határok eltérő **jelentése** és **tulajdonságai** a társadalmi csoportok számára és a **politikai kategóriák** a legfontosabb elemei a határoknak. A határok egy referenciakeretet alkotnak, amelynek fizikai, területi és szimbolikus jelentése van. Az intézményi megközelítés szerint a határok komplex társadalmi intézmények, amelyek különböző szinteken léteznek, társadalmi cselekvésekhez kapcsolódnak, és **folyamatosan újratermelődnek**. A határok jelentéseinek és tulajdonságainak kialakítása mindig bizonyos társadalmi elit érdekei szerint történik. Ezen tényezők adják tehát a határok természetét napjainkban.

A kritikai határkutatások a posztmodern áramlatot követve és kiegészítve azt vizsgálják, hogy a határok hogyan jönnek létre és kapnak jelentést napjainkban. A határvonalak jogi, gazdasági jelentősége helyett a határokhoz kapcsolódó gyakorlatok és jelentések kerülnek előtérbe ebben a megközelítésben is. A határok **poliszémikus** tulajdonsága miatt minden határhoz kapcsolódó aspektus egyedi környezetbe és tapasztalatokba ágyazódik be, és ezért a határok mindig **lokálisak** és **parciálisak**. Az „othering”, azaz a folyamatos dichotómia a „mi” és „ők” között a határokkal és

a határok mentális összetevőjével és távolságával jár együtt. A határok minden egyén számára külön jelentéssel bírnak, amelyek határkonstrukciókat hoznak létre, és az idő múlásával változhatnak. A határok jelentése nem állandó, és az idő múlásával és a társadalmi, szociális, gazdasági vagy politikai helyzet változásával változik. Ezen eltérő jelentések rétegekként adódnak hozzá egy adott határszakasz történetéhez és jelentéséhez, mely adja a határok **túldeterminált** (overdetermined) tulajdonságát. Az egyének narratívái és határkonstrukciói aktív szerepet játszanak a határok alakításában, amelyet különböző cselekvések és diskurzusok összessége alkot és nevezhetjük a határokhoz kapcsolódó performativitásnak is, amelyet természetesen nem csak a helyi lakosság, hanem számos egyéb szereplő hoz létre, úgy, mint a központi államhatalom, civil szervezetek, gazdasági szereplők, menekültek stb. A határok ezen szereplők általi konstrukciója számos helyen létrejöhet, a kritikai megközelítésben a szereplők közti egyenlőtlen viszony nem csak a fizikai államhatár mentén teremt bordering és othering folyamatot, hanem városokon belül, térségek között ugyanúgy. Tehát az emlékek és a jelenkori tapasztalatok megismerése mellett fontos a határokhoz kapcsolódó attitűdök, a határ menti élet jellegzetességeinek megismerése ahhoz, hogy valóban megértsük az egyes határok jelentését, a hozzájuk kapcsolt narratívákat a létrehozott határkonstrukciókat, a határ újratermelődését. A határképzés és a másítás tehát olyan tevékenységek sorozata, amelyek a határokat alakítják, fenntartják, és módosítják. Számos egyéb tevékenységet is magában foglal, például az elkerülést vagy az „other” korlátozására létrehozott intézményeket.

A határok kiterjedése, dinamikussá válása és mobilitása, amely a határok fontos jellemzői, sokrétű hatással van a határ menti életre. Mivel a határok a földrajzi térben bárhol megtalálhatók, a határtérségek áthatják a társadalmat. A bordering elsősorban társadalmi jelenség, Rumford hangsúlyozza, hogy a határokkal kapcsolatos cselekvések és politikák fogalma napjainkban azt (is) jelenti, hogy a hétköznapi emberek is befolyásolhatják, alakíthatják a határokat, azok újratermelését. Ebben a folyamatban tehát a percepció és a mentális térben észlelt tényezők különösen fontosak, hiszen nem csak másokról alkotott felfogásunkat, hanem a határ jelentését, kívánt tulajdonságait és a határhasználati gyakorlatokat is befolyásolja.

A mentális határok az egyének fejében alakulnak ki a különböző, eltérő léptékű területek – mint városrészek, városok, országok – és társadalmi csoportok felé. Összekötik az egyének identitásának kognitív végpontjait, befolyásolják a másik oldalról alkotott felfogást, a térbeli gondolkodást és a cselekvéseket, gyakran nemzeti határok közé szorítva őket. A határok érzékelése ugyanolyan hatással van a térbeli cselekvésre, mint egy kerítés a fizikai országhatáron. A mentális határ tehát olyan kognitív és pszichológiai tényezők összessége, amelyek meghatározzák a minket körülvevő világ megértését. Olyan tényezők, mint a kultúra, a történelem és a személyes tapasztalat alakítják őket. A mentális határok nemcsak a nemzeti határok, hanem az összes határ társadalmi újratermelésének szerves részét képezik.

A határok érzékelésében további fontos tényező a határ menti élet, amely egyedülálló rendszer, összetett identitást, gazdasági és társadalmi tényezőket foglal magában. A határok használata és a kapcsolódó diskurzusok a mindennapi élet részei ebben a térségben, amelynek kiterjedése egzakt módszerekkel nem igazán definiálható. A határral és a túloldalon élőkkel szembeni attitűdök és sztereotípiák is szerves részét képezik a rendszernek, összetett, de szerves egységet alkotva a határok társadalmi újratermelő rendszerében. Mindezek a folyamatok, mint korábban említésre került, jelentős hatással vannak az egyénekre és az általuk kialakított közegre, élettérre, kirajzolva egy saját térbeli övezetet.

A határövezetek és régiók olyan területek, ahol az egymást átfedő zónák gyakran kevert, átmeneti környezetet hoznak létre, ahol az eltérő vagy éppen bizonyos jellemzőiben azonos identitások találkoznak egymással. A határzónákhoz kapcsolódó jelentések a különböző történelmi időszakokban változhatnak, az értelmezések pedig társadalmi csoportonként eltérőek lehetnek. A

határzónák eltűnhetnek vagy felbukkanhatnak egyazon generáció élete során, és ezzel vegyes a társadalmi csoportokban gyökerező tapasztalás velük kapcsolatban. Paasi szerint a határ és a határzóna nem csupán fizikai vonal, hanem olyan tér, amely társadalmi, kulturális és politikai jelentőséggel bír (PAASI, A. 1999). A határövezet egy sajátos tér, ahol a társadalmi erőviszonyok és a hatalom folyamatosan változik. A határokat kutatók gyakran használják a „borderscape” fogalmát, amely egy egyedi, a társadalom által folyamatosan átalakuló tájra utal. A borderscape-nek három fő jelentése van: egyrészt olyan térre utal, amelyet a különféle áramlások (áramlások terei) erősen érintenek (pl. menekültek migrációja); másodsor egy fizikai teret jelöl, ahol az államhatárokhoz, biztonságához és ellenőrzéséhez kapcsolódó adminisztratív elemek jelennek meg, harmadrészt pedig a határt körülvevő tér narratívákkal és cselekvésekkel való reprezentációját szolgálja.

A határokkal foglalkozó magyarországi tanulmányok témái széleskörűek, nemcsak a fent említett témákat, hanem azok módszertani sokszínűségét is magukban foglalják, a statisztikai adatok mélyreható elemzésétől a kérdőívek, interjúk, mentális térképezési módszerekig és terepmunkákig. Annak ellenére, hogy a korábbi időszakok tipikus kutatási témája volt, a határtérségek meghatározásának kutatása ma is aktuális, és sok kutatónak szembe kell néznie azzal a kihívással, hogy meghatározza, mi minősül határrégióknak, és meddig terjed ez a zóna. A posztmodern megközelítés bár még nem rendelkezik hatalmas szakirodalmi háttérrel Magyarországon, találunk rá számos példát, amelyek részben vagy egészen illeszkednek a fenti elméleti keretrendszerbe. A határon átnyúló együttműködés, annak jellemzői, nehézségei, megközelítései, is fontos témák idehaza, bár jelen dolgozat keretein túlmutatnak, ugyanakkor az intézményi és politikai szereplők számára is jelentősek az együttműködések kutatása. Jelen tanulmány középpontjában sokkal inkább a posztmodern, kritikai irányzatok keretrendszerének bizonyos elemeinek vizsgálata áll.

A szerb–magyar határ közel 20 évvel Magyarország uniós csatlakozása után is az Európai Unió külső határa marad. Ennek a határnak a történetét számos jelentős folyamat alakította, amelyeket én „jelentésképző tényezőknek” nevezek, amelyek hatásai és a kapcsolódó narratívák egymásra épülnek, folyamatosan formálva a határ jelentését a helyi lakosság mindennapi életében, nem csak geopolitikailag. Egyes folyamatok az elkülönülést erősítik, míg mások az összekapcsolódást segítik elő, a határt alakító szereplők pedig a határolás és a másság különböző eszközeit használják fel. Egyes esetekben az állam és a központi kormányzat kerül a középpontba, és alakítja a határt és annak jelentését, míg más esetekben más szereplők kerülnek előtérbe. Mindez egy komplex rendszer része, amely magában foglalja a helyi lakosság történeteit és cselekedeteit is.

A kutatási eredmények – bár erőteljesen specifikusak – mégis egy jól körülhatárolható társadalmi-gazdasági környezetben értelmezhetők. Jellemző a térségre a gazdasági jellegű aszimmetria, az egyik oldal – jelen esetben a magyarországi – jobb gazdasági fejlettségi helyzetben van, ugyanakkor egyik vizsgálati oldal sem számít sem centrum, sem periféria térségnek saját országuk viszonylatában. Az etnikai jellemzőket tekintve fontos kapcsolódási pont, hogy mindkét oldalon jelentős tényező a magyar nemzetiség, a határ szerbiai oldalán egyfajta átmeneti, határ menti területet alkotva dél felé a vegyesebb, illetve szerb abszolút többségi területek felé a Tisza folyó mentén. Mindezen tényezők – az eltérő gazdasági jelleg, azonos nyelv és nemzetiség – magukkal hozzák a kétoldalú határátlépési szándék meglétét, a határ déli oldaláról pedig különösen a munkaügyi és tanulmányi célú ingázás szerepének erőteljes jelenlétét is.

Magukat a határátkelőket tekintve egyre kevésbé egypólusú forgalmuk, bár az autópálya-határátkelő szerepe nem kérdőjelezhető meg. Egyre többen – valószínűleg több, csak átutazó vendégmunkás is – fedezik fel a kisebb határátkelőket, különösen csúcsidőben. Ez azonban csak kis könnyítést jelent az autópálya-átkelőhelyen, ugyanis a határszakaszon 2018-2019-ben rekordot döntött a forgalom, amit a COVID-19 világijárvány megszakított, de a forgalom növekedésnek

indult azóta újra. A kisebb határátkelőknél ez megnövekedett várakozási időt és nehezebb átlépést jelent a helyi lakosok számára.

Az illegális migráció, mint korábban említettem, hosszú ideje része a határőrség mindennapi életének ezen a szakaszon, és a határ menti közösségek életét is alakítja. A csúcs 2015-ben volt, amikor Szerbiából csaknem 1300 fő/nap érkezett be szabálytalanul Magyarországra, bár ez a szám időben nem oszlott el egyenletesen, egyes időszakokban 6-8000 fő/nap volt a jellemző. A határkerítés megépítése után számuk jelentősen lecsökkent, más irányba indultak el. A migrációs nyomás azonban 2020 után, bár kisebb mértékben, ismét növekedni kezdett. 2022-ben naponta mintegy 190 ember próbált bejutni az országba, akiknek nagy részét a határőrség visszairányította Szerbiába. Ezért az elmúlt évtizedekben jelentős társadalmi-gazdasági hatások formáltak a szerb–magyar határt, amelyek mindegyike a határ történetének egy-egy időszakát határozta meg. Ezek a jelentésképző események azonban nem törölődnek ki a nép történelméből, emlékezetéből, a különböző időszakokhoz kötődő narratívák ma is hordozzák a határhoz kötődő élményeket, eseményeket.

A kutatás első, **K1** kérdésére, hogy milyen **határhasználati szokások jellemzik a szerb–magyar határszakasz két oldalát**, az a válasz adható, hogy a két oldal között jelentős különbségek tapasztalhatók a határátlépések gyakoriságában, a szerbiai válaszadók gyakrabban használják a határt és a határátlépési tapasztalattal rendelkezők aránya is jóval magasabb ezen az oldalon. Továbbá a tapasztalattal nem rendelkezők indoklása, valamint a határátlépések motivációs mixében is eltérések mutatkoznak. Mindkét oldalon a vásárlás szerepe hangsúlyos, ugyanakkor a szerbiai válaszadók többrétű motivációval rendelkeznek a határátlépés során, a munka, ügyintézés és tanulmányok motiváció szinte kizárólag rájuk jellemző. Tehát illeszkedve Alicia Español kutatási eredményeihez (ESPAÑOL, A. 2019), megállapítható, hogy a szerb–magyar határ esetében a határ tapasztalásban (*border experience*) a határ, mint vásárlási lehetőség jelenik meg elsősorban, a szerbiai oldalról ugyanakkor a munkához való hozzáférés is erőteljesen jelen van, számos egyéb tényező mellett. Egyes esetekben a helyi szint tovább árnyalja a képet és a motivációs mixet, helyi jelentéseket adva a határhoz. Ezért a határ társadalmi reprodukciójának határhasználati tényezője eltérő dimenziókhoz kapcsolódik mindkét oldalon, illetve bizonyos mértékig a kutatási terület települései között is.

A **K2** kutatási kérdés a határ újratermelésének egy másik aspektusát vizsgálja, méghozzá a határhoz magához társított attitűdöket. Mi jellemzi az **államhatárhoz társított általános és specifikusan a szerb–magyar határhoz** kapcsolt attitűdöket? Az eredmények alapján a kérdésre adható egyértelmű válasz, hogy a biztonság szerepe különösen hangsúlyos a magyar válaszadók körében, míg a szerb válaszadók némileg eltérő attitűdöket társítanak a határhoz, és másképp látják azt, esetükben sokkal hangsúlyosabb az elválasztó szempont. Ezek az attitűdök részben vagy egészben visszavezethetők korábbi időszakok eseményeire vagy a jelenlegi határhasználati gyakorlatra.

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a válaszadók eltérően viszonyulnak a különböző időszakokhoz a határ és a határ menti lét kontextusában, és mindig a relatív földrajzi elhelyezkedésük alapján értékelik, alakítják véleményüket. Az adatokból felismert és részletezett makrogazdasági és makropolitikai tényezők sajátos helyi tapasztalatokat okoznak a lakosok számára, akik ezeket a folyamatokat és cselekvéseiket a határhoz kötik. A határ az 1990-es években jelentős gazdasági lehetőséget, csempészetet, megélhetést, egyben menedéket jelentett a helyiek számára, és ezeket a jelentéssrtegeket a szerb–magyar határ mentén élők adták a vizsgált határnak. Ezen megállapítás pedig kapcsolatot teremt a K2 és a K3 kérdések között, hiszen validálja a K2 kérdéssel kapcsolatos eredményeket, ugyanakkor a következő, K3 kutatási kérdésre adott válasznak is fontos elemét jelenti.

A **K3** kérdés tehát, hogy **a határt érintő események és korszakok milyen jelentésrétegeket kölcsönöznek az államhatárnak?** A fentebb tárgyalt eredmények pedig választ adnak ezen kérdésre, hiszen a korábbi évtizedek meghatározó történései ma is élnek az emberek emlékezetében, a határszakasz fontos történeti szeletét és jelentésrétegét adják. Ugyanakkor a közelmúlt egyes jelentős eseményeit is igyekeztem megvizsgálni, amelyek szintén fontos jelentésréteget jelenthetnek a határ esetében, és bár illeszkednek a **K3** kérdéshez, mégis attól – közelmúltbeli jelentőségüknél fogva – némileg különállóak.

A disszertáció eredményei kimutatták, hogy a menekültekkel kapcsolatos attitűdök befolyásolják a határokkal kapcsolatos gondolatokat. Minél elutasítóbb valaki a menekültekkel szemben, annál jobban bízik a határok intézményében, és a határközeli életet kissé veszélyesnek érzi. Azok viszont, akik jobban elfogadják a menekülteket, kevésbé tartják a határt a békés együttélés garanciájának. Minél inkább támogatja valaki a határzárát és annak erősítését, annál jobban szereti Magyarországot (a válaszadótól függően a saját hazáját), és annál inkább úgy gondolja, hogy az állam megfelelő figyelmet fordít a határ mentén élőkre. A határzárnak azonban külső indokai is vannak, hiszen pozitív összefüggés van a határ menti életveszély és a határzár támogatása között, és a határok a békés együttélést is biztosítják. A határzárát kevésbé támogatók úgy érzik, számukra jobb lenne, ha könnyebben átlépnék a határt, és gyakrabban lépnek át a határon. A határzárát támogatók általában konzervatívnak, a nem támogatók inkább szabadelvűnek tartják magukat. A **K3.1** kérdésre – hogy milyen **a menekültekkel szembeni attitűd** a szerb–magyar határtérségben –, adható válasz, hogy a menekültekkel szembeni attitűd hasonló mintázatot mutat a határ két oldala között, némi települési szintű eltérésekkel, mindkét oldalon viszonylag magas elutasítottság értékekkel a menekültek irányába, amely szignifikánsan, jelentős mértékben nőtt 2014-óta.

A kutatás megállapította, hogy a ma már a szerb–magyar határ szerves részét képező kerítés támogatottsága magas a válaszadók körében, különösen a magyarországiak esetében. A szerbiai válaszadók kevésbé támogatják a határkerítés hosszú távú fenntartását vagy megerősítését. Azok, akik gyakrabban használják a határt, ami Szerbiából gyakoribb, kevésbé támogatják a kerítést. Ezzel szemben a határzárát támogatók hajlamosak a határok szükségességét, az államba és a határba vetett bizalmat hangsúlyozni, és inkább konzervatívnak minősítik magukat. A kutatási területen belül is vannak eltérések: a röszkei és horgosi válaszadók mérsékeltébbek lettek, míg a többi helyszínen nőtt a határkerítés támogatottsága. Az újszentiváni válaszadók a legkevésbé támogatják a határkerítést Magyarországon. Az eredmények fényében **a határzár megítélésére** vonatkozó **K3.2** kérdésre adható rövidebb válasz tehát, hogy bár a határkerítés megítélése hasonlóan támogató jellegű, a kerítés hosszabb távú szerepét illetően jelentős eltérés tapasztalható a két ország válaszadói között, ugyanis a szerbiai válaszadók kevésbé támogatják a kerítés meglétét hosszabb távon.

A COVID-19 járvány hatására az országok határellenőrzési rendszere és a határok átjárhatósága teljesen átalakult. A **K3.3** kérdés arra vonatkozott, hogy milyen hatással volt a **COVID-19 járványhelyzet az államhatárokkal kapcsolatos általános attitűdre?** Milyen dimenziók mentén alakította a határokról való gondolkodást? Az utazási korlátozások, határzárési intézkedések és egészségügyi protokollok hatással voltak az emberek mozgására és az áruk szállítására, ami természetesen nem csak a globális gazdaságra, de a helyi társadalom életére is hatással volt. A kutatás megvizsgálja, hogy változott-e a határokról történő gondolkodás a járványhelyzet hatására és milyen attitűdök jellemzik az államhatárokhöz társított érzéseket, funkciókat. A kérdésre adható válasz tehát, hogy a felmérésből kiderült, hogy eltérő attitűdök társulnak a határokhöz a COVID-19 járványhelyzet államhatárokkal összefüggő kezelése tekintetében. A válaszadók egy része szabadabb átjárhatóságot szeretne az EU-n belül, mások szigorúbb ellenőrzést támogatnak még az EU belső határai esetében is, és van egy harmadik

csoport, amely a nemzeti határpolitikával kapcsolatos pozitív véleményére helyezi a hangsúlyt. Az attitűdöket részben az határozza meg, hogy az illető élete mennyire érintett a határ lezárása esetében. A felmérés során egy kisebb csoport véleménye is megváltozott a határokról a járványhelyzet miatt, és a szigorú ellenőrzést támogató csoportba sorolható inkább. A COVID-19 tehát közvetetten módosította a határokhoz való hozzáállást nem csak politikai szinteken, de a társadalom részéről is.

A kutatás **K4 kérdés a határ menti élettel kapcsolatos véleményeket** vizsgálta a két oldal mentén. Az ide kapcsolódó eredmények szerint a szerbiai határ menti területen élők nagyobb mértékben tekintik előnynek a határ menti életet. Az ezt befolyásoló tényezők nagyon különbözőek mindkét oldalon, és a vélemények árnyaltabbak. A magyarországi oldalon két csoport különíthető el, az egyik a határ menti élet hátrányaira és a veszélyérzetre fókuszál, míg a másik a jelenlegi élethelyzettel való elégedettségre és az állam megfelelő figyelmére helyezte a hangsúlyt. Szerbiai oldalon a legnagyobb csoport szerint az állam befolyása nagy, a szabad mozgáshoz való jog csorbul, illetve az érdekérvényesítő képesség csökkenése jellemzi a határ menti életet, bár továbbra is előnyként tekintenek rá. Egy másik csoport pedig nem a határ menti helyzet miatt hagyná el jelenlegi lakhelyüket Szerbiában, hanem az elégedetlenségük miatt a településsel és az országgal kapcsolatban. Ezen eredmények alapján a K4 kérdésre adható rövid válasz, hogy **a határ menti élet megítélése eltérő a szerb–magyar határtérség két oldala esetében.**

A kutatási terület két oldalának kognitív képei és mentális terei között jelentős különbségek és jellemzők mutatkoznak, amelyek közös pontokat és eltérő, lokális léptékű mentális tereket hoznak létre, amelyek saját környezetüket, kontextusukat, sajátosságaikat formálják, a határ két oldalától függően. A határ e tekintetben egy referenciapont. A szerb és a magyarországi oldalon lévő válaszadók között különbségek figyelhetők meg a mentális határt és távolságot vizsgálva. A **K5** kérdésre adható válasz tehát, hogy a **szerb–magyar határszakasz két oldalán élő magyar anyanyelvű lakosok között azonosítható mentális határ, eltérő dimenziók mentén.** Ugyanakkor az eredményekből jól látszik az, hogy a válaszadók szignifikáns csoportja szerint nincs semmi különbség a két oldal lakói között. Másrészt a vélemények között markánsan megfogalmazott különbözőségérzeteket is találunk. Magyarországról többen gondolják úgy, hogy markánsabb, nyelvi és kulturális különbségek tapasztalhatók. A határ túloldalán az általános különbségérzet és a gondolkodásmódbeli, mentalitást érintő különbségérzetek a legerősebbek. Összefoglalva megállapítható, hogy a szomszédos országok lakosaival szemben érzett mentális távolság és mentális határ bizonyos mértékig jelen van, eltérő dimenziókkal a két oldal között, de a válaszadók jelentős csoportja úgy véli, hogy nincs mentális határ a két oldal között.

A fenti eredmények szintetizálása után megállapítható, hogy a határ két oldala között találunk markánsan eltérő tényezőket, ami a határ társadalmi újratermelését illeti a helyi lakosok esetében, és találunk közös pontokat, közös tényezőket, amelyek mindkét oldalon szignifikáns tényezők. Ugyanakkor megállapítható, hogy ezen tényezők megítélése, a tényezők felé való viszonyulás a legtöbb esetben mutat szignifikáns eltéréseket, így a kutatáshoz kapcsolódó hipotézis, mely szerint **„A szerb-magyar határ két oldalán élők között jelentős különbségek mutatkoznak a határérzet tekintetében.** A szerb oldalon élők erősebben kapcsolódnak a határhoz, általánosan pozitívabb attitűddel rendelkeznek róla, míg a magyar oldalon élők kevésbé pozitívan érzékelik azt. A mentális határ pedig mindkét oldalon meghatározó jelentőségű a másik oldal lakóival szemben.” **elfogadásra kerül.**

A disszertáció jelentősége egyrészt megragadható az újszerű megközelítési mód tekintetében, ami a hazai a határkutatásokat illeti. A határokhoz kapcsolódó kortárs megközelítések, fogalmak és jelenségek részletesen vizsgálatra kerültek, és új perspektívákat nyújtanak a határtani kutatások számára. A disszertáció különös hangsúlyt helyez a határ szerepének és dimenzióinak meghatározására és vizsgálatára. Az eredmények részletesen bemutatják, hogy hogyan hatnak a

határok a két oldal közötti kapcsolatokra, a határral kapcsolatos gondolkodásra és annak használatára. Megvizsgáltam a különbözőségi és hasonlósági faktorokat, valamint az ezekhez kapcsolódó társadalmi, gazdasági és politikai dimenziókat. A kutatás fókuszában elsősorban a megélt tér vizsgálata a határ mentén. A határ által erőteljesen érintett területeken élő emberek élményei és attitűdjei álltak a középpontban. Az eredmények konkrét példákon keresztül mutatták be, hogy hogyan befolyásolja a határ jelenléte az emberek mindennapi életét, gondolkodásukat a határról és a túloldalról. Ezáltal az eredmények kiemelik a megélt tér fontosságát a határkutatásokban és a határok jelentőségének megértésében. Összességében, a doktori disszertáció eredményeinek jelentősége abban rejlik, hogy újszerű vizsgálatot hoznak a határkutatások terén Magyarországon, részletesen meghatározzák és vizsgálják a határ szerepének dimenzióit, valamint a határérzet tényezőit a két oldal között.

A disszertáció eredményeinek jelentősége három fő területen azonosítható. Egyrészt hozzájárulnak a határ menti együttműködések előmozdításához, lehetővé téve a határ menti régiók közötti partnerségek és projektek kialakítását. Az adatok alapján azonosíthatók olyan tényezők, amelyek gátolják vagy elősegítik a helyi lakosok bevonását és aktivitását az együttműködésben, ezáltal segítve a határokon átlépő kihívások leküzdését és a közös fejlődést. Másodszor, az eredmények fontos információkat nyújtanak a helyi döntéshozatal számára. A határérzet és a határ menti tényezők elemzése segít a döntéshozóknak a helyi közösségek attitűdjeinek, érzéseinek és igényeinek jobb megértésében, ami alapján hatékonyabb stratégiai döntéseket hozhatnak a helyi és regionális szinten. Harmadszor, a doktori kutatás hozzájárul a társadalmi és kulturális határok jobb megértéséhez. A határérzet elemzése lehetőséget nyújt az eltérő attitűdök, normák, nyelvi és kulturális különbségek feltárására, valamint az ezekhez kapcsolódó érzelmek és érzések vizsgálatára. Ez segít abban, hogy mélyebb betekintést nyerjünk a határok által érintett területeken zajló társadalmi és kulturális folyamatokba.

Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy jelen kutatás kizárólag magyar anyanyelvű populáción történt, amely egyben erősségét és egyben gyengeségét is jelenti, hiszen pillantást enged olyan folyamatokba, amely azonos nemzetiségű emberek között zajlik, akiket egy államhatár választ el egymástól, jól mutatva tehát azon dinamikákat, amik hasonló földrajzi, politikai és geopolitikai környezetben végbe mehetnek. Egyben fontosnak tartom azt is, hogy a vizsgált határszakasz további megértéséhez szükséges a szerb nemzetiségű egyének véleményének a megismerése is. További hangsúlyozandó megállapítás pedig az, hogy a vizsgált tényezők részletezéséhez és a folyamatok megértéséhez további, főként kvalitatív jellegű felmérésekre is szükség van. Ugyanakkor a kutatás eredményei alapján kijelenthető, hogy fontos ezen tényezők vizsgálata és megértése, hiszen bár ezek parciális reprodukcióját adják a szerb–magyar határszakasznak, elengedhetetlen a helyi lakosok attitűdjeinek és az egyéb vizsgált tényezőinek ismerete nem csak a határ menti együttműködések, vagy a békés egymás mellett élés tekintetében, hanem a határtárségek sajátos voltának tudományos megismerése érdekében is.

SUMMARY

The aim of the research was twofold: firstly, to present the development of thinking and scientific research regarding state borders, as well as the prevailing research trends and theoretical frameworks in this field. These theoretical frameworks ultimately outline a research framework and its factors that can be adapted to any border region. The primary objective of the dissertation's original research is to examine the characteristics and nature of these defining factors in the research area along the Serbian-Hungarian state border.

The traditional approach to border research dates to the second half of the 19th century, reaching back to Friedrich Ratzel. During this period, the central role and focus of research was on states and state borders. However, with the emergence of the functionalist approach, the flow approach appeared, which considers the flows affecting state borders and the relationship between state borders and nearby border regions as important research topics. Nonetheless, borders were still primarily physical state borders in the narrow sense. In contrast, the postmodern approach differs from the traditional approach. It not only focuses on the physical and territorial aspects of borders but also considers their social, cultural, and symbolic dimensions. It questions the idea that borders are fixed and natural, and instead views them as variable, dynamic, constructed, and contested. This means that borders not only have geographical and political aspects but social, cultural, and ideological boundaries also exist, which are continuously redefined by different social, political, and economic groups. The postmodern approach sheds light on the role of actors and their relationship to borders, emphasizes the importance of multiple perspectives, as well as the impact of borders on various marginalized groups. Therefore, according to the postmodern conception, borders are simultaneously real and imagined and are constantly reproduced by the impact of performativity, ways of thinking, and political interests.

The location of borders, actions related to them, different meanings and properties of borders for social groups, and political categories are the most important elements of borders. Borders constitute a frame of reference with physical, territorial, and symbolic meanings. According to the institutional approach, borders are complex social institutions that exist at various levels, are linked to social actions, and are constantly reproduced. The meanings and properties of borders are always shaped according to the interests of a particular social elite. Therefore, these factors define the nature of borders today.

Critical border studies, following and complementing the postmodern movement, examine how borders are created and given meaning in contemporary times. Rather than focusing on the legal and economic significance of borders, this approach foregrounds the practices and meanings associated with them. Due to the polysemous nature of borders, every aspect related to them is embedded in unique environments and experiences, making borders always local and partial. The constant dichotomy between “us” and “them”, known as “othering,” is inherent in borders and their mental boundaries and distances. Borders hold unique meanings for every individual, creating border constructions that can change over time. The meaning of borders is not constant and changes with time and with changes in social, economic, or political situations. These differing meanings layer onto the history and significance of a particular border section, which contributes to the over-determined nature of borders. The narratives and border constructions of individuals play an active role in shaping borders, which together form various actions and discourses known as the performativity associated with borders. This performativity is created not only by local residents but also by various other actors, such as central state power, civil society organizations, economic actors, refugees, and others. The construction of borders by these actors can occur in many places. In a critical approach, the unequal relationships between actors create bordering and othering processes not only along physical state borders but also within cities and between regions.

Therefore, in addition to understanding memories and contemporary experiences, it is important to understand attitudes related to borders and the characteristics of life along borders to truly understand the meaning of individual borders, the narratives associated with them, the border constructions created, and the reproduction of borders. Bordering and othering, therefore, are a series of activities that shape, maintain, and modify borders. It includes various other activities such as the establishment of institutions for avoidance or restriction of the “other.”

The extension, dynamism, and mobility of borders, which are important features, have a diverse impact on borderland life. As borders can be found anywhere in space, border regions permeate society. Bordering is primarily a social phenomenon, and Rumford emphasizes that the concept of actions and policies related to borders means that ordinary people can also influence and shape borders and their reproduction. In this process, perception and factors perceived in the mental space are particularly important, as they influence not only our perceptions of others, but also the meaning, desired characteristics, and border usage practices.

Mental borders are formed in individuals' minds towards different areas and social groups of varying scales. They connect the cognitive endpoints of individuals' identities, influencing perceptions, spatial thinking, and actions from the other side, often confined within national borders. The perception of borders has the same impact on spatial action as a fence on a physical national border. Therefore, mental borders are a set of cognitive and psychological factors that determine our understanding of the world around us. Factors such as culture, history, and personal experience shape them. Mental borders are not only part of the social reproduction of national borders but of all borders on different scales.

Another important factor in the perception of borders is borderland life, a unique system that includes complex identities, economic and social factors. The use of borders and related discourses are part of everyday life in this region, whose extension cannot be precisely defined by exact methods. Attitudes and stereotypes towards borders and those living on the other side are also integral parts of the system, forming a complex but organic unit in the social reproduction system of borders. As previously mentioned, all these processes have a significant impact on individuals and the environment they create, delineating their own spatial zone.

The Serbian-Hungarian border remains an external border of the European Union even almost 20 years after Hungary's accession to the EU. The history of this border has been shaped by numerous significant processes, which I refer to as "meaning-making factors," whose effects and related narratives build upon each other, continuously shaping the meaning of the border in the everyday lives of local communities, not only geopolitically. Some processes reinforce separation, while others promote interconnectedness, and the actors shaping the border use different means of bordering and othering. In some cases, the state and central government are at the center and shape the border and its meaning, while in other cases, other actors come to the forefront. All of this is part of a complex system that includes the histories and actions of local communities.

The research employed a mixed-methods approach, however it is relying mostly on questionnaire surveys and some additional qualitative interviews were conducted. During the selection of research area, an important criterion was to choose border sections and adjacent settlements where the state border can play a significant role in people's lives. The selection of the Serbian-Hungarian border section was justified by various factors that have influenced the border's accessibility, significance, and layers of meaning in recent decades. The circumstances of border delineation, the economic and social conditions during the socialist era, the status of the border as an external border of the European Union and Schengen, the refugee migration wave in 2015, and the COVID-19 pandemic in 2020 all had different impacts on this section. Many of these factors may be unique and not necessarily representative of other border sections. However, this

uniqueness is what makes border studies significant, as it is important to thoroughly understand and shape borders with their unique characteristics and meanings.

The Horgos-Rösztke motorway border crossing is the busiest in the case of the Serbian-Hungarian border section. The research focuses exclusively on the population of Hungarian ethnicity and native language, which allows for an examination of the dynamics and effects that have occurred among individuals belonging to the same ethnicity but separated by a state border, in terms of borderland life and other factors.

The population for all three surveys consisted of the permanent Hungarian-speaking residents of the settlements of the research area. However, due to the nature and the methodology of the survey, the sampling frame was composed of individuals who were present at home during the survey. The same sampling method was systematic sampling, one person from every third residential building could be included in the sample. For the 2016 and 2019 sampling, the target number of individuals to be surveyed in each settlement was set at 5% of the number of dwellings. However, there were variations in the actual number of questionnaires conducted in certain settlements. Some had fewer questionnaires, while others had more than the target number. The 5% target served as a guideline and a designated milestone. Nevertheless, due to the limited number of respondents at the settlement level, the research results should be interpreted with caution.

The main method of conducting the surveys in the research was face-to-face surveys. Trained interviewers visited the selected households in the sampled areas and conducted questionnaires with the residents. The survey was designed specifically for this research, taking into account the research objectives and the information needed to address the research questions. The survey questions covered various aspects such as cross-border activities, experiences at the border, perceptions of border policies, attitudes towards migration-related issues and demographics, socioeconomic status.

The first question of the research, is related to the **different border use habits that characterizes the residents living on the different sides of the Serbian-Hungarian border**. The answer for this question is that significant differences were observed between the two sides according to the frequency of border crossings, as respondents from Serbia use the border more often, and the proportion of those with border crossing experience is much higher on this side. Furthermore, there are differences in the reasons given by those without experience and in the motivational mix of border crossings. The role of shopping is prominent on both sides, but respondents from Serbia have more multifaceted motivation for crossing the border, with work, administration, and education being motivations that are almost exclusively associated with them. In some cases, local factors further nuance the picture and the motivational mix, giving local meanings to the border. Therefore, the border use factor in the social reproduction of the border is linked to different dimensions on both sides and to some extent among the settlements in the research area.

The second question, examines another aspect of the reproduction of the border, namely the attitudes associated with the border. It asks that **what characterizes the general and specific attitudes associated with the state border in the case of the Serbian-Hungarian border section?** The results show that the role of security is particularly prominent among Hungarian respondents, while respondents from Serbia associate somewhat different attitudes with the border and see it as a more pronounced divider. These attitudes can be partly or entirely traced back to previous events or current border use practices.

The results of the research show that respondents have different attitudes towards different periods in the context of the border and borderland existence, and they always evaluate and form their opinions based on their relative geographic location. The identified and detailed macroeconomic and macropolitical factors from the data result in specific local experiences for the

residents, who associate these processes and actions with the border. In the 1990s, the border represented significant economic opportunities, smuggling, livelihoods, and at the same time, refuge for the locals living along the Serbian-Hungarian border, and these layers of meaning were given to the examined border by them.

According to the third question, that **what layers of meaning do events and historical periods related to the border confer upon the state border?** The above-mentioned results partially answer this question, as the defining events of previous decades still live in people's memories today and provide an important historical slice and layer of meaning to the border section. Additionally, I examined some significant recent events that could also provide important layers of meaning for the border, and although they fit into this question, they are still separate from it because of their significant recent role.

The first sub-question related to the third main question is about **the attitudes toward the refugees**. The results of the dissertation showed that attitudes towards refugees influence thoughts about borders. The more someone is opposed to refugees, the more they trust border institutions and feel that life near the border is somewhat dangerous. Those who are more accepting of refugees are less likely to see the border as a guarantee of peaceful coexistence. Those who support border fences and their strengthening are more attached to Hungary (or their own country, depending on the respondent) more and believe that the state pays adequate attention to those living along the border. However, there are also external reasons for the border fence, as there is a positive correlation between danger of life near the border and support for the fence, and borders also provide for peaceful coexistence. Those who are less supportive of the border fence feel that it would be better for them to cross the border more easily and are more likely to do so. Those who support the border fence generally consider themselves conservative, while non-supporters are more likely to identify as liberal. So attitudes towards refugees show a similar pattern on both sides of the border, with some differences at the level of settlement.

The study found that support for the fence, which is now an integral part of the Serbian-Hungarian border, is high among respondents, especially in Hungary. Respondents from Serbia are less supportive of the long-term maintenance or strengthening of the border fence. Those who use the border more frequently, which is more common from Serbia, are less supportive of the fence. In contrast, those who support the border fence tend to emphasize the need for borders, trust in the state and the border, and identify themselves as conservative. There are also differences within the research area: respondents from Röszke and Horgos were more moderate, while support for the border fence increased in other locations. Respondents from Újszentiván are the least supportive of the border fence in Hungary. In light of the results, the short answer for the second sub-question about the **perception of the border fence** which is related to the third main question could be that the evaluation and the present support of the fence is similar in nature, significant differences can be observed between the respondents of the two countries regarding the long-term role of the fence, as respondents from Serbia are less supportive of the fence's existence in the long run.

As a result of the COVID-19 pandemic, the border control systems and the permeability of borders have undergone significant changes in countries worldwide. Travel restrictions, border closures, and health protocols have affected the movement of people and goods, which has had an impact not only on the global economy but also on local communities. The third sub-question related to the third main questions asks how has the **COVID-19 pandemic affected the general attitude towards state borders?** In what dimensions has it shaped thinking about borders? The survey results show that different attitudes are associated with borders regarding the management of the pandemic. Some respondents prefer freer movement within the EU, while others support stricter control even within the EU's internal borders, and a third group places emphasis on positive opinions about national border policies. Attitudes are partly determined by how much an

individual's life is affected by border closures. During the survey, the opinions of a smaller group also changed due to the pandemic, and they could be classified as being more in favor of strict controls. Based on the results, the short answer could be: COVID-19 has changed attitudes towards borders not only at the political level but also among society.

The fourth main question asks that what characterizes **the opinions regarding borderland living**? According to the research, people living in the area along the Serbian border consider living near the border to be more advantageous. The factors influencing this perception are very different on both sides, and opinions are nuanced. On the Hungarian side, two groups can be distinguished: one focuses on the disadvantages and sense of danger of living near the border, while the other emphasizes satisfaction with their current living situation and the appropriate attention given by the government. On the Serbian side, the largest group believes that the government's influence is great, the right to free movement is compromised, and a decrease in advocacy skills characterizes life along the border, although they still consider it an advantage. Another group would not leave their current place of residence in Serbia due to dissatisfaction with the settlement and the country, not because of the border situation.

The fifth main question asks that whether there is **a mental border between the residents** of the two sides? What **associations characterize the mental distance** between them, if any? According to the results, significant differences and characteristics can be observed between the cognitive images and mental spaces of the two sides of the research area, which create common points and different, locally scaled mental spaces that shape their own environment, context, and characteristics depending on which side of the border they are on. The border is a reference point in this regard. So the answer to this research question is that differences were observed among respondents on both the Serbian and Hungarian sides in terms of their mental border and distance. However, it is evident from the results that a significant group of respondents feel that there is no difference between the residents on both sides. On the other hand, there are markedly different perceptions among the opinions. More people from Hungary believe that there are more significant linguistic and cultural differences. On the other side of the border, the strongest differences are the general sense of difference and differences in mentality. In summary, it can be concluded that there is a certain degree of mental distance and mental border felt towards the inhabitants of neighbouring countries, with different dimensions between the two sides, but a significant group of respondents believe that there is no mental border between the two sides.

After synthesizing the above results, it can be concluded that **there are significantly different factors between the two sides of the border when it comes to the social reproduction of the border** among the local population, but there are also common points and factors that are significant on both sides. However, it can be observed that the assessment of these factors and the attitude towards them show significant differences in most cases. Therefore, the hypothesis of the research, which states that different border perceptions and border constructions can be found between the two sides of the Serbian-Hungarian border area, which also means different reproductions of the border, is accepted.

Like any piece of research, this study has also its limitations. The research was conducted solely on a Hungarian-speaking population, which is both its strength and weakness, as it provides insight into processes that occur among people of the same nationality who are separated by a state border, thus demonstrating the dynamics that can occur in similar geographical, political, and geopolitical environments. It is also important to note that understanding the opinions of individuals of Serbian ethnicity is necessary for further understanding the studied border area. Another important factor to emphasize is that further, mainly qualitative surveys are needed to detail the factors studied and understand the processes.

However, based on the results, it can be stated that examining and understanding these factors is important, as although they give a partial reproduction of the Serbian-Hungarian border area, knowledge of the attitudes of local residents and other factors examined is essential not only for cross-border cooperation or peaceful coexistence, but also for the scientific understanding of the peculiarities of border areas. Additionally, I believe that such research can contribute to a better understanding of the social groups living here, the clearer and more understandable identification of their interests, and can contain important messages for decision-makers.

IRODALOMJEGYZÉK

1. AGNEW, J. 1987: *Place and Politics: The Geographical Mediation of State and Society*. – Routledge, London, 286 p.
2. AMILHAT SZARY, A. 2012: Walls and border art: the politics of art display. – *Journal of Borderlands Studies*, 27.2. pp. 213-228.
3. ANDERSON, M. 1996: *Frontiers. Territory and State Formation in the Modern World*. – Polity Press, Cambridge, 272 p.
4. BAJMÓCY P. 2003: Népeségyszám-változási tendenciák határ menti és nem határ menti térségekben Csongrád és Győr-Sopron megyék példáján. – In. SZÓNOKY NÉ A. G. (szerk.) 2003: *Határok és az Európai Unió*. – SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 258-263.
5. BAJMÓCY P. – ILCSIKNÉ M. ZS. 2018: Periféria, határmentiség, etnicitás. A Zselic és a Lippai-dombság községekének népességföldrajzi folyamatai 1910-2011 között. – In. PÉNZES JÁNOS (szerk.) 2018: *Falu – város- periféria: határon innen és túl*. – Debrecen, pp. 89-99.
6. BALIBAR, É. 2002: *Politics and the Other Scene*. – Verso, London, 176 p.
7. BALIZS D. 2015: *Etnikai térstruktúra, asszimiláció és identitás a történelmi Vas megyében*. – Doktori disszertáció, Szegedi Tudományegyetem, 152 p.
8. BALOGH, P. 2014a: "The Polish-Russian borderland: From physical towards mental borders?". – In. BUFON, M. – MINGHI, J. – PAAS, A. (szerk.) 2014: *The New European Frontiers: Social and Spatial Re(Integration) Issues in Multicultural and Border Regions*. – Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, pp. 89-109.
9. BALOGH, P. 2014b: *Perpetual borders: German-Polish cross-border contacts in the Szczecin area*. – Stockholm University, Department of Human Geography, Stockholm, 74 p.
10. BAUDER, H. 2011: *Toward a Critical Geography of the Border: Engaging the Dialectic of Practice and Meaning*. – *Annals of the Association of American Geographers*, 101.5. pp. 1126-1139.
11. BARANYI B. 1999: A „periféria perifériáján” – A határmentiség kérdőjelei egy vizsgálat tükrében az Északkelet-Alföldön. – *Tér és Társadalom*, 13.4. pp. 17-44.
12. BARANYI B. 2003: Schengenre várva: határregiók és az euroregionális szervezetek-szerveződések Magyarország keleti államhatárai mentén. – In. SZÓNOKY NÉ A. G. (szerk.) 2003: *Határok és az Európai Unió*. – Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 356-366.
13. BARANYI B. 2011: *A határmentiség új dimenziói – együttműködés határok nélkül*. – *Debreceni Szemle*, 19.4. pp. 397-405.
14. BRAMBILLA, C. 2015: *Exploring the Critical Potential of the Borderscapes Concept*. – *Geopolitics*, 20.1. pp. 14-34.
15. BENCZI M. – OCSKAY, GY. 2021: *The evolution of cross-border cooperation in Hungary*. – *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek*, 18.2. pp. 54-67.
16. BENCZI M. et al. 2022: *Pillanatkép a magyar részvételű ETT-kről 2022. Tanulmány a magyarországi ETT-k elmúlt bő 10 éves működéséről és eredményeiről*. – CESCI, online kiadvány, https://is.gd/ett_pillanatkep_cesci_2022
17. BERKI M. 2015: *A térbeliség trialektikája*. – *Tér és Társadalom*, 29. évf., 2. szám. pp. 3-18.
18. BONIFAZI, C. – CONTI, C. – MAMOLO, M. 2006: *Balkan International Migration in the 1990s*. – *Année*, 8. pp. 1-18.
19. BOROS L. 2003: *Határmentiség a turizmusban*. – In. SZÓNOKY NÉ A. G. (szerk.) 2003: *Határok és az Európai Unió*. – SZTE TTIK, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 141-146.
20. BÖRÖCZ J. 2002: *A határ: társadalmi tény*. – *Replika*, 47-48. pp. 133-142.
21. BURRIDGE, A. – GILL, N. – KOCHER, A. – LAUREN, M. 2017: *Polymorphic borders*. – *Territory, Politics, Governance*, 5.3. pp. 239-251.
22. BRIGHAM, A. P. 1919: *Principles in the Determination of Boundaries*. – *The Geographical Review*, 7.4. pp. 201-219.
23. BRONS, L. 2015: *Othering, An Analysis*. – *Transcience, a Journal of Global Studies*, 6. pp. 69-90.
24. BRUNET-JAILLY, E. 2005: *Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective*. – *Geopolitics*, 10.4. pp. 633-649.

25. BRUNET-JAILLY, E. 2010: The State of Borders and Borderlands Studies 2009: A Historical View and a View from the Journal of Borderlands Studies. – *Eurasia Border Review*, 10.1. pp. 1-15.
26. BRUBAKER, R. 2002: Ethnicity without groups. – *European Journal of Sociology*, 43.2. pp. 163-189.
27. CSATÁRI, B. 2009: A Brief Essay on Borders. – In: KOVÁCS A. D. (szerk.) 2009: Old and New Borderlines /Frontiers/ Margins. – Centre For Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, Pécs, pp. 7-11.
28. CSÉFALVAY Z. 1990: Térképek a fejünkben. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 156 p.
29. CSÉFALVAY Z. 1994: Az olvasható város. – In: CSÉFALVAY Z. 1994: A modern társadalomföldrajz kézikönyve, Budapest, IKVA, pp. 287–299.
30. CSERESNYÉS F. 1999: Menekültpolitika és menedéjog az Európai Unióban: 1990- 1999. – Janus Pannonius Egyetem, Európa Központ, Pécs, 142 p.
31. CSIZMADIA Z. 2005: Határ menti társadalmi kapcsolatok a nyugat-dunántúli régióban. – *Tér és Társadalom*, 19.2. pp. 47-63.
32. CSIZMADIA Z. 2008: Társadalmi kapcsolatok a szlovák-magyar határtérségben. – *Tér és Társadalom*, 22.3. pp. 27-50.
33. CSORDÁS L. 2018: Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék határmenti területeinek turizmusa egy kérdőíves felmérés tükrében. – In: PÉNZES JÁNOS (szerk.) 2018: Falu – város- periféria: határon innen és túl. – Debrecen, pp. 253-261.
34. COREY, J. – JONES, R. – PAASI, A. – AMOORE, L. – MOUNTZ A. – SALTER, M. – RUMFORD C. 2011: Interventions on rethinking 'the border' in border studies. – *Political Geography*, 30. pp. 61-69.
35. DIENER, A. C. – HAGEN, J. 2012: Borders. A very short introduction. – Oxford University Press, Oxford, 137 p.
36. DURDJEV, S. B. – PAVIĆ, D. – CVETANOVIĆ, M. – MESAROŠ, M. – KUGLER, J. 2007: Az oktatás-képzés, átképzés szerepe a Magyarokanizsa község és a Homokháti kistérség népességmegtartásában. – In: TIMÁR J. (szerk.) 2007: Határkonstrukciók a szerb–magyar vizsgálatok tükrében. – MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, pp. 95-114.
37. DUCHACEK, I. D. 1970: Comparative Federalism: The Territorial Dimension of Politics. – Holt, Rinehard & Winston, New York 307 p.
38. EGEDY G. 2013: Conservatism and nation-models in Hungary. – *Hungarian Review*, 4.3. pp. 66-75.
39. ERDŐSI F. 1988: A határmenti térségek kutatásáról. – In: ERDŐSI F. – TÓTH J. (szerk.): A sajátos helyzetű terület- és településfejlesztési problémái, MTA RKK-TS-2/2 Program Iroda, Pécs pp. 18-30.
40. ERŐSS, Á. – VÁRADI, M. – WASTL-WALTER, D. 2020: Cross-border Migration and Gender Boundaries in Central Eastern Europe – Female Perspectives. – *Migration Letters*, 17.4. pp. 499-509.
41. ESPAÑOL, A. 2019: Everyday Psychological Boundaries: Evidence from the Ceuta-Tétuan Borderland. – In: SCOTT, J. W. (szerk.) 2019: Cross-Border Review, European Institute of Cross-Border Studies – Central European Service for Cross-Border Initiatives (CESCI), Budapest, pp. 85-103.
42. FEJES ZS. 2008: Eurorégiók Európája. – *De iurisprudentia et iure publico – Jog- és politikatudományi folyóirat*, 2.1. pp. 1-11.
43. FERDOUSH, A. 2017: Seeing Borders Through the Lens of Structuration: A Theoretical Framework. – *Geopolitics*, 23.1. pp. 180-200.
44. FERDOUSH, A. 2020: Structuration Theory. – In: *International Encyclopedia of Human Geography*, 2nd edition, 13. pp. 97-104.
45. GARY, R. 2017: On the Border in Arizona and Greece: Border Studies and the Boundaries of the Greek Polis. – *Historical Geography*, 45. pp. 188-219.
46. GÁBRITY E. 2013: A vajdasági magyar ingázók nyelvi identitása és ideológiái. – *Tér és Társadalom*, 27.2. pp. 118-130.
47. GÁBRITY MOLNÁR I. 2012: A szerb–magyar határon átívelő migrációs életvitel. – *Létünk*, 2012/4. pp. 56-69.
48. GRADIŠNIK, I. S. – HIRNÖK, K. M. 2020: "Eyes Have No Border". Presenting the Slovenian-Hungarian Border in Goričko and the Rába Valley. – *Acta Ethnographica Hungarica* 65.2. pp. 355–378.
49. GRICHTING, A. 2011: Fences, Walls and Borders: State of Insecurity? Conference report by Anna Grichting. – *Fences, Walls and Borders: State of Insecurity? International Conference*, University of Quebec at Montreal, Canada, 19 p.

50. HAJDÚ Z. 2021: A globális, az európai uniós vírusválság határpolitikai hatásai: Államhatárok régi-új szerepben a Kárpát-medencében, 2020–2021. - *CIENTIA ET SECURITAS*, 2.3. pp.. 275-283.
51. HAJDÚ Z. – NAGY I. 2006: Changing Border Situations within the Context of Hungarian Geopolitics. – In. SCOTT, J. W. (szerk.) 2006: *EU Enlargement, Region Building and Shifting Borders of Inclusion and Exclusion*. – Ashgate, pp. 56-67.
52. HAJDÚ Z. – RÁCZ SZ. 2020: Államhatár-politikák az Európai Unióban és Magyarországon a globális koronavírus-válság kezdeti időszakában. – *Tér és Társadalom*, 34.2. pp. 202-210.
53. HAKSZER R. 2017: Területi különbségek és határon átnyúló fejlesztési programok Dél-Szlovákia határ menti térségeiben. – Doktori értekezés, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, 212 p.
54. HANSEN, N. M. 1976: *The Economic Development of Border Regions*. – IIASA Research Memorandum, pp. 1-29.
55. HANUSZ Á. 2003: Határon átnyúló idegenforgalmi fejlesztések és lehetőségek Kárpát-Ukrajnában. – In. SZÓNOKYKÉ A. G. (szerk.) 2003: *Határok és az Európai Unió*. – SZTE TTIK, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 117-125.
56. HARDI T. – NÁRAI M. 2001: A határ menti területek jellegzetességeinek átalakulása a 20. század végi Nyugat-Magyarországon. – *Tér és Társadalom*, 15.2. pp. 107-130.
57. HARDI T. 2008: A határtérség térszerkezeti jellemzői. – *Tér és Társadalom* 22.3. pp. 3-25.
58. HARDI T. 2009: Az államhatár mint térbeli jelenség. – In. HARDI T. – HAJDÚ Z. – MEZEI I. 2009: *Határok és városok a Kárpát-Medencében*. – MTA RKK, Győr-Pécs, pp. 11-39.
59. HARDI T. 2015: Határok és határtérségek kutatása Magyarországon a rendszerváltozástól napjainkig. – In. PAP N. (szerk.) *Geopolitikai gondolkodás a magyar földrajzban 1989-2014*. Pécs, IDRResearch Kft. - Publikon Kiadó, pp. 25-44
60. HARDI T. – HAJDÚ Z. – MEZEI I. 2009: *Határok és városok a Kárpát-Medencében*. – MTA RKK Győr-Pécs, 374 p.
61. HARDI T. – MEZEI I. 2003: Királyhelmectől Somorjáig. Eurorégiók a szlovák-magyar határon. – In. SZÓNOKYKÉ A. G. (szerk.) 2003: *Határok és az Európai Unió*. – Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 366-372.
62. HARTL M. 2016: A határon átnyúló együttműködés és a turizmusfejlesztés kapcsolatának vizsgálata Komárom-Esztergom megye, Nyitra kerület és az Ister-Granum EGTC példáján. – Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, 207 p.
63. HARTSHORNE, R. 1950: *The Functional Approach in Political Geography*. – *Annals of the Association of American Geographers*, pp. 95-130.
64. HAUSHOFER, K. 1938: *Zeitschrift für Geopolitik*. – Kurt Vowinkel Verlag, Berlin, 510 p.
65. HELLIWELL, J. F. 1998: *How Much Do National Borders Matter?* – Brookings Institution Press, 184 p.
66. HERRSCHEL, T. 2011: *Borders in Post-Socialist Europe. Territory, Scale, Society* – Ashgate, 216 p.
67. HOLLY, W. – Nekvapil, J. – Scherm, I. – Tis'erova', P. 2003: Unequal neighbours: coping with asymmetries. – *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29.5. pp. 819-834.
68. JACOBS, J. – VAN ASSCHE, K. 2014: *Understanding Empirical Boundaries: A Systems-Theoretical Avenue in Border Studies*. – *Geopolitics*, 19.1. pp. 182-205.
69. JACOBS, L. et al. 2015: *Open Borders, Closed Minds: EU Asylum Policy in Crisis*. – Allianz Summer Academy, Central European University, 30 p.
70. JASCHITZ M. 2012: A 2014–2020-as időszak lehetőségei a határ menti gazdaságfejlesztésben: Az EGTC-k lehetséges szerepe határ menti ITI-k megvalósításában. – *Falu Város Régió*, 19.1–2. pp. 80–86.
71. JOHNSON, C. – JONES, R. – PAASI, A. – AMOORE, L. – MOUNTZ, A. – SALTER, M. – RUMFORD, C. 2011: *Interventions on Rethinking 'The Border' in Border Studies*. – *Political Geography*, 30.2. pp. 61-69.
72. JOSEPH, Y. – ROTHFUSS, R. 2014: *Symbolic Bordering and the Securitization of Identity Markers in Nigeria's Ethno-Religiously Segregated City of Jos*. – In. JONES, R. – JOHNSON, C. (szerk.) 2014: *Placing the Border in Everyday Life*. – Routledge, pp. 167-185.
73. KAISTO, V. 2016: *Cross-Border Areas Facing Europe's Crises: Problems Measuring Territorial Development with Statistical Data and Analyses*. – In. SCOTT, J. W. (szerk.) 2016: *Cross-Border Review: Yearbook 2016*, pp. 65-85.
74. KINCSES, B. 2021: *Szeged közép-és felsőfokú oktatási vonzáskörzetének vizsgálata kiemelt tekintettel a Vajdaság szerepére*. – Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, 165 p.

75. KIREEV, A. – YACHIN, S. 2017: Paradigms of Border Studies and the Metacultural Approach. – *Journal of Borderlands Studies*, 34.3. pp. 395-412
76. KISS J. P. 2000: A határátkelőhelyek szerepe a határ menti kapcsolatok alakulásában az ukrán, a román és a szerb határszakaszon az 1990-es években. – *Tér és Társadalom*, 14.1. pp. 179-192.
77. KISS L. 2003: Egy határmenti vasútvonal lehetőségei. – In. SZÓNOKYNE A. G. (szerk.) 2003: *Határok és az Európai Unió*. – SZTE TTIK, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 184-189.
78. KOCSIS K. 1988: A határmenti fekvés hatása egy régió népesedési viszonyaira. A magyar-szlovák határvidék keleti részének népesedési folyamatai 1910-1980. – *Földrajzi Értesítő*, 1-4. pp. 137-158.
79. KOCSIS K. – MICHALKÓ G. – SZABÓ B. – BALIZS D. – VARGA GY. 2016: Az Európát érintő közelmúltbeli vándorlások területi jellemzői. – In. KÓKAI S. (szerk.) 2016: *A változó világ XXI. századi kihívásai*. – Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete, Nyíregyháza, pp. 267-276.
80. KÓKAI S. – BOTTLIK ZS. 2003: A Bánát népességváltozási tendenciái 1949-90 között, különös tekintettel a határmenti területekre. – In. SZÓNOKYNE A. G. (szerk.) 2003: *Határok és az Európai Unió*. – SZTE TTIK, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 184-189.
81. KOLOSSOV, V. 2005: Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches. – *Geopolitics*, 10.4. pp. 606-632.
82. KOLOSSOV, V. 2015: Theoretical Approaches in the Study of Borders. – In. SEVASTINOV, S. V. – LAINE, J. P. – KIREEV, A. A. – KOLOSSOV, V. (szerk.) 2015: *Introduction to Border Studies*. – Far Eastern Federal University, Vladivostok, 343 p.
83. KOLOSSOV, V. – SCOTT, J. 2013: Selected conceptual issues in border studies. – *Belgeo*, 1. pp. 1-19.
84. KOLTAI J. – LIGETI A. S. 2015: A határon túli területek szubjektív közelsége. – In. Sik. E. – Surányi R. 2015: *Határhatások*, ELTE TáTK és Tárki Zrt., pp. 316-330.
85. KONRAD, V. 2013: Imagining and Imaging Borders: Understanding Borderlands for Global Sustainability. – *ISPRS International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, XL-4/W3, 2013, pp. 23-27.
86. KONRAD, V. 2014: Borders and Culture: Zones of Transition, Interaction and Identity in the Canada-United States Borderlands. – *Eurasia Border Review*, 5.1. pp. 41-57.
87. KONRAD, V. 2015: Toward a Theory of Borders in Motion. – *Journal of Borderlands Studies*, 30.1. pp. 1-17.
88. KOVÁCS B. 2020: Félek, tehát vagyok – Félelem mint politikai identitás. – *Politikatudományi Szemle*, 29.3. pp. 7-30.
89. KOVÁCS CS. 2006: Az országhatármentiség értelmezésének földrajzi problémái. – *Doktori értekezés*, Szegedi Tudományegyetem, 146 p.
90. KOVÁCS Z. 1990: A határ menti területek központi helyzetének átalakulása az első világháború utántól napjainkig. – *Földrajzi Közlemények*, 114.1-2. pp. 3-16.
91. KOVÁCSICS F. 2003: A magyar-jugoszláv kapcsolatok alakulása a XX. század végétől napjainkig. – In. SZÓNOKYNE A. G. (szerk.) 2003: *Határok és az Európai Unió*. – Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 387-396.
92. KRISKA, O. 2019: Border living and identities of the Hungarian-Serbian borderlanders. – *Belvedere Meridionale*, 31.4. pp. 101-114.
93. KRISKA O. 2021: Lokális hatások tömeges tranzit migráció során – Magyarok esete Szerbiában, 2015. – *Településföldrajzi Tanulmányok*, 10.1-2. pp. 67-84.
94. LADIS, K. 1959: The Nature of Frontiers and Boundaries. – *Annals of the Association of American Geographers*, 49.3. pp. 269-282.
95. LADOS M. 2005: A határmentiségtől az integrált határregióig. – *Tér és Társadalom*, 19.2. pp. 1-5.
96. LAINE, J. P. 2015: A historical view on the study of borders. – In. SEVASTINOV, S. V. – LAINE, J. P. – KIREEV, A. A. – KOLOSSOV, V. (szerk.) 2015: *Introduction to Border Studies*. – Far Eastern Federal University, Vladivostok, 343 p.
97. LAINE, J. 2019: Observations on Borders as Social Fact and Ethical Problems. – In. SCOTT, J. W. (szerk.) 2019: *Cross-Border Review*, European Institute of Cross-Border Studies – Central European Service for Cross-Border Initiatives (CESCI), Budapest, pp. 23-41.
98. LAINE, J. P. 2021: Beyond Borders: Towards the Ethics of Unbounded Inclusiveness. – *Journal of Borderlands Studies*, 36.5. pp. 745-763.

99. LAKOTÁR K. 2012: Magyarország mentális térképek a határainkon túlról. – *Területfejlesztés és Innováció*, 6.1. pp. 10-17.
100. LAMBERT, N. – CLOCHARD, O. 2015: *Mobile and Fatal: The EU Borders*. – In: GIRAUT, F. (szerk.) 2015: *Borderities and the Politics of Contemporary Mobile Borders*, Palgrave Macmillan, pp. 139-163.
101. LÉKA GY. 1999: A műszaki zár- és erődrendszer vasfüggöny felszámolása, 1948-1989. – *Hadtudomány* 9.3-4. pp. 31-39.
102. LETENYEI L. 2006: *Településkutatás I. – Új Mandátum Kiadó-Rácz Kiadó*, Budapest, 299 p.
103. LIVINGSTONE, D. N. 1992: *The geographical tradition. Episodes in the history of a contested enterprise*. – Blackwell, Oxford, 444 p.
104. LYNCH, K. 1960: *The Image of the City*. – The MIT Press, 194 p.
105. MADSEN, K. D. 2014: *A Basis for Bordering: Land, Migration, and Inter-Tohono O’odham Distinction Along the US–Mexico Line*. – In: JONES, R. – JOHNSON, C. 2014: *Placing the Border in Everyday Life*. – Routledge, pp. 93-117.
106. MAULL, O. 1925: *Politische Geographie*. – Verlag von Gebrüder Borntraeger, Berlin, 742 p.
107. MARTINEZ, O. J. 1994: *Border People: Life and Society in the U.S. – Mexico Borderlands*. – The University of Arizona Press, Tucson, pp. 5-10.
108. MÁRQUEZ, R. R. – ROMO, H. D. 2008: *Introduction*. – In: MÁRQUEZ, R. R. – ROMO, H. D. 2008: *Transformations of La Familia on the U.S.-Mexico Border*. – University of Notre Dame Press, pp. 1-23.
109. MEENA, K. 2014: *Locating Borders in an Age of Global Flows: Is Border Thinking/Instance Everywhere?* – *Eurasia Border Review*, 5.2. pp. 61-80.
110. MEINHOF, U. 2003: *Migrating borders: an introduction to European identity construction in process*. – *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29.5. pp. 781-796.
111. MEINHOF, U. – GALASINSKI, D. 2000: *Border Discourse: Changing Identities, Changing Nations, Changing Stories in European Border Communities*. – European Commission, DG Research Key Action ‘Improving the Soc io-economic Knowledge base’ Contract no. HPSE-CT-1999-00003, 62 p.
112. MEZŐ F. 2006: *A geopolitika formaváltozásai*. – *Politikatudományi Szemle*, 15.4. pp. 75-107.
113. MICHALGÓ G. 2003: *A bevásárlóturizmussal összefüggő jogsértések területi vonatkozásai Magyarországon*. – In: SZÓNOKYKÉ A. G. (szerk.) 2003: *Határok és az Európai Unió*. – SZTE TTIK, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 403-412.
114. MIGGELBRINK, J. 2014: *Crossing Lines, Crossed by Lines: Everyday Practices and Local Border Traffic in Schengen Regulated Borderlands*. – In: JONES, R. – JOHNSON, C. 2014: *Placing the Border in Everyday Life*. – Routledge, pp. 137-167.
115. MINGHI, J. 1963: *Boundary Studies in Political Geography*. – *Annals of the Association of American Geographers*, 53.3. pp. 407-428.
116. MINICH, R. 2019: *Living Near the Border: The Cases of Shehyni and Uhryniv Communities*. – International Renaissance Foundation, *Europe without Barriers*, 48 p.
117. MOHRMANN, M. 2020: *Lifting the veil of the borderscape* – In: SCOTT, J. W. (szerk.) 2020: *Cross-Border Review*, European Institute of Cross-Border Studies – Central European Service for Cross-Border Initiatives (CESCI), Budapest, pp. 21-37.
118. MOLNÁR Á. – PECZÖLI Á. 2012: *Az Európai Unió határellenőrzési rendszere I.* - http://www.biztonsagpolitika.hu/documents/1334174981_MOLNAR_Akos_PECZOLI_Akos_Az_Europai_Unio_hatarozasrendszere_I_-_biztonsagpolitika.hu.pdf
119. MOLNÁR J. 2003: *A határvidékek társadalomföldrajzi vizsgálatának néhány módszertani kérdése*. – In: SZÓNOKYKÉ A. G. (szerk.) 2003: *Határok és az Európai Unió*. – Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 380-386.
120. NAGY E. 2007: *Határkonstrukciók a szerb–magyar gazdasági kapcsolatokban*. – In: TIMÁR J. (szerk.) 2007: *Határkonstrukciók a szerb–magyar vizsgálatok tükrében*. – MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, pp. 58-70.
121. NAGY E. 2009: *Constructing and Crossing Boundaries in a New ? Europe*. – *European Spatial Research and Policy*, 16.2. pp. 49-62.

122. NAGY G. – NAGY E. 2013: Gyula - Határon átnyúló várostérség poszt-szocialista közegben - Elméleti keretek: A társadalmi gyakorlatok intézményi kereteinek strukturális-térbeli átalakulása Kelet-Közép-Európában. – In. SZILÁGYI F. – ZAKOTA Z. (szerk.) 2013: Partium: Társadalom- és térszerkezet, Oradea, Románia, Dokumentum Kiadó, pp. 165-186.
123. NAGY I. 2003: A határon átnyúló környezeti problémák és az együttműködés lehetőségei a magyar-jugoszláv határrégióban. – In. SZÓNOKYNE A. G. (szerk.) 2003: Határok és az Európai Unió. – Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 342-348.
124. NAGY T. 2007: Migráns hálózatok, menekültek és a határok. – In. TIMÁR J. (szerk.) 2007: Határkonstrukciók a szerb–magyar vizsgálatok tükrében. – MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, pp. 81-95.
125. NEWMAN, D. 2003: On Borders and Power: A Theoretical Framework. – *Journal of Borderlands Studies*, 18.1. pp. 13-25.
126. NEWMAN, D. 2005: World Society, Globalization and a Borderless World. The Contemporary Significance of Borders and Territory. – World Society Focus Paper Series. LINK: <https://silo.tips/download/world-society-globalization-and-a-borderless-world>
127. NEWMAN, D. 2006a: Borders and Bordering. Towards an Interdisciplinary Dialogue. – *European Journal of Social Theory*, 9.2. pp. 171-186.
128. NEWMAN, D. 2006b: The lines that continue to separate us: borders in our 'borderless' world. – *Progress in Human Geography*, 30.2. pp. 143-161.
129. NEWMAN, D. – PAASI, A. 1998: Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography. – *Progress in Human Geography*, 22.2. pp. 186-207.
130. NICOL, H. – MINGHI J. 2005: The Continuing Relevance of Borders in Contemporary Contexts. – *Geopolitics*, 10.4. pp. 680-687.
131. OCSKAY, GY. 2014: Frontier Incident or Metamorphoses of Normality. – In. BOTTLIK, ZS. (szerk.) 2014: Cross-Border Review, European Institute of Cross-Border Studies - Central European Service for Cross-border Initiatives (CESCI), Budapest, pp. 9-21.
132. OCSKAY, GY. 2020: Introduction: How to assess territorial impacts through the representation of a borderscape. – In. BOTTLIK, ZS. (szerk.) 2014: Changes in the representation of a borderscape. The case of the Mária Valéria Bridge. – (CESCI), Budapest pp. 5-15.
133. OCSKAY, GY. 2021: Az európai területi társulás mint a határról szóló új diskurzus alakítója. – Doktori értekezés, Széchenyi István Egyetem, 158 p.
134. OHMAE, K. 1990: The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy. Harper Business, 223 p.
135. Ó TUATHAIL, G. 1996: Critical Geopolitics. – Routledge, London, 328 p.
136. ÖRDÖG I. 2013: Menekültügyi mítoszok, féligazságok. – *Fundamentum*, 17.2. pp. 74-77.
137. PAASI, A. 1996: Inclusion, exclusion and territorial identities. The manings of boundaries in the globalizing geopolitical landscape. – *Nordisk Samhallgeografisk Tidskrift*, 23. pp. 3-18.
138. PAASI, A. 1999: Boundary as Social Practice and Discourse: The Finnish-Russian Border as an Example. – *Regional Studies*, 33.7. pp. 669-680.
139. PAASI, A. 2005: Generations and the 'Development' of Border Studies. – *Geopolitics*, 10.4. pp. 663-671.
140. PAASI, A. 2011: A „Border Theory”: An Unattainable Dream or a Realistic Aim for Border Scholars? – *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. pp. 11-31.
141. PÁL Á. 1994: Határmenti települések gazdaságföldrajzi vizsgálata. – In. TIMÁR J. – BAUKÓ T. – DURÓ A. – GURZÓ I. – VELKEY G. (szerk.) 1994: Az "alföldi út" kérdőjelei: Alföld-kongresszus, 1993, MTA Regionális Kutatások Központja (MTA RKK), Békéscsaba, pp. 284-289.
142. PÁL Á. 1999: A Dél-Alföld határ menti településeinek néhány társadalmi-gazdasági jellemzője. – *Területi Statisztika*, 2.2. pp. 117-131.
143. PÁL Á. 2003: Határon átnyúló együttműködések motívumai a Dél-Alföld példáján. – In. SZÓNOKYNE A. G. (szerk.) 2003: Határok és az Európai Unió. – Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 372-380.
144. PÁL Á. – PÁL V. 2007: A határ menti fekvés hatása a szegedi kereskedelem térbeliségére. – In. SIKOS T. T. (szerk.) 2007: A bevásárlóközpontok jelene és jövője. – Selye János Egyetem Kutatóintézete, Komárom, pp. 278-286.

145. PÁL V. 2003: Az egészségügyi állapot és az egészségügyi rendszer néhány sajátossága a határmenti területeken. – In. SZÓNOKYKÉ A. G. (szerk.) 2003: Határok és az Európai Unió. – SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, pp. 264-270.
146. PAP, N. – REMÉNYI, P. 2017: Re-bordering of the Hungarian South: Geopolitics of the Hungarian border fence. – *Hungarian Geographical Bulletin*, 66.3. pp. 235-250.
147. PARKER, N. – VAUGHAN-WILLIAMS, N. et al.* 2009: Lines in the Sand? Towards and Agenda for Critical Border Studies. – *Geopolitics*, 14.3. pp. 582-587.
148. PARKER, N. – VAUGHAN-WILLIAMS, N. 2012: Critical Border Studies: Broadening and Deepening the 'Lines in the Sand' Agenda. – *Geopolitics*, 17.4. pp. 727-733.
149. PASTORE, F. 2019: From source to corridor: Changing geopolitical narratives about migration and EU-western balkans relations. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 21.1-2. pp. 11-26.
150. PAYAN, T. 2014: Theory-Building in Border Studies: The View from North America. – *Eurasia Border Review*, 5.1. pp. 1-18.
151. PEAKE, S. – MOORE, T. 2004: Analysis of distortions in a mental map using GPS and GIS. – The 16th Annual Colloquium of the Spatial Information Research Centre University of Otago, Dunedin, New Zealand November 29th-30th 2004, 11 p.
152. PETE, M. 2014: Investigating the Role of Borders in the Transformation of Space in the Light of the European Union's Regional Policy. – In. BOTTLIK, ZS. (szerk.) 2014: Cross-Border Review, European Institute of Cross-Border Studies - Central European Service for Cross-border Initiatives (CESCI), Budapest, pp. 21-37.
153. PETE M. 2018: A magyarországi határkutatás három évtizede – Szakirodalmi Áttekintés. – *Tér és Társadalom* 32.3. pp. 3-19.
154. PETE, M. – BOTTLIK, ZS. 2019: The analysis of social cohesion on the Slovak-Hungarian border - from the perspective of local actors. – In. BOTTLIK, ZS. 2019: Changes in the Representation of a Borderscape: The Case of the Mária Valéria Bridge, Central European Service for Cross-Border Initiatives (CESCI), Budapest, Magyarország, pp. 191-204.
155. PEYRONI, J. 2021: The Effects of Covid-19-induced Border Closures on Cross-Border Regions. – In. SCOTT, J. W. (szerk.) 2021: Cross-Border Review, European Institute of Cross-Border Studies – Central European Service for Cross-border Initiatives (CESCI), Budapest, pp. 15-25.
156. PEYRONI J. – RUBIO, J. – VIAGGI, R. 2021: The effects of COVID-19 induced border closures on cross-border regions. – *Mission Opérationnelle Transfrontalière – European Union*, 55 p.
157. PFOSE, A. 2020: Memory and Everyday Borderwork: Understanding Border Temporalities. – *Geopolitics*, 27.2. pp. 566-583.
158. PIRISI G. 2003: A dél-dunántúli régió határ menti kistérségeinek közlekedési problémái. – In. SZÓNOKYKÉ A. G. (szerk.) 2003: Határok és az Európai Unió. – SZTE TTIK, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 184-189.
159. POCOCK, D.C.D. 1979: The Contribution of Mental Maps in Perception Studies. – *Geography*, 64.2. pp. 279-287.
160. POGONYI SZ. 2017: Extra-territorial ethnic politics, discourses and identities in Hungary. – Palgrave Macmillan, 200 p.
161. POPESCU, G. 2012: Bordering and Ordering the Twenty-First Century: Understanding Borders. – Lanham, Md: Rowman & Littlefield, 192 p.
162. P. LAKATOS I. – T. KÁROLYI M. 2012: A trianoni határ mint nyelvi és mentális határ. – *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 47.4. sz. pp. 87-99.
163. RAMÍREZ, M. G. 2021: The Effects of the Pandemic in Border Regions. – In. SCOTT, J. W. (szerk.) 2021: Cross-Border Review, European Institute of Cross-Border Studies – Central European Service for Cross-border Initiatives (CESCI), Budapest, pp. 25-33.
164. RATZEL, F. 1897: Politische Geographie. – R. Oldenbourg, 715 p.
165. RECHNITZER J. 1999: Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. – In. NÁRAI M. – RECHNITZER J. (szerk.): Elválaszt és összeköt – a határ. Társadalmi-gazdasági változások az osztrák-magyar határ menti térségben. – MTA RKK, Pécs-Győr, pp. 9-72.
166. RECLUS, É. 1905: L'homme et la terre. – Librairie universelle, Párizs, 622 p.

167. RITECZ GY. 2022: Az államhatárok régi/új szerepben a COVID19 járványban és azt követően. – In. MICHALKÓ G. – NÉMETH J. – BIRKNER Z. (szerk.) 2022: Turizmusbiztonság, járvány, geopolitika. – Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Közhasznú Nonprofit Kft, Budapest, pp. 23-37.
168. RUMFORD, C. 2012: Towards a Multiperspectival Study of Borders. – *Geopolitics*, 17.4. pp. 887-902.
169. RUTTKAY É. 1995: Határok, határmentiség, regionális politika. – *Comitatus*, 5.12. pp. 23-35.
170. SALLAI J. 2004: Az államhatárok. – Press Publica Kiadó, Budapest, 2004, 130 p.
171. SALTER, M. 2012: Theory of the /: The Suture and Critical Border Studies. – *Geopolitics*, 17.4. pp. 734-755.
172. SAMU I. 2021: Mentális határok az Ipoly mentén. – *AUTONÓMIA ÉS TÁRSADALOM / AUTONOMY & SOCIETY*, 1.1. pp. 84-106.
173. SCOTT, J. W. 2006: A Review of Eiki Berg and Henk van Houtum, (eds.), *Mapp.ing Borders Between Territories, Discourses and Practices*. – *GeoJournal* 67.1. pp. 103.
174. SCOTT, J. W. 2018: Hungarian Border Politics as an Anti-Politics of the European Union. – *Geopolitics*, 25.3. pp. 658-677.
175. SCOTT, J. W. – SOHN, C. 2018: Place-making and the bordering of urban space: Interpreting the emergence of new neighbourhoods in Berlin and Budapest. – *European Urban and Regional Studies*, 26.3. pp. 297-313.
176. SEMPLE, E.C. 1911: *Influences of Geographic Environment: On the Basis of Ratzel's System of Anthropogeography*. – Henry Holt & Co. New York, 724 p.
177. SIK. E. 2015: A határ szerepe a migrációs potenciál alakulásában. – In. SIK. E. – SURÁNYI R. 2015: *Határhatások*. – ELTE TáTK, Társi Zrt., Budapest, pp. 239-251.
178. SILLING L. 2013: Vásárok és vásározók a szerbiai Vajdaságban. – *Doktori értekezés, Eötvös Lóránd Tudományegyetem*, 369 p.
179. SOJA, E. 1996: Thirdspace. Expanding the scope of the geographical imagination. – In. MASSEY, D., ALLEN, J., SARRE, P. (szerk.): *Human geography today*. Blackwell Publishers, Oxford, pp. 260–278.
180. SOÓS E. – FEJES ZS. 2007: A határon átnyúló együttműködések intézményesültsége Magyarországon. II. – *Európai Tükör*, 9. pp. 37–43.
181. STASZAK, J. 2009: Other/otherness. – In. KITCHIN, R. & THRIFT, N. (eds). 2009: *International Encyclopedia of Human Geography*. – A 12-Volume Set. Oxford, Elsevier Science. pp. 43-48.
182. SUBA J. 2002: A politikai földrajz történetileg változó államhatár-elmélete. – *Geodézia és kartográfia*, 54.6. pp. 14-19.
183. SÜLI-ZAKAR I. 1992: Az államhatár társadalmi-gazdasági fejlődést akadályozó hatásának vizsgálata ÉK-Magyarország határ menti területein. – *Földrajzi Közlemények*, 1-2. sz. pp. 45-56.
184. SÜLI-ZAKAR I. 1997: A Kárpátok-Európai régió szerepe a határokon átnyúló kapcsolatok erősítésében. – *Comitatus: önkormányzati szemle*, 7.6. pp. 30-43.
185. SÜLI-ZAKAR I. 2003a: Határok, határokon átnyúló kapcsolatok a Kárpátok Európai régióban. – In. SZÓNOKY NÉ A. G. (szerk.) 2003: *Határok és az Európai Unió*. – SZTE TTIK, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 319-337.
186. SÜLI-ZAKAR I. 2003b: Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában. – *Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen*, 387 p.
187. SZÓNOKY NÉ, A. G. 2000: Külföldi vállalkozások Röszkén. – In. KOVÁCS T. (szerk.) 2000: *Integrált vidékfejlesztés: V. Falukonferencia, MTA Regionális Kutatások Központja (MTA RKK), Pécs*, pp. 475-482.
188. SZÓNOKY M.-NÉ A. G. 2003: A határmenti térségek lehatárolásának elméleti kérdései. – In. SZÓNOKY NÉ A. G. (szerk.) 2003: *Határok és az Európai Unió*. – SZTE TTIK, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 184-189.
189. SZÓNOKY NÉ A. G. 2004: Jugoszláv vállalkozások a Dél-Alföldön. – In. NAGY I. – KUGLER J. (szerk.) 2004: *Lehet-e három arca e tájnak?: Tanulmányok a délkeleti határregió újrászerveződő kapcsolatairól*. – MTA Regionális Kutatások Központja (MTA RKK), Pécs, Békéscsaba, pp. 125-141.
190. SZÓNOKY NÉ A. G. 2007: Határon átnyúló gazdasági együttműködések a szerb-magyar határ menti térségben. – In. GULYÁS L. (szerk.) 2007: *"Régiók a Kárpát-medencén innen és túl": Nemzetközi tudományos konferencia – Eötvös József Főiskola EKF, Baja*, pp. 379-383.

191. SZÓNOKYNÉ A. G. 2021: Határvárosok a déli végeken. – In. PÉTI M. – RESS B. (szerk.) 2021: II. Multidiszciplináris tanulmánykötet a Kárpát-medence és magyarságának egyes társadalmi, gazdasági, környezeti jelenségeiről és kihívásairól. – Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest pp. 35-51.
192. TÁTRAI, P. – ERŐSS, Á. – VÁRADI, M. M. 2021: Cross-border Educational Migration Fuelled by Hungary's Kin-State Politics in the Serbian-Hungarian Border Zone. – Innovative Approach and Perspectives of the Applied Geography, The 5th Serbian Congress of Geographers, Collection of Papers, pp. 136-147.
193. TAYLOR, P. 1996: Territorial Absolutism and its Evasions. – Geography Research Forum, 16. pp. 1-12.
194. TIMÁR J. 2007: Határtalan határok: a határok mint társadalmi konstrukciók. – In. TIMÁR J. (szerk.) 2007: Határkonstrukciók a szerb–magyar vizsgálatok tükrében. – MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, pp. 70-80.
195. TIMOTHY, D. J. – PRIDEAUX B. – SEONGSEOP, S. K. 2004: Tourism at the Borders of Conflict and Demilitarized Zones. – In. SING, T. V. (szerk.) 2004: New Horizons in Tourism. Strange Experiences and Stranger Practices. – CABI Publishing, Indira Nagar, pp. 83-95.
196. TINER T. 1988: Borsod-Abaúj-Zemplén megye országhatármenti területeinek néhány közlekedésföldrajzi sajátossága. – Területi kutatások 8. pp. 29-39.
197. TÓTH J. – CSATÁRI B. 1986: Az Alföld határmenti területeinek vizsgálata. – Területi kutatások, 6. szám, MTA FKI, pp. 78-92.
198. TÓTH K. 2003: A határmenti fekvés hatása az ingatlanpiacra. – In. SZÓNOKYNÉ A. G. (szerk.) 2003: Határok és az Európai Unió. – SZTE TTIK, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, pp. 154-162.
199. TVERSKY, B. 2001: Multiple Mental Spaces. – In. GERO, J.S. – TVERSKY, B. – PURCELL, T. (szerk.) 2001: Visual and Spatial Reasoning in Design, University of Sidney, Australia, pp. 1-11.
200. VALLET, É. – CHARLES-PHILIPPE, D. 2012: Introduction: The ReBuilding of the Wall in International Relations. – Journal of Borderlands Studies, 27.2. pp. 112-119.
201. VAN HOUTUM, H. 1999: Internalisation and Mental Borders. – Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 90.3. pp. 329-335.
202. VAN HOUTUM, H. 2000: An Overview of European Geographical Research on Borders and Border Regions. – Journal of Borderlands Studies, 15.1. pp. 57-83.
203. VAN HOUTUM, H. 2005: The Geopolitics of Borders and Boundaries. – Geopolitics, 10. pp. 672-679.
204. VAN HOUTUM, H. 2011: The Mask of the Border. – In. WASTL-WALTER, D. (szerk.) 2011: The Routledge Research Companion to Border Studies. – Routledge, pp. 49-61.
205. VAN HOUTUM, H. 2012: Remapping Borders. – In. WILSON, T. – DONNAN, H. (szerk.) 2012: A Companion to Border Studies. – Blackwell Publishing, pp. 405-417.
206. VÁRADI M. 2013: Migrációs történetek, döntések és narratív identitás. A tanulmányi célú migrációról – másként. – Tér és Társadalom, 27.2. pp. 96-117.
207. VÁRADI M. – WASTL-WALTER D. 2009: A szomszédság színe és fonákja: határok, konfliktusok, diskurzusok. – REGIO: KISEBBSÉG KULTÚRA POLITIKA TÁRSADALOM, 20.1. pp. 85-116.
208. VOGELER, I. 2010: „Types of International Borders along the U.S.-Mexico Border”. – Geography Online, 10.1., <https://www.siue.edu/GEOGRAPHY/ONLINE/gov10n1.html>
209. VUJADINOVIĆ, S. – ŠABIĆ, D. – STOJKOVIĆ, S. – MILINČIĆ, M. A. 2011: Years of Refugee Life In Serbia – Challenges for a New Beginning: Stay or Return Home? – TRAMES, 15.3. pp. 235-258.
210. WALTHER, O. J. – RETAILLÉ, D. 2014: Rethinking borders in a mobile world: An alternative model. – University of Southern Denmark, Department of Border Region Studies Working Paper Series, Working Paper No. 03/14.
211. WILSON, T. – DONNAN, H. 1998: Nation, state and identity at international borders. – In. WILSON, T. – DONNAN, H. (szerk.) 1998: Border identities – Nation and state at international frontiers. – Cambridge University Press, pp. 1-30.
212. WILSON, T. – DONNAN, H. 2012: Borders and Border Studies. – In. WILSON, T. – DONNAN, H. (szerk.) 2012: A Companion to Border Studies. – Wiley-Blackwell, pp. 1-27.
213. YNDIGEGN, C. 2006: Projections-Transmissions between Spatial and Mental Borders. – In. ÉIGEARTAIGH, A. N. – GETTY, D. 2006: Borders and Borderlands in Contemporary Culture. – Cambridge Scholars Press, pp. 33-41.

214. YUVAL-DAVIS, N. 2016a: Those Who Belong and Those Who Don't: Physical and Mental Borders in Europe. – Green European Journal, 12. pp. 44-49.
215. YUVAL-DAVIS, N. 2016b: Changing the racialized 'common sense' of everyday bordering. – In. SCOTT, J. W. (szerk.) 2016: Cross-Border Review, European Institute of Cross-Border Studies – Central European Service for Cross-Border Initiatives (CESCI), Budapest, pp. 153-157.
216. ZÁMBÓ P. 2011: Az új határőrizeti rendszer, a FRONTEX és ami utána jön... – In. GLIED V. – KESERŰ D. (szerk.): Új népvándorlás – migráció a 21. században Afrika és Európa között. – IDResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs, pp. 259-269.
217. ZAPATA-BARRERO, R. 2013: Borders in Motion: Concept and Policy Nexus. – Refugee Survey Quarterly, 32.1. pp. 1-23.

EGYÉB FORRÁSOK

- [1] <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6070-2021-INIT/hu/pdf1> (Letöltve: 2023. 01.05.)
- [2] https://www.facebook.com/hatardiszkont/photos/pb.100057479386961.-2207520000./670366953013015/?type=3&locale=hu_HU (Letöltve: 2023. 07. 24.)
- [3] https://www.magyarszo.rs/hu/2011_06_21/kozelet/40014/Menekult-almok.htm (Letöltve: 2022. 06. 22.)
- [4] https://www.magyarszo.rs/hu/2011_08_25/kozelet/43146/Emberek-a-huto-kocsiban.htm (Letöltve: 2022. 06. 22.)
- [5] https://www.magyarszo.rs/hu/2816/vajdasag_magyarkanizsa/132280/A-segitsegnyujtas-nem-politikai-kerdés.htm (Letöltve: 2022. 06. 22.)
- [6] <https://www.magyarszo.rs/hu/2757/hetvege/129667/Martonoson-estenkent-valóságos-nepvandorlás-zajlik.htm> (Letöltve: 2022. 06. 22.)
- [7] <https://www.magyarszo.rs/hu/2811/kozelet/132096/Kulon-buszokon-utaznak-a-diákok.htm> (Letöltve: 2022. 06. 22.)
- [8] <https://www.magyarszo.rs/hu/2810/kozelet/132060/Három-nap-alatt-ötezer-migráns.htm> (Letöltve: 2022. 06. 22.)
- [9] https://www.magyarszo.rs/hu/2840/vajdasag_magyarkanizsa/133181/Kiürült-a-kanizsai-menekülttábor.htm (Letöltve: 2022. 06. 22.)
- [10] <https://www.magyarszo.rs/hu/2828/kozelet/132686/Több-a-menekült-mint-a-helyi-lakos.htm> (Letöltve: 2022. 06. 22.)

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet – Q1 jelzésű (2019) kérdőív

Kutatásvezető:
 Kriska Olivér: +36 30 561 8798
szte.geo.ko@outlook.com

Azonosító szám: H _____

HATÁRPERSPEKTÍVÁK A SZERB-MAGYAR ÁLLAMHATÁR MENTÉN
 – LAKOSSÁGI KÉRDŐÍV –

Tisztelt Válaszadó!

Kriska Olivér vagyok, a Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszékének doktorandusza. Ön a doktori kutatásom sikeréhez **elengedhetetlen kérdőívet** tartja kezéi között. Arra kérem, a kérdőív figyelmes kitöltésével **segítse feladatomat**.

A kérdések a **határ menti életre, és a határ túloldalára vonatkoznak. Az Ön személye a kutatás során végig ismeretlen marad**, név nem szerepel a kérdőíven, illetve az adatok feldolgozva, csoportosítva kerülnek elemzésre, nem pedig egyénileg.

A kérdőív kitöltése során **nincs jó, és rossz válasz**, végig az Ön **véleményére, tapasztalataira vagyok kíváncsi**. Folyamatosan lehetősége van a „88” és a „99” számok jelölésére, amely a „Nem tudom” (NT), és a „Nem válaszolok” (NV) lehetőségeket jelölik. Ugyanakkor arra kérem, hogy ezeket csak a legvégső esetben használja. A legpontosabb adatokra akkor teszek szert, amennyiben az Ön véleménye is szerepel a válaszok között.

A kérdőívezés Magyarországról Röszkén, Ásotthalmon, Mórahalmon, Tiszaszigeten, Újszentivánon, Kelebián és Székkutason zajlik, illetve Szerbiából Martonoson, Horgoson, Királyhalmon és Csókán.

A kitöltött kérdőívet kérem juttassa vissza a megbeszéltek szerint a kérdezőbiztos számára. Bármilyen kérdése vagy kérése van, hozzám is nyugodtan fordulhat a fenti elérhetőségek egyikén.

Előre is köszönettel,
Kriska Olivér, kutatásvezető

0.	Élete során járt-e valaha Szerbiában? 99. NV				
	1. igen (kérem, folytassa az 1. kérdéssel)		2. nem (tovább a 7. kérdésre – 2. szakasz)		
1.	Mit érez Ön, ha Szerbiába lép? Többet is megjelölhet! Kérem karikázza be a megfelelő számot!				
	1. szabad vagyok	2. félek	3. kíváncsi vagyok	4. otthon vagyok	5. biztonságban vagyok
	6. idegen vagyok	7. mások idegenek	8. szomorú vagyok	9. izgatott vagyok	10. kiábrándult vagyok
	11. meglepett vagyok	12. más vagyok	13. kirekesztett vagyok	14. egyéb: _____	
					88. NT 99. NV
2.	Milyen gyakran lépi át a szerb-magyar határt? 88. NT 99. NV				
	1	2	3	4	5
	naponta	hetente 2-3x	hetente 1x	havonta 1-2x	ritkábban mint havonta 1x
	Amennyiben az 1,2 vagy a 3. lehetőséget választotta, akkor ugorjon át a 4. kérdésre!				
3.	Milyen okokból kifolyólag nem lép át sűrűbben a határon? Kérem röviden fejtse ki választát! 88. NT 99. NV				
4.	Hogyan lépi át leginkább az országhatárt? 88. NT 99. NV				
	1	2	3	4	5
	gyalog	telekocsival	saját gépjárművel	kerékpárral	busszal
5.	Leginkább milyen célból lépi át az országhatárt? Kérem, a 3 leggyakoribbat jelölje meg! 88. NT 99. NV				
	1. munka	2. tanulmányok	3. ügyintézés	4. szórakozás	
	5. kirándulás, utazás	6. rokonlátogatás	7. vásárlás	8. orvoslátogatás	
	8. egyéb: _____				

6.	Melyik határátkelőt használja leginkább amikor Szerbiába lép?	88. NT	99. NV
----	---	--------	--------

2. SZAKASZ

7.	Mit gondol, Önnek mennyire egyszerű átjutni a határ túoldalára?	88. NT	99. NV								
	<table border="1"> <tr> <td>1</td> <td>2</td> <td>3</td> <td>4</td> </tr> <tr> <td>nagyon könnyű átjutnom</td> <td>kisebb nehézségek árán jutok át</td> <td>nagyobb nehézségek árán jutok át</td> <td>lehetetlen átjutnom</td> </tr> </table>	1	2	3	4	nagyon könnyű átjutnom	kisebb nehézségek árán jutok át	nagyobb nehézségek árán jutok át	lehetetlen átjutnom		
1	2	3	4								
nagyon könnyű átjutnom	kisebb nehézségek árán jutok át	nagyobb nehézségek árán jutok át	lehetetlen átjutnom								

8.	Ön mennyire szeret az országhatár közelében élni?	88. NT	99. NV								
	<table border="1"> <tr> <td>1</td> <td>2</td> <td>3</td> <td>4</td> </tr> <tr> <td>nagyon szeretek</td> <td>inkább szeretek</td> <td>inkább nem szeretek</td> <td>egyáltalán nem szeretek</td> </tr> </table>	1	2	3	4	nagyon szeretek	inkább szeretek	inkább nem szeretek	egyáltalán nem szeretek		
1	2	3	4								
nagyon szeretek	inkább szeretek	inkább nem szeretek	egyáltalán nem szeretek								

9.	Érte-e Önt valaha bármilyen Ön szerint kellemetlen élmény valamelyik határátkelőhelyen?	88. NT	99. NV
	1. IGEN 2. NEM (tovább a 11. kérdésre)		
10.	→ Amennyiben IGEN, mi volt az? Kérem röviden fejtse ki válaszát!	88. NT	99. NV

<p>Mennyire ért egyet az alábbi kijelentésekkel a szerb-magyar határra vonatkozóan?</p> <p>11. Az utazási idő túl sok a határ túoldalára 12. Az utazási költség túl sok a határ túoldalára. 13. A határellenőrzés túl sok időt vesz igénybe. 14. Túlságosan eltérők a két ország törvényei. 15. Nyelvi különbségek problémát jelentenek. 16. A normák és a szokások túlságosan eltérők. 17. A két oldal lakói nem biznak meg egymásban.</p>	1= egyáltalán nem értek egyet 7= teljes mértékben egyetértek		
	1 2 3 4 5 6 7	88. NT	99. NV
	1 2 3 4 5 6 7	88. NT	99. NV
	1 2 3 4 5 6 7	88. NT	99. NV
	1 2 3 4 5 6 7	88. NT	99. NV
	1 2 3 4 5 6 7	88. NT	99. NV
	1 2 3 4 5 6 7	88. NT	99. NV
	1 2 3 4 5 6 7	88. NT	99. NV

18.	Az Ön véleménye szerint milyen különbségek tapasztalhatók a szerb-magyar határ két oldalán élő emberek között? Kérem, említsen legalább egy különbséget!	88. NT	99. NV
-----	--	--------	--------

19.	Mit gondol, az Ön települése Magyarország többi részéhez képest milyen gazdasági helyzetben van?	88. NT	99. NV										
	<table border="1"> <tr> <td>1</td> <td>2</td> <td>3</td> <td>4</td> <td>5</td> </tr> <tr> <td>sokkal rosszabb helyzetben</td> <td>rosszabb helyzetben</td> <td>hasonló helyzetben</td> <td>jobb helyzetben</td> <td>egyértelműen jobb helyzetben</td> </tr> </table>	1	2	3	4	5	sokkal rosszabb helyzetben	rosszabb helyzetben	hasonló helyzetben	jobb helyzetben	egyértelműen jobb helyzetben		
1	2	3	4	5									
sokkal rosszabb helyzetben	rosszabb helyzetben	hasonló helyzetben	jobb helyzetben	egyértelműen jobb helyzetben									

20.	Mit gondol, az Ön települése a határ túloldalához képest milyen gazdasági helyzetben van?					88. NT	99. NV
	1	2	3	4	5		
	sokkal rosszabb helyzetben	rosszabb helyzetben	hasonló helyzetben	jobb helyzetben	egyértelműen jobb helyzetben		
21.	Ön szerint vissza kellene állítani a Trianon előtti határokat? Kérem, röviden írja le választát!					88. NT	99. NV
22.	Van-e jelenleg külföldön élő, dolgozó rokona? (nagyszülő, szülő, testvér) 1. Igen, van $\longrightarrow$ 22.1. Melyik országokban? 2. Nem, nincs					88. NT	99. NV

Mennyire ért egyet az alábbi kijelentésekkel?	1= egyáltalán nem értek egyet 5= teljes mértékben egyetértek						
23. Ha egy menekülteket befogadó állomás épülne a településén.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
24. Az ország határai egyesítik az itt élő összes embert.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
25. Amennyiben Szerbia uniós tagállammá válik, a kerítés lebontható.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
26. A határ mentén más élni az ország többi részéhez képest.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
27. A határ mentén élők különböznek Magyarországon többi lakosához képest	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
28. Túlságosan az ország szélén élek.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
29. Már a külső alapján könnyen észre lehet venni ki a külföldi.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
30. Az állam megfelelő figyelmet fordít a határ mentén élőkre.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
31. Büszke vagyok a településemre.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
32. A határ menti életet túlságosan befolyásolja a kormány.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
33. A határon húzódó kerítést tovább kell erősíteni.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
34. Az idegenek többnyire megbízhatóak.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
35. Számomra clóny a határhoz közeli élni.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
36. A bevándorlók huzamosabb tartózkodása konfliktusokat szülne a településén.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
37. Szeretem az országot.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
38. A határ megkeseríti az életemet.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
39. Jobb lenne, ha szabadon átjárhatnék a határon.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
40. Szeretem Magyarországot.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
41. A határok biztosítják a békés egymás mellettélést.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
42. Az illegális bevándorlókat ki kell toloncolni az országból, amilyen gyorsan csak lehet.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
43. Különbözünk Szerbia lakosaihoz képest.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
44. A határ mentén élők érdekei kevésbé érvényesülnek, mint más területek lakóinak.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
45. A szerb-magyar határszakaszon felhúzott kerítés állandóra maradjon így.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
46. Általánosságban elégedett vagyok az életemmel.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
47. A határ túloldalán más gondolkodásmód jellemzi a magyarokat.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
48. A vajdasági magyarok többnyire megbízhatóak.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
49. A határ mentén veszélyesebb élni, mint az ország más területén.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
50. Az elismert menekültek ugyanolyan jogokkal rendelkezzenek, mint a magyar állampolgárok.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
51. Jobb lenne Magyarországon belsőbb területein élni.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
52. A szerb-magyar államhatár egyben kulturális határ is.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
53. A menekültek beilleszkedése érdekében szükséges számukra munkahelyek, és szállás biztosítása.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV
54. A határ mentén élőknek korlátozott a szabad mozgáshoz való jog.	1	2	3	4	5	88. NT	99. NV

55. Az eltérő kultúrájú embereknek nincs helye a településünkön.	1 2 3 4 5	88. NT 99. NV								
56. Általánosságban előnyösebb helyzetben vannak azok, akik az országhatár túloldalán élnek.	1 2 3 4 5	88. NT 99. NV								
57. Általánosságban biztonságban érzem magam a településen.	1 2 3 4 5	88. NT 99. NV								
58. Kérem válasszon az alábbiak közül, melyik illik leginkább Önre? 1. magyar 2. vajdasági magyar 3. szerbiai magyar 4. vajdasági 5. szerbiai 6. délvidéki 6. szerb 7. multikulturális 8. áttelepült magyar 9. egyéb: _____		88. NT 99. NV								
59. Körülbelül hány kilométerre lakik (nem légvonalban) a szerb-magyar határtól? _____ km		88. NT 99. NV								
60. Kérem, említsen néhány települést a szerb-magyar határ túloldaláról.		88. NT 99. NV								
61. Kérem, helyezze el magát az alábbi skálán. Karikázza be a megfelelő számot, amely a leginkább igaz Önre. szabadelvű 1 2 3 4 5 konzervatív		88. NT 99. NV								
62. Mennyire érzi magát elkötelezettnek politikai pártja iránt?		88. NT 99. NV								
	<table border="1"> <thead> <tr> <th>1</th> <th>2</th> <th>3</th> <th>4</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>egyáltalán nem vagyok elkötelezett</td> <td>inkább nem vagyok elkötelezett</td> <td>inkább elkötelezett vagyok</td> <td>teljesen elkötelezett vagyok</td> </tr> </tbody> </table>	1	2	3	4	egyáltalán nem vagyok elkötelezett	inkább nem vagyok elkötelezett	inkább elkötelezett vagyok	teljesen elkötelezett vagyok	
1	2	3	4							
egyáltalán nem vagyok elkötelezett	inkább nem vagyok elkötelezett	inkább elkötelezett vagyok	teljesen elkötelezett vagyok							
63. Amennyiben most vasárnap lennének a választások, mely magyarországi politikai pártra szavazna? 77. Nem szavaznék		88. NT 99. NV								
64. Kérem, nevezzen meg néhány tv csatornát ÉS internetes weboldalt, amelyeket a leggyakrabban néz vagy olvas. 66. nem nézek tévét 77. nem olvasok az interneten		88. NT 99. NV								
65. Elköltözne-e a településéről, ha tehetné? 1. igen 2. nem (tovább a 67. kérdésre)		88. NT 99. NV								
66. Hová költözne legszívesebben? (konkrét országot vagy települést is megjelölhet)		88. NT 99. NV								
67. Az Ön neme: 1. férfi 2. nő	99. NV									
68. Az Ön életkora:	<input type="text"/>	99. NV								
69. A legmagasabb iskolai végzettsége: 1. általános iskola kevesebb mint 8 osztálya 2. általános iskola 3. középfokú 4. felsőoktatási diploma 99. NV										
70. Az Ön átlagos havi nettó bevétele összesen (forintban számolva)										

	<p>A továbbiakban néhány, az Ön személyiségére vonatkozó kérdés következik, amely segíti a válaszadók csoportosítását. Kérem az alább állításokra IGAZ/HAMIS válasszokkal válaszoljon, aszerint, hogy mennyire igazak Önre.</p>	
71.	Magatartásom általában a valódi belső érzéseim kifejezése.	IGAZ / HAMIS
72.	Rögtönzött beszédeket is tudok tartani olyan témákról is, amelyekről alig van információm.	IGAZ / HAMIS
73.	Amikor bizonytalan vagyok, hogyan kell egy társaságban viselkedni, akkor megnézem mások hogyan viselkednek.	IGAZ / HAMIS
74.	Valószínűleg jó színész lennék.	IGAZ / HAMIS
75.	Ritkán van szükségem a barátaim tanácsára, ha filmet, könyvet, vagy zenét választok.	IGAZ / HAMIS
76.	Többet nevetek a vígjátékokon ha másokkal vagyok, mint egyedül.	IGAZ / HAMIS
77.	Több ember között ritkán vagyok a társaság központja.	IGAZ / HAMIS
78.	Még ha nem is élvezem az adott helyzetet, gyakran úgy teszek, mintha jól érezném magam.	IGAZ / HAMIS
79.	Nem mindig vagyok az a személy, mint aminek látszom.	IGAZ / HAMIS
80.	Nem változtatnám meg a véleményem azért, hogy mások kedvében járjak.	IGAZ / HAMIS
81.	Sosem voltam jó az improvizációs játékokban.	IGAZ / HAMIS
82.	Nehezemre esik megváltoztatnom a viselkedésemet, hogy megfeleljek különböző embereknek és különböző helyzeteknek.	IGAZ / HAMIS
83.	Bárkinek tudok hihetően hazudni szemtől szemben (a jó érdekében.)	IGAZ / HAMIS

Ezzel a kérdőív végére ért! Köszönöm még egyszer a segítségét!

Amennyiben kérdése van, vagy csak felkeltette érdeklődését a téma, forduljon nyugodtan hozzám. **Lehetősége van véleményét és tapasztalatait részletesen is kifejteni, személyes beszélgetés során. Ehhez kérem jelezze szándékát az alábbi elérhetőségeken, mely ugyancsak nagy segítség lenne.**

Kriska Olivér +36 30 561 8798 szte.geo.ko@outlook.com

2. sz. melléklet – Q2 jelzésű (2016) kérdőív

**Határsáv – Társadalmi vélemények a szerb-magyar határtérségről
- Kérdőív -**

1. Az alábbi ábrán rajzoljon a déli országrésszel, szomszédos országgal kapcsolatos információkat. Kiindulópontként megadtuk Szeged elhelyezkedését. Kérem, semmilyen segédeszközt ne használjon. Az ábra kiegészítésével sokat segíthet, minden információ hasznos.

88. NT 99. NV

2. Körülbelül hány kilométerre lakik (nem légvonalban) a szerb-magyar határtól?

_____ km 88. Nem tudom 99. Nem kívánok válaszolni

3. Ön szerint mennyire van közel a lakóhelyéhez az államhatár?

(Karikázza be a számot, amely legjobban illeszkedik a válaszához.) 88. Nem tudom 99. Nem kívánok válaszolni

1	2	3	4
túlságosan közel van	inkább közel van	inkább távol van	túlságosan távol van

4. Milyen előnyöket, vagy hátrányokat tudna megemlíteni, ami a határ közelségéből származik?

(Említsen legfeljebb hármat.)

88. NT 99. NV

5. Ön szerint hátrány vagy inkább előny a határ mentén élni?

88. NT 99. NV

1	2	3	4	5
egyértelműen hátrány	inkább hátrány	hátrány és előny is egyben	inkább előny	egyértelműen előny

6. Kérem, említsen néhány települést a szerb-magyar határ túloldaláról.

88. NT 99. NV

7. Mit gondol, az Ön települése Magyarország többi részéhez képest milyen gazdasági helyzetben van?

88. NT 99. NV

1	2	3	4	5
sokkal rosszabb helyzetben	rosszabb helyzetben	hasonló helyzetben	jobb helyzetben	egyértelműen jobb helyzetben

8. Mit gondol, az Ön települése a határ túloldalához képest milyen gazdasági helyzetben van?				
		88. NT 99. NV		
1	2	3	4	5
sokkal rosszabb helyzetben	rosszabb helyzetben	hasonló helyzetben	jobb helyzetben	egyértelműen jobb helyzetben
9. Milyen gyakran lépi át a szerb-magyar határt?				
		88. NT 99. NV		
1	2	3	4	5
naponta	hetente 2-3x	hetente 1x	havonta 1-2x	ritkábban mint havonta 1x
10. Leggyakrabban milyen célból lépi át az országhatárt?				
Kérem, gyakorisági sorrendben említse őket, kezdje a leggyakoribbal.		88. NT 99. NV		
11. Önnek mi a véleménye a határzáróról? Kérem, röviden fejtse ki választát. (A válaszadás anonim!)				
		88. NT 99. NV		
Ön szerint a magyar határzárnak milyen szerepe van Vajdaság szemszögéből?				
Kérem, a négyzetbe írja be a válaszána megfelelő számot 1, 2, 3, 4, 5				
<p style="text-align: right;">1=egyáltalán nem értek egyet 2=inkább nem értek egyet 3=egyérték is meg nem is 4=inkább egyetértek 5=teljes mértékben egyetértek</p>				
12. Biztonságot nyújt a vajdaságiaknak is, mert elkerülük ezt a határszakaszt a menekültek. → ☐				
13. A kerítés hatására feltorlódnak a menekültek a határ vajdasági oldalán. → ☐				
14. Ön szerint az államhatár elválaszt, avagy összeköt?				
		88. NT 99. NV		
1	2	3	4	
teljes mértékben elválaszt	inkább elválaszt	inkább összeköt	teljes mértékben összeköt	
15. Az Ön véleménye szerint milyen különbségek tapasztalhatók a szerb-magyar határ két oldalán élő emberek között? Kérem, említsen legalább egy különbséget!				
		88. NT 99. NV		
16. Ön szerint mi a határ funkciója az Európai Unión belül? (Többet is megjelölhet.)				
		88. NT 99. NV		
1. Az ország védelme. 2. A hatalom korlátozása. 3. Az idegenek kívül tartása. 4. Megkülönböztetés másoktól. 5. Nem rendelkezik számottevő funkcióval. 6. Egyéb: _____				

Mennyire ért egyet az alábbi kijelentésekkel?

Kérem, a négyzetbe írja be a megfelelő számot 1, 2, 3, 4, 5

1=egyáltalán nem értek egyet

2=inkább nem értek egyet

3=egyetértek is meg nem is

4=inkább egyetértek

5=teljes mértékben egyetértek

17. A szerb-magyar határszakaszon felhúzott kerítés állandóra maradjon így.
18. Az EU külső határainak őrzésére közös európai rendőrséget kellene megbízni.
19. Az EU területén kívül kellene eldönteni ki számít valódi menekültnek, és ki nem.
20. Az országba érkező külföldiek mozgását figyelemmel kell kísérni.
21. Az országba érkező külföldieket nyomkövetővel kell ellátni.
22. A szerb-magyar határszakaszon elegendő határátkelő van.
23. Az Unión belül szükséges minél szabadabb átjárhatóságot biztosítani.
24. Ha egy menekülteket befogadó állomás épülne településén.
25. Amennyiben Szerbia uniós tagállammá válik, a kerítés lebontható.
26. A határ mentén veszélyesebb élni, mint az ország más területén.
27. A bevándorlók huzamosabb tartózkodása konfliktusokat szülne a településén.
28. Szerbia határpolitikája kielégítő.
29. A határon húzódozó kerítést elektromos kerítéssé kell alakítani.
30. Az elismert menekültek ugyanolyan jogokkal rendelkeznek, mint a magyar állampolgárok.

31. Az illegális bevándorlókat ki kell toloncolni az országból, amilyen gyorsan csak lehet.
32. Ha Ausztria bevezetné a teljes határellenőrzést minden határátkelőhelyen.
33. A határ mentén élőknek korlátozottabb a mozgási lehetőség, mint a más területen élőknek.
34. A menekültek beilleszkedése érdekében szükséges számukra munkahelyek, és szállás biztosítása.
35. A jövőben arra kell törekedni, hogy a határok minél láthatatlanabbak legyenek.
36. Az ellenőrzést a legálisan belépni kívánók esetében is szigorítani kell.
37. Az eltérő kultúrájú embereknek nincs helye a településünkön.
38. A Magyarország területén kívül élő magyarok szavazati joggal rendelkeznek.
39. Magyarországnak támogatnia kell a határon túli magyar nemzetiségű tulajdonos kezében lévő cégeket.
40. A jövő a megerősített határokkal rendelkező országoké.
41. A biztonság érdekében korlátozható a szabad mozgáshoz való jog az Unión belül.
42. A határtérségben élni más, mint az ország többi részén.
43. Napjainkban az államhatár szerepe csökken.
44. A határ gátolja az országok közötti együttműködést.
45. A határok biztosítják a nemzeti összetartozást.
46. Ha Ausztria kerítést építene a teljes magyar-osztrák határszakaszon.
47. Az EU keretei között egyesülhet a magyarság.

A következőkben szópárokat fog látni. Kérem, azokat a számokat jelölje be, amelyek a véleményéhez és az adott szóhoz leginkább illeszkedik.

Ön szerint a szerb-magyar határszakasz...

48.	elválaszt	1	2	3	4	összeköt	88. NT	99. NV
49.	biztonságos	1	2	3	4	veszélyes	88. NT	99. NV
50.	zárt	1	2	3	4	nyitott	88. NT	99. NV
51.	szükséges	1	2	3	4	szükségtelen	88. NT	99. NV
52.	természets	1	2	3	4	mesterséges	88. NT	99. NV
53.	állandó	1	2	3	4	változó	88. NT	99. NV
54.	elismert	1	2	3	4	vitatott	88. NT	99. NV

55. Mit gondol, a szerb-magyar határ milyen jellegű? (Többet is megjelölhet.)		88. NT	99. NV
1. Politikai 2. Kulturális 3. Nemzeti 4. Egyéb: _____			
56. Az USA-Mexikó határ a világ egyik legforgalmasabb határvonala. Évente több százezer mexikói migráns érkezik az USA-ba, hogy megélhetését biztosítsa. Sokuknak ez az utolsó reményük. Az USA falakat, és kerítéseket emelt az említett határszakaszra, és több helyen tűzparancs is érvényben van a belépni kívánókkal szemben. Ön hogyan ítéli meg az USA ilyen jellegű fellépését?		88. NT	99. NV
1. Elítélendő, embertelen bánásmód. 2. Elítélendő, hiszen a mexikóiaknak is jár esély a boldogulás megtalálásához. 3. Helyeslendő, hiszen a bevándorlókat minden országnak távol kell tartani, markáns eszközökkel. 4. Helyeslendő, mert a bár a bevándorlás lehetővé kellene tenni, azonban szervezett körülmények között. 5. Egyéb: _____			
57. Ön részt vett-e a népszavazáson október 2-án?			
1. Igen 2. Nem		99. NV	
58. Az Ön neme		59. Az Ön életkora:	
1. férfi 2. nő 99. NV		<input type="text"/> 99. NV	
60. A legmagasabb iskolai végzettsége:		61. Hozzávetőlegesen havonta mennyi forint a bevétele?	
1. általános iskola kevesebb mint 8 osztálya 2. általános iskola 3. középfokú 4. felsőoktatási diploma 99. NV		<input type="text"/> 88. NT 99. NV	
62. Van-e jelenleg külföldön élő, dolgozó rokona? (nagyszülő, szülő, testvér)		63. Kérem, nevezzen meg néhány tv csatornát, rádióállomást, újságot, amelyeket leggyakrabban néz, hallgat, olvas.	
1. Igen, van 88. NT 2. Nem, nincs 99. NV		88. NT 99. NV	
64. Milyen hírforrásból kap leginkább információt a határtérssel kapcsolatban? (Kérem, max. 2-t jelöljön meg!)			
1. ismerősök 2. internet 3. rádió 4. tv 5. újság 6. sonnan 8. egyéb: _____ 88. NT 99. NV			

Ezzel a kérdőív végére ért! Köszönöm még egyszer a segítségét!

Amennyiben kérdése van, vagy csak felkeltette érdeklődését a téma, forduljon nyugodtan hozzám!

Kriska Olivér: +36 70 232 2732
 kriska.oliver@outlook.com

EMBERI ERŐFORRÁSOK
 MINISZTERIUMA

AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT

3. sz. melléklet – Q3 jelzésű (2014) kérdőív

Kriska Olivér +3670-674-3928
kriska.oliver@outlook.com

MENEKÜLTÜGYI HELYZETKÉP MAGYARORSZÁGON ÉS TÁRSADALMI MEGÍTÉLÉSE A SZERB-MAGYAR HATÁRTÉRSÉGBEN

--- KÉRDŐÍV ---

1. Milyen bevándorlással kapcsolatos hatásokat tudna megemlíteni?					
		88. NT	99. NV		
2. Mennyire zavarná, ha közvetlen közelében bevándorlók élnének? 1= egyáltalán nem zavarja;					
☐ (Kérem, a négyzetbe írja a véleményének megfelelő számot! 1, 2, 3, 4, 5) 5= nagyon zavarja					
		88. NT	99. NV		
3. Véleménye szerint mekkora a kulturális különbség a bevándorlók és a magyarok között?					
☐ (Kérem, a négyzetbe írja a véleményének megfelelő számot! 1, 2, 3, 4, 5) 1= nem túl nagy					
		88. NT	99. NV	5= túl nagy a különbség	
4.1. Hallott-e már illegális határátlépésről környezetében?					
1. igen		2. nem	88. NT	99. NV	
4.2. Látott-e már illegális határátlépőt, vagy Ön által annak vélt személyt?					
1. igen		2. nem	77. NVR	88. NT	99. NV
4.3. Amennyiben igen, próbált-e az illegális határátlépő Önnel kapcsolatba lépni?					
1. igen		2. nem	77. NVR	88. NT	99. NV
5. Milyen gyakran hall híreket illegális bevándorlókról, vagy menekültekről?					
1. naponta		2. hetente	3. havonta	4. évente 1-2 alkalommal	5. szinte soha
88. NT		99. NV			
6. Milyen hírforrásból kap információt illegális bevándorlókról, menekültekről?					
1. ismerősök		2. internet	3. rádió	4. tv	5. újság
8. egyéb:		88. NT	99. NV		
7. Tudna-e említeni olyan országokat, ahol a megengedő bevándorlási politikának negatív hatásai vannak? Melyek ezek az országok?					
8. Mit tenne abban a helyzetben, ha felmerülne a gyanú Önben, hogy településén illegális bevándorlót lát?					
1. nem foglalkozna vele				88. NT	99. NV
2. megpróbálna kapcsolatba lépni vele, segíteni neki					
3. értesítené a rendőrséget		4. egyéb:			
9. Ön szerint bűnözők-e az illegális bevándorlók?					
1. igen		2. nem	3. nem határozható meg egyértelműen	88. NT	99. NV
10. Véleménye szerint melyik az a 2 ország(rész) ahonnan a legtöbb illegális határátlépő származik, és a szerb-magyar határszakaszon próbál az országba bejutni?					
(Kérem, maximum 2 országot/ország részt említsen!)					
		88. NT	99. NV		
11. Ön szerint nagyságrendileg évente hány fő illegális bevándorlót fog el a rendőrség a szerb-magyar határszakaszon?					
1. 0-500		2. 501-1000	3. 1001-5000	4. 5001-10 000	5. 10 001-
88. NT		99. NV			
12. Mit gondol, az illegális határátlépők hány százaléka kap a későbbiekben menekültstátuszt?					
1. 0-25%		2. 26-50%	3. 51-75%	4. 76-100%	88. NT
		99. NV			
13. A szabályszerű határátlépés ellenőrzése 2008 óta a rendőrség feladata. Ön szerint mennyire végzi megfelelően munkáját e tekintetben a hatóság?					
5= nagyon jól végzi; 1=nagyon rosszul végzi					
☐ (Kérem, a négyzetbe írja a véleményének megfelelő számot! 1, 2, 3, 4, 5)					
		88. NT	99. NV		

Kriska Olivér +3670-674-3928
kriska.oliver@outlook.com

14. Ön szerint az illegális bevándorlók célja-e, hogy Magyarország területén maradjanak?	
1. Igen	2. Nem 88. NT 99. NV
15. Mit gondol, az elismert menekültek hány százaléka marad Magyarország területén a következő egy évben?	
1. 0-25%	2. 26-50% 3. 51-75% 4. 76-100% 88. NT 99. NV
16. Az Ön véleménye szerint az elismert menekültek hány százaléka érdemi megvalóban a menekültstátuszt?	
1. 0-25%	2. 26-50% 3. 51-75% 4. 76-100% 88. NT 99. NV
Mennyire ért Ön egyet az alábbi kijelentésekkel? 5= teljesen egyetért; 1= egyáltalán nem ért egyet (Kérem, a négyzetbe írja a véleményének megfelelő számot! 1, 2, 3, 4, 5)	
17. „Hamarosan egy befogadó állomás épül településünkön!”	☐ 88. NT 99. NV
18. Az illegális határátlépőknek elegendő a „menekült” szó kimondása, és a rendőrség már nem toloncolhatja ki az ország területéről.	☐ 88. NT 99. NV
19. Az illegális bevándorlókat ki kell toloncolni az országból, amilyen gyorsan csak lehet.	☐ 88. NT 99. NV
20. A menekültek beilleszkedése érdekében szükséges számukra munkahelyek, és szállás biztosítása.	☐ 88. NT 99. NV
21. A menekültek körében túl magas a szürke- és feketegazdaságban való részvétel.	☐ 88. NT 99. NV
22. A bevándorlók huzamosabb tartózkodása konfliktusokat szülne a településén.	☐ 88. NT 99. NV
23. Az elismert menekültek ugyanolyan jogokkal rendelkeznek mint a magyar állampolgárok.	☐ 88. NT 99. NV
24. Nem a magyar nyelv tudása/ismerete/használata tesz valakit magyarrá.	☐ 88. NT 99. NV
25. Az eltérő kultúrájú embereknek nincs helye a településünkön.	☐ 88. NT 99. NV
26. A menekülteket őrzött befogadó állomáson kell tartani.	☐ 88. NT 99. NV
27. Ön szerint mit kellene tenni a szerb-magyar határszakaszra érkező menekültekkel?	
1. visszaküldeni Szerbiába	5. Egyéb: _____
2. megtérni őket Magyarországon	88. NT
3. visszaküldeni a származási országukba	99. NV
4. segíteni a beilleszkedésüket Magyarországon	
28. Mely szervezetek/hatóság menekültügygel kapcsolatos tevékenységéről hallott már? (Több válasz is megjelölhető!)	
1. ENSZ Menekültügyi Főbiztosság (UNHCR)	6. Egyik sem
2. Nemzetközi Migrációs Szervezet (IOM)	7. Egyéb: _____
3. Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (BÁH)	88. NT
4. Magyar Helsinki Bizottság	99. NV
5. Menedék Migránsokat Segítő Egyesület	

SZEMÉLYES KÉRDÉSEK

29. Az Ön neme: 1. férfi 2. nő 99. NV	30. Az Ön életkora: ☐ 99. NV
31. Legmagasabb iskolai végzettsége: 1. általános iskola kevesebb mint 8 osztálya 2. általános iskola 3. érettségi 4. felsőoktatási diploma 99. NV	32. Hozzávetőlegesen havonta mennyi forintból gazdálkodik? <input type="text"/> 88. NT 99. NV
33. Állandó lakhelye (település):	88. NT 99. NV

Kriska Olivér +3670-674-3928
kriska.oliver@outlook.com

Ismail El-Hashem 1988-ban született. Kisgyermek volt, amikor szüleivel együtt elmenekültek Afganisztánból. Illegálisan érkezett Magyarország területére, ahol kérelmeztek a menekültstátuszt, sikerrel. Ismail azóta végzett az ELTE jogi karán jogászként, valamint az egyik országos kereskedelmi üzletlánc jogi tanácsadója. Jelenleg Budapesten él és nőtlen.

34. Ön szerint mennyire hasznosak Magyarországnak Ismail El-Hashem és a hozzá hasonló személyek? (Kérem, karikázza be a véleményének megfelelő számot!)					
1	2	3	4	5	88. NT
az országnak csak hátránya származik belőle			az országnak csak előnye származik belőle		
35. Mennyire fogadná jóhiszeműen ha az Ön lány gyermeke (amennyiben lenne) feleségül menne Ismailhoz? (Kérem, karikázza be a véleményének megfelelő számot!)					
1	2	3	4	5	88. NT
nem támogatnám			mindenben támogatnám őket		
Mennyire ért Ön egyet az alábbi kijelentésekkel? 5 = teljesen egyetért 1 = egyáltalán nem ért egyet (Kérem, a négyzetbe írja a véleményének megfelelő számot! 1, 2, 3, 4, 5)					
36. A menekültek gazdasági terhet jelentenek Magyarország számára.			☐	88. NT	99. NV
37. A menekülteket vissza kell küldeni származási országukba.			☐	88. NT	99. NV
38. A Szerbiából érkező koszovói menekülteket vissza kell azonnal toloncolni Szerbia területére.			☐	88. NT	99. NV
39. Bizonyos menekültek kedvezményesen jussanak állampolgársághoz.			☐	88. NT	99. NV
40. A menekültek a magyar nemzetállam szerves részét képezik/képezhetik.			☐	88. NT	99. NV
41. Az elismert menekültek szabadon mozoghatnak az ország területén.			☐	88. NT	99. NV
42. Ön szerint milyen okok miatt indulnak leginkább útnak a menekültek?					
1. gazdasági			88. NT		
2. faji, vallási, etnikai üldöztetés			99. NV		
3. környezeti (sivatagosodás, stb.)					
4. egyéb: _____					
43. Mennyire tolerálná, ha egy menekülteket befogadó állomás épülne települése közelében? (Kérem, karikázza be a véleményének megfelelő számot!)					
1	2	3	4	5	
egyáltalán tolerálnám			maximálisan tolerálnám		
44. Ön szerint áldozatok-e az illegális határátlépők?					
1. igen	2. nem	88. NT	99. NV		

Ezzel a kérdőív végére ért! Köszönöm még egyszer a segítségét!

Amennyiben kérdése van, vagy csak felkeltette érdeklődését a téma, forduljon nyugodtan hozzám!

4. sz. melléklet – Q4 jelzésű kérdőív

[A határok jelentősége Szabadka város életében.pdf](#)

https://1drv.ms/b/s!Al_7z3bjwlZKkLEW9nJm9R6HdzCmVw?e=UNCkH4

5. sz. melléklet – Q5 jelzésű kérdőív

A COVID-19 és a határok.pdf

https://1drv.ms/b/s!Al_7z3bjwlZKkLEXkiDmPCzhk46coA?e=4afcqb

6. sz. melléklet – Interjúvázlat a magyar kanizsai interjúk során

	SRB - INTERJÚ KÉRDÉSEK 2017 - MIGRÁCIÓS HULLÁM KEZELÉSE ÉS HATÁSAI (SZERVEZETEK, SZAKÉRTŐK, ÖNKORMÁNYZATOK, POLITIKUSOK)	
1	Milyen tapasztalatai vannak a határ menti életnek? Milyen előnyök, hátrányok, tapasztalatok társulnak hozzá?	
2	Ön szerint mikor kezdődött a jelenség, a migrációs nyomás ezen a területen?	
3	Magyar kanizsa község életére milyen hatással volt a migrációs hullám? Mik változtak leginkább a hétköznapok során?	
4	A lakosság hogyan viszonyult magukhoz a menekültekhez? És hogyan magához a migrációhoz? (távolságtartás, ellenzés, támogatás) Mindez az idő előrehaladtával, augusztusban, szeptemberben hogyan változott?	
5	Érezhetően milyen légkör uralkodott a menekültek körében? Ők hogyan viszonyulhattak az adott helyzethez, a lakosokhoz?	
6	Mit érzett Ön legnagyobb problémának? (fertőzés, szemét, incidens, stb.)	
7	Milyen változásokáltak be a lakosság mindennapjaiban? (HATÁR LEZÁRÁSA, TURIZMUS, augusztusi vásár)	
8	Önnek milyen szerepe volt a migrációs hullám során? Akár munkahelyi/szakmai, akár civil/lakossági szempontból?	
9	Milyen más szereplőket tudna megemlíteni, akik valamilyen formában kapcsolódtak a migrációhoz? - szervezetek, egyének, bármi	
10	Ezek közül melyik, milyen formában és milyen irányban befolyásolta a migrációs hullám kezelését?	
11	Kiket ért e legnagyobb hátrány, és kik húzták a legnagyobb hasznot ebből?	
12	Ön/Önök kikkel tartották leginkább a kapcsolatot, és hogyan jellemezné ezt?	
13	Hogyan jellemezné az önkormányzat / a tartomány / a köztársaság politikáját? Ezek egymáshoz viszonyított kapcsolatát? (képmutatás / külső nyomás és nem a menekültek segítése!?)	
14	Milyen volt a politikai pártok viszonya a községben a migrációval kapcsolatban?	
15	Már 2015 májusában egy külföldi szervezet segélyt ajánlott tábor létesítésére. Ezt az Önkormányzat elutasította? Miért? Már májusban "megoldást" jelenthetett volna?	
16	Az önkormányzat folyamatosan ellenezte a tábor létesítését, aztán mégis tábor lett. Miért utasították ezt el kezdetben?	
17	Hogyan, és kik hozták végül létre a vásártéri tábort? Mely vállalkozások segítettek? Mi volt ennek az elsődleges célja?	

18	Milyen problémák jelentkeztek a tábor létesítése körül?
19	Milyen szolgáltatások voltak a táborban? Miért? Kik szolgáltattak, és hogyan választották őket ki?
20	Horgos esetében mi jelentett megoldást? Itt a Szent István Ünnepséget sem tartották meg. Volt-e bármilyen konfliktus az önkormányzattal?
21	A mezőgazdasági károkat illetően hány embert érint a kártérítés? Megvalósult ez már?
22	Milyen előnye származott az önkormányzatnak a migrációs hullám enyhülésével? - gépek, eszközök, anyagi segítség
23	Mi a legfontosabb amit Ön / a szervezet leszűrhet ezekből az eseményekből?
24	Készült-e bármiféle dokumentum a helyzet kezelését illetően? - bármilyen területi szinten
25	Milyen a jelenlegi migrációs helyzet a községben? Milyen tevékenységet kell végezni jelenleg ezzel kapcsolatban?

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretném kifejezni hálámat és mély tiszteletemet mindazok felé, akik támogattak és segítettek a doktori disszertációmmal kapcsolatos kutatásaimban. Mindenekelőtt köszönöm témavezetőmnek, **Dr. Boros Lajosnak**, hogy tudásával, tapasztalatával és figyelmével segítette kutatásom. Értékes szakmai iránymutatásai és véleményei jelentősen hozzájárultak a disszertáció megszületéséhez.

Hálásan köszönöm **Dr. Nagy Gyulának**, aki 2012 és 2017 között témavezetőként segítette munkámat. Kiváló oktatóként és mentorként hozzájárult tanulmányi és kutatói sikereimhez, jelentősen formálta társadalomföldrajzos és társadalomtudományos gondolkodásom.

Köszönöm **Dr. Kovács Zoltánnak**, a Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék vezetőjének, hogy lehetőséget biztosított a doktori kutatásom végrehajtásához. Köszönöm továbbá **a tanszék minden dolgozójának és doktoranduszának**, hogy meglátásaikkal, tanácsaikkal és biztatásukkal folyamatosan hozzájárultak a kutatói motivációm fenntartásához. Nagyra értékelem ezt a kollegiális légkört, amelyben dolgozhattam, köszönöm, hogy osztoztunk a kutatási élményekben.

Hálával tartozom **Dr. Erőss Ágnesnek** és **Dr. Fabula Szabolcsnak**, hogy elvállalták dolgozatom bírálását a munkahelyi vita során. Konstruktív meglátásaik nagyban hozzájárultak a disszertáció további fejlődéséhez.

Köszönöm **a kutatásban résztvevő hallgatóknak**, akik kérdezőbiztosként lelkesen segítettek kutatásom. Továbbá köszönöm mindazon **röszkei, újszentiváni, tiszaszigeti, ásothalmi, mórahalmi, kelebiai, magyarkanizsai, horgosi, martonosi, szabadkai és királyhalmi lakosoknak**, akik kitöltötték a kérdőívet. Értékes válaszaik, véleményeik és tapasztalataik nélkül nem tudtam volna mélyebb megértést és betekintést nyerni a határ menti térségek világába.

Köszönet illeti az **Új Nemzeti Kiválóság Programot** és a **Tempus Közalapítványt**. Támogatásuknak köszönhetően lehetőségem nyílt a kutatási terület bővítésére, terepi tapasztalatok megszerzésére.

Végül, de nem utolsó sorban szeretném megköszönni **édesanyámnak, édesapámnak, rokonaimnak** és **barátaimnak**, akik mindvégig támogattak és inspiráltak. A támogatások, szeretetek és megértések nélkül nem sikerült volna végig járnom ezt az izgalmas és kihívásokkal teli utat.

TÉMAVEZETŐI NYILATKOZAT

Tanúsítom, hogy az értekezésben foglaltak a doktorjelölt önálló munkáján alapulnak, az eredményekhez önálló alkotó tevékenységével meghatározóan hozzájárult. Az értekezés anyagát szakmai szempontból támogathatónak ítélem meg, elfogadását javaslom.

Szeged, 2023. július 10.

Boros Lajos
egyetemi docens, témavezető